

EGAN

Imanol MERCERO.
**Websterren bildumako
ipuin azterketa berria**

Jon KORTAZAR.
Harkaitz Canoren hiri biak

Iñaki ALDEKOA.
Postmodernitatea gurean?

2006-1/2

AURKIBIDEA

LVIII alea – 2006-1/2

AZTERKETA LITERARIOAK

Imanol MERCERO ETXEBERRIA. Websterren bildumako ipuinen azterketa berria.....	5
Asier BARANDIARAN. Bertsolaritza Estatu Batuan.....	49
Asier AGIRRE. Zarko Petan. Biografia eta hainbat datu	93
Jon KORTAZAR. Harkaitz Canoren hiri biak.....	109
Irati ARRATIBEL eta Amaia MUÑÁRRIZ. Iruñearen irudia Aingeru Epaltzaren <i>Rock'n'roll</i> -en.....	127
Iñaki ALDEKOA. Postmodernitatea gurean?.....	141
Gillermo ETXEBERRIA. Joxe Artetxe. (1906 – 1931)	157
Luis Maria MUJICA. G. Arestiren poesian alde formal kritiko zenbait ...	173

SORKUNTZA

Pello OTXOTeko. Ismael-en balada.....	203
---------------------------------------	-----

ITZULPENAK

Joxean MUJICA. <i>Noni eta Mani. Islandiar mutiko biren gertaldiak</i>	211
--	-----

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Iñaki ZUBELDIA. Literaturbideak.....	219
--------------------------------------	-----

ADABAKIAK

Jon KORTAZAR. 2005eko poesiaren kritika	241
Juan Luis ZABALA. Euskal literatur sorkuntza: 2005ean argitaratutako liburuen zerrenda.....	249
San Martin, Agirretxe, Ondarra eta Aranalde gogoan.....	285
Imanol ELIAS ODRIÓZOLA. Joxe de Artetxe jauna jaio zeneko mendeurrenean.....	289

KRITIKAK ETA ERRESEINAK

Pello OTXOTeko VAQUERO. Maitasuna lagun, bidea eginez	295
Juan Ramon MAKUSO. Maiteminaren tristezia.....	301
Itzar MITXELENA. Txerjoven eskutitzak.....	304

EGAN

Maz. Salvador Carmona Julpa

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO "BOLETINA"-REN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Salla
3.263 Postakutxatila — DONOSTIA

Gipuzkoako Foru Aldundiak
eta
Eusko Jaurlaritzaren Kultura Sailak
diruz lagundutako aldizkaria

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarteak
ez du derrigorrez bat etorri behar
EGAN aldizkarian agertzen diren edukiekin.

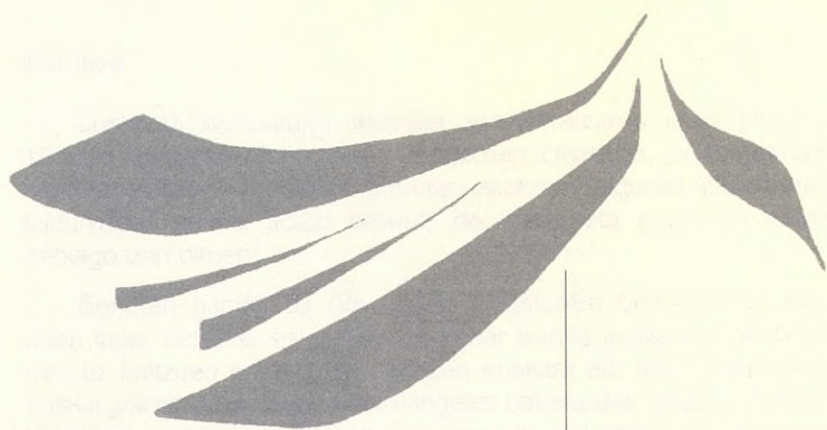
ERREDAKZIO BATZORDEA

Zuzendaritza eta Idazkaritza
GILLERMO ETXEBERRIA eta LUIS MARI MUJICA

Administraria
BIZENTE ZARAGUETA

Bokalak
JOSE Mª URKIA
JUAN GARMENDIA LARRAÑAGA
ABEL MUNIATEGI

ISSN: 0422 - 7328. EGAN
Legezko Gordailua: S.S. 289/1958
Inprimategia: FASPRINT-IGARA - Donostia

AZTERKETA LITERARIOAK

Websterren bildumako ipuinen azterketa berria

Imanol MERCERO ETXEBERRIA

Atarikoa

Euskaraz Wendworth Webster euskaltzalearen ipuin bilduma 1993an argitaratu zuen Euskal Editoreen Elkarteak, bi liburukitan, Xipri Arbelbideren edizioan. Sarreran azaltzen zaigunez Websterren bildumaren euskal edizio bakarra da, nahiz eta erdaretan edizio gehiago izan dituen¹.

Benetan handia da Arbelbidek Websterren bildumarekin egin duen lana; bereziki, eskuizkribuak behar bezala apailatzen, Websterrek ez baitzuen erabat menderatzen euskara eta haren idazkuntza euskal *gramatika* ez duen belarri ingeles batena izan baitzen. Adibide bat azkar aipatzearen, Websterrek hitzen mugak hizketaren etenekin nahasten zituen (*lurre cochin haurria* = lurreko xinaurria) eta bokalak maiz anglosaxoi batek irakurtzeko eran jarri zituen, Vinson, bere lagun eta euskalariak, gutunez gaztigatu zionez: "Ez idatzi e *ai*-entzat, *sendu*, *saindurentzat*".

Webster folklore ikerketa lanetan buru belarri ibili zen, zientzia egin nahi zuen eta serio hartzen zituen bere buruari agintzen zizkion zereginak. Hona zer dioen J. De Urkijori 1907an idatzi zion gutun batean: (...) *Folkloreaz dudan ikusmoldea errotik aldatu da. Aintzin solasa idatzi nuelarik Max Muller-en teoriei jarraikitzen nintzen folklo-*

(1) Hau ez da erabateko egia. Ipuin guztiak ez bada ere, ale batzuk argitaratu zituen Xarles Bidegaineak, 70.eko hamarkadan. Ikus: *Fontes Linguae Vasconum*, 1974 (XVII), 1975 (LXX), 1975 (XX).

re ipuiak ekialdetik zetozela baitzioen. Gaur egun uste dut folklore lema zonbeit baizik ez dela, gizaki osoarenak direla, ingurumen eta gizarteak dakartzaten barianteekin. Arbelbidek eman digu Websterren hitza euskarara itzulita; hitzen mamia alde batera utzita², pasarte honetan Websterrek zertan ari zen erakusten digu, *folkloregintza* zen bere kezka eta horrexek bultzatu zuen ipuinak biltzera. Ezaugarri hau ipuin kontalari aritu nahi duenarentzat oso albiste ona da, ipuinen alderdi linguistiko eta literarioa ahazturik, Websterrek kontalariaren testua bere horretan utzi zuelako, apaindurak egiteko tentaziotik urrun³. Bere jokabide inpartzialaren lekuko aparta da *Axeria* fabulan (bigarren liburua 47 orr.) Izen bereko pertsonaiatz duen azpi oharra: *the fox talks like a little child*.

A/ Websterren ipuinen jatorria

Wendworth Webster (1828-1907) bizibidez apaiz anglikanoa izan zen. 60ko hamarkadan munduko hainbat lekutan ibili ondoren, Miarritzen agertu zen. Miarrizetik Donibane Lohitzunera joan zen 1870ean, ondoren Sarara, 1882an, eta bertan egon zen, 1907an hil zen arte. Bere "Euskal ipuinak" ingelesez argitaratu ziren 1877 eta 1879an, eta frantsesez 1882 eta 1883an. Transkribaketa originalen dokumentuak, beste bilketa dokumentu batzuekin batera, Baionako liburutegian utzi zituen.

Donibane Lohitzuneko egonaldian Dajjeubaitako Belleuve andrearen etxean bizi zen eta andre honek lagundu omen zion bere ipuin gehienak biltzen.

Betscheller jaunarena da bildumako idatzizko ipuin bakarra. Konta saioez ez dugu ezer jakiterik lortu. Emaitzaren bat lortu daiteke, baldintza batzuk betez gero. Batetik, Websterren bilduma kronologikoa bada, eta Xipri Arbelbidek, usteko bezala, ordena mantendu badu,

(2) Websterren proposamena XX. Mendean oso emankorra izan da. Mitoen teoriarik gailendu diren Mircea Eliade-ren eta Carl Gustav Jung-en tesi nagusiak horixe aldarrikatzen dute: gizaki guztion oinarrian "irudi" jakin batzuk daudela, denon ondare direnak, eta zibilizazioetan zehar haien errepikapena baino ez dela ikusten.

(3) Puntu honetan folklorista batzuek egin zituzten triskantzak salatzeke unea da, baina beldur naiz partzialkeriatan erori eta onura baino kalte handiagoa egiteko. Folklorista eta bildumagile bakoitza, bere dohain eta akatsak batera harturik aztertu ezin bada, hobe isilik.

eta bestetik ipuin anonimoak aurretik duten lehenengo ipuin izenpetuaren kontalariari egozten badizkiogu, kalkulu hau egin daiteke: bilketaren ordena kronologikoak maizenik bakarkako kontaketak izan zirela iradokitzen du (E. Hirigarai, K. Elizondo, L. Lanusse, F. Belzaigi eta L. Kopenaren kasuan), baina baita kontaketa kolektiboak ere tarteka izan zirela (M. Hiriart, Gaxina *ehulea* eta P. Bertrand batetik, Lauretine, Laurentineren ahizpa, Marie Louise eta agian J. Olhaso bestetik). Kontaketa guztietan, edo gehienetan, Bellevue andrea zegoen eta honegatik bere bi ipuinak K Elizondoren ipuinekin tartekatuta jaso dira.

1. Estefana Hirigarai	30. Anonimoa	59. Lauretine kopena
2. Estefana Hirigarai	31. Anonimoa	60. Louise Lanusse
3. Estefana Hirigarai	32. Anonimoa	61. Louise Lanusse
4. Anonimoa	33. Gaxina ehulea	62. Louise Lanusse
5. Anonimoa	34. Pierre bertrand	63. Louise Lanusse
6. Estefana Hirigarai	35. Anonimoa	64. Louise Lanusse
7. Estefana Hirigarai	36. Anonimoa	65. Louise Lanusse
8. Estefana Hirigarai	37. Anonimoa	66. Louise Lanusse
9. Anonimoa	38. Anonimoa	67. Frantxon Belzaigi
10. Estefana Hirigarai	39. Betscheller jauna	68. Frantxon Belzaigi
11. Anonimoa	40. Kattalin Elizondo	69. Anonimoa
12. Anonimoa	41. Kattalin Elizondo	70. Anonimoa
13. Anonimoa	42. Anonimoa	71. Lauretine kopena
14. Anonimoa	43. Anonimoa	72. Louise Lanusse
15. Anonimoa	44. Anonimoa	73. Louise Lanusse
16. Anonimoa	45. Anonimoa	74. Lauretine kopena
17. Anonimoa	46. Anonimoa	75. Lauretine kopena
18. Estefana Hirigarai	47. Kattalin Elizondo	76. Lauretine kopena
19. Anonimoa	48. Anonimoa	77. Lauretine kopena
20. Anonimoa	49. Anonimoa	78. Lauretine kopena
21. Anonimoa	50. Bellevue andrea	79. Lauretine kopena
22. Anonimoa	51. Kattalin Elizondo	80. Laurentineren ahizpa
23. Anonimoa	52. Kattalin Elizondo	81. Marie Louise
24. M. Larralde	53. Anonimoa	82. Lauretine kopena
25. M. Larralde	54. Anonimoa	83. Anonimoa
26. Estefana Hirigarai	55. Bellevue andrea	84. Julien Olhaso
27. Anonimoa	56. Anonimoa	85. Julien Olhaso
28. Marie Hiriart	57. Anonimoa	
29. Anonimoa	58. Anonimoa	

Izenpetuta dauden ipuinen arabera hamalau kontalari zenbatu ditugu. Hauetatik hiruk bederatzina ipuin izenpetu dituzte, beste batak bost eta gainontzeko hamar kontalariak ipuin bat edo bi. Hiru kontalari emankorrenen izenak hauek dira: E. Hirigarai (9), L. Kopena

(9) eta L. Lanusse (9). Kontalariez ez dakigu ezer, izenen arabera, bederatzia emakume dira eta lau gizonezko, baina, hala ere, izen bat (M. Larralde) sailkatu gabe gelditzen da⁴. Websterren ahotan, hara zein den egoera:

Some of our tales are not signed; we believe these are to be divided between Catherine Elizondo and Laurentine Kopena. Fresh names we think we always put down, but these brought so many tales that we sometimes omitted it with them, and in the rearrangement for printing we have lost our clue. *Basque legends* (1889:217)

Aipamen honetan, Webster bere bildumatik hautatu eta kalera-tutako horietaz ari da, guztira berrogeita hamazazpi ipuin eman zituen bere *Basque legends* liburuan, baina bere bilduma osoko laurogeita bost ipuinetara zabal daiteke Websterren oharra. Hala ere ematen du gogoan gordetzeko kontuekin Webster ez zela oso fin ibili, zeren ez du ematen kontalari emankorrenak berak aipatutakoak bakarrik direnik. Gutxienez E. Hirigarai eta L. Lanusse ahaztu bide ditu ohartxo horretan. Aurrerago (2.7 kontalaria), kontalarien datuak azaltzen direnean *egiletza* gaietan gehixeago sakonduko da.

B/ Websterren ipuinen azterketa

Azterketa honen helburua ipuin zalea da. Nola edo hala, bilduma honetan ezkututzen diren ipuinak argitarara atera nahi dira, ipuin zaleok ikus ditzagun, -txikitako jostailuekin bezala- ipuinen barreneko tripak.

Lan berezi hau egiteko sailkapen sistema egokiak bilatzen saiatu gara. Gomendatuenak Vladimir Proppen "Ipuinaren morfologia" eta Aarne-Thomson *tandemaren* "sailkapen unibertsala" dira. Guk ez

(4) Websterrek *Basque legends* (1889:269) liburuan, sehaska kantu bat dela eta, M Larralde aipatzen du jatorritzat, eta honela dio: *A pretty cradle song, "Lo! Lo! ene Maitea"* ("Sleep! Sleep! my Darling"), by M. Larralde, a physician of St. Jean de Luz, won the prize at Urrugne in 1859. Hortaz, *physician* (mediku) bada, gizonezkoa da? Larralde hainbat saiakera idatzi zituen. Kanta hau berau 1883ko Euskal-Erria aldizkarian (156-159 orr.) agertu zen, lau hizkuntzetan (euskara, frantsesa, gaztelania eta ingelesa) eta bertan, gazteleraz, *el Dr. Larralde* diote. Larralde, esan bezala, kanta gehiago ere kaleratu zituen. Ikus: Euskal-Erria 1884 "Chorinoa kayolan" eta 1896 "Biolcha".

dugu hauetarik bat ere aukeratu. Biak sailkatzeko era oso egokiak dira, desberdinak beraien artean, baina, hala ere, ez datoz bat gure helburuekin. Lehenak, Proppenak, ipuinen *gramatika* bat proposatzen du, ipuinen hezurdura aztertzeko bide bat. Euskal Herriko ipuinekin azterbide hau erabili duenenik badago. Guk ezagutzen dugun saiakera Martin Etxeberriaren (1973) *Ipuin harrigarriak* da. Etxeberriak Proppen bide honetatik⁵ R.M. Azkueren bildumako hamabi ipuin aztertu zituen. Emaitza onak eta zehatzak lortzen direla frogatu zigun Etxeberriak, baina Proppen azterbideetan trebatu gabe daudentzat lan hau ulergaitza da. Proppekin saiatu den edonork badaki kode sistema oso bat ikasi behar dela eta ikas-prozesuak bere ahalegina eskatzen duela. Beste eragozpen batzuk ere baditu Proppen sistemak (ipuin tipo jakin batekin diseinatutakoa da,...), baina hau nahiko arrazoi izan da aukera hau baztertzeko.

Aarne-Thomson sailkapena justu kontrakoa egiten salatzen da: ipuinak alderatu eta sailkatu, milaka tipotan. Sailkapen honek bere zaletuak ditu munduan zehar, bereziki ipuin kopuru handiak sailkatu nahi dituzten lan teorikoetan. Erabilpena ordea beste kontu bat da. Euskal Herriko ipuin bildumetatik hasi eta auzo erdaretan publikatzen direnetan jarraituz, sailkapenari ez zaio garrantzirik eman merkatuaratzen diren argitarapenetan. Agian zerikusia izango du kodea ulertzeko Aarne-Thomsonen liburua beharrezkoa izateak. Egia esan, ipuin bildumetan erabiliena izenburuen arabera sailkapena da eta helburua ipuinen irakurketa hutsa balitz, guk ere ez genuke gehiago eskatuko.

Baina sailkapen eskura erraz eta zehatza nahi da lan honetan. Hau lortzeko hainbat pauso eman dira:

- Ipuinen banan banako azterketa eginez, ezaugarriak atara dira. Bereziki adigai hauenak: *heroia*, *laguntzailea*, *aurkaria*, *lagungarria* (*objektua izan ala ez*), *magia* eta *ipaina* bera.
- Azterketaren bidez lortutako datuak (ezaugarriak) beren izaeraren arabera sailkatu dira, bi multzo nagusitan: ardatzak eta aldagalak⁶.

(5) Martin Etxeberria, 1973, *Euskaldunen ipuin harrigarriak*, Jakin, Arantzazu-Oinati. Ipuinen azterketaz gain, V. Proppen teorien azalpen ikasgarria dakar bertan, ipuingintzan XX. mendean izan diren teoria nagusi guztien azalpen eta alderaketaz horniturik.

- **Ardatzak.** Ipuinaren ezaugarri nagusiak dira. Guk hauek aukeratu ditugu:
 - Ipuin ereduak; ipuinen luzera; heroia nor den; heroia-aren sexua.
- **Aldagaiak.** Ipuinaren bigarren mailako ezaugarriak dira, ardatzen osagarriak:
 - Ipuinaren galak; heroi eria edo berezia; heroiaren aldekoak; heroiaren aurkariak; bitartekoak; bitarteko magikoak.
- **Datu hauekin estatistika azterketak egin dira, bi emaitza tipo lortzeko:** ipuinen deskribaketa eta galkako aurkibideak.
- **Ipuinen deskribaketa**⁷
 - Deskribaketa orokorra: maiztasun banaketa. Hau da, euh-nekoak, proportzioak, etab.
 - Ipuin bakoitzaren deskribaketa, ardatz eta aldagaien bidez.
- **Aurkibideak**
 - Ardatz bakoitzaren arabera (gainontzeko ardatzak aldagai aske bezala agerturik).
 - Binaka: sailkapen orokorraren eta heroiaren sexuaren artean.

C/ Aztergaiak:

Bitan banatu dira ipuinak aztertzeko parametroak. Batetik ardatz orokorrak daude, bestetik parametro nabartuagoak daude, "aldagaiak" izenarekin.

(6) Gurean **ardatza** den hori, estatistika eta abarreak "menpeko aldagaia" deitzen da, eta gurean **aldagaia** dena "aldagai askea" deitzen da. Datuak sailkatzeko sistema honek zer pentsatua ematen du. Ipuinei atera zaizkien ezaugarrien artean harreman egitura -hierarkia- hau ba ote dagoen galdetzeko modukoa da. Gure ustez, aztertzeko baliabideek sortutako banaketa da hau, eta ez ipuinena. Honegatik banaketa hau ez dadila seriozki hartu eskatzen dugu, ez bederen proposatzen den datuen hierarkia *faltso* hau, soilik estatistikaren iragazkietan existitzen baita.

(7) Datuak sailkatu eta aztertzeko *SPSS 10.1.3.* estatistika programa erabili da.

1. Ardatzak:

1.1 Ipuin eredua

		%	Ehunekotan
	Malztasuna	Ehuneko	Metatua
Animalla ipuinak	4	4,7	4,7
Mitologia ipuinak	11	12,9	17,6
Erregeen seme alaben ipuinak	22	25,9	43,5
Gertakarien ipuinak	21	24,7	68,2
Ipuin kristauak	10	11,8	80,0
Ipuin hibridoak	14	16,5	96,5
Metaipuinak	2	2,4	98,8
ldatzizko ipuina	1	1,2	100,0
Orotara	85	100,0	

Saillkapen honetan agertzen diren kontzeptuak ulertzeko (animaliak, mitologia, hibridoa, etab.) Klabea da kontalariak ipuina zein "unibertsoan" kokatzen duen argitzea, banan bana: "animalien" ipuinen unibertsoa animalia adimentsuek osatzen duten ipuinena da; "mitologia" giza antzeko diren izaki mitologikoen unibertsoa da; "erregeen seme alaben" ipuinetako unibertsoa, berriz, gure munduaren oso antzeko unibertso bat da, baina "erregeen..." ipuin hauetan edozein da errege, edozeinek du urre eta jauregia, gurearekin alderatuta, dena neurritz kanpo dago; hurbilago, "gizarte gertakariak" izenpean saillkatutako ipuinak guretik gertuen dauden ipuinak dira, gurean bertan gerta daitezkeenak. Ipuin "kristauak" ere, gurean gerta daitezkeen horietakoak ematen dute, baina kristauen mitologia bereziak errealtatearen distortsioa ekartzen du eta fantasiaren mugaz haraindi jartzen gaituzte, berriz ere. Azkenik, ipuin "hibridoetan", izenak dioen legez, nahasiagoak dira ipuinak, ipuin eredu bat baino gehiagoz osatuak daude. Hibridoen ezaugarri finkoa mitologiaren agerpena da: beti dago substratu mitologikoren bat. Eta hibridazioaren beste osagaiak, normalean, *erregeen seme alaben* unibertsoan edota *gizarte gertakarien* unibertsoan kokatzen gaitu.

Proposatutako saillkapen honi buruz zera esan daiteke, *basotik zibilizaziora* gakartzala⁸.

(8) Ikuspuntu hau gehixeago garatzen da aurrerago, 'D/ Saillkapena osatzeko erabili diren irizpideak' atalean.

Metaipaina eta idatzizkoa alde batera utzita, luzeraren arabera, "erregeen seme alabak" eta "hibridoak" dira luzeenak. Laburrean ordea ez dago hain erraz bereizterik, ipuin eredu guztiek dituzte ipuin laburrak. Handitik txikira sailkatu nahi baditugu, hurrenkera hau agertzen dute: hibridoa erregeen... gizarte... kristaua mitologia animaliak.

- ANIMALIA ipuin hauetan, animaliak dira nagusi, jakina, baina giza-kiak ere agertzen dira; lau ipuin daude eredu honetan, horietatik lautan animalia da heroia⁹ eta hala ere soilik Otsoa eta astoa ipuinean ez da gizakirik agertzen, gainontzekoetan, dela artzaina, dela mutikoa, edo batel-zaina, beti dago gizasemereren bat. Ipuin laburrak izaten dira -bostehun hitz artekoak¹⁰- eta baliabide gutxi-rekin jositakoak. Gai bakarra jorratzen da, "iruzur eta ateraldi burutsuak" izendatu dugun gaia¹¹. Aldeko eta aurkako pertsonai oso gutxi daude eta lagungarriak batere ez, salbu ipuin batean (Axeria II-047) agertzen den janaria. Eredu hau behar bezala ezagutzeko ale gutxi daude eta, dauden lauetatik, hiru ipuin beraren aldaerak dira. Honegatik, ipuin gehiago aztertuta ezaugarri gehiago agertzea espero behar da. Baina ez da derrigorrez erabateko aldaketa gertatuko balizko azterketa berri horretatik, zeren ipuin eredu honen *modus operandi* hau espero dugu: animalia *hiztunak* hizketatik errenta ateratzeko prest. Ipuin hauetan hizkuntza baita giltza, nork nori ziria sartu, nork noren lepotik errenta atera, gure ipuinotan astoak otsoari edo azeriak batel-zainari atera dion bezala. W. Ong estatubatuarrak ahozkotatua oinarri duten pertsonen bizi jardueraz hau dio:

Estilo de vida verbomotor: (...) Culturas en las cuales, por contraste con las de alta tecnología, las vías de acción y las actitudes hacia distintos asuntos dependen mucho más del uso efectivo de las palabras y por lo tanto de la interacción humana; y mucho menos del estímulo no verbal (...) En las culturas orales primarias, incluso los negocios no son negocios: son fundamentalmen-

(9) Axeria I-007, Axeria II-047, Otsoa eta astoa II-051, Hiru egiak II-201

(10) Ad hoc asmatutako banaketa: Labur: 0 eta 400 hitz artean. Ertain: 400 eta 900 hitz artean. Luze: 900 eta 2200 hitz artean. Gutxi gora behera denbora hau irudikatu nahi dute, hurrenez hurren: bospasei minutu arte, dozena bat minutu arte eta ordu laurdenetik gora.

(11) Gaiak aurrerago azaltzen dira, '2.1 Ipuinaren gaiak. Ezkon harremanak eta gatazkak' atalean.

te retórica. (...) [ésta] consiste en un serie de maniobras verbales (y somáticas), un duelo cortés, una contienda de ingenio. Walter Ong, *Oralidad y escritura. Tecnologías de la palabra*, [1982] 2002, 72 orr.

Animalien ipuinen ardatz nagusia ahozkoaren bidezko bizkortasuna aldarrikatzea da. Eta aurrerago ikusiko dugun bezala (2.1.2 "Gaia: gatazka Ateraldi burutsuak") ipuin eredu guztietan ematen den aldarrikapena da.

- MITOLOGIA izenak pertsonaia mitologikoen unibertsoan gertatzen diren ipuinak biltzen ditu. Mitologia ipuin gehienak (%45) inimiztasen ekonomikoen inguruan harituak daude. Ipuin labur eta ertainak dira. Heroi mota ia guztiak agertzen dira, ez bakarrik gazte *Klasikoa*, nahiz eta azken hau nagusi izan heroien artean. Erdia baino gehixeagotan (%54) heroia mutila izaten da, beste laurden batean neska eta azken laurdenean bikotea (=neska eta mutila), neska eta mutila. Ezkon ipuinik apenas dagoen mitologikoen artean, gehien-gehienak lan kontuetaz ari dira¹², edo bestela, iruzur eta ateraldi burutsuetaz¹³. Ipuin hauetan agertzen diren izaki mitologikoek (Tartalo, Basajaun, sorgina,...) Heroiaren aurka egiten dute maizenik, baina alde egiten duten ipuin pare bat ere badago¹⁴. Mitologiakoak ipuin *garbiak* direla esan daiteke, ezinbesteko ez den ezer ez dago, aldeko eta aurkakoak gutxi, lagungarriak aleka eta lagungarri magikoak ere juxtuak.
- ERREGIEN SEME-ALABEN IPUINAK jauregi, printze eta erreginen mundura begiratzen dute. Ipuin luzesak izaten dira, baina, agian bildumako ipuin asko eredu honetakoak direlako edo (hogeita bi, bildumaren %25a), laburrak eta ertainak direnak ere badaude. Ipuin eredu honen perfila, besteak ez bezala, zalu marrazten da: heroia gaztea da, maizenik etxeko gazteena¹⁵, berdin mutil edo neska, eta ezkon harremanetan zer konpondua baduena. Zaha-

(12) *Basajauna* I-009, *Laminak* I-039, *Enuxenta eta ergela* I-065, *Tartaro* II-195, *Jupiter* II-203.

(13) *Lamina* I-047, *Sorginak akelarrian* I-063, *Enuxenta eta ergela* I-065, *Deabruaren adina* II-103

(14) *Basajauna* I-009, *Lamina* I-047.

(15) Heroiaren gazte izatea eta heroia senideetan gazteena izatea ez dira aldi batean gertatzen beti. 'Erregeen seme alaben' ipuinetan, ordea, bai.

rrak eta adinkideak ditu aliatu onenak eta etsaien artean gurasoa da, ahaltsuekin eta izaki mitologikoeekin batera, aurkari normale-na. Lagungarri asko erabiltzea gustatzen zaio, arropa, animalia zatia (bihotza, larrua,...) Eratzunak eta tresnak. Kuriosoki, ez du hitzezko formularik erabiltzen. Soilik behin erabiltzen da formula magiko bat "erregeen seme alaben" ipuinetan¹⁶, eta nahiz eta gure egungo belarri *gaztelautuetara oso magiko* ez den formula izan *-ke kieres?*-, heroia abentura handietan murgiltzen laguntzen du.

- GIZARTE GERTAKARIAK ipuin urbanoak dira. Herritarren arteko liskar eta gora beherak agerian jartzen dira; ez dira *anekdota hutsak* izaten, tartean maitasun eta heriotza historiak ere biltzen dituzte, esaterako "erregeen seme alaben" ipuinetan bezala. Eredu honetan ipuin askotxo dago (hogeita bat, ipuin guztien %24) eta neurriak ere ugariak dira: luze labur guztietako ipuinak daude, 70 hitzekotik hasi¹⁷ eta 1375 hitzekoarekin amaitu arte¹⁸. Heroietan ere aukera asko dago, umeak bi aldiz (%10), gazteak hamar (%45), helduak bost (%25), bikoteak bi (%10) eta familiak beste bi aldiz. Heroietako bat beti mutila da eta neskak, agertzekotan¹⁹, mutilekin batera agertzen dira, lankidetzan. Heroia, gainera, maiz berezia da, eritasun bat duena edo ergeltzat jotzen duten norbait. Ipuin hauetan edozein gai agertzen da, bai ezkontza gaiak, bai bizibideaz edo iruzurrez ari direnak; eredu honekiko bere esklusibotasunagatik gai bat bereizten bada, hori "ilustrazio eta modernitatearen aurka" gaia da; gai honen agerpen guztiak gertatzen dira eredu honetan, lau ipuin²⁰. Ipuin hauetan sumatzen den *urbanitatearekin* harmonian, ilustrazioaren aurkako heroiek aurrean pertsona mota berdina izaten dute, dela laguntzeko dela aurka egiteko: gizon ofiziodun edo boteredun bat. Lagungarrietan erabili-lienak animaliak eta tresnak dira, bai eta altxorrek, arropak eta

(16) *Tabakiera* I-143.

(17) *Tom Thumber* I-085.

(18) *Neskatxa gaztea mesprextatuba* II-173.

(19) 'Gizarte gertakariak' ereduak bi ipuinetan jazotzen da heroia neska izatea: *Andre baten hiltzea* I-049; *Neskatxa ederra eta alferra* I-091.

(20) *Dirua* I-061; *Mandua eta bakezko juja* I-189; *Dotorra bere burubaren kontra* II-101; *Liburu tzarrak* II-181.

animalia zatiak ere. Magiaz ordea ez dago ezer, ipuin eredu hauek ez dute magiarik erabiltzen. Salbuespena ipuin batean agertzen den belarra da, zazpi urtetan sendatu ez den errege alaba bat sendatzeko landetan bildutako *lore eta belarrak* erabiltzen ditu heroiak. Errege alaba bat batean sendatzen da, edabea hiru zurrut-alditan hartuta²¹.

- **HIBRIDOA** ipuin luzea da. Ipuin hibridoak beste ipuin ereduen ezaugarrietatik jasotzen duela lerro batzuk gorago esan dugu. Ikus dezagun orain zer den *jasotzen* dena: Heroiaren perfila ugaria da, "gizarte gertakariak" ipuinetakoa bezalakoa. Heroiaren sexu generoa mutila da gehienetan, 'mitologiako' ipuinen gisakoa. Ezkon gaietan, bereziki ezkon aurreko kontakizunak plazaratzen, "erregeen..." ipuinen ildo jarraitzen du. Gatazka gaietan, oster, 'mitologia' ipuinen jokabide bertsua du, agian hauek baino maila apalagoan agertzen duena. Lagungarri asko agertzen dira, 'erregeen...' ipuinetan bezala; "Gorputz atalak" lagungarria zazpi ipuinetan agertzen da, horietatik hirutan ipuin hibridoetan²². "Isurkia edo ukendua" lagungarri magikoa bildumako bost ipuinetan agertzen da, hirutan ipuin hibridoetan²³. Baina ipuin hibridoak bere ezaugarri propioak ere erakusten ditu: aldeko pertsonaien artean "animalia", "zaharra" edo "izaki mitologikoa" agertzen bada, eta aurkakoak "gizon ahaltsua" eta "izaki mitologikoa" badira, aukera asko daude ipuin hibrido bat izateko.

- **KRISTAUA**, beste ipuin ereduen artean bere lekua hartu duen ipuin eredu da. Ipuin kristaua maiz beste ipuin eredu baten gainean (h. D. Mitologia, erregeen seme alabak,...) Eralki dela ematen du eta, besteetan, Bibliako kontakizunen moldapen libreak direla. Bi bide hauek, gainera, ez dira kontrajarriak, noizbait ere batera gertatu direla ematen du²⁴. Ipuin kristauen artean, luzera ertaineko ipuinak eta laburrak ia proportzio berean agertzen dira, sei eta lau hurrenez hurren. Luzerik ez dago, luzeena 850 hitzekoa da. Hiru ipuinetan heroi helduak daude (heroi kristauen %30), eta

(21) *Laur Kanton* II-065

(22) *Errua* I-079, *Tartalo* II-035, *Dragon* II-87

(23) *Abenan* II-083, *Amatxi laminaren erregina* II-107, *Ezkabi fidela* II-143

(24) *Haurra trokatua* II-027

hau proportzio handia da beste ereduakiko, soilik *gizarte gertakariak* ereduko ipuinek dute-eta antzeko bataz bestekoa (%23,8). Sei ipuinetan mutila da heroia (%60), hirutan neska eta behin kolaborazio ipuina da, hau da, bi sexuak lankidetzan ari dira. Kolaborazio ipuin honek (*Ohoria* I-059) ipuin kristauen neurria hartzeko balio digu gainera: mezu kristaua zabaltzeaz gain, gai gutxi jorratzen dira ipuinetan, baina jorratzen diren gai urri hauei beste eruedetan ez dagoen erabilpen hanpatu bat egiten zaio. Birjintasunaz ari da aipatu kolaborazio ipuin hau eta bikoteak ezkon aurreko harremanak izatearen kalte makurrak ezagutzen ditu. Ipuinaren gainontzeko ezaugarriak *arau apurketa* honen inguruan josita daude, beste eruedetako ipuinetan agertzen ez den esklusibotasunarekin. Adibideekin jarraituz, hiru gatazka ipuin daude kristauen artean, lehenak²⁵ kanpoko erasoen aurrean kristau bidea eta errezoa erabiltzeko aholkatzen digu, bigarren²⁶ eta hirugarrenak²⁷ zekenkeriaz gordetzeko aholkatzen digute. Beste gairik ez da agertzen. Ipuin kristauak duten izaera *heroi berezietan* ere ikusten da: bitan *gizaki harrigarria* eta aldi berean *umezurtza* da²⁸, bitan *ergel faltsua*²⁹ eta behin *gizaki harrigarria* eta aldi berean *ergel faltsua*³⁰. Aldeko eta aurkako ugari agertzen dira, bereziki aldekoak. Aldekoen artean animaliak nabarmentzen dira, eta aurkakoetan ezin da bat nabarmendu, denetatik dago. Lagungarri gutxi daude; bildutako lagungarri magikoen artean formula magiko ezagunak agertu dira: "*doministekun*"³¹ eta "*Artxila murtxila, zakuan sar*"³².

- METAIPUINA 'formula', 'jolas', 'ipuin labur'. Ezaugarri ugaritasun honi izen egoki batekin erantzun nahi izan zaio, baina aurrizki greko batekin konformatu behar izan gara (gr. *Metá*, aldaketa): 'metal-

(25) *Istorigo egia* II-077

(26) *Jesu Kristo eta soldadu zaharra* I-087

(27) *Soldadu pobre bat eta jaun aberatsa* I-107

(28) *Haurra trokatua* II-027; *Ume xurtxa* II-113

(29) *Jaundeko* II-119; *Soldadu pobre bat eta jaun aberatsa* I-107

(30) *Bozak entzuten zituen semea* I-185

(31) *Haurra trokatua* II-027

(32) *Jesu Kristo eta soldadu zaharra* I-087

puina'. Bi daude bilduman. Lehenak, *Bi bele* (II-105) izenekoa, entzuleak nolako ipuina nahi duen galdetzen du, *luzea ala laburra?*, kontaldiaren trantsizioa jolas bihurtzen delarik, eta ondoren ipuina bera kontatzen da: *Asko munduan bezala baziren bi bele. Batek zuen buztan luze bat. Bertzeak buztan txiki-txiki bat. Buztan txikia zuen hark izan balu luzea, nire istorioa izanen zen luzea, baina laburra baitzuen, nire istorioa ere izanen da laburra.*

Bigarren ipuin llaburrak *-Erregeren alabak* (II-105)-, luze laburraren jolaserako berdin balio du, irekiagoa izatea bere aukeretan, zehazki luze laburrik aipatzen ez duelako eta bai beste gai batzuk (erregeen alabak izatea, arropa janztea, besterik?). Mona: *Errege batek bazituen hiru alaba. Beztitu zituen gorritz.* [Beztitu zituen zuriz.] *Nahi duzu berriz?* Ematen du Websterrek bildutako aldaerak zati bat falta duela eta kortxete artean jarri da.

1.2 Luzera

Hitzak, bataz beste zenbatu dira. Zenbaketa egiteko 9'6-ko indizea erabili da; hau da, ipuinak Arbelbideren edizioan dituen idazle-erroak zenbatu dira eta ondoren indizearekin biderkatu dira, azkenik borobildu egin dira, ezarritako luzerak zero edo bost zenbakiekin amaitu daitezten. Indizea kalkulatzeko lehen ipuinaren hitzak bana bana zenbatu dira eta ipuinak zituen lerroekin zatitu, eragiketa honekin ateratako kopurua 9'6-ko indizea da. Oro har, ipuinaren lerroak zenbatu eta indizearekin biderkatuta atera den kopurua ipuinaren hitz kopurutzat hartu da. Hala ere, etendako lerroak binaka eta hiruak zenbatu dira -hamarren bat hitzetik gorako multzoak osatzearren-, etendako lerroek kalkulua ez egonkor bihurtzen zutela ikusita. Hitz gutxiko ipuinetan (ehunkada gutxikoak, alegia) errore marjina oso txikia izan da, egindako frogetan egiaztatu denez. Hitz askoko ipuinetan (bostehunetik gorakoetan eta milatik gorakoetan bereziki) errorea handiagoa da, agian, batzuetan berrogeita hamar hitzekoa ere bai. Baina, hala ere, ipuin luzeetan indizea esanguratsua da berdin-berdin, zeren indizearekin lortutako kopuruak ipuinen arteko aldea garbi adierazten jarraitzen du: indizearen kalkuluaren arabera aztertutako edozein bi ipuinetatik, ipuin luzeena hitz gehien duena, da.

Ipuinen luzera, hitzaka³³.

Bataz bestekoa ³⁴	660
Desbideratze tipikoa ³⁵	490
Mediana ³⁶	560
Moda ³⁷	220 ^(*)
Minimoa ³⁸	11
Maximoa ³⁹	2200
Batura⁴⁰	56383

(*) *Moda gehiago daude: 450; 650; 1000; 1200.*

1.3 heroia nor den

	Maiztasuna	% Ehunekotan	Ehuneko metatua
Animalla heroiak	5	5,9	5,9
Haur heroiak	4	4,7	10,6
Gazte heroiak	51	60,0	70,6
Heldu heroiak	14	16,5	87,1
Blkoteak heroi	6	7,1	94,1
Familliak heroi	4	4,7	98,8
Gizakiak heroi	1	1,2	100,0
Orotara	85	100,0	

(33) Gogoan izan, neurri hau erlatiboa dela, -areago, jolas bat dela-ipuinetako hitzak zenbatzeko gutxi gora beherako kalkulu sistema bat erabili delako.

(34) **Bataz bestekoa:** erdiko joera erakusten duen neurria. Hitzak batu eta ipuin kopuruarekin zatituta ateratzen den zenbakia.

(35) **Desbideratze tipikoa:** bataz bestekoaren inguruko dispersio neurria. Banaketa normal batean, kasuen %68a bataz bestekotik DT batera -edo gutxiagora- dago. Eta kasuen %95a bataz bestekotik 2DT edo gertuago dago. Gure kasuan, bataz bestekoa 660 denez eta desbideratze tipikoa 490 denez, ipuinen %68ak 175 eta 1150 hitz artean dauzka, eta ipuinen %95ak 0 eta 1640 hitzen artean dauzka.

(36) **Mediana:** gainetik eta azpitik kasuen erdia duen balioa. Medianak erdiko joera erakusten du eta bataz bestekoa baino egonkorragoa da, muturreko balioek ez dutelako beregan eragiten. Gure kasuan, 560 hitz dituen ipuina da mediana eta hortik ezkerretara eta eskuinetara ipuin kopuru berbera dago: berrogeita bina ipuin.

(37) **Moda:** maiztasun handienarekin agertzen den balioa. Baldin eta agerpen maiztasun maximoa balio batek baino gehiagok badu, balio horietako bakoitza moda bat izango da.

(38) **Minimoa:** balio txikiena. Gure kasuan ipuin laburrena.

(39) **Maximoa:** balio handiena. Gure kasuan ipuin luzeena.

(40) **Batura:** Ipuin guztietako hitz guztien batura.

Heroia nor den, ipuina halako izaten da. Zazpi heroi eredu proposatu ditugu, adinaren arabera, bereziki. Proposatutako ardatzen ondoren, ipuin bakoitzean aurkitutako heroiak zerrendan jarri ditugu.

Adibidez, heroia *haurra* denean, ipuinak biografia itxura hartzen du, batzuetan haur trokatua, besteetan gizaki harrigarriarena. Heroia familia oso bat denean, ekonomia arazoei buruzko ipuinak izaten dira. Eta animalia denean iruzur eta ateraldi burutsuak proposatzen dira.

Zerrendaratuak (errepikatuak ezabatu egin dira): neskatxa, bi alaba, gizona, arreba gazteena, hogeita batgarren emaztea, hiru anaia, ehiztaria, alaba gazteena, anaia ergelak, senar emazteak, andre batean hilotza, neskatxa, ezkongaiak, menditarra, gizon gaztea, bi anaia, mutila, hiru seme, mutila, ume nanoa, soldadu zaharra, bi mutil, bi gizon, guraso-semeak, itsas-maisua, mutila, semea, aita eta hiru semeak, hamalau, ama semea, seme gazteena, alaba gazteena, emaztea, haurra, jaun bat, azeria, astoa, belea, jaun gaztea, seme bakarra, neska umezurtza, mutila eta andre usoa, "kapeladunak, elizgizonak eta laborariak" (=gizakiak).

1.4 Heroi(ar)en sexua

- ±neska,
- ±mutila.

	Maiztasuna	%	Ehunekotan
		Ehuneko	metatua
-neska-mutil	6	7,1	7,1
+neska+mutil	17	20,0	27,1
+neska-mutil	18	21,2	48,2
-neska+mutil	44	51,8	100,0
Orotara	85	100,0	

Aztertutako ipuin gehienetan, heroiak gazteak dira. Izan, heroi helduak badaude baina, usuenik, haurrideetan gazteena izaten da heroia, edo umezurtza den gaztetxo bat bestela. Honegatik 'neska' eta 'mutil' etiketekin izendatu nahi izan dira bi sexu-generoak, izenok 'gizon-emakume' eta holakoak baino zehatzagoak iruditu zaizkigulako. Heroia animalia gertatu denean edo sexu jakin gabeko umea

denean, "-neska-mutil" konbinaketa erabili da. Heroi bat baino gehiago izan eta bi sexuak daudenean, "+neska+mutil" erabili da. Gai-nontzeko konbinaketak ulerterrazagoak dira: heroia neska denean "+neska-mutil" eta heroia mutila denean "-neska+mutil".

Datu curioso batzuk: Estefana Hirigaraik kontatzen ditu kolaborazio ipuin (+neska+mutila) gehien, kolaborazio ipuin guztien % 23,5a, eta mutila bakarrik agertzen den ipuin gutxien. Lauretine Kopenak aldiz ez du kolaborazio ipuinik eta bere ipuinen heroiak, edo neskak dira %44,4etan, edo mutilak %56,6etan. Heroi ergelak eta ergel faltsuak beti dira mutilak (-neska +mutil) eta eriek ordea ez dute sexu bereizgarririk, aukera guztietan daude. Nesketan (+neska-mutil) heroi gazteena da heroi berezi ohikoena, %57. Nesken ipuinetan ohikoa da ezkon gaiak agertzea, eta kolaborazio ipuinetan ere bai. Mutilen ipuinetan ordea ezkon gai gutxi dago, egotekotan ezkon aurreko kontuekin. Mutilengan bestelako gaiak topatzen dira, nagusiki gatazka gaiak.

2. Aldagaiak:

Aldagaiekin ipuin bakoitzaren berezitasunak izendatu nahi izan dira. Aldagai hauen jatorria ipuinetan beraietan dago. Ipuinei buruzko oharretan atzemandako errepikapenak sailkatuak, zerrendak egitera ekarri gaituzte. Izendapen deskriptiboak egiten saiatu gara ulermena errazteko eta, ulermena errazteko ere, bi taula eman dira. Lehenak agertzen diren aldagai aleak zenbatu eta ehunekotan ematen ditu. Bigarren taulak aldagaien izaera berezia agertu nahi du: aldagaiak elkarrekin agertu daitezkeenez, elkarren arteko konbinaketa erakutsi nahi duen taulak jarri dira. Aldagaiak honela multzokatu dira,

- **Ipuinaren gaiak** titulupean heroiek bitzen dituzten egoerak zerrendatu nahi dira; zein ekintza motak bultzatzen dituen beraien *ikaspen* ibilbidea osatzera.
- **Heroi eria edo berezia** titulupean heroiek agertzen dituzten izaera berezi (edo bitxiak) zerrendatu dira.
- **Pertsonaien arketipoak, aldekoak** titulupean heroiaren alde jotzen duten pertsonaien nortasunak xehatzen dira.
- **Pertsonaien arketipoak, aurkariak** titulupean heroiaren aurka jotzen duten pertsonaiak.

- **Bitartekoak** titulupean heroiak erabiltzen dituen ballabideak daude eta
- **Magia** titulupean ballabide magikoak.

2.1 Ipuinaren gaiak: "ezkon harremanak" eta "gatazkak".

2.1.1 Ezkon harremanak *

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Ezkon aurrekoa	25	51,0	51,0
Ezkon ondorengoa	4	8,2	59,2
Senargal beldurgarria	5	10,2	69,4
Senar beldurgarria	3	6,1	75,5
Sexu erasoa, intzestua	3	6,1	81,6
Debekatutakoa amodioa	3	6,1	87,7
Fidelitatea	4	8,2	95,9
Birjintasuna	2	4,1	100,0
Orotara	49	100,0	

* 31 ipuinetan dago "GAIA: Ezkon harremana".

Maiztasuna Taularen Ehunekoak

	Ezkon ondoren.	Senargal beldurg.	Senar beldurg.	Sexu erasoa	Debek. Amodioa	Fidelitatea	Birjintas.	Orotara
Ezkon aurrekoa	0	4	0	2	2	3	2	25
Ezkon ondorengoa	0	12,9	0	6,5	6,5	9,7	6,5	80,6
		0	3	1	1	1	0	4
		0	0	0	0	1	0	5
Senargal beldurgarria		0	0	0	0	3,2	0	16,1
			0	0	0	1	0	3
Senar beldurgarria			0	0	0	3,2	0	9,7
				0	0	0	0	30
Sexu erasoa				0	0	0	0	9,7
					0	0	0	4
Debekatutako amodioa					0	0	0	12,9
						0	0	4
Fidelitatea						0	0	12,9
							0	2
Birjintasuna							0	6,5
								31
Orotara								100,0

- **Ezkon aurrekoa.** Ipuina ezkontza aurretik gertatzen denean. Gehienetan ezkontza bera izaten da ipuin amaiera.
- **Ezkon ondorengoa.** Senar-emazteek elkarrekin bizi dituztenak.
- **Senargai beldurgarria.** Ezkon aurreko ipuinetan. Senargaia sorgindutako printzea izan ohi da, lau ipuinetan sugearen itxura hartuta eta batean Tartalorena⁴¹.
- **Senar beldurgarria.** *Bizar urdin* hiltzailearen hiru aldaera biltzen dira⁴².
- **Sexu erasoa, intzestua.** Bereziki aitak alaba erasotzen duenean. Bildutako hiru aleetatik, bi ipuinetan aita alabarekin ezkontzen saiatzen da⁴³ eta ipuin batean apaizen lizunkeria jasan behar du etxeakoandre batek⁴⁴.
- **Debekatutako amodioa.** Ez dira elkarren aldaerak, ezta antzekoak ere, baina guztietan heroiak debekuaren *eragozpen erantsiarekin* borrokatu behar du⁴⁵.
- **Amodioa, fidelitatea.** Maitasun kontuetako beste gako bat. Bereziki andregaiaren edo emaztearen fidelitatea jartzen da zailantzan⁴⁶.
- **Birjintasuna.** Ezkontza aurreko ipuina. Bi ipuinetan baino ez da agertzen eta erlijio kristauaren mitoetan sartu nahi genuen gai hau, baina bietatik batean bakarrik agertzen da kristau "ikusmoldea" (elizgizonaren aholkua aholkuaren haustura zigorra ...) ⁴⁷.

(41) *Tartarua* I-003; *Sugia eta hiru alaba* I-019; *Munstroa* I-055; *Mahistruba* I-117; *Errege eta bere hiru alabak* II-123.

(42) *Alarguntsa* I-025; *Zapatailla eta bere hiru alabak* II-017; *Laur Kanton* II-065.

(43) *Alarguntsa* I-051; *Errege* I-113.

(44) *Apezak* I-017.

(45) *Godeon* I-015; *Asto larru* II-153; *Liburu tzarrak* II-181.

(46) *Laur Kanton* II-065; *Abenan* II-083; *Errege eta bere hiru alabak* II-123; *Neskatxa gaztea mespretxatuba* II-173.

(47) *Ohoria* I-059; *Arrosa* I-005.

Ezkontza gaiak ez daude maila berean. Ezkon aurrekoak eta ezkon ondorengoak beste gaien azpia egiten dute. Hau da, ezkon aurreko eta ezkon ondorengo ipuinetan gertatzen dira zerrendatutako gainontzeko ezkon gaiak. Arau hau soilik bi ipuinek hausten dute, *Mahistruba* (I-117) eta *Liburu tzarrak* (II-181) ipuinek, bakoitzak bere arrazoi propioengatik: *Mahistruba* ipuinean heroiak sorgindutako printze bat salbatzen du (senargai beldurgarria), baina heroia gizon ezkondua da eta abenturaren amaieran *diru franko eta alaben dotea* irabazten du eta, jakina, printzearekin ezkontzea ez da bere helburuen artean sartzen. Bigarren ipuina, *Liburu tzarrak*, berriz, beste arazo baten kontaketa da. Modernitatearen eta ilustrazioaren kontra jotzen da ipuin honetan, eta ezkon kontua ez den gatazka batean murgiltzen da. Heroia, kasu honetan, familia oso bat da: ama gaixotua, alaba umezurtz bihurtua, alabaren senargai liburu-saltzailea eta bi hauen semea, galbiderako jaioa, liburuak ekarritako eragin gaiztoarengatik. Ikusten denez, hau ez da ezkon ipuin bat, baina debekatutako ezkontza erabiltzen da gertaeren eragile gisa eta, zeharka bada ere, gai hau ere jorratzen da.

2.1.2. Gatazka*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Bizibidea	14	23,7	23,7
Nagusi galztoa	6	10,2	33,9
Kanpoko eraso	6	10,2	44,1
Ilustrazio eta modernitatearen aurka	4	6,8	50,9
Iruzur eta ateraldi burutsuak	24	40,7	91,6
Zekenkeria	5	8,5	100,0
Orotarra	59	100,0	

* 44 ipuinetan dago "GAIA: gatazka".

Maiztasuna Taularen Ehuneko

	Nagusi galztoa	Kanpoko eraso	Ilustrazio eta modernitatearen aurka	Iruzur eta ateraldi burutsuak	Zekenkeria	Orotara
Bizibidea	5	2	0	4	0	14
	11,4	4,5	0	9,1	0	31,8
	0	0	0	2	0	6
Nagusi galztoa	,0	0	0	4,5	,0	13,6
				2	0	6
Kanpoko eraso		,0		4,5	,0	13,6
				1	0	4
			Ilustrazio eta modernitatearen aurka	2,3	,0	9,
					1	24
			Iruzur eta ateraldi burutsuak		2,3	54,5
						5
					Zekenkeria	11,4
						44
					Orotara	100,0

- **Bizibidea.** Gai honetan "bizibide" hitzaren esanahi hertsia hartu dugu. Websterren bildumako ipuin gehienetan, batera edo bestera, heroiak estatus on bat lortzen du. Gai hau aztertzean, bizibidea ipuinaren ageriko "gatazka" denean markatu dugu soilik eta ez azken saritzat ematen denean.
- **Nagusi gaiztoa.** Elkarren arteko aldaerak ematen dute gai honekin biltzen diren ipuin gehienek. "Etxe nagusia" ere gai honen izendapen egokia da⁴⁸.
- **Kanpoko eraso.** Heroiak ezezagunekin dituen *desenkontruak*. Lapurretekin lotzen da⁴⁹.
- **Ilustrazio eta modernitatearen aurka.** Hiri, funtzionario eta antzeko usaina dutenen aurkako ipuin sorta⁵⁰.
- **Iruzur eta ateraldi burutsuak.** Ipuinean zehar, heroiak gatazkak konpontzeko erabiltzen duen ballabidea. Gai hau konstante bat da animalia ipuinetan, baina beste ipuin genero guztietan ere maiz agertzen da. Sakontzeko, ikus hurrengo orriko azterketa.
- **Zekenkeria.** Batzuetan ipuin kristauetan agertzen da zekenkeriaren gaia, baina bestelako giroa duten ale pare bat ere badago⁵¹.

Salbu "iruzur eta ateraldi burutsuak" gaia, gainontzeko gaiak ez dira elkarrekin agertu zale. Gai hau berezia da, maiz ahozko ekintzek dute nagusitasuna gai honekin eta, lehen aipatu bezala (ikus 1.1 ereduak: animalia ipuinak), ahozko gaitasuna eta bizkortasuna elkarlotu egiten dira maiz idazkuntza gabeko kulturetan. "Iruzur eta ateraldi burutsuak" gaiarekin ikusten denez, gertaera hau gatazkei ematen zaien ahozko irtenbideetan islatzen da. Une batez azter ditzagun "iruzur eta ateraldi burutsuak" gaia jasotzen duten ipuinak:

(48) *Basajauna* I-009; *Laminak* I-039; *Errua* I-079; *Enuxenta eta ergela* I-065; *Tartaro* II-035; *Hamalaur* I-159.

(49) *Lamina* I-047; *Gezurra eta egia* I-095; *Sorgiña* II-041; *Arreba eta zazpi anaiak* II-071; *Istorigo egia* II-077; *Asto larru* II-153.

(50) *Dirua* I-061; *Mandua eta bakezko juja* I-189; *Dotorra bere burubaren kontra* II-101; *Liburu tzarrak* II-181.

(51) *Apez atzipakorra* I-035; *Andre baten hiltzea* I-049; *Tabakiera* I-143; *Jesu Kristo eta soldadu zaharra* I-087; *Soldadu pobre bat eta jaun abera* I-107

1. Axeria I-007: azeriak gizona ibaiaren bestaldera eramaten du, gizonak azeriari hiru egia esatearen truk (azken egiak iruzurra gordetzen du).
 - Godeon I-015: Ez du ahozko konponbiderik. Heroiek (neska eta mutil maitaleak) neskaren aita hildakoarena eginez konbentzitzen dute.
 - Apezak I-017: Ez du ahozko konponbiderik. Apaizen biktima diren heroeiek (senar emazteak) mendekua hartzen dute, behar ez den lekuan apaizak sartzera behartu eta ateratzeko xantaia ordainarazita.
 - Apez atzipakorra I-035: Ez du ahozko estrategiarik. Heroiak apaizari iruzur egiten dio, behin eta berriz, nolabait prestatutako amarruen bidez.
2. Lamina I-047: Laminak nik neure burua esan eta herioia zigorraz askatzen da.
3. Sorginak akelarrian I-063: heroiak sorginak zelatatzen ditu eta haien antzerki eta esanen bidez halako etxeko andrea nola sendatu jakiten du.
4. Enuxenta eta ergela I-065: Heroiak aho jokoen bidez ziria sartzen dio nagusiari.
5. Gezurra eta egial-095: Kanpotarrak heroiari ziria sartu dio -Mondik zatoz? Galdetu eta -Beste mundutik erantzun dionean.
6. Ama eta bere seme zozua I-165: heroiak apaizaren diru guziaz zakuan sartzen du iruzur bidez. § Ohoñak II-007: Ez du ahozko konponbiderik. Heroiak (bi anaia) lapurrari lapurtuaz aberasten dira.
7. Erretora II-013: Heroiak (errotaria) erregek jarritako asmakizunak asmatzen ditu eta mezetan bildutakoei ziria sartzen die zera esanez: -Ni entzuten nuena saindu izanen da eta ni entzuten ez nauena, damnatua (infernura kondenatua) izanen da.
 - Zapatailla eta bere hiru alabak II-017: Ez du ahozko konponbiderik. Senar beldurgarria (bizar urdin) hiltzen du heroiak, giltzak jasotzera makurtzen denean.
8. Bi mandozainak II-031: Heroiak sorginen ahotik entzuten du halako etxeko andrea nola sendatu.

9. Tartaro II-035: Aho joko eta esan burutsuen bidez heroiak arerio guztiak gainditzen ditu.
10. Axeria II-047: Azeriak otso, zozo eta batel-zainari iruzur egiten die.
11. Otsoa eta astoa II-051: astoak otsoarekin hitzarmen bat egin eta ihes egiten dio (hitza bete gabe, jakina).
12. Malbruk II-053: Heroiak animalien dohainak lortzen ditu, formulen bidez: Jesus miru; Jesus xinaurri; Jesus otso; Jesus potzo (zakur); Jesus gizon. Eta formula hauek berebiziko garrantzia dute heroiak bere helburua lortzeko.
 - Heren sugea II-079: Ez du ahozko estrategiarik. Heroiak karta jokoan irabazten ditu arerioak (hiru Tartalo). Karta jokoa aitzakia baino ez da, heroiak karta bat lurrera bota eta Tartarora makurtzean mailuarekin kaskezurra hausten dio.
13. Dotorra bere burubaren kontra II-101: Aita heriotzatik salbatu behar duela eta heroiak (medikua) zera diotso: Zer aita! Ez dakizu bada nik ez dakidala sendatzen ardi pikorrekin bertzerik nere eriak? aita barre egin eta eztaeratik arrain hezurra ateratzen zaio (ez da itotzen).
14. Deabruaren adina II-103: heroiak deabruari bere adina amarruz esanarazten dio.
15. Haur ipuinak. Bi bele II-105: belearen buztana laburra, ipuina ere laburra (hitz jolasa).
16. Haur ipuinak. Erregeren alabak II-105: Errege batek bazituen hiru alaba. Beztitu zituen gorritz. Nahi duzu [esatea] berriz?
 - Neskak gaztea mesprextatuba II-173: Ez du ahozko konponbiderik, bere senarraren ezkutuko marka ezagutzeagatik salbatzen da heroiak.
17. Hiru egjak II-201: batel-zainak azeria ibaiaren bestaldera eramaten du, azeriak batel-zainari hiru egja esatearen truk (azken egjak iruzurra gordetzen du).

2.2 Heroi eria edo berezia*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Gizaki harrigarria	7	15,9	15,9
Eria	7	15,9	31,8
Ergela	4	9,1	40,9
Ergel faltsua	8	18,2	59,1
Umezurtza, gaztetxo	5	11,4	70,5
Zintzoena edo bizkorrena gazteena	13	29,5	100,0
Orotara	44	100,0	

*36 ipuinetan dago "heroi eria edo berezia".

Maiztasuna Taularen Ehunekoak

	Eria	Ergela	Ergel faltsua	Umezurtza	Gazteena	Orotara
Gizaki harrigarria	2	0	1	2	1	7
	5,6	0	2,8	5,6	2,8	19,4
Heroi eria	0	0	0	0	1	7
	,0	,0	,0	,0	2,8	19,4
Heroi ergela		0	0	0	0	4
		,0	,0	,0	,0	11,1
Herola ergel faltsua da			0	0	0	8
			,0	,0	,0	22,2
Heroi umezurtza				1		5
				2,8		13,9
Herola, senideetan gazteena, zintzoena edo bizkorrena da						13
						36,1
Orotara						36
						100,0

- **Gizaki harrigarriak.** Biografia fantastiko eta erlijiozkoak. *Erpurutxo*, *Hamalau*, kristau santuak, eta besteren bat⁵².
- **Heroi eria.** Gaixo diren edo zerbaiten eskasian dauden gaztetxoek ipuinak⁵³.
- **Ergelak eta ergel faltsuak.** Bi gai hauek loturik daude. Ergelen ipuin batzuk barrea eragiteko ipuinak dira, baina ez denak, ezta erdiak ere. 'Ergel' eta 'ergel faltsu' gaien arteko bereizketa, ipuina garatzeko eraren arabera egin da. Heroia ergelkerietan badabil,

(52) *Tom Thumber* I-085; *Hamalaur* I-159; *Bozak entzuten zituen semea* I-185; *Mundua mila pes* II-025; *Haurra trokatua* II-027; *Maibruk* II-053; *Ume xurtza* II-113.

(53) *Tom Thumber* I-085; *Neskatxa ederra eta alferra* I-091; *Ezkabi* I-129; *Mundua mila pes* II-025; *Dragon* II-087; *Ezkabi fidela* II-143; *Liburu tzarrak* II-181.

besterik gabe, 'ergelak' gaia jarri zaio. Baina heroia, arerioek ergeltzat hartuta ere, ez bada ergela, 'ergel faltsu' markatu dugu.

- **Umezurtza.** Heroiak nahi edo behar baino lehen hasi behar du inimizioetan. Gai hau oso lotuta dago 'erregeen seme alabak' ardatzarekin eta ipuin luzeekin⁵⁴.
- **Zintzoena edo bizkorrena, gazteena.** Gazteena nabarmentzen da haurrideen artean. Errepikapen hirukoiztuan oinarritutako ipuin askotan agertzen da gai hau.

Ipuinen erdiak *heroi eria*ren gaia jorratzen du. Askotan abentura kontatzeko ez da nahikoa heroi *arrant* bat eta ezaugarri bereziak dituen bilatzen da. Heroi ezinduak dira honelako heroiak gehienetan, baina justu kontrakoa diren heroiak ere badaude, *Hamalau* edo *Juan Hartza* izenarekin ezagutzen den heroia kasu⁵⁵.

2.3 Pertsonaien arketipoak, aldekoak*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Animalla (+/- zuria)	12	22,6	22,6
Gaztea (+/- senidea)	7	13,2	35,8
Andre ahaldea	2	3,8	39,6
Gizon ofizioduna	8	15,1	54,7
Zaharra (andrea ala jenerala)	12	22,6	77,4
Izaki mitologikoa	12	22,6	100,0
Orotara	54	100,0	

*46 ipuinetan dago "heroiaren aldekoa".

(54) *Heren sugea* I-073; *Haurra trokatua* II-027; *Ume xurtza* II-113; *Asto larru* II-153; *Neskatxa gaztea mesprextatuba* II-173.

(55) *Hamalaur* I-159

Maiztasuna Taularen Ehunekoa

		Andre ahalde	Gizon ofizioduna	Zaharra	Izaki mitologikoa	Orotara
Animalla	Gaztea	0	0	3	2	12
	2,2	,0	,0	6,5	4,3	26,1
Gaztea		0	0	0	1	7
		,0	,0	,0	2,2	15,2
	Andre ahaldea	0	0	0	0	2
			,0	,0	,0	4,3
			Gizon ofizioduna	0	0	8
				,0	,0	17,4
				Zaharra	0	12
					,0	26,1
					Izaki mitologikoa	12
						26,1
					Orotara	46
						100,0

Pertsonaien arketipoak hiru kasutara laburtu ditugu (*heroia*, *al-dekoa* eta *aurkako*), nahiz eta bederatzi arketipo bereizten diren azterketak egon⁵⁶. Ondoren hiru kasu hauetako bakoitzean zehaztasun batzuk gehitu ditugu, arketipoen izaera azalertzeko. Gure joera honekin nabardura aukera kendu diogu arketipo zerrendari eta, ordaitan, arketipo nagusietan sakontzeko aukera irabazi dugu.

Aldeko eta aurkako arketipoetan azpi banaketa bera proposatu dugu. Ezaugarriak ateratzeko, gizartea banatzeko erak antzeratu dira: adina, ahaideetasuna eta statusa. Ipuinak munduaren ispilu direnez, gizartea osatzen dugun kolektibitateen araberrako banaketa eginik.

Aldeko pertsonaiak eta aurkakoak ez dira gehiegi desberdintzen ezaugarrietan. Animaliak, izaki mitologikoak, gizon helduak eta jende zaharra aldeko zein aurkako agertzen dira, batean zein bestean. Ahaideetan dago asimetriarik nabarmenena pertsonai hauengan, ahaideak, normalean heroiaren aurkariak izaten direlako. Ofiziotan ere bada marka nabarmen bat: ikazkinak beti gaiztagileak dira eta gainontzeko ofizio *xumeak* ongile; aberats edo boteredun guztiak gaizkile, ikazkinekin batera. Animalietan ematen du tamainaren ara-

(56) Pertsonaien inguruan aurkitu dugun tipo sailkapen zabalena V. Propp-ek proposatutakoa da eta M. Etxeberriaren (1973: 204-205) lanean dago: Lehen pertsonaia bilatzailea, lehen pertsonaia erasoa, lehen pertsonaia faltsua, gaiztagina, emallea, laguntzailea, erregea, errege-alaba (bilatzen den pertsona), bitartekoa.

berako joera bat dagoela, txikienak ongileak dira eta handienak bieta-
ra jokatzen dute, orain ongile gero gaizkile. Animalia gaizkile guztiak
piztiak dira, baina badaude pizti ongileak ere. Era berean, katua
salbuespena da animalien artean, sorginekin lotzen delako.

Hauek dira heroiaren aldekotzat jo eta zerrendara ekarritakoak:
azeria, basanderea, anaiak, andre zaharra, emaztea, *potzoa* (zaku-
rra), besotako ama, Jesukristo, ehiztaria, korrikalaria, jeneral zaharra,
ilargia, eguzkia, *Jondoni Petri*, aingerua, errege gaztea, jaun gaztea,
fraidea, mirabea, uso zuria, batel-zaina, otsoa, mirua, xinaurria, erre-
ge, zazpi anaia, Jainkoa, usoa, arraina, birigarroa, menditarrak, arra-
noa, lamia, ugazama, Tartalo, erregeren alaba gazteena, behor zuria,
andre usoa, itsas maisua, amaginarreba, senargaia, *Jupiter* jainkoa.

2.4 Pertsonaien arketipoak, aurkariak*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Piztia	3	4,3	4,3
Gaztea (+/- senidea)	2	2,9	7,3
Gurasoa	10	14,5	21,9
Gizon ahaltua	25	36,2	58,1
Zaharra (andrea edo jenerala)	7	10,1	68,1
Izaki mitologikoa	22	31,9	100,0
Orotara	69	100,0	

*50 ipuinetan dago "heroiaren aurkaria".

Maiztasuna Taularen Ehunekoak

	Gaztea	Gurasoa	Gizon ahaltua	Zaharra	Izaki mitologikoa	Orotarra
Piztia	0	0	1	0	2	3
	,0	,0	2,0	,0	4,0	6,0
Gaztea (+/- senidea)	0	0	0	1	1	2
	,0	,0	,0	2,0	2,0	4,0
Gurasoa		3	0	0	2	10
		6,0	,0	,0	4,0	20,0
Gizon ahaltua			2	8	25	25
			4,0	16,0	50,0	50,0
Zaharra				2	7	7
				4,0	14,0	14,0
Izaki mitologikoa					22	22
					44,0	44,0
Orotara					50	50
					100,0	100,0

Zerrendaratuak: Tartalo, basajauna, aita, senarra, apaiza, lami-
na, zazpi hartz, herensugea, lapurrak, nagusia, *Jondoni Petri*, kanpo-
tarra, andre zaharra, printzea, ikazkina, erregeren emaztea, bi iruzur-
gile, deabrua, hartza, otsoa, lehoia, *jaun ballia*, marinel maingua,
ama, bi morroi, bi itzain, hiru andre eder, bi anaia zaharragoak, jaun
hiltzailea, sorgina, ordezko semea, lankidea, jaun deabrua, *M. Laur
Kanton, martxanta*, hiru tartalo, munstroa, osaba indianoa (deabrua),
jeneral zaharra, zazpi buruko sugea, oihaneko jauna (deabrua), zazpi
lapur, deabruaren emaztea, amaginarreba, erraina, liburu saltzailea.

2.5 Lagungarriak*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Hitzak, izenak, esaldiak, errezoak	8	6,1	6,1
Sentimenezkoak (sufrimendua, pazientzia,...)	4	3,0	9,1
Gorputz atalak (bizkarreko larrua, eri txikla,...)	7	5,3	14,4
Arropa (zapata, solnekoa, fularra,...)	17	12,9	27,3
Eraztuna	9	6,8	34,1
Lorea	4	3,0	37,1
Debekatutako atea	2	1,5	38,6
Hildakoaren zorra	2	1,5	40,1
Altxorra (dirua, Tartaloren diamantea,...)	10	7,6	47,7
Tresna edo ballabidea (pegarra, txirula,...)	22	16,7	64,4
Janaria (ogia, anoa, intxaurrak,...)	11	8,3	72,7
Animalla (zapoa, antzara, ardia,...)	15	11,4	84,1
Animalla zatia (larrua, bihotza, buztana,...)	18	13,6	97,7
Gernua	1	,8	98,5
Eskatologikoak	2	1,5	100,0
Orotara	132	100,0	

*71 ipuinetan dago "lagungarriak".

Maiztasuna Taularen Ehunekoak

	Altxorra	Tresna edo ballabidea	Janaria	Animalla	Animalla zatia	Gernua	Eskatologikoak
Altxorra	10						
	14,1						
Tresna edo ballabidea	3	22					
	4,2	31,0					
Janaria	0	3	11				
	,0	4,2	15,5				
Animalla	2	5	6	15			
	2,8	7,0	8,5	21,1			
Animalla zatia	1	6	2	2	18		
	1,4	8,5	2,8	2,8	25,4		
Gernua	0	0	0	0	0	1	
	,0	,0	,0	,0	,0	1,4	
Eskatologikoak	1	1	0	1	1	0	2
	1,4	1,4	,0	1,4	1,4	,0	2,8

Maiztasuna Taularen Ehunekoak

	Hiltzak	Sentime-nezkoak	Gorputz atalak	Arropa	Eraztuna	Lorea	Debehatu-takho atea	Hildakoaren zorra	Orotara
Hiltzak	8								
	11,5								
Sentimenezkoak	0	4							
	,0	5,6							
Gorputz atalak	0	1	7						
	,0	1,4	9,9						
Arropa	0	2	1	17					
	,0	2,8	1,4	25,9					
Eraztuna	0	1	2	3	9				
	,0	1,4	2,8	4,2	12,7				
Lorea	0	0	0	1	0	4			
	,0	,0	,0	1,4	,0	5,6			
Debekatutako atea	0	0	0	0	0	0	2		
	,0	,0	,0	,0	,0	,0	2,8		
Hildakoaren zorra	0	0	0	2	1	0	0	2	
	,0	,0	,0	2,8	1,4	,0	,0	2,8	
Altxorra	0	1	0	1	0	1	0	0	10
	,0	1,4	,0	1,4	,0	1,4	,0	,0	14,1
Tresna edo ballabidea	1	1	1	5	2	2	1	1	22
	1,4	1,4	1,4	7,0	2,8	2,8	1,4	1,4	31,0
Janaria	1	0	2	1	2	0	0	0	11
	1,4	,0	2,8	1,4	2,8	,0	,0	,0	15,5
Animalla	0	0	1	2	1	0	0	0	15
	,0	,0	1,4	2,8	1,4	,0	,0	,0	21,1
Animalla zatia	0	1	4	4	4	1	0	0	18
	,0	1,4	5,6	5,6	5,6	1,4	,0	,0	25,4
Gernua	0	0	0	0	0	0	0	0	1
	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	,0	1,4
Eskatologikoak	0	1	0	0	0	0	0	0	2
	,0	1,4	,0	,0	,0	,0	,0	,0	2,8

Helburua lortzeko maiz lagungarri batez baliatzen da heroia. Lagungarri hau eskuratzeko bide arrutena *aldeko pertsonaiaren* baten oparia jasotzea izaten da. Agian ezagunena heroiairen soinekoa da, dela urrezkoa, dela diamantezkoa, dela -hau bai harrigarria- euli he-galez egindakoa, aukeratutako mutila liluratzeko prestatua. Lagungarri bereziagoak badaude, gauza materialak ez direnak, hitzezko lagungarriak adibidez. Lagungarriaren eta heroiairen arteko harremana oso estua izan daiteke. Honen adibide grafikoena gernua da, herri sinismenagatik edo, beti *kaballeria* (asto eta zaldi) gernua erabiltzen da *ezkabia* (=hazteria; azaleko gaixotasuna) duen heroia sendatzeko. Ezagunetan, harreman estuaren adibide ezagunena herensugeren mihien eta errege alabaren soineko zatiak dira: heroiak herensugea hiltzean, neskari soineko zatiak hartzen dizkio, mihiak biltzeko. Ipui-nean aurrerago argitzen da ekintza honen zergatia, herensugearen hiltzailea nor izan den argitu behar den uanean.

Zerendaratuak: "hiru egia", "hildakoarena egin", mokanesak, debekatutako atea, bi erbi, ardo zahagia, idi bihotza, "nik neuk nere burua", hilkutxa, altxorra, euli hegalezko soinekoa, asto larrua, bi eraztun, lore sorta, idi larrua, zapoa, ogi bedeinkatua, bizkarreko larrua, zerri buztanak, barrika bat, "Maria Kirikitun", dirua, arropa, zaldia, zerria, pegarra, bikea, irina, sagarra, bost sos, zigilua, giltza, katea, ardi larrua, metxa, harria, burdina, Tartaloren zaldia, Tartaloren diamantea, asto pixa, herensuge mihiak, soineko zatiak, hiru zakur, neska arropak, jaun arropak, ogia, mihisea, egurra, hiru asto uzker, behia, ardi begiak, hildakoaren zorra, zakur bihotza, eraztun erdibitua, mandoa, arrautzak, eltzeak, mandeuliak, euliak, koroa, altxorra, zaldi bihotza, gatzik gabeko ogia, hiru galdera, sable bat, "Gure aita", "Agur Maria", idia, bi intxaur, bi mataza, burrunztzia, azkazalez egindako kaliza, gaztanbera, anoa, eliza, urrezko adarreko behia, ilargi txiki bat, biolina, urrezko katea, zazpi atorra, eskuarea, kartak, mailua, "sufirimendua", "baraua", fularra, norbere gibela, arrain hezurra, lumak, eztiak, "deabruaren adina", hego luzea, hego laburra, soineko gorriak, zilarrezko soinekoa, urrezko soinekoa, diamantezko soinekoa, hari zuria, hari gorria, hari urdina, gerrikoa, erloju katea, zapa-ta, bandera, lore bat, hiru lore, kolonia, *Fordelisa* (=flor de lys; frantziar kapare leinu baten ikurra), altxorraren giltza, urrezko bi sagar, jauregiko giltza guztiak, asto bihotza, asto larrua, diamantezko eraztuna, opila, eri txikia, antzarak, karetxoa, *brazolet* bat, liburuak, erlojua, zorri larrua, gizon jantzia, ametsak, xirula, sugea, urrea, pazientzia, kaka.

2.6 Lagungarri magikoak*

	Maiztasuna	%	Ehuneko metatua
Formula magikoa	5	12,8	12,8
Objektu magikoa	14	35,9	48,7
Isurkia edo ukendua	5	12,8	61,5
Tu hiztuna	1	2,6	64,1
Fruitua edo landarea	3	7,7	71,8
Animalla	11	28,2	100,0
Orotara	39	100,0	

*30 ipuinetan dago "lagungarri magikoa".

Zerrendaratuak: Tartalo (Printze sorgindua), birjintasunaren larrosa, Tartaloren hiru agin, sugea (printze sorgindua), gaztetasunaren edabea, makila, munstroa (printze sorgindua), zakua, "artxila murtxila zakuan sar", hildakoak pizten dituen bonbilla, munstroak (anaia sorgindua), tabakontzia, "ke kieres", bozak, ikusmena ematen duen zozo zuria, hildakoen argia, "doministiku", ukendua, "odei guztien azpitik eta sasi guztien gaisetik", "Jesus xinaurri", "Jesus miru", "Jesus otso", "Jesus potzo", otsoa(azeria(usoa(arrautza))), lore eta belarrak, behiak (anaia sorgindua), hiru olano⁵⁷, gaztetzen duen ura, baratzean jaiotako neska, lanterna (eskuargia), laban txikia, kopetako diamantea, edari "onak", behor zuriaren pixa, behor zuria (printze sorgindua), itsuak argitu eta zaharrak gaztetzen dituen ura, hurra (zilarrezko arropa), intxaurra (urrezko arropa), melokotoia (diamantezko arropa), tu hiztuna, orrazia.

2.7 Kontalaria

	Malztasuna	%	Ehuneko metatua
Estefanela Hirigarai	9	10,6	10,6
M. Larralde	2	2,4	12,9
Marie Hiriar	1	1,2	14,1
Gaxina ehulea	1	1,2	15,3
Pierre Bertrand	1	1,2	16,5
Kattalin Elizondo	5	5,9	22,4
Betscheller Jauna	1	1,2	23,5
Bellevue anderea	2	2,4	25,9
Laurentine Kopena	9	10,6	36,5
Laurentineren ahlzpa	1	1,2	37,6
Louise Mariño Amyot Lanusse	9	10,6	48,2
Marie Louise	1	1,2	49,4
Frantxon Belzalgi	2	2,4	51,8
Julien Olhaso	2	2,4	54,1
Anonlmoa	39	45,9	100,0
Orotara	85	100,0	

Zerrendaratuak: Estefanella Hirigaray, Estefana Hirigaray, Stephana Hirigaray, Gaña haurra, Gaña haurra, Stefana Hirigaray, Gaña Hau-

(57) *Olanoa*. Arbelbidek oin oharretan dioenez, Tartaloen zakur bereziak dira olanoak.

rra Hirigarai, Stefana, M. Larralde, M. Larralde, Stefana Hirigarai, Marie Hiriart, Gaxina ehulea, Pierre Bertrand, Betscheller jauna, Catherine Elizondo, Catherine Elizondo, Kattalin Elizondoa, Bellevue, Catherine Elizondo, Catherine Elizondo, Mde. Bellevue, Laurentine, Mariño Amyot, Louise Lanusse, Louise Amyot Lanusse, Mariño Amyot, Mariño Amyot, Louise Lanusse, Louise Lanusse, Frantxon Belzaigi, Frantxon Beltzagi, Laurentine, Louise Lanusse, Louise Lanusse, Laurentina, Laurentine, Laurentine, Laurentine, Laurentine, Laurentine Kopena, Laurentineren ahizpa, Marie Louise, Laurentine "Tuturen ahizpa", Julien Olhaso, Julien Olhaso.

Kontalariez ez dakigu ezer. Kasurik onenetan leku izenak aipatzen dira kontalariaren izenaren ondoan.

D/ Saillkapena osatzeko erabili diren irizpideak

Hiru mailatan banatu da saillkapena lan honetan: batetik ipuina orokorki saillkatu nahi izan da, bigarrenik ipuineko heroiak eta pertsonaia eragileak eta hirugarrenik, lagungarritzat diren objektu eta antzekoak, animaliak barne.

Bistan da saillkapen honetan hutsune nabarmen bat dagoela: ekintzak. Ez da ekintzarik saillkatu eta, okerreana dena, ez dakigu zergatik. Agian ez zaigulako beharrezko iruditu. Zeren, ez al da bada hau ipuin kontalariei eskainitako lan tresna? Bada kontalariak badaki "kontatzen", eta lan honetatik zerbait ateratzekotan beste edozer aterako du, behar dituen motibo edo elementuak, adibidez. Hutsunea bertan dago, hala ere.

Azterketa honetan ez da Aarne & Thomson 1995 saillkapena jarraitu, oro har, baina *Ipuin ereduak* identifikatzeko asmoz moldapenak egin zaizkio, bide batez, saillkapen unibertsal hau aztertutako ipuinetara hurbiltzeko. Egia esan, moldapen asko eta esanguratsuak egin dira; bi izen bakarrik mantendu dira estandar unibertsalean izendatu eta ulertzen den bezala, inongo aldaketarik gabe: 'animalien ipuinak' eta 'ipuin kristauak'⁵⁸.

(58) Aarne & Thomson saillkapenean "erlijio ipuina" badio ere, argi dugu gurean 'erlijio' eta 'kristau' berdinak zirela Euskal Herrian Websterren garaian. Baina 'erlijio' hitzak duen anbiguotasuna saihesteko asmoz 'kristau' jartzea iruditu zaigu hoberena, ez dadin inor ipuin budisten bila alferrik aritu.

Saillkapen unibertsalaren moldapena egiteko ez dugu berdin jokatu beti. Batetik izen aldaketak eragin dituzten desberdintasunak ikusi dira: guk 'mitologia' diogunean Aarne & Thomson zaleek 'magia' irakurri behar dute. Multzo honetan sartzen dira pertsonaia mitologikoen unibertsoan gertatzen diren ipuinak, gehienak iniazio ekonomikoen inguruan harituak; baina ez direnez bereziki 'magiaz' aritzen, izendapen aski desbideratua iruditu zaigu. Era berean, guk 'erregeen seme-alaben ipuinak' diogunean Aarne & Thomson zaleek 'ipuin erromantiko nobeleskoa' irakurri behar dute. Hemen sartzen dira iniazio sexual eta ekonomikoa jauregi, printze eta erreginen mundura bideratzen duten ipuinak, baina ipuin guztiak ez dira erromantikoak eta ipuin erromantiko askotxo beste ingurune batean gertatzen dira, dela urbanoagoa dela "menditarragoa". Eta -azken izen aldaketa- guk 'gizarte gertakariak' diogunean, Aarne & Thomson zaleek 'anekdota' irakurri behar dute. 'Gizarte gertakariak' etiketaren azpian ipuin urbanoak bildu dira, ipuin batzuetan herritarren arteko kontuak agerian jartzen direlako, baina ez "anekdota hutsak", maitasun eta heriotza historiak ere biltzen dituztelako, 'erregeen seme-alaben' ipuinetan bezala.

Saillkapen unibertsal horretaz gain luzatu ditugun izendapen berriei dagokionez, egoki iruditu zaigu 'hibridoak' kontzeptu aski eza-guna erabiltzea, uste denaren aurka, ipuin luze guztiak ez direlako hibridoak, nahiz eta hibrido guztiak bai izan luzeak.

Beste kontu bat da guk 'metaipaina' kontzeptuarekin izendatu duguna. 'Metaipaina' proposatu dugu beste izendapen ohikoagoak -'formula', 'jolas', 'ipuin labur'⁵⁹-, onak izanik ere, elkarren faltan daudela iruditu zaigulako. Balio handiko hiru izendapen horien arazoa da guztiak batera gertatzen direla testu hauetan, batetik konta-saioko trantsizioak bideratzeko baliabideak direlako (jolasa), gainera, trans-misioko formula eginak direlako (formula) eta, hirugarrenik, ipuin bati egozten zaizkion ezaugarri ohikoenak -hasiera/korapiloa/askatzea-mantentzen dituenek, ipuin labur ere badirelako. Ezaugarri ugaritasun honi izen egoki batekin erantzun nahi izan zaio, baina aurrizki greko batekin konformatu behar izan gara (gr. *Metá*, aldaketa): 'metaipaina'.

(59) Vinson-ek 1883an Websterren materialarekin (ez bakarrik Websterrenarekin) kaleratu zuen lanean agertzen diren izendapenak jarri ditut, baina, guk dakigula, gainontzeko bildumek ez dituzte izendapen hauek gaitditu.

Bistan da proposatutako sailkapenarekin Aarne & Thomson sailkapenetik askotxo urrundu garela⁶⁰. Haatik irizpide bat ezartzen saiatu gara proposatutako izendapenetan, "basotik zibilizaziora" izenarekin defini daitekeena. Sailkapenean, lehenik animalienak daude, ondoren euskal mitologiaren mundu basatikoak, jarraian erdi arokoak diruditenak eta azkenik ipuin urbanoak. Logika honen arabera, ipuin hibridoek bi mundu, bi garairen elkarbizitza (errealitatean ere hala da) islatzen dute. Eta ipuin kristauak ere, beren modura, denboraren hesi hau gainditzen dute. Hain zuzen ipuina zein "unibertsoan" kokatzen den klabea da ipuin eredu sailkapen hau ulertzeko: *metapuin* unibertsoa ipuinak beraiek dira; *animalien* unibertsoa animalia adimentsuena da; *mitologiaren* unibertsoa giza-antzeko diren izakiena da; *erregen seme alaben* unibertsoa, berriz, gure munduaren oso antzeko unibertso bat da, baina han edozein da errege, edozeinek du urre mordoa eta jauregia, gurearekin alderatuta, *erregen seme alaben unibertsoan* dena neurritz kanpo dago; guretik gertuen dauden ipuinak, gurean bertan gerta daitezkeenak, *gizarte gertakariak* izenpean sailkatutako ipuinak dira.

E/ Emaitzak:

Gogoratu dezagun zeintzuk datu emango ditugun eta nola:

(60) Euskal Herrian egin diren bildumen sailkapenak eta sailkapen proposamenak ere, ez dira gurearekin bat etortzen bete betean, nahiz eta antzekotasunik bada. P. Urkizuren *Historia de la Literatura Vasca* lanaren arabera, Lafittek (1973) ipuinak honela sailkatu zituen: 1) *paganoak*; 2) *sasi-kristauak*; 3) *sasi-historiak*; 4) *irudimenezkoak*; 5) *humorezkoak*. Eta Caro Barojak (1991) honela: 1) *mitikoak*; 2) *genealogiak eta jatorri etnikoari buruzkoak*; 3) *hagiografiak*; 4) *erlijioari buruzkoak*; 5) *esangura historikoa duten pertsona ospetsu asmatu edo benetakoei buruz*; 6) *esangura historikoa ez duten pertsona ospetsu asmatu edo benetakoei buruz*. Urkizurenean gehiago agertzen ez bada ere, zerrenda erraz luza daiteke; adibidez, Julien Vinsonnek ([1883] 1988, 11) honela zerrendatu zituen Websterrek eta garaikideek bildutako ipuinak: "cuentos, leyendas y supersticiones". "Luis de Barandiaranek (1985: 11) beste hau proposatzen digu: "fabulas, cuentos, leyendas, tradiciones, creencias, etc... (sic)". Kontsultatu ditugun bildumetatik, Bernardo Estornes Lasak (1974) erabiltzen duen banaketa da gure proposamenarekin gehien lotzen dena, ikuspuntu historiko batetik saiatzen delako, nahiz eta helburuak (berea etnografia eta gurea ipuin kontaketa) desberdinak izan: A) *lenagoko munduan* B) *ar-zuloetako bizieraren oroitzapenak* C) *arrantza eta nekazaritzako bizieraz*.

Bildumaren deskribaketa

- Ardatz bakoitzarena:
 - *Ipuin eredua*: ipuin luzeraren arabera, heroia-
ren sexuaren arabera, "Ezkon harremanak" gaiaren arabera,
"gatazka" gaiaren arabera, heroi berezien arabera, aldeko eta
aurkako pertsonaien arabera, lagungarrien arabera, lagungarri
magikoen arabera eta kontalariaren arabera.
 - *Heroia nor den*: ipuin luzeraren arabera, ipuin ereduaren ara-
bera,
 - *Heroiaren sexua*:

Aurkibideak:

- Ardatz bakoitzaren arabera (gainontzeko ardatzak aldagai aske bezala agerturik)
- Binaka: soilik sailkapen orokorraren eta heroia-
ren sexuaren artean.

Ipuinen edizio berritua, batuaratua

- Irizpideak:
 - Ortografian erabat. Salbu bertsotan dagoena ("otsoa eta astoa"
ipaina) eta formulak.
 - Aditz laguntzaileetan erabat.
 - Lexikoan estandarretik urrutiratzen direnak, lokalismoak eta ga-
lizismoak bereziki.
 - Sintaxian ez ezer ukitu, ezta gramatikaz kanpokoak ere.
 - Oin oharrak soilik ipuinek elkarrekin dituzten kidetasunak ager-
tzeko.

1. Deskribaketa: *Heroia nor den*, sexu-generoaren eta ipuin ereduaren arabera.

<i>Heroiaren sexu-generoa</i>		<i>Ipuin eredu</i>		<i>heroia nor den</i>					
				animalia	haurra	gaztea	heldua	bikotea familia	gizakiak
-neska -mutil	animaliak	1							1
	Gizarte gertakariak		1						1
	Metaipaina	1							1
	<i>Orotara</i>	2	1						3
+neska +mutil	Mitologia			1	1	1			3
	Erregeen seme alabak			3					3
	Gizarte gertakariak			4	1	2	1		8
	Kristaua					1			1
	Hibridoa					1	1		2
	<i>Orotara</i>			8	2	5	2		17
+neska -mutil	Mitologia			2					2
	Erregeen seme alabak			10					10
	Gizarte gertakariak			1	1				2
	Kristaua			2	1				3
	Hibridoa			1					1
	<i>Orotara</i>			16	2				18
-neska +mutil	animaliak	2			1				3
	Mitologia			4	1			1	6
	Erregeen seme alabak			8		1			9
	Gizarte gertakariak		1	5	3		1		10
	Kristaua		1	2	2		1		6
	Hibridoa		1	8	2				11
	Metaipaina				1				1
	idatzizkoa			1					1
	<i>Orotara</i>	2	3	28	10	1	2	1	47

2. Deskribaketa: *ipuin eredu* sexu-generoaren eta *heroiaren* arabera.

ipuin eredu

*Heroiaren
sexu-
generoa*

*heroi
nor den*

		animaliak	Mitologia	Erregeen seme alabak	Gizarte gertakariak	Kristaua	Hibridoa	Metai puina	idatzizkoa	Orotara
-neska -mutil	animalia	1						1		2
	haurra				1					1
	<i>Orotara</i>	1			1			1		3
		animaliak	Mitologia	Erregeen seme alabak	Gizarte gertakariak	Kristaua	Hibridoa	Metai puina	idatzizkoa	Orotara
+neska +mutil	gaztea		1	3	4					8
	heldua		1		1					2
	bikotea		1		2	1	1			5
	familia				1		1			2
	<i>Orotara</i>		3	3	8	1	2			17
		animaliak	Mitologia	Erregeen seme alabak	Gizarte gertakariak	Kristaua	Hibridoa	Metai puina	idatzizkoa	Orotara
+neska -mutil	gaztea		2	10	1	2	1			16
	heldua				1	1				2
	<i>Orotara</i>		2	10	2	3	1			18
		animaliak	Mitologia	Erregeen seme alabak	Gizarte gertakariak	Kristaua	Hibridoa	Metai puina	idatzizkoa	Orotara
-neska +mutil	animalia	2								2
	haurra				1	1	1			3
	gaztea		4	8	5	2	8		1	28
	heldua	1	1		3	2	2	1		10
	bikotea			1						1
	familia				1	1				2
	gizakiak		1							1
	<i>Orotara</i>	3	6	9	10	6	11	1	1	47

3. Deskribaketa: *sexu-generoa* ipuin ereduaren eta *heroia*ren arabera.*Heroia*ren *sexu-generoa*

<i>Ipuin eredu</i>		<i>heroia</i> nor den								
		-neska	-mutil	+neska	+mul	+neska	-mutil	-neska	+mutil	Orotara
animaliak	animalia heldua	1						2		3
	Orotara	1						1		1
								3		4
Mitologia	gaztea heldua			1		2		4		7
	bikotea			1				1		2
	gizakiak			1				1		1
	Orotara			3		2		6		11
Erregeen seme alabak	gaztea			3		10		8		21
	bikotea							1		1
	Orotara			3		10		9		22
Gizarte gertakariak	haurra	1						1		2
	gaztea heldua			4		1		5		10
	bikotea familia			1		1		3		5
	Orotara	1		8		2		10		21
Kristaua	haurra							1		1
	gaztea heldua					2		2		4
	bikotea familia			1		1		2		3
	Orotara			1		3		6		10
Hibridoak	haurra							1		1
	gaztea heldua					1		8		9
	bikotea familia			1				2		2
	Orotara			2		1		11		14
Metaipuinak	animalia heldua	1						1		1
	Orotara	1						1		2
idatzizkoa	gaztea							1		1
	Orotara							1		1

4. Deskribaketa: **sexu-generoa** ipuin ereduaren eta heroiairen arabera.

heroia nor den		Heroiairen sexu-generoa										
		-neska +mutil					+neska -mutil					
		Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	
gaztea	28	816,25	447,95	795,00	150,00	2200,00	16	605,94	460,91	445,00	95,00	1630,00
heldua	10	415,10	354,01	292,50	11,00	1200,00	2	487,50	350,02	487,50	240,00	735,00
bikotea	1	2050,00		2050,00	2050,00	2050,00						
animalia	2	362,50	229,81	362,50	200,00	525,00						
haurra	3	923,33	984,19	700,00	70,00	2000,00						
familia	2	660,00	141,42	660,00	560,00	760,00						
gizakiak	1	180,00		180,00	180,00	180,00						
Ipuin ereduak												
		Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	
Erregeen seme alabak	9	1062,78	438,13	1000,00	475,00	2050,00	10	729,00	510,40	515,00	145,00	1630,00
Gizarte gertakariak	10	425,00	301,82	315,00	70,00	940,00	2	285,00	63,64	285,00	240,00	330,00
Hibridoa	11	1170,91	579,02	950,00	510,00	2200,00	1	900,00		900,00	900,00	900,00
Mitologia	6	459,17	226,33	460,00	180,00	765,00	2	257,50	229,81	257,50	95,00	420,00
Kristaua	6	542,50	231,86	580,00	270,00	850,00	3	465,00	307,69	530,00	130,00	735,00
animaliak	3	295,00	200,19	200,00	160,00	525,00						
Metaipuinak	1	11,00		11,00	11,00	11,00						
idatzizkoa	1	450,00		450,00	450,00	450,00						

heroia nor den		+neska+mutil					-neska-mutil					
		Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	Bataz beste	Des-biazio tipikoa	Mediana	Min.	Max.	
gaztea	8	803,13	391,78	770,00	300,00	1375,00						
heldua	2	365,00	205,06	365,00	220,00	510,00						
bikotea	5	395,00	450,78	220,00	165,00	1200,00						
animalia							2	98,50	86,97	98,50	37,00	160,00
haurra							1	210,00		210,00	210,00	210,00
familia	2	1062,50	618,72	1062,50	625,00	1500,00						
gizakiak												
Ipuin ereduak												
Erregeen seme alabak	3	590,00	265,14	650,00	300,00	820,00						
Gizarte gertakariak	8	682,50	467,94	567,50	170,00	1375,00	1	210,00		210,00	210,00	210,00
Hibridoa	2	1350,00	212,13	1350,00	1200,00	1500,00						
Mitologia	3	386,67	288,68	220,00	220,00	720,00						
Kristaua	1	165,00		165,00	165,00	165,00						
animaliak							1	160,00		160,00	160,00	160,00
Metaipuinak							1	37,00		37,00	37,00	37,00
idatzizkoa												

1. Deskribaketa: heroia ipuin luzeraren arabera.

Heroia nor den	Animalia	Bataz bestekoa ⁶¹	<i>Ipuinen luzera, hitzaka.</i> 230,5000
		Desbideratze tipikoa ⁶²	208,22504
		Mediana ⁶³	180,0000
		Minimoa ⁶⁴	37,00
		Maximoa ⁶⁵	525,00
	Haurra	Bataz bestekoa	745,0000
		Desbideratze tipikoa	879,18523
		Mediana	455,0000
		Minimoa	70,00
		Maximoa	2000,00
	Gaztea	Bataz bestekoa	749,5192
		Desbideratze tipikoa	446,25485
		Mediana	680,0000
		Minimoa	95,00
		Maximoa	2200,00
	Heldua	Bataz bestekoa	418,2857
		Desbideratze tipikoa	317,17683
		Mediana	292,5000
		Minimoa	11,00
		Maximoa	1200,00
	Bikotea	Bataz bestekoa	670,8333
		Desbideratze tipikoa	786,80631
		Mediana	220,0000
		Minimoa	165,00
		Maximoa	2050,00

(61) Bataz bestekoa: erdiko joera erakusten duen neurria. Gure kasuan, ipuin bakoitzaren hitzak batu eta ipuin kopuruarekin zatituta ateratzen den zenbakia.

(62) Desbideratze tipikoa: bataz bestekoaren inguruko dispertsio neurria. Bana-keta normal batean, kasuen %68a bataz bestekotik DT batera -edo gutxiagora- dago. Eta kasuen %95a bataz bestekotik ZDT edo gertuago dago..

(63) Mediana: gainetik eta azpitik kasuen erdia duen balioa. Medianak erdiko joera erakusten du eta bataz bestekoa baino egonkorragoa da, muturreko balioek ez dutelako beregan eragiten.

(64) Minimoa: balio txikiena. Gure kasuan ipuin laburrena.

(65) Maximoa: balio handiena. Gure kasuan ipuin luzeena.

Familia	Bataz bestekoa	861,2500
	Desbideratze tipikoa	433,90427
	Mediana	692,5000
	Minimoa	560,00
	Maximoa	1500,00
Gizakiak	Bataz bestekoa	180,00
	Desbideratze tipikoa	,00
	Mediana	180,00
	Minimoa	180,00
	Maximoa	180,00

2. Deskribaketa: **herola** ipuin ereduaren arabera.

		IPUIN EREDUA							
		Erregeen seme Alabak		Gizarte gertakariak	Kristaua	Hibridoak	Metaipaina	ldatzizkoa	Orotara
Herola nor den		Animaliak	Mitologia						
Animalia	3						1		4
Haurra				2	1	1			4
Gaztea		7	21	10	4	9		1	52
Heldua	1	2		5	3	2	1		14
Bikotea		1	1	2	1	1			6
Familia				2	1	1			4
Gizakiak		1							1
Orotara	4	11	22	21	10	14	2	1	85

3. Deskribaketa: **herola** sexu-generoaren arabera.

		HEROIAREN SEXU-GENEROA				
		+neska +mutil	+neska -mutil	-neska +mutil	-neska -mutil	Orotara
Herola nor den					4	4
Haurra				3	1	4
Gaztea	8	16	28			52
Heldua	2	2	10			14
Bikotea	5		1			6
Familia	2		2			4
Gizakiak			1			1
Orotara	17	18	45	5		85

4. Deskribaketa: *heroia gaien* arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
1-GAIA: SEXU HARREHATIAK	Ezkon aurrekoa		1	21		1	1		24
	Ezon ondorengoa			4		1			5
	Senargai beldurgarria			3	1				4
	Senar beldurgarria			3					3
	Sexu erasoa			2		1			3
	Debekatutako amodioa			3			1		4
	Fidelitatea			7					7
	Birjintasuna			1		1			2
	<i>Orotara</i>		1	44	1	4	2		52
	Ez	4	3	27	13	4	2	1	54
Orotara ezezkoak barne	4	4	71	14	8	4	1	106	

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
2-GAIA: GAITZIA	Bizibidea			12	1			1	14
	Nagusi gaiztoa			6					6
	Kanpoko erasoa			3	1	2			6
	Ilustrazio eta modernitatearen aurka			1	2		1		4
	Iruzur eta ateraldi burutsuak	4	1	10	6	3			24
	Zekenkeria			1	4				5
	<i>Orotara</i>	4	1	33	14	5	1	1	59
	Ez		3	30	2	3	3		41
	Orotara ezezkoak barne	4	4	63	16	8	4	1	100

5. Deskribaketa: *heroia heroi bereziaren* arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
HEROI ERUA, EDO ABENTIA	Gizaki harrigarria		4	3					7
	Eria		2	3		1	1		7
	Ergela			3			1		4
	Ergel faltua			7	1				8
	Umezurtza, gaztetxoa		1	4					5
	Gazteena		1	11		1			13
	<i>Orotara</i>		8	31	1	2	2		44
	Ez	4		24	13	5	2	1	49
	Orotara ezezkoak barne	4	8	55	14	7	4	1	93

6. Deskribaketa: **heroia aldeko pertsonaien** arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
HEROIAREI ALDEREA	Animalia (+/- zuria)		2	7		1	2		12
	Gaztea (+/- senidea)		1	6					7
	Andre ahaidea			1	1				2
	Gizon ofizioduna	2		2	4				8
	Zaharra		1	9	1		1		12
	Izaki mitologikoa			8	1	3			12
	Orotara	2	4	33	7	4	3		53
	Ez	2	2	22	6	3	2	1	38
Orotara ezezoak barne	4	6	55	13	7	5	1	91	

7. Deskribaketa: **heroia aurkako pertsonaien** arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
HEROIAREI AURKARIA	Piztia	1		2					3
	Gaztea (+/- senidea)		1	1					2
	Gurasoa		1	9					10
	Gizon ahaltsua		1	15	6	1	2		25
	Zaharra		1	4	1		1		7
	Izaki mitologikoa		2	16	2	1			21
	Orotara	1	6	47	9	2	3		68
	Ez	3	2	17	6	4	2	1	35
Orotara ezezoak barne	4	8	64	15	6	5	1	103	

8. Deskribaketa: **heroia** lagungarrien arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
LAGUNGARRIAK	Hitzak	2		1	4	1			8
	Sentimenezkoak			2		1		1	4
	Gorputz atalak			5		2			7
	Arropa			14	1	2			17
	Erastuna			7		2			9
	Lorea			4					4
	Debekatutako atea			2					2
	Hildakoaren zorra			2					2
	Altxorra			5	2	1	1	1	10
	Tresna edo baliabidea		1	12	5		4		22
	Janaria	1		7	2	1			11
	Animalia		3	6	3	1	2		15
	Animalia zatia	1		14	1		2		18
	Gernua			1					1
	Eskatologikoak						1	1	2
	Orotara	4	4	82	18	11	10	3	132
	Ez	1	1	9	1	2			14
	Orotara ezezoak barne	5	5	91	19	13	10	3	146

9. Deskribaketa: **heroia** lagungarri magikoen arabera

		Heroia nor den							
		Animalia	Haurra	Gaztea	Heldua	Bikotea	Familia	Gizakiak	Orotara
LAGUNGARRI MAGIKOAK	Formula magikoa		2	1	2				5
	Objektu magikoa			11	2	1			14
	Isurkia edo ukendua			4	1				5
	Tu hitzuna					1			1
	Fruitua edo landarea			3					3
	Animalia		1	8	1		1		11
	Orotara		3	27	6	2	1		39
	Ez	4	2	30	10	5	3	1	55
	Orotara ezezoak barne	4	5	57	16	7	4	1	94

Bertsolaritza Estatu Batuan

Asier BARANDIARAN

Artikulu honetan Estatu Batuetan bizi diren lau¹ bertsolariren bertsolaritza aztertzea dut xede. Azpimarratzeko aurreneko gauza hauxe da: aukeratu dudan laukote hau nafarrez osatuta dagoela. Nafarrak diogu, nahiz eta lauetatik bat² Hegoaldekoa³ ez izan.

Hona hemen aztertuko dugun corpusaren egileak:

Jesus "Jess" Goñi, Oronozen 1947an sortua.

Martin Goikoetxea Gorritin 1948an sortua.

Jesus "Jess" Arriada Arizkunen 1935ean sortua.

(1) Lau hauek aukeratu ditut, baina banuen zerrenda honetan beste bertsolari batzuk sartzea. Adibidez Mixel Aire, zenbait urtez Ameriketara bizi izan zelako eta kontinente hartan ekoiztutako bertsoak sar nitzakeen azterketa honetan. Hala ere, nahiago izan dut egun AEBetan bizi diren bertsolarien ekoizpenari erreparatzea. Izan ere, Xalbador hartu izan banu, bolada batez (zenbait urtez edo pasoa izandakoak) Ipar Ameriketara bizi izan direnen ekoizpena ere hartzea banuen (Xalbador, Paulo eta Josetxo Janzi, Merkapide..., Aristorena, 1992, 172-173), baina horrek lana izugarri luzatuko zuen.

(2) Johnny Kurutxet, San Frantziskon jaio zen 1946an baina ume txiki-txikia zelarik Ezterenzubira, Behe Nafarroara joan zen. Han izan zen hazia eta hezia. Beraz, behe nafartzat hartzen ahal dugulakoan nago.

(3) "Nafarroako bertsolari" kategoriaren pean behe nafarrak sartzen ahal direla deritzogu. Lan hau ikuspegi estetiko batetik heldu nahi diogu, eta estetikari ez dira sartzen (edo ez dira sartu behar) irizpide politikoak. Ezaguna da gaur egun "seigarren merindadea" deitzen dena, garai batean Nafarroako parte bat zela. Banaketa administratiboak gora-behera, "seigarren merindadeko" pertsona asko nafarrak sentitzen dira, eta sarritan kulturalki lotura afektibo-efektiboak dituzte Espainia Estatuako nafarrekin. Egile hauek, beraz, gure azterketaren eremuan sartuko ditugu, egoera politikoarekiko epairik egin gabe, ez baitagokigu guri inondik inora zeregin horretan sartzea.

Johnny Kurutxet San Frantziskon sortua baina Esterenzubin (Behe Nafarroa) bere haurtzaro osoa emanda 20 urte bete arte.

Bertako egoeraren deskripzioa Joxe Mallea ikerlariak egin du zenbait argitalpenetan⁴, gainditu ezineko modu batean. Lantxo honetan interesatzen zaidana beren produkzioari aztertze-begirada bat botatzea da.

Bat-bateko bertsogintza hartuko dugula kontuan esan dugu. Izan ere, badago idatzizko bertsogintza bat Ameriketean, sano ugaria gainera. Baina horrek aparteko analisisia eta metodologia behar eta merezi ditu.

Ipar Ameriketean lau dira aktibo dauden bertsolariak: Jesus Goñi, Martin Goikoetxea, Jesus Arriada eta Johnny Kurutxet. Gutxienez, momentuz, XXI. mende hasiera honetan, jendaurrean euren burua bertsolari legez agertzen direnak⁵.

Azterketa honetarako erabiliko dudana corpusa hauxe da: AEBetan izan diren bat-bateko saio batzuetatik grabatu eta transkribatu diren zenbait bertso, ez transkribatu diren guztiak ezpada 237 bertsoetako kopurua⁶, lagin adierazgarria nahikoa izan daitekeelakoan.

Jakina, bertsolaritza, ekintza komunikatiboa da⁷, argi dago. Bertso saio batean bertsolariek ekoiztutako testua bera, ekintza komuni-

(4) Horietako bat, eta garrantzitsuena agian, *Shooting from the Lips* (Mallea, 2003) izeneko liburua dugu. Estatu batueta bat-batean produzitu denaren bildumarik zabal eta gaurkotuena dugu, momentu honetan. Joxe Malleak berak argitaratutako "Basque Rap in the American West: *Bertsolariak*" (Armistead, 2005, 231-244)

(5) Gainera, esan behar da Nafarroako "Erresumakoak" direla laurak; izan ere, oronoztar bat, gorritiar bat eta arizkundar batez dago taldea osaturik. Laugarrena, ez da gaur egungo Nafarroako Foru Komunitatekoa, baina bai Nafarroako seigarren merindadekoa, gaur egun Frantziako Estatuaren barruan dagoena. Malleak dioen bezala: "Incidentally, all the bards mentioned here are from the old kingdom of Nafarroa or Navarre, except Txurruka, who is Bizkaian" (Mallea, 2005, 234).

(6) *Shootin from the Lip* izeneko liburutik aukeratutako bertsoak dira ondorengoak, beraz.

(7) Hizkuntza erabiltzen den neurrian eta gutxienezko informazio-trukaketa edota transmisioa gertatzen den neurrian ekintza komunikatibo baten aurrean esan dezakegu: "Cada vez que se usa la lengua se produce un acto comunicativo que debe entenderse como un proceso cooperativo de interpretaciones cuyo objetivo es un intercambio de información" (Luque 2000: 15).

katibo horren zati bat baino ez da, zati garrantzitsua eta ezinbestekoa den arren.

Hau jakinda ere, testuen azterketa eginez dezente hurbiltzen ahal gara ekintza komunikatibo horretara, eta baita bertsolariek duten konposizio-joera nagusietara. Konposizio-joerek asko esaten digute bertsolarien "background" delakoari buruz, eta baita dituzten joera estetikoei buruz. Gainera, guri dagokigun corpusa kontuan hartuz gero, esan behar da testua dela hainbat saiostatik geratzen zaigun lorratz bakarra.

Azterketa honi ekitean ezin dugu ahaztu zein egoeretan bizi diren Estatu Batuetako bertsolariak. Joxe Malleak honen deskripzio egokia egiten duela iruditzen zait.

The poets living in the United States are isolated from the whole bertsolari movement, not to mention the heart of the Basque-speaking population, making it extremely difficult for them to keep their inventive edge sharp⁸.

Ahaleginduko gara erakusten, beraz, egoera honek eraginik ba ote daukan ala ez, hemengo bertsogintzan.

Ikuspegi sakon eta askotarikoa izatearren, azterketa honek pauso batzuk jarraituko ditu, bertsolaritzaren zenbait arlo eta elementu kontuan hartuz. Hasteko, bertsolaritzaren aspektu formal batzuk hartuko ditugu kontuan: hoskidetza, azken puntua, ahapaldia edota bertsoa.

Sakonagoa den arlo erretorikoari ere erreparatuko diot lan honetan. Izan ere, ezin da ahaztu, behin baino gehiagotan baieztatu dela bertsolaritza kokatzeko markorik egokiena Erretorika dela⁹. Ezaguna da erretorikaren barruan hiru jenero daudela: judiziala, deliberatiboa eta frogatzailea edo epidiktikoa. Gaurko ikerlariekin bat etorriz, jenero epidiktikoak ere pertsuasioa du helburu, baina era berezi batean: ez du ekintza zehatzik bultzatu nahi, ezpada entzuleen balio eta sines-

(8) Mallea, 2003, 50.

(9) "This last feature makes bertsolaritza a genre closer to rhetoric than literature", Garzia, 2001, 178.

menetan eragina izan nahi du. Dialektika¹⁰ ere presente dago, baina ez adostasun batera ailegatzeko, ezpada entzulearengan zenbait ideia eta jarrera sorrarazteko asmoz. Argi dago, bertsolarien asmoe-tako bat, agian nagusia, zirrara edo emozioa sorraraztea dela. Beraz, badirudi bertsolaritza bat datorrela genero epidiktikoarekin, Joxerra Garziak esaten duenez:

We can state, thus, that it is rhetoric and more specifically its epideictic genre, which is the natural framework for a full understanding of the phenomenon of improvised bertsolaritza. [...] We can, therefore, refine our definition of improvised bertsolaritza offered at the beginning of this section, stating that bertsolaritza is a rhetorical genre of an epideictic, oral, sung and improvised nature¹¹.

Gauzak horrela, bertsolari nafar hauen produkzioa aztertzerakoan, zer nolako balio eta emozio mota sorrarazi nahi duten agertu nahi dugu eta horretan giltzarria da zein motatako diskurtso mota eta zelako nortasun kulturala edota gizatasun-nortasuna bultzatu nahi duten jakitea.

(10) Dialektikaren inguruko ikerketak aspaldikoak dira. Hona hemen Douglas Waltonek gogorarazten digun definizio klasiko bat: "Dialectic was the ancient Greek art of evaluating an argument by viewing it in the context of how it was used, or could be used, in an argumentative conversation in which both sides of the argument, the pro and the contra, are taken into account" (Walton, 2003, 156). Baina, definizioak aukeratzén hasita, Waltonek berak aurreraxeago ematen digun bat ekartzea ona litza-teke: "dialectica reasoning begins from theses that are generally accepted, with the purpose of gaining that acceptance for other theses which could be or are controversial" (*Ibidem*). Badirudi hau hurbilago dagoela bertsolarien jardunetik; izan ere, sarritan bertsolariak oinarritzen dira gizarteak orokorrean onartutako argumentuetan bestelako argumentu zehatzagoak edo eztabaidagarriagoak proposatzeko.

(11) *Ibidem*, 181. Dena dela, ondorio honetara ailegatu den arren, esan behar da jeneroen arteko muga ez dela ia-ia inoiz garbia izaten. Jenero judizialari dagokionez, erraza da berbaldi bati etiketa hori eranstea, testuingurua horretarako laguntzaile ezinbestekoa baita: epaiketa batean, abokatu batek botatako diskurtsoa judiziala da, dudarik gabe. Horrela adierazten du Spang-ek (2004: 11): "[...] en la retórica es principalmente el entorno que orienta al receptor acerca de la naturaleza genérica del discurso". Baina non kokatzen dugu bertsolari baten berbaldia, baldin eta gaijartzaileak esaten badio bera abokatu bat dela eta gaizkile bat defendatu behar duela epailearen aurrean? Jeneroak nahasten dira, bai eguneroko bizitzan, bai bertsolaritzan.

1. Bertsolaritzaren arlo formalak

Ameriketan bat-batean ekoizten diren bertsoak aztertzearren arlo formalei begirada bat botatzea onuragarria izan daitekeela deritzogu. Badakigu arlo hauetan ez dagoela bertsolaritzaren muina. Beraietan ez dago fenomeno hau ulertu eta epaitzeko giltzari nagusia, baina fenomenoaren bizitasunaren eta indarraren lorratz batzuk ematen ahal dizkigute.

1.1. Hoskidetza

Zenbait egilek¹² "errima" terminoa erabiltzen duten arren, hemen beste bat erabiltzea nahiago izan dugu: hoskidetza. Termino hau bertsolaritzarako egokiagoa dela iruditzen zaigu. Hoskidetza, besteak beste, baliabide mnemoteknikoa izan da tradizioan, nahiz eta geroago literatura arloan baliabide estetiko hutsa bilakatu den¹³.

Bertso bakoitzaren puntuen azkenak elkarren hoskideak dira. Honek izan zezakeen hasieran helburu mnemoteknikoa; izan ere, bertsolaritza jenero tradizionala izan ez arren, bertsoek iraupena izan dezakete entzuleen oroimenean, iraupen laburra izan arren, eta horretarako lagungarria da oso hoskidetza.

Gainera, bertso baten lehenengo puntua entzunda, entzuleak badaki zein den hoskidetza daraman hitza edo hitz multzoa eta, ondorioz, jakin dezake zeintzuk hitzak agertzen ahal diren ondorengo bertso-lerroen bukaeran.

Honek halako jolas bat sorrarazten du ahozko "performanceetan", bertsolariaren eta entzulearen arteko konplizitatea areagotuz, bat-bateko ahozko jardunetan ohikoa denez, entzuleak asmatzen ahal du.

(12) Lekuona, 1982; Amuriza, 1987.

(13) Horrela dio Pello Esnalek (1994, 1269): "Ahozko literaturan, baliabide mnemoteknikoa da batez ere puntua: bertsoak gogoan errazago hartzeko erabiltzen den baliabidea; baina sortze-baliabidea ere bada: bertsoak errazago sortzeko erabiltzen dena. Pixkana-pixkana, baliabide estetiko bihurtuko da errima literatura idatzian: poemak-eta apaintzeko baliabide".

Egia esan, guk orain garrantzi handiagoa eskainiko diogu puntu¹⁴ edo bertso-lerroen bukaerako hoskidetasunari; izan ere, hori da kontutan hartzen dena hoskidetzaz ari garenean. Hoskidetzaren azterketa honetan ez genuke ahaztu nahi hoskidetza luze-laburtasunari men egitea.

Aipagarria da Pello Esnalek hoskidetzari buruz egiten dituen hausnarketa eta sailkapenak. Bere ustez, hoskidetzaren luzera ez da neurtu behar silaba kopuruaren arabera soilik. "Puntuak" edo hoskidetzak hitzaren erroa hartzen baldin badu, orduan hoskidetza luze baten aurrean gaude (ahapaldi osoan ezaugarri hori mantenduz gero). Hoskidetza atzizkietan oinarritzen bada (erroa ailegatu gabe), laburra litzateke:

Baina nahasbide ere izan ditzakegu "laburra" eta "luzea" hitzak, ondo ulertu ezean. Argi ditzagun, beraz. Puntu labu-

(14) Puntua zer den ez dago guztiz garbi edo behintzat ez dirudi honetaz erabateko adostasuna dagoenik teorizazioa egin dutenen artean. Manuel Lekuonak (1978, 308) bertsolarien ustea jasoz, puntua eta errima berdintzen ditu: "Este montaje de la estrofa, con el verso más fuerte al fin de ella, es tan importante, que precisamente dicho verso final de estrofa es el que impone la consonancia o rima – el **puntua** que dice el bertsolari- para los otros tres versos anteriores de la estrofa total". Xabier Amurizak *Bertsoen mundua* izenburudun CD-ROMean, ostera, horrela definitzen du puntua: "Bertsoa banatzen den zatietako bakoitza da puntua, neurrien arabera luzeago edo laburrago izan daitekeena. Zehatzago, oin bakoitzak mugatzen duen hitz-andana da. Puntuak lerro bat edo bi izan dezake". Pello Esnalek (1994, 1235-1236), Manuel Lekuonaren irizpideari eutsiz, berdintzen ditu hoskidetza eta puntua: "Labur-labur esanda, hoskidetza da puntua: zenbait bertso-lerroren amaierako hoskidetza. [...] Bertsoei dagokienez, normalean tartekatuta egiten dira bertso-lerro puntudunak eta punturik gabeak, eta bigarrena izan ohi da puntuduna. Horixe da molderik erabiliena [...]". Ez dugu uste guri dagokigunik afera honetan ebazpenik ematea baina, erabilgarritasunaren amorez, guk "hoskidetza" terminoa erabiliko dugu teorizatzaile guztiek azaldu nahi duten hotsen kidetasuna adierazteko. Horrezaz gainera, Pello Esnalek hoskidetza eta puntua berdintzen dituenek, ez dugu bere irizpidea errefusatzeko. Beste kontua da, oin batetik hurrengora kantatzen edo idazten den hitz andana nola izendatu dezakegun. "Bertso-lerroa" sintagma erabil daiteke. Hala ere, badirudi termino honek idatzizko sistemari men egiten diola, eta ahozkotasanarekin zerikusi gutxi dauka orduan. Erdi ahozkotasanarekin akaso erlazioa izan zezakeen, baina beti ere maila horretan dagoen idatzizkotasanari dagokionez. Horrezaz landa, Iparraldeko usadioan eta Hegoaldekoan ez datoz bat bertso-lerroen kontzeptuak. Hori dela eta, Xabier Amurizak "puntua" terminorako erabili zuen adiera hartuko dugu kontutan "puntua" hitza erabiltzen dugunean. Ebazpenik egin gabe, termino hau erabilgarriagoa irudituz zaigu, eta halaxe erabiliko dugu honik aurrera.

rrak, izan ere, puntu luzeak baino silaba gehiago izan ditza-ke: esaterako, bada silaba t'erdiko puntu laburrik (**ian: biharamunian, batian, itzalian, gainian, trukian**) eta silaba erdiko luzerik (**ai: ai, ez-kongai, bai, jai**). Izan ere, labur edo luze izatea ez dagokio puntu osoari, puntuaren erroari baizik [...] (Esnal, 1994, 1242).

Guk Pello Esnalen irizpidea hartuko dugu kontutan, ez bestek arbuizteagatik, irizpide morfologiko bati eusten diolako baizik, eta ondorioz, gure azterketarako argiagoa suertatuko zaigulako ere. Dena den, hoskidetza aztertzerakoan luzera ez dugu horrenbeste baloratuko; batetik, jakin badakigulako hoskidetza luze azken hama-
rkadetan soilik nagusitu dela¹⁵ eta, bestetik, hoskideztaren arlo se-
mantikoa interesgarriagoa iruditzen zaigulako.

Heldu diezaiogun, beraz, Amerikako Estatu Batuetan sortu den bat-bateko produkzioari. Joxe Malleak zehazten digu noiz egin zen AEBetan aurreneko bertso-txapelketa:

The first-ever formal Bertsolari Txapelketa (Improvisational Poetry Contest) in teh United States took place on April 23, 1988, and itt was part of the first NABO Euskal Kantari Eguna (NABO Basque Singing Day) as well. The event resulted from the cooperation of several individuals and organizations, chiefly NABO and Mendiko Euskaldun Cluba (the Basque Club of Gardneville)¹⁶.

Hasteko, jaialdi hartako bertsoak hartuko ditugu kontuan. Hona hemen agurreko bertsoak:

AR

Arratsalde on orai deneri
hauxe erran nahi dutena
zer gauza ederra hainbertze haurride

(15) Pello Esnalek ondorio hau ateratzen du bere euskal bertsoen hoskidetza aztertzean: "Garbi dago, noski, puntu luzea nagusitu dela ia erabat gaur egunean. Baina ez da ahaztu behar, jakina, bizirik dagoela oraindik ere puntu laburra [...]", Esnal, 1994, 1267.

(16) Mallea, 2003, 60.

hementxe ikusten direna
San Franciscotik nator ni ere
kunplitzera hitz emana
lehendabiziko hauxe eskatzen dut
denei besarkada bana.

KU

Arras triste partitu naiz goiz huntan
han urrunen etxetik
eta orai bihotza daukat nik
arrunt alegar'harturik
honbertze lagun eta
adiskide kausiturik
guzieri musu bana dausuet
bihotzaren erditik.

GO

Euskal Herriko partetik ginan
Amerikarat etorri
hemengo anaiari nahi genduzke
euskeraz'e erakutsi
gaurko egun eder hau dana guk
zor diogu Gardnerville'ri
arratsalde on anai-arrebak
ta danori ongi-etorri

Agurreko Jesus Arriadaren agurreko bertsoan silaba soil bateko hoskidetza dago. Egia da puntu batzuen artean (lehenengoaren eta bigarrenaren artean, adibidez) azken silabaz gain, azken aurreko silabaren bokala ere hoskidetzaren barruan sartzen dela. Jonhi Kurutxeten bertsoan, ostera, puntu guztiak kontuan hartuta, silaba Erdiko hoskidetza baino ez dugu. Partitibo eta ablatibo kasuen bidez eginiko hoskidetza, hain zuzen. Izenik edo aditzik ez da ageri. Jesus Goñiren agurreko bertsoa bitxia da hoskidetzaren ikuspuntutik. Puntu guztiek komunean duten bakarra da bukaerako "i" bokala. Bokal horri atxiki-riko kontsonantea desberdina da: **-RRI / -TSI/ -RI/ -RRI**. Gainera,

lehenengo puntuan eta laugarrenean poto-moduko bat erabiltzen du: "etorri" eta "ongi-etorri"¹⁷.

Har ditzagun saio bereko beste bi bertso, kasu honetan, Johny Kurutxetenak.

KU

Denek badakigu
hain segur engoitik
urtean badela
sasoin ederrik
neguaren ahazten
naski ari gaitu indanik
bide bat erroietan
ez dago elurrik.

Ikusten dugu denean
zerbait badagola
negu beltza pasaturik
ostatzen ari arbola
urteak joaiten ari
diragun bezala
hobiago ginezke geroz
hobeki izanzen gira.

Bi bertsootako lehenengoan, berriro ere **-IK** hoskidetza eredia ageri zaigu eta berriz ere esan beharrean gaude hoskidetza silaba erdikoa dela. Bigarren bertsoan, lehenengo bi puntuen artean, silaba eta erdiko hoskidetza dago, badirudi hobetzen doala: **-OLA**. Silaba bikotzat ere har daiteke, izan ere hoskidetza kontzeptu zabala da, eta aurreko kontsonantea biguna da (leherkari ozena), nahiz eta ahoskatze puntua desberdina izan (bata belarea eta bestea ezpainbikaria): **-GOLA/ -BOLA**.

(17) Esan liteke, lehenengo puntuan etorri aditz perifrastiko baten partizipioa dela. Azkenekoan, ostera, partizipio nominalizatu bat izan zitekeen... baina ez da, adiztat har daiteke. Esan behar da gainera, salo hartan parte hartu zuen Patxi Txurrukak sasi-poto berdina egiten duela.

Bertsolaritza tradizionalen, zenbait lanetan frogatu denez¹⁸, **-IA** hoskidetza erabilienetakoa da. Har dezagun **-IA** hoskidetza-eredua duen Johny Kurutxeten bertso bat, hain zuzen 1988ko urte hartan Gardnervillen abestutakoa.

KU

Enaizela badakizue
ni hanbat eskolatia
eta arras gogor zaut hortan
politikan sartzia
gure herri euskal maitian
eskuara da pizten hasia
agian horrekila segitu-ko du bakia.

Hemen ere silaba eta erdiko hoskidetasuna dugu. Azken silaba **-A** bukaera dugu eta azken aurreko silabaren **-I-** bokala ere sartzen da. Bertsolari hauek sarritan jotzen dute eredu honetara, batzuetan hitzen bokalismoa edota hizkuntza mintzatuaren aldaera fonetikoak hoskidetasunaren zerbitzura ezarritik. Izan ere, hizkuntza estandarrean "bakEA" litzateke erabili beharreko hitza, eta ez "bakiA", edota "sartEA" da "zuzena" eta ez "sartzIA". Honetaz, irizpide desberdinak izan dira bertsolaritzaren historian zehar. Batzuk ireki daude lizentziak hartzeko. Beste batzuk, ostera, bertsolaritzaren kalitate formalak bul-tzatzearen edo, ez dira horren zaleak. Hauxe da, esate baterako, Xalbadorrek afera honetaz zuen iritzia:

Ez ginuke hargatik, rimaren itxura egin beharrez, gure hizkuntza gaizki erabili behar. Etsenplu asko emaiten ahal nituzke hortaz; baina, ez luzegi izaiteagatik, hau emanen dut bakarrik. Maizegi entzuten da zerbait hólako, konparazioe:

Deitogarri zaut hiltzia
maitatzen baitut bizia

Bizia'rekin ongi joanarazi nahiz, erran du horrek hiltzia, hiltzea delarik hitz zuzena. Poto egitea baino lotsagarriago

(18) Barandiaran, 2003, 42-43.

zaut eni hori. Poto egiten duenak, ez du nehor enganatzen; hura agerian gelditzen da. Aldiz, hiltzia erran duenak, enganatu nahi izan du.

Holako zerbait ezin bertzean egin izan ez duen pertsularirik ez ditalke; bainan zer egiten duten ongi dakitela ez noiz nahi egiten dutenak badira.

Pertsu idatzietan ere agertzen da maiz huts hori. Han oraino itsusiakogo egiten du.

Badakit ber horier etzaiotela bekatu; baina nik ez dut hori onartzen. Denek behar dugu gure hizkuntza ongi ahozkatu, eta pertsulari batek bietan (Aire, 1976, 79-60).

Eta ezin dugu ahaztu, alde batetik, Xalbador baxenafarra zela eta, bestetik, Xalbador Californian ibili zela, egonaldi batzuetan bere semea bisitatzerara joan baitzen. Egonaldi horietan, nola ez, bertsotan ibili zen euskaldun andana handien aurrean. Inoiz Kurutxet berarekin ere ibilitakoa da¹⁹.

Aipatu dugun eredu honetakoa da Martin Goikoetxearen ondorengo bertsoa:

(64)

GO

Negu beltza're kezkatzen a'i du
hain baita beldurgarria
guzia joanik ondorenian
badator udaberria
artzaiaik ere maitatzen dute
mendi gaineko punta berdia
artaldeantzako nahiko jana ta
txori kantuna bestia.

(19) "Kurutxet has been improvising poetry for some thirty years. He has sung with Ezponda in Euskadi and with the great Xalbador –and his son– in San Francisco and Chino", Mallea, 2003, 51-52. Ikusten da irizpide honek ez zuela (eta ez duela) arrakasta handirik izan bere bertsolari garaikideengan.

Lehenengo bi puntuak entzunda (edo ikusita) badirudi, ohikoa baino aberatsagoa izanen dela puntuen hoskidetasuna... baina ez da. Izan ere, aurreneko bi puntuetan bi silabakoa da hoskidetasuna (-**RRIA**), baina azken puntuetan silaba eta erdikoa soilik (-**IA**).

Hoskidetza kategoriala

Ezaguna da bertsolaritzan adituak direnek edota txapelketetan bertsoak epaitzen dituztenek ez dutela horrenbeste estimatzen kategoriala bereko hitzekin egindako hoskidetza²⁰. Herriak²¹, ostera, bertsolari baten *performanceari* ez dio horren maila formal handirik eskatzen gustua hartzeko. Orokorrean, kalitatezko bertsoak baloratzen dira, noski, maila formalak ere estimatzen den bezala. Baina, bestelako elementuei garrantzi handia ematen zaie: bertso bat osatzeko gaitasunari berari, entzule guztiengan halako irribarrea, zirrara edota adostasuna sorrarazten duen gai bat aipatzeari edo bestelako elementuei. Batzuetan bertsolari baten *non-verbal* (hitzik gabeko) keinuek eurek, bertsolaria karakterizatzeaz gain, *performanceari* balio erantsi handia ematen diote²².

(20) Xabier Amurizak hoskidetza kategorialari atzizkiekin egindako errima deritzo: "Atzizkiak ken-ipiniko piezak izanik, bat bera errepikatzean, baliabide urria gertatzen da [...] Atzizki berarekin errima osatzea tellatu merke eta arrunta da. Lau puntuko bertso berean pare bat aldiz eta ez jarraian sartzea -lehenengo eta azkeneko oinak, esaterako- disimulua pasa liteke, baina hiru sartzerik ez daiteke justifika edo gutxiago laurak" (Amuriza, 1997, 267-268). Beraz, arrunta da, ez goi-mailakoa. Baina esandako honi Xabier Amurizak berak nabardura bat gehitzen dio: "Baina kontuz. Honek ez du esan nahi baliabide arruntek gutxi balio dutenik. Ogia janari arrunta da, baina oso ona eta beharrezkoa. [...] Ez gara jeneroak baztertzen ari, balioak ematen baizik" (Ibidem, 269).

(21) Benetan "herriak" honi buruz zer pentsatzen duen jakiteko onena inkesta soziologiko bat egin beharko litzateke.

(22) Adibide bat ekartzearen, Gregorio Larrañaga "Mañukorta" dugu. Bere bertso-jardunean kontu formalak ez dira bere baliorik onenak (sarritan "egokitza" jo ditzakegun arren). Bere presentziak, bere keinuek, bere tonuak eta bere irudiak itzelezko balio erantsia ematen diote bere bertsogintzari, eta entzule askok eta askok (hontziente edo inkontzienteki) horixe estimatzen diote.

Baina kontziente edo inkontzienteki kategoria bakar batean oinarritutako hoskidetza ez da goi-mailakotzat emango²³. Hala ere, aipatutako bertsolariek sarritan jotzen dute horretara:

Azkenekuan orai etxeko
 mintzatzen nuzu **hasiko**
 gaiso emazia hementxe balitz
 hura naike mintzatuko
 aspaldi hontan mintzo zaut beti
 noiz ote nauen ikusiko
 gazte ta eder arrosa bezala
 goiz on batian jeikiko.

Geroaldiaren markarekin, **-KO** atzizkiarekin, egindako hoskidetza dugu goikoa. Hurrengo bertsoan, ostera, atzizki berdina erabili arren, aberatsagoa da hoskidetasuna, aurreko silaban ere nolabaiteko soinu-antzekotasuna baitago. Beraz, **-ZI** hoskidetza-ereduari **-KO** atzizkia gehitu zaio:

AR
 Gisa berian orain ni ere
 mintzatzen naizu **hasiko**
 nola dakigun negu gaixto hau
 alde bat egun **utziko**
 juan den gisan berri onikan
 guk ezpaitugu guk ikusiko
 agian primadera eder batian
 denak girade **biziko**.

(23) Xabier Amurizak esaten duen moduan, ogia ez da goi mailako janaria, baina gose garaian oso preziatua da. Galdetu beharko litzateke ea Amerikako Estatu Batuetako Euskal komunitatean nolabaiteko "gosea" ote dagoen. Ez da gose materiala (aberririk aurreratuen dugu). Gaur egun euskaldun gutxi dira (bat ere ez, hobeki esanda) behar izan material gorrietan bizi direnak. Gehienek maila ona lortu dute, neure begiekin ikusia. Hala ere badago nolabaiteko "euskal ezaugarrien gosea", bada-go elkarrekin aritzeko "gosea", badago nortasunari eusteko zenbait adierazgarri helteko gosea. Eta gose garaian, bertsolari bati bere bertsoaren "ogia" eskatzen zaio, ez goi mailako "platera". Honek ere bere ñabardurak ametitzen ditu, jakina. Gaur egungo AEBtako euskaldun gehienek ez dute bertsolaritza gertutik jarraitzen edota ez dute estimatzen horrenbeste (besteak beste, euskara bera ulertzeko askok gaitasunik ez dutelako edota gaitasun hori galdu dutelako).

Aspektu burutugabearen markarekin (**-T(Z)EM**) sortutako hoskidetza ere bertso askotan ageri da:

AR

Egia erran udaberrian
esperantza dut nik **hartzen**
hainbestearino kanpo ederrak
nola baitzaizkun kanbiatzen
egia esan bihotzetikan
hauxe dut ba **esperatzen**
zahartu girenok pixka bat agian
hasiko gera **berritzen**.

Gehienez, bi kategoria desberdinetan oinarritutako oinak erabiliko dira hoskidetza lortzeko. Esaterako, ondorengo bertsoan kasu partitiboa eta ablatiboa erabiltzen dira **-IK** hoskidetza eredu lortze aldera:

KU

Ez daike izan urtean
sasoina ederragorik (**partitiboa**)
nola kanpo ta arbola
lora ederrez beterik (**partibiboa**)
Jinko jaunak emana dauku
grazia zerutik (**ablatiboa**)
estima dezagun hori
orok bihotzetik. (**ablatiboa**)

Hoskidetzaz ari garela, potoa aipatu behar da. Bat-bateko bertsoetan ez dago bertsolaririk potoric egin ez duenik. AEBatuetakoa bertsolaritzan ere presente dago:

AR

Eskualdunak leku guzietan elkarri ikusi **nahiak**
hartako beraz deitzen gerade danak elkarren anaiak
zenbait handikan hunera jin ginan bizia hobeki **nahiak**
baina halare ez gaitu ahantziko sekula Euskal Herriak.

AR

Ni Amerikara jinta hementxe baigira
franko esker asko lanian ederki ai **gera**
nazione hau maite dut hortan mintzo **gira**
baina benturaz egun batez berriro Euskal Herrira.

Barkagarriagoa da, jakina, AEBetan poto egitea, beste egoeretan baino; izan ere, kontinente hartan bertsolariek osoaldi bakanetan dute elkarrekin aritzeko parada eta, beraz, beren bertsolari-trebezia zorrozteko eta hobetzeko aukera eskasa da. Alderdi formalak, beraz, ez dira horrenbeste zaintzen, kontinente zaharrean gaur egun zaintzen diren bezala, behintzat. Kontu hau, potoetan ez ezik, zenbait errima eskasetan ere antzematen da. Honen adibide bat dugu hurrengoa:

GO

Gazterik nintzan ni honerat etorri
Amerika zer zan nahi nula ikusi
zazpi asto pakian ziraten ezarri
urik ezbazen atzera joango naiz urruti.

Goiko bertsoaren oinek komunean duten doinu bakarra **-I-** bokala dugu, hoskidetza silaba erdikoa izanik. Bokal horren aurreko kontsonanteak oso desberdinak dira elkarren artean: dardarkari bi, txistukari bat eta leherkari gor bat.

Beraz, horrelakoxea da bertsolari hauen hoskidetza: sarritan kategoriatan berean oinarritutakoa eta silaba kopuruari garrantzi handia ematen ez diona. Auzian XX mendearen lehenengo erdian eta "herriko bertsolarien"²⁴ artean nagusi zen bertsomodua. Hori bertsolarien bizitasuna eta herrikoitasunarekin konpentsatzen da nolabait.

1.2. Azken puntua

Bertsolaritzaren historian, azken puntuaren estrategia kontuan

(24) Punta-puntako bertsolariak ez zirenak adierazi nahi dugu honekin. Hau da, zirkuito ez oso handietan mugitzen zirenak eta horren ezagunak ez ziren bertsolariak eman nahi dugu aditzera.

hartu izan da. Baina kontu honi buruzko teorizazioa, batez ere, XX. mendeko laurogeiko hamarkadatik aurrera egin izan da²⁵. Ikus dezagun azken puntura begirako estrategiak zer nolako indarra daukan AEBtako bertsolaritzan.

Har dezagun aipatutako bertsolari txapelketatik saio bat, Martin Goikoetxea eta Jesus Goñiren artekoa. Hartu duten gaia oso erabilia da Ameriketean: artzaintza.

GO

Gure inguru eder honek
bertso gehio merezi ditu
behin Elkora etorritz geroztik
beharko degu kantatu
artzain etorriko euskaldunak
hemen baigira elkartu
gelditzen geran bakarrak
elkarrei lagundu.

Hoskidetzaren kalitateari edota neurriaren zuzentasunari begiratu gabe, badirudi gai bat ezarri nahi izan duela saioaren hasieran, azken puntu hau erabilia. Antzematen da, beraz, nolabaiteko asmo bat azken bertsoan mezuaren gunea edo gailurra adieraztearena.

Martin Goikoetxearen ondorengo bertsoan, azken puntua izan ezik, gainontzeko puntuen artean ez dirudi lotura handirik dagoenik. Lotura argirik, behintzat ez dago. Bala galduak dirudite aurreneko hiru bertsoak, nahiz eta guztiz ganorabakoak ez izan.

(25) Xabier Amurizak bere Zu ere bertsolari eskuliburua argitaratu zuen, eta bertan argi eta garbi azaltzen da behin baino gehiagotan azken puntuaren estrategia bertsoa osatzeko. "Lehenbizi, beti bezala, azkena ondo erabaki. Bertsoa nora eraman-go dugun pentsatu. Azken aurreko puntuan, hirugarrenean, kapotea bota, zezenari pase bat ematean bezala. Azkenari bidea eman. Beraz, lotura zuzen samarra behar du, loturari buruz esaniko erlatibotasun guztiak kontutan direla. Zerbait hurbil samarra, azkena bala galdua gerta ez dadin" (Amuriza, 1982, 161). Egile berak, beste lan batean, bertsoa "atzekoz aurrera" konposatzearen arrazoiak azaltzen ditu: "Nahiko ezagun eta ia topiko ere bada bertsolariak atzekoz aurrera pentsatzen eta osatzen duela bertsoa. Gehienetan hori egia da. Bertsolari gehienek horrela jokatzeko dute, bat-bateko bertsogintzan behintzat. Eta batez ere asko kantatu behar duenean [...] Bertsolariak segurantzaz psikologiko bat behar du, bertsoa egiten duenean. Bestela ere nahiko zailtasun badauka bertsoak, nora jo behar duen pentsatu gabe hasteko (Amuriza, 1997, 213)".

GE

Guri're hemen etorri eta
 gertatu gaur agertzia
 bertsotan hemen hasi gera-ta
 zaila degu atertzia
 oso gustora tokatu zaigu
 guri're hemen biltzia
gure euskerarengatik ere
balio hola ibiltzia.

Azken puntuak ez du lotura argirik Jesus Goñik aurreko bertsoan esandakoarekin, artzaintzaren kontuarekin. Hala ere, saioaren tes-tuinguruan eta entzuleek ontzat hartuko duten diskurtoaren baitan ondo kokatzen dira, eta horretan komunikazioak funtzionatu zuela-koan nago.

Ikus dezagun Jesus Goñiren erantzuna:

GO

Aspaldiko artzain zaharrak
 daude hemen etorrita
 Amerik'honeri gure izenez
 tituluak emanta
 Euskal Herria utzi genduen
 urrutiraino sartuta
baina halare jarraitzen degu
berton euskera eginda.

Artzaintzaren gaiari helduz jarraitzen du Oronozko bertsolariak. Kontzeptu biren arteko kontrajarren batera jotzen du, paradoxa bate-raino ailegatzeko asmoz. "Homeland-en" eta Amerikaren arteko kon-trajarpena da. Euskal Herriari egozten zaion ezaugarri bat euskaldun-tasuna da. Bada, "urruti" dagoen horri azken puntua kontrajartzen dio Jesus Goñik: "hemen", hau da, Amerikan artzainek jarraitzen dutela euskaraz egiten. Bertsolariak badaki azken puntu hau lur onean jausiko dela, aipatzeaz bat jendeak konektatuko duela mezua-rekin.

Martin Golkoetxearen hurrengo bertsoa bide beretik doa:

GE

Amerikara etorri gaitik
 oraindik gu ez gera nahastu
 Ameriketan urte franko guk
 eginak ditugu ahaztu
 baina euskaldunak oraindik
 ahaztu gabeko egunik ez du
ingles pixka bat ikasi arren
euskerarik ez zaut akastu.

Azken puntuko esaldia, sententzia bat dago ezezko eran eman-
 da: "Euskerarik ez zaut akastu". Baina horren aurretik menpeko
 kontzesibo bat ageri zaigu, mezu nagusiari kontrajarpena edo ñabar-
 dura bat erantsiz.

Kontrajarpena aipatu dugu eta unea da esateko baliabide hau
 bat-bateko bertsoaritzaren giltzarrietako bat dela, batez ere azken
 puntuarena²⁶.

Johny Kurutxeten bertso batean erakutsiko dugu berriz:

(26) Honetaz jar daitezkeen adibideak kontaezinak dira. Txirritaren bertso-sorta
 batetik azken puntu hauek ekartzen ditugu hona horren frogagarri: "[...] **langiliari**
burla eginaz/ **alperrak** daude **nagusi**"; "[...]lenago **alde** genituanak/ **kontra** ditugu
 erdiyak,/ **artzai gaiztuak** diran tokiyan/ **pagatutzen du ardiyak**"; "[...] **ardi gaiztuak**
paotxa jaten,/ **onak gosiak larrian**,/ gauz ori bera pasa zitzaigun/ Karlosen gerra
 zarrarian."; "[...] <**Biba euskera!**> oju egin,/ **kastillanauak ekarri**", Zavala, A., in *Txirrita*,
 1992, 315-316. Barandiaran, 2003, 245-247. Gaur egungo bertsolari bat aipatzen
 ahal dugu: Sebastian Lizaso. Kontrajarpenaren maixu bat dela esango nuke. 1999.
 urtean botatako bertso baten honela zioen: "Nik mamurikan ez dut maite ta/ zuk ez
 egin aipamena;/ gorpurik gabe handiago da/ nik sentitzen dudana pena./ Garai batean
 Itsasotikan/ lortu ohi genduen dena,/ ta itsasoak berak eraman/ nere lagunik maitena;/
gorrotatzera iritsiko naiz/ lehen hainbat **maite** nuena" (EHBE, 2000, 71). Sebastian
 Lizasok berak honela zioen 2000. urtean, Zegama herrian egindako saio baten: "Elka-
 rrizketak ekarri bitza/ ondorio nabarmenak,/ behin betirako arin daitezen/ herri zahar
 honen penak./ Baina Setien zurekin daude/ hemengo kristau gehienak/ eta zurekin ta
 zure alde/ otoitz eingo dute denak;/ Euskal Herria ez dute **maite**/ zu **gorroto** zaituzte-
 nak" (EHBE, 2001, 59). Bertso barruko kontrajarpen bat erakusteko, hona hemen
 Arrasaten urte berean botatakoa: "Aupa Alberto, adio Felix/ ta entzun gure ahotsa;/
 mendizalea zendun gorputza,/ mendizalea bihotza;/ ondo uztartuz barrengo **sua**/ ta
 Himalayako **izotza**; / zoritxarrean handik heldu zen/ guretzat berri mingotsa,/ soka
 beraren bi ertz baldira/ **bizitza** ta **heriotza**" (ibidem, 186).

Aire tristea kantatuko det
 suieta tristea da-ta
 gure lagunik onena mundu
 huntik aldegin duta
 Jean Lekunberry baigorriarra
 Euskal Herrian sortua
arima zerura joan da
gorputza hemen utzita.

Testuaren aldetik, ez du ekarpen handirik bertso honek, baina bertso hau kantatua izan zen testuingurua berezia zen eta zirrara sortzeko ez zuen testu jasoaren beharrik; izan ere, bertso hau Gardnevilleko euskal jatetxe batean izan zen antzeztua (1993ko abuztuaren 13an) eta hainbat urtetan bertako nagusia izan zena, AEBtako euskaldunen artean itzal handiko gizon maitagarria hil berria zen. Arimaren eta gorputzaren arteko kontrajarpena²⁷, harira dator, beraz, are gehiago gizon zintzo hori zeruan dagoen kontsolamendua iragarzten denean.

Baina kontrajarpena ez da bertsoari bukaera emateko modu bakarra, noski. Aztertzen ari garen bertsolaritzan, bukaerako sententzia garrantzitsua da:

AR
 Pena hartu degu, zu Lekunberry,
 falta zira zure xokotik
 penagarri da zu joaitia
 hola eskualdunen artetik

(27) Era askotako kontrajarpenez baliatzen dira bertsolariak. Martin Goikoetxeak, buruko ilea eta burusoiak direla eta, bere buruari buruz erreferentzia eginez, honela bukatu zuen bertso bat (1995etan): "[...] nik ilea **nahikua det**/ baina talentua **falta**". Printzipioz, burua ilea eta talentua edota adimenaren "egoitza" da. Pertsonen arabera, batzuek gauza bat soberan eta bestea faltan izanen dute. Hauxe bera azaltzen da bertsoan. Izan ere, kontrajarpena edota polaritateak ahozko estiloaren berezko ezaugarriak dira. Erretorika "jaino" zen lurraldean kontrajarpena edota polaritatea ezinbestekoa zen ahozko jardunean. Diskurtsorako makulu modukoa zen: "Greeks were unique in that they institutionalized "polarity", that is, opposition or agonistic relationships, made opposition a central intellectual concern, as apparently no other culture has done"(Ong 2002: 481). Izan ere, Walter Ong-ek dioten moduan: "[...] primary oral culture also tends to break down issues in simple polarities" (*ibidem*, 471).

zenbat ordu goxo pas' ditugu
Lekunberry zurean ganik
**egunen batez joain gera gu ere
agur eiten dautzugu hemendik.**

Azken puntuan bertsoaren beraren mezua trinkotzen da edo katalizatzen da, kutsu emotiboz beteriko sententzia bat agertuz, ukitu profetikoa eta guzti.

Bestetan, egoera xelebrea marrazten edo zertzelatzen duen puntu batek ematen dio bukaera bertsoari, irribarre leuna sorrazteko asmoz edo:

AR

Zer istorio gertatu zaitan
orain erraitia iguala
Gardnevillaera etorri bainaiz
baso, zelai, eta malda
baina hunerat etorri eta
gero istorio hau da
**berant xamar ni etxera juanda
emazia mutur zala.**

Elkarrizketaren dramatikotasuna ere aprobeztatzen da zenbait bertsotan:

AR

Bestan lehen gauz emana baita
betidanik tabernari
hainbertze gustoz gau guzian ni
aritzen naiz beti kantari
baian gau hau ez baizaio
gustatu ene emazteari
**"beira senarra, zu ezpaitzira
ez txakurra ez txori".**

Aurreko arlo formalena, hoskidetzan alegia, horren fin aritzen ez diren ere, azken puntuaren zorrozatasuna ageria da AEBetako bertso-lari hauengan. Badakite diskurtsoaren bukaera apreziatua izango dela eta horretan saiatzen dira beren pindartasuna erakusten. Egoera xelebrea zenbaiten azken zertzelada izan daiteke azken puntua, bazuetan. Bestetsuetan, sententzia entzutetsu eta kategoriko zenbai-

tek eman ahal diote bukaera diskurtsoa den bertsoari. Eta, nola ez, kontrajarren bat izan daiteke sarritan izebergaren erpina, betiere diskurtsoaren argitasunaren mesedetan.

1.3. Ahapaldia

Ezaguna da **zortzikoak** direla, neurriari gagozkiolarik, neurririk erabilienak bertsolaritzan. Lan honi dagokion corpusean joera hori betetzen da, argi eta garbi.

Puntuak era batera edo bestera erlazionatuta edo bilduta gero, hona hemen sor daitezkeen egitura motak:

1. eredua

a)

1. puntua
2. puntua
3. puntua

b)

4. puntua

Hiru puntu hauetan gaia berbera da eta zehaztapena garatuz doa lehenengo puntutik, non zehaztapena oso azalekoa den, hirugarren punturaino.

Laugarren puntuan esandakoaren ondorio bat eskaintzen da. Sententzia kutsukoa izan daiteke eta, era berean, pozezko zein kexazko zein harridurazko deiarretan adierazia.

Bigarren eredua

a)

1. puntua
2. puntua

b)

3. puntua
4. puntua

Bi moduluak dituen bertso eredu gunque hau. Bereizketa argia da, esate baterako, lehenengo moduluan irudi bat azaltzen delako eta bigarrenean azaldu nahi den errealitatea esplizituki adierazia. Koplazaharren estiloko bertsoak dira, edo konposizio aldetik antzekotasuna dutenak, behintzat.

Hirugarren eredua

a)

1. puntua
2. puntua

b)

3. puntua: inflexio gunea

c)

4. puntua: itxidura

Inflexio gunea azken puntuari terrenoa prestatzen dio, eta aurreneko atalarekiko aldaketa bat suposatzen du.

Laugarren eredua

1. puntua
2. puntua
3. puntua
4. puntua

Eredu hau beheranzko edo goranzko progresioan eratu izan daiteke. Puntuaren artean apurketa edo tonu aldaketa nabarmenik ez egotean gertatzen da.

Hauexek dira aurki ditzakegun ereduak.

Ikus dezagun nola erabiltzen dituzten gure bertsolariek. Susmoa dugu azken puntuarekiko estrategian arituko direla gehien batean. 1995eko saio bateko bertsoak hartuko ditugu ondorenean. Gaia, gaur egungo Ipar Amerikako euskaldunendako giltzarria da, zerikusi handia duelako hemengo euskal komunitatearekin biziraupenarekin. Hona hemen Joxe Malleak azalduta:

The moderator gives all the poets the same topic: Since now-a-days very few basques come to the United States, what will happen to bertso-singig after you quit? (Mallea, 2003, 274)

Gaia ez da txantxetako baina, Goñik aprobetxatzen du txantxa txiki bat egiteko, bere buruaz pixka bat barre eginda:

GO

Ameriketan gaude bertsulari zaharrak
eta laister akabo gauden bakarrak
Kuruxet'en semiak dauzke'in beharrak
ezbaitu umerik ez Goñi mutilzaharrak.

Hirugarren eredukoa dela dirudi. Izan ere, lehenengo bi puntutan unitate bat osaturik agertzen da: bigarren puntua lehenengoa esaten duena osatzera dator.

a)

Ameriketan gaude bertsulari zaharrak
eta laister akabo gauden bakarrak

Ondorengo puntuak beste mezu bati egiten dio sarrera aurreko unitatearekin zubi-lana eginez:

b) Kuruxet'en semiak dauzke'in beharrak

Azken puntuan, ostera, Kuruxetek seme-alabak ekartzeko arrazoa esaten du, arrazoi xelebrea izaki, alde batetik, eta gaiarekiko lotura galdu gabe, bestetik.

c) ezbaitu umerik ez Goñi mutilzaharrak.

Martin Goikoetxearen agurreko bertsoa ere eredu honetakoa delakoan gaude.

GE

San Franzisko hontan iduri du gau
degula euskaldun Haritza
pozik egin nezake nik ere
herri hontan bizitza
gaur gaben hola ikusita
ematen dizuet hitza
holako entzulek diran artean
bizi da bertsolaritza.

Hona hemen ageri duen egitura.

a) San Franzisko hontan iduri du gau
degula euskaldun Haritza
pozik egin nezake nik ere
herri hontan bizitza

San Franzisko hiriarekiko duen inpresioa agertzen du, batez ere, hiri horretan dagoen euskal giroari erreparatuta. Ondorio bezala, berak ere bertan bizi litekeela agertzen du.

- b) gaur gaben hola ikusita
ematen dizuen hitza

Hasierako "statement" horretatik azken ondorio-sententziarako zubia edo inflexio gunearen aurrean gaude honako honetan.

- c) holako entzulek diran artean
bizi da bertsolaritza.

Bertso-saio garrantzitsu batean kokaturik dago bertso hau, eta bertan bertsolaritza bera gai bat da; izan ere, San Franciscoko Basque Cultural Center delakoan ez ziren bertso-saio handi anitz egin ordura arte. Gainera, lehenengo aldia zen Ameriketan bizi ziren lau bertsolari biltzen zirela.

Bertsolari beraren hurrengo bertsoa, ostera, ez dirudi egitura berdinekoa denik. Libreko saio batean gaude eta halako batean bertsolarien artean buruko ilea eta "burusoileria" kontuak atera dira. Martin Goikoetxea, hiruretan gazteena eta "iletsuena" bertso hau botatu zuen:

GE

Bi bertso hoiak entzundakoan
ezin nezake aguantan
nik ere orain esan nahi nuke
hemen egi bat galanta
neronek ere ikusia det
bi gizona hoiak planta
nik ilea nahikua det
bainan talentua falta.

Aurreneko hiru puntuetan ez zaio erreferentzia zuzenik egiten besteek aipatu duten gaiari. Hala ere, ez datoz gaizki, egoki baizik. "Puntu-komodinak" ditugu, gai askotarako balio dutenak: "Bi bertso hoiak entzundakoan/ ezin nezake aguantan/ nik ere orain esan nahi nuke/ hemen egi bat galanta". Bete-lana²⁸ izenekoaren aurrean gau-

(28) Amuriza, 1982, 133-134.

dela ere esan dezakegu. Hirugarren puntua ere betelana delakoan gaude: "neronek ere ikusia det/ bi gizona hoi en planta".

- a) Bi bertso hoiek entzundakoan
ezin nezake aguinta
nik ere orain esan nahi nuke
hemen egi bat galanta
neronek ere ikusia det
bi gizona hoi en planta
- b) nik ilea nahikua det
bainan talentua falta.

Laugarren puntua eta azkena bai, gaiari zuzenki lotuta dago eta, gainera, bertsolariak harritu egiten gaitu bere buruari iseka eginez eta kontrajarpen xeble bat agertuz.

Bete-lanaren joerak bultzatutako egitura dugu hauxe, eta ez bertsolariak apropos bilatutakoa. Bistan da, bertsolari guztiek nahiago dutela azken puntuari terrenoa prestatzea eta azkenareko puntua zubi moduan erabiltzea. Hurrengo bertsoan horrelako zerbait gertatzen delakoan nago. Gai-jartzaileak orduko (1988) Euskal Herriko egoera zertzelatzeko eskatu zien bertsolari batzuei. Hona hemen Jess Arriadaren erantzuna:

(68)

AR

Euskal Herritik badu buelta bat
handik atera nintzela
ez dut ukatzen bakantzas beti
hain gustoz juaiten naizela
garbi erten dut ni ateraz gero
kanbio aundiz badela
ez dut uste hortako Euskal Herriak
bat'e atzera in duela.

a) Bertsolariak bere "homeland-ekiko" duen urruntasuna azaltzen digu. Lehenengoz denboran aspaldi utzi zuela atzean Euskal Herriko bizitza eta, bigarren, lantzean behin hara joaten dela, baina oportetan edo "bakantzas". Beraz, ezin barru-barrutik ezagutu hango bizimodua eta gorabeherak.

Euskal Herritik badu buelta bat
handik atera nintzela
ez dut ukatzen bakantzez beti
hain gustoz juaiten naizela

b) Aurreko berbaldia baino aurreragoko pauso bat luzatuz, hirugarren puntuan onartzen da aldaketaren bat gertatu dela:

garbi erten dut ni ateraz gero
kanbio aundiz badela

c) Aldaketa hori zertan den azaltzera dator azken puntua, ostera. Eta aldaketa hori ez omen da txarrerakoa izan, bertsolariaren ustez:

ez dut uste hortako Euskal Herriak
bat'e atzera in duela.

Ikusten da hirugarren puntuak laugarrenari prestatu diola terrenoa eta, era berean, aurreko berbaldiaren aldaketa edota inflexio puntua suertatu dela.

Ahapaldia osatzerakoan, beraz, azken puntuaren garrantziaz jabeturik daudela ematen du. Horren aurrean estrategia nagusi bi erabiltzen dute: a) azken puntua izan dadila derrepentean bertsoaren berbaldi osoari kontrajartzen diona eta b) azken puntuak berbaldiaren buruketa dakar, bai, baina azkenaurreko beste puntu batek terrenoa prestatuta eta trantsizioa erraztuta. AEBetako bertsolaritzak arrakasta poxi bat badu, neurri handi batean hango bertsolariak azken puntuaren estrategian guztiz herren ez dabilzalako da.

2. AEBtako bertsolarien erretorika eta diskurtsoa

Badirudi bertsolari hauen erretorika aztertu nahi badugu, komunikazio erretorikoaren kalitate-irizpideak hartu behar ditugula kontuan. Erretorikaren historian zehar irizpide hauek *elocutio* delakoaren baitan kokatu dira²⁹. Baina *dispositio*-an zein diskurtsoa eratzekeo beste urratsetan ere komeni da irizpide hauek kontuan hartzea.

(29) "Dado que primordialmente estas normas se refieren a la elaboración lingüística, a los *verba*, en algunas retóricas aparecen únicamente en la *elocutio*. Urge, sin embargo, destacar su utilidad en otras fases de la elaboración de la comunicación" (Spang, 2005: 101).

Esan gabe doa bertsolariak gehienetan ez direla trebatuak izan erretorikaren printzipioetan³⁰. Are gutxiagoizen ber-tsolariak. Beraz, ezin dugu espero asmo espliziturik honako kalitate irizpideak praktikara eramaterakoan.

Ager ditzadan irizpideok:

a) *Aptum*³¹ delako irizpide honek komunikatzaileari eskatzen dio komunikazioaren elementu guztiak egoki erabiltzeko. *Aptum*-ek edukia, adierazpena eta egoera komunikatiboa era orekatsuan uztartzea ekartzen du. Gainera, irizpide honek betekizun moralak dakartza berekin batera. Izan ere, diskurtsoa artefaktu erretorikoa da, eta komunikatzaileak norbanako eta gizarteko betebeharrak etikoak ditu atxikirik, edo bestela esanda, diskurtsoa loturik dago norbanakoaren etikari eta etika sozialari.

Egia eta edertasunarekin "zorretan" dago. Pertsuasioak helburu nagusia izaten jarraitzen du, noski, baina etikari muzinik egin gabe.

Batzuek kanpo-*aptum* eta barne-*aptum* direlakoak desberdintzen dituzte. Barne-*aptum*a diskurtsoaren elementuen arteko harremanari dagokio. Kanpo-*aptum*a diskurtsoaren gizare-arloari dagokio eta, batez ere, bat-bateko zein ahozko adierazpidetan zeresan handia dauka.

b) *Puritas* edo zuzentasun gramatikala. Edozein jardun erretorikoaren aurretik eskatu beharrekoa da; izan ere, *ars bene dicendi* delakoaren aurretik *ars recte dicendi* delakoa izan behar da.

Quintiliano bezalako teorikoendako, hizkuntzaren erabilera zuzena ez datza gramatika-arauetan soilik. Egile eredugarriak imitatu edo behar dira ere.

(30) Akaso, apaizgaitegitik igarotakoek erretorika eklesiastikoa landuko zuten, sermoigintzara bideratua betiere. Bertsolari pare bat alpatzearren, Xabier Amuriza eta Jon Lopategi ekarriko ditugu gogora, hain zuzen, bertsolaritza jaso eta zainduaren ereduak. Izan ere, sermoigintzarako balio duena neurri handi batean ballagarria izan daiteke bertsolaritzarako.

(31) Spang, 2005, 102-104 eta Lausberg 1966: II, 374-381.

c) *Perspicuitas* edo hizkuntza eta ideologiaren argitasuna (Spang 2005:106-109). Diskurtso bat argia izanen da, baldin eta bere formulazioa eta bertan agertzen diren ideiak argiak eta ulergarriak bada.

Kontua da mezuaren hartzaileak edo entzuleak erraz deskodetu behar duela mezua, hain zuzen ere egileak edo igorleak kodetu duen modu bertsuan.

Jakina, nahita bilatutako mezu zehaztugabe edo lainotsuak jaurtikitzen dira noizean behin. Izan ere, batzuetan igorleak apropos sortzen ditu zenbait giro ilun edo ulergaitz. Batzuetan zilegizko lizentzia bat izaten da hori, zerbaiten izaera polifazetikoa edo enigmatikoa agertzeko. Baina bestetsuetan, *obscuritas* deituriko akats baten aurrean gaudela esan behar da.

Testua ulergarria izateko gehienetan erredundantziara jotzen da: normalean, mezu guztietan maila lexiko, morfologiko edota sintaktikoan erredundantziak daude. Baliabide erretorikoek erredundantzia hori saihesten laguntzen dute eta, gainera, espektatiba batzuk sorrazten ditu.

d) *Ornatus* edo diskurtsoaren estetika. *Ornatus* delakoa diskurtsoaren elaborazioan *elocutio* delako etapan edo fasean kokatzen da. Bere helburua hizkuntza-edertasunaren bidez pertsuasioa lortzea da. Irudi erretorikoak ez dira azaleko "edergailuak": mundua asmatzeko moduak dira et egilearen eta igorlearen nolabaiteko mundu-ikuskeraren berri ematen digute. *Ornatus*aren bidez hartzailea atseginez harritzen da eta, beraz, indar pertsuasiboa handiagoa da. Irudi erretorikoen bidez hartzailearen arretari eutsi egiten zaio eta, batzuetan afektu zein irudimenari ere eragiten zaie. Baina irudi horiek kaltegarriak izan ez daitezen, edukiaren zerbitzuan erabili behar dira. Bestela *mala affectatio* delakoaren akatsean jausten gara. Dena dela, hauxe izan da historian zehar diskurtsoaren "bertuterik" gutziatuena. Erretorikaren ibilbide luzean, ezaguna da garai batzuetan *elocutio* delako pausoari eman zaiola garrantzirik gehiena eta berorren barruan *ornatusari*. XX. mendeko manual askotan ere *ornatus* barruko irudiek okupatzen dute lekurik gehiena.

Nire lantxo honetan diskurtsoaren barruko *elocutio* delakoan, horrenbeste jorratuak izan ez diren *aptum*, *puritas* eta *perspicuitas*³² direlakoei erreparatuko diet AEBtako bertsolarien jarduna aztertzerakoan. *Ornatus* delakoari ez diot erreparatuko, beste baterako lagako dut.

Ikus dezagun irizpide bakoitza nola betetzen den.

2.1. *Aptum*

Har dezagun hasteko hasieran aipatu dudan 1988ko saloaren ariketa bat. Johny Kurutxetek Reagan presidentearena antzeztu behar zuen eta Jesus Arriadak orduko Soviet Batasuneko Gorbahev-ena.

Lehenengo eta behin, ariketa honen gaia irizpide honetatik aztertuz gero, ez dela guztiz egokia esan dezakegu. Izan ere, bertsolariak ez dira oso trebatuak nazioarteko kontuetan, edota ez dira diplomazian heziak izan. Hizlari bat dokumentatua izan behar da jorratu behar duen gaian. Beren jakintza, ostera, edozein herritar arruntaren mailakoa izan ohi da. Baina, jakina, desegokitasun hau beste gertara batekin konpentsatzen da: bertsolariak ez dute arazoa xehetasunez aztertuko, baina kapazak dira bat-batean diskurtso inprobisatu bat osatzeko bakoitzak bere rola edo antzezkitzuna ahalik eta ongien beteaz. Eta hori mirakulu txiki eta harrigarria da hartzaileendako. Gainera, bereziki xelebrea da herritartasuna eta tradizioaltasuna hain errotuta dituzten bi bertsolari gai kosmopolitak eta nazioartekoak jorratzen ikustea.

(32) Erretorika kontuetan XIX. mendearen inertzia jasaten ari garela begitantzen zait. Mende hartan erretorika literaturaren zati bilakatu zen: "Podemos decir, en resumen, que el cambio de orientación didáctica se pone de manifiesto, sobre todo, en la progresiva 'literaturización de la Retórica', en la importancia que conceden al aprendizaje de la escritura, a la que consideran más digna y más influyente que el discurso oral" (Hernández Guerrereo 1994: 152); "Ese cambio de designación es, además, síntoma de una independización mayor de la poética, es decir, si ahora se estudia la retórica es casi exclusivamente en función de sus implicaciones literarias" (Spang, 2005: 72). Horren haritik, eta hizketak garrantzia galduta zeukanez, literaturaren teoriak hartzen du protagonismoa eta, berorren barruan, irudi erretorikoen erabilera. Erretorika Estilistikaren marko(huts)a izatera igaro zen.

AR

Bihotzetikan galde egitera
noazu orain Reagan jauna
hilabete bat barren oraintxe
heldu zaigula eguna
eta serioski orain unian
mintzatu behar deguna
**inondik ere nahi nukena da
izan orain zure laguna.**

Beraz, nahiz eta gaia, "egokia" ez izan, bertsolariak gabezi horri beste jarrera "egoki" batekin erantzuten dio. Izan ere, gizatasunaren ikuspuntutik heltzen dio gaiari, eta gainera gizatasun agerpen hori ezustean agertzen da azken bertsoan. Eraitza honekin aditzera ematen da ez dela oso aditua izan behar gai konplexuen aurrean modu zuzenean eta gizakoian jarduteko. "Mintzatu" beharra ere ageri da, eta ikuspegi gizakoi horretatik egoki datorren argumentua da.

Ikus dezagun Johny Kurutxeten erantzuna.

KU

Zuk ene laguna nahi duzu izan?
Nik ez dut besterik pentsatzen;
mundua ere da zaila eta
erraz ari da satisfatzen
gure diferentziak hasi
ditzagun estaltzen
**mundu guziko bakia
gure eskuetan da gertatzen.**

Bigarren bertso honekin, gaia apurka-apurka, nazioarteko diploma-ziaren parametroetatik, bi agintarien artean laguntasuna eta kolaborazioa sortzeko premiara igaro da. Modu inprobisatuan, bigarren bertso honek jaso du balizko Gorbachev horren proposamena ba-kezko jarrerarekin eta jokaera arduratsu batez.

Xehetasun politiko-sozialak ez dira ageri, mundu guztiak onar-tzen dituen baloreak baizik: "mundu guziko bakia", esaterako. Hasie-rako gai "desegoki" hori, terreno egokiago batera eramaten ahale-gindu dira bertsolariak. Honi gehituta, diskurtsoa beste jarrera batekin aberastu da: gizatasunaren jarrera, entzulegoak merezi duen jarrera, hain zuzen. Bertsolariak, *honestum* delako jarrera hartzen du

eta hasierako egoera "ez *aptum*" bati buelta ematen dio *vir bonus*³³ batek jendaurrean egin behar duen moduan. Kanpo-*aptuma*, mementuko giza-egoerarekiko sentibera izatea da bertsolarion bertutea eta horri erantzun aproposa ematen saiatzen dira gehienetan beren helburua gogotik beteaz.

Arestian aipatutako bertso-saio berean, Jesus Goñi, txapela irabazita, bertso batzuk kantatzeko eskatua izan zen. Komunikazioaren testuingurua zehatza da, eta entzule guztiak horren jakitun dira. Bertsolariak edozein diskurtso mota sortzeko erabateko askatasuna dauka. Hauexek izan ziren bere lehenengo bi bertsoak:

Gaur izandu det egun eder hau
 nunbaitetik eskeinita
 euskaldun giro zoragarria
 Gardnerville'n du bilduta
 zuei eskerrak eman behar zaiztet
 zuen txaloak nik entzunda
 agurtzen det bihotzez
 txapela irabazita.

Bigarren bertsoa kanta behar det
 amerikano gazte deneri
 entzun dituzten gure ahotik
 buruan zaizten ezarri
 hemen ez da asko etortzen
 ta bertakuk behar ari
 ia Amerikan izaten degun
 bertze Euskal Herri.

Kasu honetan ere, aurrean daukan entzule motarekiko egoki jokutzen du Oronozko bertsolariak. Alde batetik errespetuz eta adeitasunez. Dударik gabe, bertsolariak bere ahaleginak egin behar izan ditu txapela irabazteko, baina ekintza komunikatibo hori ez zatekeen

(33) Quintiliano honetaz aritzen da bere *Institutionis Oratoriae* liburuan: "Jucundissima vero in oratore humanitas, facilitas, moderatio, benevolentia. Sed illa quoque diversa bonum virum decent, malos odisse, publica vice commoveri, ultum ire scele-
 ra en iniuritas: et omnia, ut initio dixi, honesta" in Quintiliano 1952: 22 y "Hoc illis commune remedium est, si in tota actione aequaliter appareat non honor modo, sed etiam caritas" in Quintiliano 1952: 35 y en Lausberg 1966: (I) 83-84, (II) 381.

posible izan entzuleen parte hartzerik gabe. Are gehiago, euskal komunitate linguistikoa, bertso saioak antolatzeko aukera ematea ez ezik, euskaraz bizitzeko aukera ere ematen dio Ameriketara bizi den bertsolariari hori eskertzea ez zaio ahaztu, ebidentea edota gauza jakina izan arren.

Halabaina, momentuaren emozioak ez dio utzi agian lehenengo bertsoaren azken puntuari emotibotasun karga handiagoa zamaten; izan ere, dekorosoa izan arren ("dekoroso" zentzu klasikoan), ez da oso pertinentea: "[...] agurtzen det bihotzez/ txapela irabazita".

Bigarren bertsoarekin diskurtsoan aurrerapauso bat egiten da. Atzera ere, gizarte egoerarekiko sentibera agertzen da Jesus Goñi. Esaterako, azkenaurreko puntuan laburbiltzen du euskaldunen egoeraren alderdi bat: "hemen ez da asko etortzen/ ta bertakuk behar ari". Hau da, Amerikako Estatu Batuetara, azken hamarkadetan ez da euskaldun andana handirik bertaratu, beste garaietan gertatu zen bezala, eta euskal nortasuna sendotzen hantxe daudenek egin behar dute ahalegina. Pentsamendu horri lotuta asmo handi eta anbizioso bat agertzen du, sarritan euskal nortasunari egotzi dioten ezaugarri batekin³⁴ bat datorrena: Ipar Ameriketara ere Euskal Herri bat sortzea.

Martin Goikoetxearen bertsoak ez dut oraino aipatu azpi atal honetan. 1991eko Euskal Kantari Eguna egin behar dugu salto. Bertan izan zen Martin Goikoetxearen debuta Ameriketako jendaurreko saio batean³⁵. Bertan gai hau eman zitzaion Martin Goikoetxeari eta Jesus Goñiri: biak ozeanoaren erdian daude txalupa txiki batean. Kontua da biak txalupa berean jarraituz gero txalupa hondora joanen dela eta, beraz, bietako bata zanga egin behar duela itsasora bestea salbatzearren.

(34) Egile landuen diskurtsoetan eta herri xeheko hainbat norbanakoen aipametan aurkitzen ahal dugu balizko ezaugarri hau: euskaldunak handinahiak gara eta ekimen handietan sartzera ekuarazabala gara. Jakina, diskurtso mota hau erromantizismotik dator eta gaur egungo diskurtsoek itzali diote lehen zeukan oihartzuna. Hala ere, irudi edo eredu honek inertziaz jarraitu du hainbat norbanakoengan, ahozko mailan gutxienez.

(35) Nafarroatik Amerikara joan ostean jendaurreko bertsolaritza alde batera utzi zuen zenbait urtez.

Saioa bera jarduera erretorikotzat hartuz gero, gaia jarduera horren barruan aztertu behar dugu. Hori dela eta, berriro ere esan beharrean gaude bertsolariei proposatu zaien gaia berez ez dela *aptum* irizpidean ondo kokatzen. Alde batetik, bertsolariak eurak lehorrekoak dira, ez dira itsasoaren gorabeheretan aritzen. Gainera, egoera muturrekoa da, arraroa ez esatearren. Entzuleei ez zaie suertatzen eguneroko bizitzari lotutako gaia. Bestalde, jakina, gai horrek zenbait giza-baloreri erreferentzia egiteko aukera eskaintzen die³⁶. Bertsolariek, hori jakinki, diskurtso mota horri helduko diote ariketaren zenbait unetan. Horrezaz landa, bertso-saioetan ohikoa bilakatu da muturreko gaiak eta eguneroko bizitzatik aparte xamar dauden gaiak aurkeztea. Ondorioz, eta perspektiba honetatik, *aptum* delakora gehiago hurbiltzen direla esan dezakegu.

GE

Gai ederrez etorri da hemen
guk egiteko hizketa
itsasoaren erdian biok
ontzi batean gaude-ta
kontseju bat nik eskatzen dizut
arriskuaren neurketa
zu itsasora saltatu zaitez
hemendik uraz beteta
**nik saltatzerik ez daukat hemen
igari ez dakit eta.**

Martin Goikoetxeak, hasierako urrats honetan, aurkeztutako egoerari ñabardura pertinente bat erantsi dio, bere bertsoari indarra emango dion ñabardura, hain zuzen: bietarik bera da igeri egiten ez dakiena. Jakina, berak izan du ariketari hasiera emateko aukera eta, beraz, aukera du egoera eta gertaerak zehazten hasteko.

Jesus Goñik, arestian aipatutako gizatasunaren bidetik helduko dio, azken puntuan ere egoeraren deskripzioari ñabardura pertinente bat erantsiz: bertsokidea bi umeen aita dela.

(36) Xalbador eta Uztapideri eman zitzaizkien gaiarekin antzekotasun handia dauka. Kasu hartan ere bertsoak gizatasun maila erraldoikoak izan ziren, eta, bat-batekoak izan arren, tradizio bilakatu dira... edo gutxienez antologietarakoak.

GO

Gai xeblebre samarra degu
txalupa barrun sartuta
honek aitzaki hartzen du orain
igeri ez dakila-ta
ikusten denaz guk biek ere
bizia maite degu-ta
**neu saltatzera hortxe nijua,
zu baitzera bi umeen aita.**

Bertsoan esplizituki ez da esaten, baina egia da (eta entzule gehien-gehienek bazekiten) lehenengoa ezkondua dagoela eta aita dela, eta bigarrena ez dela ezkondua. Bietarik ezkondua ez dagoenak familiarekiko atxikimendu eta errespetua agertzean bere diskurtsoa goretzi eta egoki bilakatzen du. Bestalde, aurreko diskurtsoaren eskaerari erantzun dio modu positiboan, hau da, mintzakideak emandako arrazoia gaintitu du beste arrazoi gizakoiago batekin: Martinek igeri egiten ez jakiteaz gain, bi umeren aita da. Horri gehitu behar zaio elkarrizketaren hurbiltasuna eta bigaren pertsonaren erabilera.

Beraz, adibide hauetan erakusten ahalegindu naizen bezala, askotan bertso-saioetan proposatutako gaiak eraman ditzake bertsolariak irizpide hau ez betetzera, horrelako gaiak era pertinente batean jorratzeko formaziorik ez baitute. Baina egoera zail hori izango da bertsolarien trebezi bat agerrarazteko akuilua: diskurtso etikoaren trebezia eta "zentsunari" emandako besarkada. Bat-bateko ariketetan, gainera, bertsolariak badauka proposatutako egoerari ñabardura pertinenteak eranstea aukera, bai gai-jartzailleak esandakoa osatuz bai bertsokideak botatakoa zehaztuz.

2.2. Puritas

Honetaz ez dago aztertu beharreko mami askorik; izan ere, bertsolarien jardunari aurre-suposatzen zaio zuzena izaten dela neurri handi batean³⁷. Hala ere honi zenbait ñabardura egitea dagokigula

(37) Ez dute euskara batua erabiltzen, jakina. Bertsolari bakoitzak bere euskalkia erabiltzen du, baina ez du higuinik beste zenbait euskalkitan oso hedatuta dauden zenbait esapide, egitura edota hitz erabiltzeko. Batuaz ez jarduteak ez dirudi puritas delakoaren kontrakoa denik. Euskalki "osotuan" ez aritzea ere ez da okertzat hartzen. Euskararen oinarritzko arau gramatikalak haustea, ostera, bai, hartuko litzateke puritasi egindako erasotzat.

uste dut zeren eta, Quintilianoren irizpideak hartuz gero, zuzenketa gramatikala ez da nahikoa izaten: egile eredugarriak imitatzea edo euren estiloaren isla izatea (edo sikieran maila beretsuan aritzeko ahalegina egitea) ere behar da. Bestalde, bertsolaritzaren zuzentasunaz ari garenean, zuzentasun gramatikala ez ezik, esaldi egokien erabilera eta ondo neurtutako bertsoak ote diren kontuan hartu beharko dugulakoan nago.

Adibide har dezagun arestian esandakoaren argigarri. Aurreko atalean esaten genuen 1991eko Gardnevilleko bertso saioan honako hau eman zitzaiera Martin Goikoetxea eta Jesus Goñiri: Biak ozeanoaren erdian daude txalupa txiki batean. Kontua da biek txalupa berean jarraituz gero txalupa hondora joanen dela eta, beraz, bietako batek zanga egin behar duela itsasora bestea salbatzearren. Xalbador eta Uztapideri, hamarkada batzuk lehenago oso-oso antzerako gai bat eman zitzaien. Bada, ariketa hura eta AEBtako konparatzen baditugu irizpide hau soilik kontuan hartuta, hangoak *puritas* edo zuzentasun handiagoa daukala sumatzen dugu: hoskidetzaren aberastasunean, bertsoen neurria hobeki zaintzerakoan, esaldien argitasun eta zuzentasunean (egitura behartuak eta gutxi erabiliak saihestuz...). Hona hemen Xalbador eta Uztapideren ariketa haren aurreneko bi bertsoak:

(Uztapide)

Lurretik ehun metrora zaigu
aldamio bat ageri,
bitatik batek saltatu behar,
badira mila komeri"
ta, Xalbador, zu eroritzeak
pena ematen dit neri,
bitatikan bat erortzekotan
nahiago det nik erori.

(Xalbador)

Kasu hunetan nehoiz munduan
gertatu ote da nehor?
Beheragotik ere guziak
nahiz gintazken erorkor.
Ez, Uztapide, nihaur banoa,
otoi etzaitela eror,

berdin zu hantxet hil eta gero
hila litake Xalbador.

Puntu guztiak akatsik gabe neurturik daude eta hoskidetzaren kalitatea³⁸ ona da. Ameriketakoek bazeukaten maila honi eusten ahalegintzea, baina errealtateak esaten digu ez dutela lortu (nahiz eta bestelako balioak agertu). Beraz, bertsolari eredugarrien bertsoak (edo gutxienez beren estilo egoki eta zuzena) gehiegi imitatzen ez dutela ageri da, argi eta garbi: hasteko hoskidetza ereductan³⁹ eta, bigarrenez, neurri kontuetan.

Egin dezagun Gardnevilleko saioko bertso baten silaben neurketa:

GE	
Barkutik saltatzen bazera zu	(10)
nik egingo dizut otoi	(9)
bihotza onarekin jarria	(10, erdiko etena ⁴⁰ hitza banatuz eginik)
hemen daukagu bakoitza	(8)
orain badakit zuk ere ona	(10)
daukazula oso bihotza	(8 sinalefa bat eginda)
barkutik saltatu zaite eta	(10 erdiko etena egin gabe eta sinalefa bat eginda)
salba nere heriotza.	(8)

Honelako gorabeherak oso usuak dira AEBetako bertsolaritzan. Bertsolari batzuek (Jesus Goñik zerbait eta Johny Kurutxet, pixkatxo gehiago) horretara jotzen dute, noizean behin. Kantatzerakoan,

(38) Uztapideren oinak (**ageri, komeri, neri, erori**) kategoria desberdinetakoak dira eta Xalbadorrenak (**nehor, erorkor, eror, Xalbador**) kategoria desberdinetakoak izateaz gain, gutxitan (zailak izateagatik) erabiltzen direnak dira eta, beraz, preziatuagoak.

(39) Honetan ez naiz luzatuko, aipaturik baitago 1.1. azpi atalean.

(40) Xabier Amurizak esaten duenez, "Etena geldiene edo pausa musikal bat da, testuak ere errespetatu behar duena" (Amuriza, 1997, 254). Hori da helburua behintzat, nahiz eta askotan ez den betea izan. Araua bete ez arren bertso bat ona izan daiteke, baina araua bera ez betetzea ezin da ontzat eman, bistan denez.

bertsoa ez da itsusi geratzen zeren eta doinua moldatzen edo egokitzen dute silaba kopurueta⁴¹.

Hizkuntzaren arauak puskatu, beraz, ez dute ia-ia inoiz egingo⁴². Baina bai, sarritan, hitzak laburtu, luzatu edota aldaera fonetikoez baliatu hoskidetzaren zerbitzuan. Azkeneko hauek ez dira hizkuntzaren kontrakoak, jakina, baina bistan da aldaera fonetiko eta dialektalak erabiltzean ez direla koherenteak, neurria edota errimaren arabera aldakorrak baizik. Honek, hala ere, ez du ekartzen bertsoa ez ulertzea, edota komunikazioa iluntzea. Beste kontu bat da, adibidez, Johnny Kurutchetek egiten duena: bere euskalkiaren hitz eta esamolde bereziak erabiltzen ditu hegoaldeko bertsolariekin ari denean. Bertsolariek eurek ulertuko dituzte horiek guztiak, baina entzuleek (Baxenafarrak ez badira) arazoak izan ditzakete, adibidez, honako hauek ulertzeko:

Karkolan hasten naiz beraz ni
honek erranak entzunez [...] ⁴³
[...] zerbaiten **kukutzeko** sarri
berak'e ditik barrenak. ⁴⁴
[...] **Estonatzen** da ez duela
bildotsakin ikusten eni [...] ⁴⁵

(41) Ezaguna denez, normalean silaba kopurua doinura moldatu behar da eta ez alderantziz. Baina, ezaguna da bertsolariek sarritan doinua "elastiko" bilakatzen dutela neurtzen asmatzen ez duten kasuetan. Horretarako ere trebezia behar da, baina ez da saritu ahal den kontua, akats formal (txiki?) bat estaltzeko erabilia izan baita. Fenomeno hau munduko beste ahozko produkzio askotan gertatzen da. Milman Parry eta bere jarraitzaile Albert B. Lord-ek ikertu zuten bezala, Balkanetako ipuinen "abeslariak" ere "akats" batzuk egiten dituzte: "Under the pressure of rapid composition in performance, the singer of tales, it is to be expected, makes occasional errors in the construction of this lines. His text line may be a syllable too long or a syllable too short. This does not trouble him in performance, and his audience scarcely notices these lines, since they have an understanding of the singer's art and recognize these slight variations as perfectly normal aberrations. The singer himself adjusts his musical line to the text by making a adctyl out of a trochee or by holding one syllable for two rhythmical beats rather than for one" (Lord, 1960, 38).

(42) Nik adibide nimiño bat baino ez dut aurkitu Martin Goikoetxearen bertso batean: "[...] neronek ere ikusia det/ bi **gizona** horien planta [...]" (Mallea 2003: 250).

(43) *Ibidem*.

(44) *Ibidem*, 251.

(45) *Ibidem*, 306.

Kontuan hartu behar da entzuleen artean bizkaitar asko eta asko daudela, eta haientzat zail suertatzen da honelakoak ulertzea. Nafar aunitzentzat ere ez da erraza izaten Kurutchetek darabilen lexikoa, nahiz eta asko esamolde horien esanahia ikasi eta ohitu diren.

2.3. *Perspicuitas*

Aztertzen ari garen bertsolarien diskurtsoak ez dira, gehien-gehienetan, ilunak edo ulergaitzak. Hori, begi bistakoa da bertsolaritza ezagutzen duen edonorentzat, eta bereziki AEBtako bertsolaritza ezagutzen duen edonorentzat. Hori nagusiki egoera batek eragiten du: bertsolariaren diskurtsoaren hartzailea aurrean dagoen entzulegoa dela, euskalduna, ahozko tradizioz hizkuntza jaso duena (gehienak ez dira beren ama-hizkuntzan alfabetatuak izan) eta, gainera, Euskal Herritik kanpo bizi dira eta, beraz, *homeland*-eko gorabehera asko ez dituzte ezagutzen. Hortaz, bertsolariak entzuleek ulertzeko moduko diskurtso mota batean aritu behar dira, gutxieneko arrakasta lortuko badute... eta Ameriketan honelako jarduera batekin benetako arrakasta lortzea ez da oso erraza. Zeren eta bertsolarien jarduna balortua bai, bada, baina gutxi dira, euskaldunen artean ere, jarraitzaile sutsuak edota adituak direnak. Eta euskal jatorriko bilera eta festetan biltzen dira euskaldunak eta euskara galdua dutenak ere bai (ingelesez hitz egiten dutenak eta nolabaiteko maila dutenak gazteleraz zein frantsesez).

Badira gai batzuk, nolabaiteko gizarte ezagutza edo eskatzen dutenak. Esaterako, 1991eko Euskal Kantari Egunera bueltatzen bagara, hona hemen gure bertsolariei jarri zitzaien gaia: Kurutxet Ira-keko soldadua da, Goikoetxea itsasoan dabilen arrain bat, Arriada Saddam Husein eta Goñi orduko Bush⁴⁶ presidentea. Golkoko gerraren, dudarik gabe, diskurtsoaren markoa.

KU

Berriz ere hemen tugu
borrokak jendeen arteko
zorigaitzez gerla hasi da
eta nik segitu beharko
Jainko maite argi indazut
egun huntan denendako

(46) George Bush aita, George W. Bush-en aita, hain zuzen.

nere amak ni e'nau mundura
eman izan sentitzeko.

Argi dago "soldadu" honen jarrera: lanturuka dago gerra hasi delako eta Jainkoari laguntza eskatzen dio ez baitago prest mundu honetan gehiago sufritzeko. Argia da mezua, baina ikusi beharko zen bere aurrean zeuden entzule guztiek ulertu ote zuten; izan ere, entzuleen artean asko behe nafarrak izanen ziren, jakina, baina bizkaitar mordo bat ere izanen zen. "Sentitzeko" hitza "sufritzeko", "oinazeak jasateko" edo horrelakoren baten zentzuan dago erabilia. Mendebaleko euskalkian hazitako batentzat, ostera, hori ez da horren garbia. Euskal pic-nic-etan, berriz, hau usua bilakatu da eta entzuleek normaltzat hartzera ailegatu dira.

Gainontzeko bertsolariak egokitasunez aritu ziren saio hartan. Jess Arriada, esaterako, ondo islatzen du Saddamen diskurtso fundamentalista (Jainkoa bere alde jarriaz, inbasoreak mehatxatuz, bere "bandoan" konfiantza itsua jarritz, eta abar).

Jesus Goñiren egokitasuna, ostera, diskurtsoaren xehetasun xelebre batean oinarritzen da: Saddani haren bibotea kentzeko amenazua egiten dio, bertsoaren bukaeran. Izan ere, ekintza horretan irudikatirik daude, alde batetik, Saddam diktadorearen harrokeria (bibotea bera, beren kultura eta erregimenaren ikurretako bat zen) eta Bushek daukan gogoia bere arerioa menderatzeko. Honek lotura es-tua dauka ahozko psikodinamikarekin⁴⁷ eta, ikusten denez, baditu bere ondorio erretoriko zehatzak:

GO
[...]
amor ematen ezpazera nik
kenduko zaizut bigotiak.

Bertsolarien berbaldian ideiak agortu izana izan daiteke diskurtso kaxkarrak (bete-lana hutsala egiteko premiak behartuta) edota ilunak sorrarazteko arrazoietako bat. Martin Goikoetxearen hirugarren ber-

(47) Walter Ong-ek (1982: 49) esaten duenez ahozko pentsaeraren edo gogohigiduraren ezaugarrietako bat hauxe da: "egoerazkoa dela, ez abstraktua" (situational rather than abstract): "Oral cultures tend to use concepts in situational, operational frames of reference that are minimally abstract in the sense that they remain close to the living human lifeworld".

tsoarekin hori gertatzen delakoan nago. Gogoratu behar da saio hartan bera arraina zela. Hona hemen bere hirugarren bertsoa:

GE

Hussein honek mundu guzia
hor beti harritutzen du
arrozoi gabe gerra ematera
bestenera mugimendu
behin errean hasi zan hau eta
orain ezin du zuzendu
hobe zenduan Hussein izana
lehenau agindu bazendu.

Aurreko bi bertsoetan argi eta garbi ageri zen arrainaren ikuspuntutik ari zela; izan ere, gerraren ondorioetako bat ura zikintzea, olioztatzea edota kutsatzea baita eta horrengatik kezu agertzen zen bertsoetan. Baina argumentu hori agortuta dago eta bertsolariak, hirugarren bertsoan, Saddam-i errietatxo botatzeari ekin zion, bere paperari sinesgarritasuna murriztuz. Zehaztapen gutxi ematen ditu, gainera, diktadoreari erruak leporatzean: "arrozoi gabe gerra ematera/ besterena mugimendu/ behin errean hasi zan hau eta/ orain ezin du zuzendu [...]". Antzematen dira, bai, nondik norako nagusiak, baina anbiguotasunerako ere tarte handia eskaintzen da. Bertsolari honen laugarren bertsoan, ostera, itsasoko ur zikinaren kontura bueltatuko da berriz ere, baina orduko horretan gerra hura antolatu zuten agintari bati, Saddam Hussein-i, hain zuzen⁴⁸, heriotza desiratzeko, sententzia eta apostrofea azken puntuan bateratuz. Hala ere, bertso horretan desegokitasun batean erortzen dela ematen du; izan ere, zuzen edo moralki jokatzeko gomendioa adieraztean "kristauki ibiltzea" delako egitura erabiltzen du eta hori islamiar bati esatea desegokia dela ematen du⁴⁹:

(48) Aurreko bertsoan Saddam Hussein-en papera antzezten zuena aritu da, eta hortik ondorioztatzen dugu hari zuzendua dela. Ikusten denez, honetan ere ilun samar (*obscuritas*) aritzen da bertsolaria.

(49) Euskal kulturean, oraintsu artekoan, behintzat, "kristauki ibiltzea" zuzen eta gizalegez jokatzeko zen, etika bati men eginez. Baina, euskal kulturean kristautasunaren eragina izan da nagusia eta bakarra. Saddam, ordea, koordenada horietan ez bide da ibili.

GE

Arraia galtzen inoiz etzuten
 hor zurekin merezia
 hobe zenduen
 kristauki ibiltzia.
 zure kulpaz gu itsaso zikin
 huntan utzirik bizika
 zuk ere merezi zenduke hor
 nik bezelaxe hiltzia.

Saio berean, ematen du Jesus Goñik ere agortutzat eman duela bere papera antzetzeko ahalegina eta bere paperetik atera da bere laugarren eta azken agerraldian; izan ere, bera George Bush-en rola ari zen antzetzten hasiera batean, baina azkenean, bai Saddam-i bai Bush-i zeruan ez direla sartuko esaten die.

GO

Arrazoa alde bat dezu
 Hussein zuk haserratzeko
 zure parajin zerorrek nausi
 zertara hara juateko
 zure oliua agintzalia
 mixeriak harritzeko
 Bush eta zuk ez dezu izanen
 zeruan ez sartzeko.

Orain arte esandakoa laburtuz, *perspicuitas* delakoa zaintzeko ez dirudi bertsolariek oztopo handirik dutenik, batez ere, oso barneratuta daukatelako mezu garbiak eta ulerterrazak konposatzeko behar izana. Sor daitezkeen arazo bakarrak era bikoak dira:

a) Bertsolaria oso trebea ez bada bere euskalkitik kanpoko esamolde "ezagunagoak"⁵⁰ erabiltzen, ulermen arazoak gerta daitezke entzule batzuegan.

b) Proposatutako "rolari" buruz bertsolariak esateko dauzkanak esan eta gero, beste ikuspegi bat hartzen du batzuetan, eta honek despistatu ahal ditu entzule batzuk.

(50) "Ezagunagoak" aipatzean, entzuleen batzaz-besteako erregistro orokor eta balizkoan "ezagunagoa" adierazi nahi dut.

Hainbat arau daude, beraz, inplizituki edo inkontzienteki betetzen direnak. Fikziozko egoera komunikatiboan aritu behar dira, eta egoera hori beren eguneroko bizitzatik dezente aldentzen denean leku komunetara joko dute, entzulegoak konpartitzen dituen giza-balore horietara; izan ere, badakite diskurtso etiko horrekin ez dutela huts egingo eta entzuleek bilatzen dituzten ereduak aurkituko dituztela euren berbardian. Horri gehitu behar zaio lantzean behin bertsolari batzuek lortzen dutela bertsokidearen arrazoiak beren bertsoan txertatu eta arrazoi gizakoiagoekin gaintitzea. Orduantxe jotzen dute goia, nire ustez. Jakina, baloreen seriotasuna edota transzendentzia arindua suertatuko da beste bertso batzuetan elkarri ziria sartzearekin batera. Honetan ez dira bereizten "Homeland-eko" bertsolariekin.

Bistan da, dena dela, urtean zehar bertsoan aritzeko dituzten aukera eskasen erruz, argumentuak sorrarazteko edota ariketa bakoitzean jarrera-aldaketak edota irudi berriak zehazteko zailtasunak dituztela. Horrelakoetan baliteke emandako roletik atera eta jokoz kanpoko berbaldi bat noiz edo noiz sortzea. Baliteke, baita ere, publiko zabalerako (euskalki desberdinetakoak) esamolde guztiz egokiak ez erabiltzea. Hala ere, hango euskaldunek estimatzen dute haien jarduna eta ikusten da haien diskurtsoak eragina duela artikulatua izan den momentuan eta hori komunikazioa arrakastatsua izan den seinale argia da.

Bibliografia

- AIRE, Fernando ("Xalbador"): *Odolaren mintzoa*. Sendoa, Tolosa, 1976.
- AMURIZA, Xabier: *Zu ere bertsolari*. Elkar-AEK, Bilbao, 1982.
- , *Hiztegi errimatua. Hitzaren kirol nazionala*. Txakartegi (editorea), Bilbao, 1997 (bigarren edizioa; 1. edizioa 1981ean).
- ARISTORENA, Pablo Jose: *Nafarroako Bertsolaritza*. Nafarroako Gobernua, Iruña, 1992.
- ARMISTEAD, Samuel & ZULAIKA, Joseba (editors): *Voicing The Moment. Impovised Oral Poetry and Basque Tradition*. Center for Basque Studies, University of Nevada, Reno, 2005.
- BARANDIARAN, Asier: *Kepa Enbeita eta Balendin Enbeita: Bi bertsolari-belau-naldi ahozketasunaren harian*. Euskal Herriko Unibertsitatea: argitalpen zerbitzua, Bilbao, 2003.

- EUSKAL HERRIKO BERTSOZALE ELKARTEA: *Bertsoen mundua* (CD), Elhuyar Kultur Elkartea, Donostia, 1997.
- , *Bapatean 99*. Donostia, 2000.
- , *Bapatean 00*. Donostia, 2001.
- ESNAL, Pello: "Puntua bertsolaritzan" in *Euskera*. Euskaltzaindia, Bilbao, 1994, 1233-1270.
- GARZIA, Joxerra; EGAÑA, Andoni; SARASUA, Jon: *The Art fo Bertsolaritza. Improvised basque verse singing*. Bertsozale Elkartea, Donostia, 2001.
- HERNÁNDEZ GUERRERO, José Antonio & GARCÍA TEJERA, M^a del Carmen: *Historia breve de la Retórica*. Editorial Síntesis, Madrid, 1994.
- LEKUONA, Manuel: *Idaz-lan guztiak*. Librería Técnica de Difusión, Tolosa, 1978.
- LAUSBERG, Heinrich: *Manual de Retórica Literaria* (I, II eta III). Gredos, Madrid, 1966 (Alemanieraz eginiko edizioa 1960an).
- LORD, Albert B.: *The Singer of Tales*. Harvard University Press, Cambridge, Massachusetts, 1960.
- LUQUE, Susana: "La lengua como instrumento de comunicación" in ALCOBA, Santiago: *La expresión oral*. Ariel Practicum, Barcelona, 2000.
- MALLÉA, Joxe (compiler, editor and translator): *Shooting from the Lip. Bertsolariak Ipar Amerikan. Improvised Basque-Verse Singing*. North American Basque Organization, Reno, Nevada, 2003.
- , "Basque Rap in the American West: *Bertsolariak*" in *Voicing The Moment* (Armistead, 2005), 231-244.
- ONG, Walter J.: *Orality and Literacy. The Technologizing of the Word*. Methuen & Co Ltd, London and New York, 1982.
- , *An Ong Reader. Challenges for Further Inquiry* (ed. Thomas J. Farrell and Paul A. Soukup). Hampton Press, Cresskill, New Jersey, 2002.
- QUINTILIANO, Marco Fabio: *El decoro del orador. Edición bilingüe del libro XI de M. F. Quintiliano, Institutio oratoria por el R. P. L. J. Fr. Pedro de la Dedicación del Pilar, O. R. S. A.* Roma, 1952.
- SPANG, Kurt: *Persuasión. Fundamentos de retórica*. Eunsa, Pamplona, 2005,
- , "Géneros retóricos y géneros literarios" in *Comparatistica. Annuario italiano*. Edizioni Polistampa, Firenze, 2004, 5-36.
- WALTON, Douglas: *Ethical Argumentation*. Lexington Books, 2003.
- ZAVALA, Antonio: *Txirrita (lan osoa)*. Sendoa, Tolosa, 1992.

Zarko Petan.

Biografia eta hainbat datu

Prestatzailea: Asier AGIRRE

Zarko Petan, askotariko idazlea

Zarko Petan Ljubljanan jaio zen 1929ko epailaren 23an, eta lizentziatu ere hantxe egin zen: Ekonomia Fakultatean estreina, eta ondoren Filmaren Akademian eta Arte Dramatikoan. Bigarren bideari heldu zion, eta *Oder 57* delakoaren eratzailleetako bat izan zen, *Revija 57* aldizkari garaikidearen antzerki-adarra. Aldizkari horren politika-ikuspegia susmopean zegoen oso. Hasiera batean bere kasa hasi bazen ere, Esloveniako *Drama Teatro Nazionaleko* zuzendari (1966-1971) gisa aritu zen gero, baita Ljubljanako Teatro Munizipalean (1973-1994) ere. Hasi 1994an eta erretiroa hartu bitartean, RTV Slovenija-ko (Irrati eta Telebista Konpainia Nazionalea) zuzendari nagusi jardun zuen.

Bere profil nagusi horri erantsi behar zaizkio, era berean, bere olerki-bilduman agertzen diren estatistika edo jakingarriak, *Zgodbi-ce/Pasadizoak* (1995) izenekoan alegia: bere antzezlanek 33 teatro-produkzio izan dituzte Esloveniako antzokietan eta 37 antzezpen atzerrian. 77 produkzio egin dituzte Eslovenian eta 75 atzerrian Petanen irrati-obrekin. Esloveniako Irrati Telebista Konpainiak zazpi produkzio egin ditu Petanen telebistarako filmekin; horietatik hamar zinemarako filmatu zituen. Petanen zuzendaritzapean, 100 antzerki-produkzio egin dira Eslovenian bertan eta 24 atzerrian, beste esloveniar batzuen 17 irrati-obra eta atzerrikoen beste zortzi, hiru moldaketa telebistarako eta bost filmetarako. Horrezaz gain, Petanek

35 saritik gora irabazi ditu literaturan eta filmean egindako lanarengatik.

Bere literaturari begiratu bibliografikoa ematen badiogu, umorezko prosa aipatu behar da lehenik. Genero horretan idatzitako liburuak honokoak dira: *Humoreske za napako/Umorezko istorioak* (Lj; 1962); *Zgodbe v eni sapi/Arnas batean kontatutako istorioak* (Mb; 1966); *Crni smeh/Irribarre beltza* (B. Someten *Umore Gorria*-rekin batera, Lj; 1970); *PPP* (A Papler eta S. Pregl egileekin batera, Lj; 1977); *Enciklopedija humorja/Umorearen entziklopedia* (Lj; 1989) eta *Ubezali smo svobodi/Ihes egin diogu askatasunari* (Lj; 1992). Liburu horiekin eta bere aparteko umore eztenkariarekin (beste genero batzuetan ere idatzi baitu), lekua egin zuen Esloveniako satiradazle garaikide garrantzitsuen artean.

Petanen lehen liburua, *Humoreske za napako/Umorezko istorioak*, 1962koa da, kartzelatik atera eta berehala argitaratua. Komunistek zuzendutako auzitegi militar batek moldatutako epaiketa bat zela eta, espetxean egon zen 1959tik 1961era, eta Petanek kartzelan idatzi zuen satira-bilduma hau epaiketak sortutako egonezinari aurre egiteko.

Liburuak agerian jartzen du Petanek idazle gisa duen eskarmen-tua eta garapena, eta istorioek badute oraindik indarra eta bizitasuna 30 urte geroago ere. Hainbat gai jorratzen ditu bere satiretan: politika eta antzerki kutsukoak (*Naj zivi diskusija/Bizitza luze bateko eztabaida*), barru-minezkoak eta ezkon-bizitzakoak.

Umore beltza ageri da istorio batzuetan (*Samomorilec/Buruzaz beste egin zuen gizona*), fantasia beste batzuetan (*Rentgenske oči/X izpidun begiak*), eta baita zientzia fikzioa ere (*Idealna zena/Emakume berdingabea*). Bildumako azken istorioa agintari komunisten uztarripeko literatur produzioari buruzkoa da, eta antzekotasunak ditu Ilfaren eta Petroven *The Making of Robinson* satira entzutetsuarekin.

Petanen hurrengo liburuan (*Zgodbe v eni sapi/Arnas batean kontatutako istorioak*) istorio oso laburrak agertzen dira: hiru orritik beherakoak, batez beste. Jorratzen dituen gaiak lehenengo bildumakoen antzekoak dira, hasi eguneroko bizimodutik eta irudimenez zipriztindutako errealtatea barne (*Clovek brez glave/Bururik gabeko gizona*). Oso nabarmena da umore beltza (*Placa po ucinku/Merezita-*

ko ordaina), eta bildumak baditu pisu handiko bi fabula ere (**Papagaj/Papagaia**, **Rahabilitirani medved/Erreabilitatutako hartza**). **Usodni madez/Orban beldurgarria** hilketa-istorio baten eta zientzia fikzioaren arteko nahasketa bitxia da. Azken istorioa, **Kako nastane humoreska/Hola egin satira bat**, lehen bildumako azken istorioaren oso antzekoa da, alegia, **Ste ze slisali za Ilfa in Petrova**-ren oso antzekoa.

Petanen satira-istorioen hirugarren bilduman groteskoa da nagusi: **Crni smeh/Irribarre beltza**. Lehendabiziko istorioak umore garratza du oso: **Mojo oce/Gure aita** istorioak, izan ere, kapitalista ohi batez dihardu. Bizitza osoan gogor lan egin duen kapitalista bat da, erregimen komunistak jabetza guztietatik "liberatzeko" duen arte. Ezkon-bizitzaren aipua ere agertzen da umore beltzean, **Crna Humoreska/Satira beltza** istorioa irakurri besterik ez dago. Horra bilduma honetako beste istorio aipagarri batzuk: **Fakir/Fakir**, **Vikend/Asteburua eta Poziralec nozev/Labana-jalea**. **Strip iz Amerike/Ameriketako Osaba** Esloveniako arketipo tipiko bat da (Goi mailako gangster modura Ameriketako bizimodua atera duen osaba bati buruzkoa da).

PPP aurreko lanekin osatutako liburua da eta Papler eta Pregl idazleak ditu Petanek egilekide. Lan honetan agertzen dira Petanen beste 15 satira-istorio. Komedia beltza ederki lantzen du berriro, **Zdnji pesec/Azken ibiltaria** eta **Krvnik/Jarraitzailea** lanetan batik bat. **Vampir/Banpiroa** satira-istorio ederra da, ekintzarekin edo akzioarekin ongi zipriztindua. Azken istorioa, **Tercet/Hirukotea**, antzezlan bat da izatez:

Gizon bat, Emakume bat eta Emakumearen Senarra ontzi txiki batean daude, itsaso sakonean (Mrozeken **Itsaso Sakonean** humorrezko obrarekin alderatzeko modukoa da zinez). Maria edo azpijokoa agerian geratzen da ezustean, baina estiloari eutsiz betiere: Maitalea eta senarra ez dira elkarren jabe. Bi gizonek batak bestearen aurka jokatu dute xakean. Emakumeak, ordea, etengabe eteten edo eragozten die jokoa, eta gizonek, ondorioz, kareletik behera botako dute.

Hamabi urte igaro ziren Petanek satira-istorioekin hurrengo liburua argitaratzerako. Izenburu arranditsuarekin argitaratu zen antologia edo bilduma hura: **Enciklopedija humorja/Umorearen Entziklopedia**. Umore-idazkien esparru osoa hartzen du definizioak eta adibideak emanda eta Atik Zra antolatuta: aforismoak, pasadizoak, fabula, bur-

leskoa, umore beltza, elegia, epigrafeak, epitafioak, saiakera, komedia baxua, feuilletona, biñeta, groteskoa, satira, elkarrizketa, komedia, umorezko eszenak, txata, bakarrizketa, oda, parodia, plagioa, ipuinak, maximak, iruzkinak, irrati-lanak, kazetaritza-iruzkinak, eleberrria, satira-olerkiak, kirol-umorea, satira topografikoa, zirtoa edo zientzia fikzioa.

Elegia umorearen esparruan zerrendatzeak arrotz samarra dirudi.

Umorezko elegiak kontraesana dirudi neurri batean. Umorezko oda errezero gutxiagorekin onartzen dugu umorezko elegia baino, baina oda ere tonu askoz serioago bati dagokio jatorriz. Petanek aurkeztutako hiru adibideek (bi elegia eta oda bat), ordea, agerian uzten dute bi forma horien seriotasuna. Gisa horretako entziklopedia osatzea erabateko arrakasta izan zela esan beharra dago bestalde. Abede-hurrenkeran antolatutako sarrerek ederki betetzen dute Horazioren estiloa, hau da, irakatsi eta atsegin emanaldi berean –literatur generoen gainean ikas liteke eta irakurraldia atsegingarria da gainera.

Petanen hurrengo liburua (*Uvezali smo svobodil/Askatasunari ihes egin diogu*) hitzlauz emana dago eta satirikoa da, eta sarritan erabatekoa baina ezberdina den kazetaritzaren eta fikzioaren arteko muga du hizpide. Liburu horrek Petanek 1985etik 19991ra bitartean prentsan argitaratutako zutabeak biltzen ditu. Urte haietan bere aldiko garrantzia izango zuten aldaketak gertatzen hasi ziren gizartean. Eduki edo mamiari gagozkiola, bi zati ditu liburuak: lehen zatiak **Miscellanea** izena du eta 24 testuren bilduma da, horietatik erdiak iruzkin edo komentario satirikoak dira. Noizbehinka bakarrik agertzen da saiakeraren bat edo antzezlanen bat, esaterako, **Telefonski pogovor/Telefono elkarrizketa**. 1988ko Urte Berri Egunari eskaini zion epistolak, **Novoletna elegija/Urte Berriko Elegia** izenburupekoak, aparteko aitamena merezi du. Bertan erakusten digu elegia idatz daitekeela umore ikutuarekin.

Gospod Kozca ima besedo/Kozca Jaunak du hitza da bigarren zatiaren izenburua eta politika kutsuko 75 bat satira labur (hiru baino ez dira orrialde batetik gorakoak) biltzen ditu. Elkarrizketa guztiak pertsona beraren eta kontalariaren (egilearen?) inguruan ardatzuko ditu (hasera batean, "Kozca kamarada" modura aurkezten digu pertsona hori, baina 1990az geroztik "Kozca jauna" izango da.

Satirak garai nahasi haietako kronika zehatzak dira eta *Pavliha* astekarian argitaratzen ziren sarri (sei baino ez ziren agertu *Delo* egunkarian). Eman diezaiozun begiratu sakon bat istorio horietan ageri den pertsonaia nagusiari, Kozca Kamarada edo Jaunari alegia. Lehen istorioan Janez Kozca kamaradarekin egingo dugu topo. Erretiratutako irakasle bat da eta bere zaharsari edo pentsioa denetan txikiena da eskolako irakaskideen artean. **Mrtvi krivci/Gaizkileak hilak daude** satiran aldatu egingo da Kozcaren izaera. Orain Philomen Kozca da eta erretiratuta bizi da hiriburuan. **Skrb za umetnika/Artistaren ganako kezka** satiran azaleratzen dira ikuspegi horren arrazoiak edo zergatiak, Kozca berak modu errazean onartzen duen bezala: "...Zorretan nago erabat aginte totalitario ohiarekin niganako izan duen eragina dela eta... Jazarri eta bakartu izan ez banindute, sekula ez nukeen idatziko. Urte eta erdian espetxean egon izan ez banintz (etsaiari propaganda egin eta zelatari izatea leporatuta), sekula ez nituzkeen idatziko giltzapean idatzi nituen hiru liburuak: **Preteklos/Iragana**, **Prteklost se nadaljuje/Iraganak jarraitu zuen** eta **Nebo na Kvadratu/Hesitutako zerua**. Kozca Petanen goitizena edo ordezkoa da argi eta garbi eta kontalaria egilearen doblea, haren beste alderdia: Modu horretan, era berean, bidea egokia urratzen du aurre-rantzeko literatur lanei ekiteko. *Hesitutako Zerua* Petanen hitzlauzko autobiografia da nolabait esateko eta *Bikiak* (Maribor, 1983), *Iragana* (Ljubljana, 1987) eta *Iraganak jarraitu zuen* (Ljubljana, 1989) eleberriek jarraipena ematen diote autobiografia horri.

Hesitutako Zerua 16 eleberri txikirekin osatutako sorta da eta guztiek ere espetxeko bizimodua dute hizpide. Garai haietan ez zen batere ohikoa literatura mota hori eta arrazoi horrek are gehiago erakartzen zituen irakurleak. Istorio horietan egoki islatzen ditu kartzelako bakardadean eta egonezinean gertatutakoak eta bizitakoak. Kartzelan ohi ez bezala gertatzen dira gizakien arteko harremanak, bakardadean igarotako egunak izan ezik jakina (ikus *Samica/Gela bakartua* istorioa). Kartzela hainbat eta hainbat gizamolderen topaleku ageri da, eta berauen patuak ez ziratekeen sekula gurutzatuko espetxeko hormetatik kanpora. Profil psikologiko oso interesgarriak eskaintzen dizkigu eta izenburuek ere ezagun dute hori:

Novinec/Eskarmentugabea, **Rokohitrc/Konjuratzailea**, **Boksar/Boxealaria**, **Morilec/Hiltzailea**, **Zaslisevalec/Galdekatzzailea**. Egileak di-bertsio pittin bat eransten die bestela goibelak diren kartzelako egoe-

rei. Kartzela barruko une gozo apurrei kontrajarriz, presoek aurre egin behar diete bizitzaren eta halabeharraren gorabehera existentzialei (ikus *Smrt/Heriotza*).

Petanez *Bikiak* eleberriari egiten dion hitzaurrean argi nabarmendu dezake irakurleak eleberriaren (eleberriaren ohiko sailkapenetik at geratzen da) kutsu bibliografikoa. Hitzaurreko eskain-hitzek – *Oroitzea aukeratzea da* (Günther Grass) – agerian jartzen dute behin eta berriz obra edo lan hori egilearen iragan pertsonalean oinarritua dela, nahiz fikziotua egon. Egileak berak izenburura ekartzen du irakurlearen arreta hitzaurrean eta, beraz, egin diezaiogun guk ere ikusmira bat. *Bikiak* izeneko eleberri honetan ikuspegiak talka moduko bat gertatzen da. Anaia bikiak ez dira egiazko anaiak, urtebeteko alde ateratzen dio batak besteari (1928koa da bat eta 1929koa bestea). Halere, antz ikeragarria dutenez, bikizat hartzen dituzte maiz. Izenburuaren aldebitasunak goitik behera eragiten dio istorioari. Bikien antzekotasuna zera da: herri berean bizi dira, antzeko egoeretan eta gizarte sistema berean. Anaia zaharrenak Mendebaldeko Alemaniara egiten du alde bolada baterako II. Mundu Gerra bukatu ostean, eta, anaia gaztea berriz, Eslovenian geratzen da, Jugoslavian alegia. Garai batean batasunaren irudi ziren anaiak banaketaren irudi dira orain, bereizkeriaren irudi. Zaharrena gizarte kapitalistan bizi da eta bestea, berriz, sistema sozialistan. Lehenak demokrazia goza dezakeen bitartean, diktadurapean bizi da bigarrena. Eleberriak aurrea egin ahala, gero eta gehiago bereiztuko eta urrutiratuiko dira bi anaiak elkarrengandik, erabateko alienaziora heldu arte. Berreskura ote daiteke galdutako batasuna? Eta hala balitz, nola? Hori lortzeko modu bakarra aspaldiko gogorapenak berritzea da, atzera gaztarora bueltatzea. Hori da eleberriaren mamia. Bizitzako une jakin batean (Mundu honetan bere denbora agortzen ari dela sentitzen duenean beharbada), anaia zaharra eskutitzak idazten hasiko zaio gazteari. Iraganaz mintzatuko da, elkarrekin igarotako gaztaroaz ere bai. Zazpi eskutitz dira guztira, eskutitz bakoitza atalburu batean emana dator, eta anaia gaztearen aipu-iritziak ere irakur daitezke. Eleberrian agertzen dira, halaber, argitaldariaren aitzin eta gibel solasak. Azken hori zazpigarren eskutitzaren gaineko aipu edo iruzkina da. Bi ikuspegi azaleratzen ditu modu finean, anaia zaharraren eskutitzak eta gaztearen komentarioak. Egileak bi ikuspegiaren erdian kokatzen du irakurleak nolabait esatearren, eta egia erabateko erlatibotasuna nabar-

mentzen du. Eskutitz-bilduma hori gerra-ondoko urteetan girotua dago (urte zailak, arraroak, oso apartekoak edo bereziak, baina, era berean, garai anker eta indarkeriaz blaituak, presio ideologiko handi-koak).

Irakurleak "bikien" umezaroko familia-gorabeherak ezagutuko ditu eta garai hura ezagutzeko parada ere izango du: libreak ez diren hauteskundeak, unibertsitateko ikasle eta irakasleei egindako jazarpena, "amilbidean" zeuden ekialdeko herrietako intolerantzia ideologikoa, garai hartako politika-jarduera gehiegizkoa... "Bikien" aita kapitalistaren itzala etengabe suma daiteke eleberrian. Lehenik, alemaniarrek erbestera bidaliko dute Mundu Gerra amaitu ondoan, eta, behin gerra bukatuta, aginte komunistak nazionalizatu egingo ditu haren jabetza guztiak, baita gerra aurretik zeukan eta hain ezaguna zen "Astoria" kafetegia ere. Oso fin ondutako literatur lana da *Bikiak* hau, eta oso egoki ispiatzen ditu garai hartakoak.

Iragana izeneko Petanen kartzela-biografia 1987an argitaratu zen. **Borec** argitaletxeak argitaratu zuen, gainera, eta horrek aldaketa gertatzen hasia zela adierazten zuen. Autobiografiak irakurraldi atseginak izaten dira oro har, baina politikoki baldintzatutako patua dutenek are gehiago erakartzen dituzte irakurleak (erregimen askeagoa izango balitz, liburuak ez zukeen horrenbesteko arrakastarik izango). Hauts asko harrotu zuten Esloveniako bi eleberrri bide-urratzaile izan zituen Petanek *Iragana* eleberria osatzeko: Vitomil Zupan-en **Levitan** (1982) izan zen bat, eta Igor Torkar-en **Umiranje na obroke** (1984) bestea.

Alpatutako bi testuekin alderatuta, Petanen *Iragana*-k beste pauso bat eman zuen erregimenak gehien babesten zuen eta, zentzuz kontra bazen ere, gehien idealizatzen zuen instituzioaren (instituzio militarra) jokabidea azalduz. Azter dezagun xeheki Petanek *Iragana* idatzi ahal izateko izan zituen arrazoiak, baita idatzi ahal izatea erraztu zuen gertakari-segida ere. 1959an Petan soldadu ibili zen herri-gudarostean baina soldadualdia bukatu baino lehen atxilotu egin zuten. Egiazkoak ez ziren salaketa batzuek egotzi zizkieten. Auzitegi militar batek epaitu zuen baina ez zen epaiketa garbia izandu. Zazpi urteko zigorra ezarri zioten segurtasun handiko espetxe militar batean. Auzitegi gorenak kasua berraztertu zuenean aurreko epaiak ez zeukan jada zentzurik, baina Petanek urte eta erditik gorako denbora

egina zuen kartzelan berri on hori heldu aurretik. 1961ean askatu zuten.

Iragana eleberriak zerikusi handia du oso *Bikiak* eleberriarekin; argiago esateko, zerikusi handia du bi anaien arteko harremanarekin. Anaia zaharrena (Alemanian bizi dena alajaina) eurenganatu ezinda, zera erabakiko du Jugoslaviako nazio segurtasunerako zerbitzuak: zaharra eurenganatu ezin hori gazteari ordainaraztea, Jugoslavian bizi denari hain zuzen.

1989an *Iraganak jarraitu zuen* argitaratu zuen Petanek. Izenburu berri hau aurrekoari lotu behar zaio, aurrekoaren jarraipena da, eta argi uzten du bertan sekula behin betikotzat definitu ez daitekeen bizitzaren zati dela iragana.

Denboraren ikuspegitik, alabaina, ez da *Iragana*-ren jarraipena. *Iraganak jarraitu zuen* osagarri bat da, *Iragana* eleberri autobiografiakoaren inguruan egiten duen iruzkin gehigarria. Egilearen lekukotzaz gain, hainbat dokumentu edo idazki dagerzkigu: eskutitzak, jazarle militarren deia, eta abar. *Iragana*-ren eta berorren "jarraipenaren" arteko desberdintasun esanguratsuenak hauxe duzue: bertan agertzen direnen pertsona-izenak. Izan ere, *Iragana* eleberrian pertsonaien nortasuna inisialen bidez ezkututzen da. *Iraganak jarraitu zuen*, ordea, izen osoak ageri dira, bai ofizial galdekatzailleak, bai lekukoenak, bai gainerakoenak ... Liburuko oroitzean, bilobei eskainia berau, honokoa irakur daiteke: "Grega eta Jaka-rendako, garai alai eta ez hain korapilatsuetan biziko diren esperantzan..."

Baina bilobentzat opamenik onenak egin eta gero, goazen Petanen beste literatur arlo bat aitzazera. Petanek nerabeentzat eta haurrentzat idatzitako liburuak maila handikoak dira, eta esan beharra dago 60ko hamarkadaz geroztik tarte handia eskaini diola Petanek gisa horretako literatur produkzioari. Satira laburren lehen bilduma eta haurrentzako istorioekin osatutako liburua urte berean argitaratu ziren, 1962an. Liburuak hurrenkera honetan argitaratu ziren: ***Pravljice za Jasmino***/*Jasmine-rendako istorioak* (Maribor, 1962); ***Andrejckova glava je prazna***/*Andresen burua hutsik dago* (Ljubljana, 1967); ***Kako je svet postal pisan***/*Munduak koloreak beretu zituenekoa* (Ljubljana, 1974); ***Dobro jutro, Dober dan***/*Goiz on, Egun on* (Ljubljana, 1979); ***Pravljice za oceta***/*Aitarentzako istorioak* (Ljubljana, 1986); ***Pravljice za dedija***/*Aitonarentzako istorioak* (Ljubljana,

1993); *Ja-Ga, tretji dvojcek*/*Ja-Ga, hirugarren bikia* (Ljubljana, 1995).

Maiz gerta ohi da haurrentzako literatur lan bat, izan hitzlauz izan neurtitzez, egileak haurra izandakoan idaztea; hau da, haurren hezkuntzan burubelarri murgildurik dagoen unean. Petanen lehen liburua, *Jasmine-rendako istorioak* (Ondoren *Jasminerren gaineko istorioak* bihurtu zena), oraintxe aipatu dugun horren adibide da. Petanen Jasmine alabak bi rol jokatzen ditu: lehen izenburuak argi islatzen du alabaren rol pasiboa istorioen entzule den aldetik, baina bigarrean alaba parte-hartzaileago ageri da istorioak jantzi nahian. Kontakera, berriz, atsegina eta orekatua da. Istorioek egileak ipuinetan duen fedea ispliatzen dute, egileak oso tresna baliagarritzat jotzen ditu ipuinak egungo munduko erronkei aurre egiteko.

Andresen burua hutsik dago ipuin modernoa da. Andresen eskolarako bidea ipuin fantasiatsu bihurtzen da konturatzeko modu naturalean eta aparteko etenik gabe. Andresen burua berak irudikatutako globo bihurtuko da eta hara igoko da Janezek eskolakidea eskutik duela. Bi mutikoak goruntz egingo dute eta bere espaziotzian dagoen astronauta batekin egingo dute topo, baita helikoptero batean dagoen poliziako ofizial batekin ere.

Hotzak eta deserosotasunak erasaten dienean Lurrera bihurtuko dira, ikastetxeko eraikinaren pare-parera gainera. Irakasleak azalpena emango du zergatik bihurtu den Andresen burua globo: hutsik zegoelako alajainkoa.

Andresek, berriz, zera pentsatzen du bere baitarako: "Tira, ez da hain txarra burua noizbehinka globo bihurtzea. Ziur gozagarriagoa dela airean hegaka ibiltzea lur lehorrean egotea baino, bai behintzat gehienetan". Eta modu horretan amaitzen da istorioa. Nekez pentsa daiteke modu hobeago bat lurreko gure eguneroko jokabidearen eta mugarik ezagutzen ez duen irudimenaren arteko ezberdintasunak adierazteko.

Istorioa hurrengo liburuan berrargitaratu zen, *Munduak koloreak beretu zituenekoa*-n alegia. Hitzaurrean aitatzen da egilearen alaba Jasminek "22 urte dituela jada eta igaro dela ia istoriotxoekin zaleztzen zeneko garai hura". Horrek aitaren sormen-etorria agortu zuen, aldi baterako behinik behin. Azken liburu horretan ume bi ageri dira: Andrexito (6 pasadizo) eta Majda (11 pasadizo). Hara nondik da-

torkion izenburua liburuari: lehen istoriotxoan, mundu zuriaren marrazkia egingo du Andrexitek koloredun paperean: "Hala beretu ziztuen munduak askotariko koloreak". Majda, berriz, Jasminaren bertzio edo moldaketa bat da.

Goiz on, Egun on istorioak berritasunak dakartza nabarmen. Oso egoki egituratua dago; Hasieraren eta Amaieraren artean 16 istoriotxo daude osotara. Istoriotxo bakoitza haur batekin izendatzen du. 16 haur beraz, zortzi mutikoak eta gainerakoak neskatoak. Mutiko baten gaineko istorio bati neskato baten gaineko istorioak darraio behin eta berriz. Liburuaren izenburuak gogora ekartzen du Petanek haurrentzat egin zuen lehen liburuia. Eta Jasmina izeneko neskato baten gainean idatzitako istorioa *Txanogorritxu*-ren egokitzapena da. Haurrentzako istorioak egokitu eta berridaztea (Grimm anaien istorioak, batik bat) oso baliabide erabilia izango da Petanen aldetik. Erabateko gerturatze hori ikus daiteke hurrengo liburuan ere: *Aitarentzako istorioak (Jasminarentzako istorioak gogora ekartzen ditu)*. Hemen istorioen kontalaria izango da berritasuna. Istorioak aitarendako daude idatziak baina semeak kontatuko dizkio. Egileak dio hitzaurrean: "semea da fikziozko pertsonaia bakarra *Aitarentzako istorioak*-en, baina nire alabaren orain 25 urteko irudia ere bada". Petanen lehen eta azken istorioen arteko lotura arrunt nabarmena da. Bildumako istorioak, halere, dezente aldatzen dira. Lehen istorioa aforismo bat da bere horretan. Kontalariak galde-ikurraren interpretazioa egiten du, galde-ikurraren izaera interpretatzen du: "Kuriostatearen mende erori den puntua da galde-ikurra". Eguneroko gertakariak eta ipuin klasikoek egokitzapenak (*Hansel Gretel Gabe, Lokartutako Loti Ederra...*) txandatuz ehotzen du Petanek istorioa. *Aitarentzako istorioak*-ek argi uzten du eguneroko bizimoduko gorabeherak balia daiezkeela istorio-kontaktak egin ahal izateko.

Aitonarentzako istorioak ere lotura dauka Petanen haurrentzako lehen liburuarekin, ezberdintasuna zera da: lehen liburuiko aita aitona egin dela jada. Jaka eta Grega biloba bikiek, berriz, Jasmine ordezkatu dute eta aitonaren inspiazioa berriro xuxpertuko. Istorioak aita-jauinak edo aitonak kontatuko ditu baina bilobek gogotsu lagunduko diote eginkizun horretan; istorioak bikien jaiotzarekin hasten dira eta euren seigarren urtebetetzean bukatzen dira. Kontaketa-egitura *Aitarentzako istorioak*-en darabilen bera da: istorio batzuek eguneroko bizimodua dute oinarri, beste batzuek ipuin klasikoek egokitzapenak

dira (*Bost Errauskinen Ipuina, Txanogorritxu...*), baina Irakurlea murgilarazi egiten dute *Edurnezuri*-ren edo *Loti Ederra*-ren istorio "luzatuetara". Oro har, ipuin txinpartatsu eta irrikagarriekin osatua dago liburua.

Petanek azkena argitaratutako haur-liburua, *Ja-Ga, hirugarren bikia* izenekoa, *Aitonarentzako istorioen* luzapena da. Pertsonaia berak ageri dira hemen ere: Aitona, Jaka eta Grega. Eta nor da Ja-Ga hori? Mamu bizidun eta ikusezin bat da, bikiek asmatua euren jolaslagun izan dadin. Lehen istorioan, Ja-Ga mundu honetan jaiotzen da, eta, azkenekoan, mundua uzten du; bikiek haxe esaten dute bera desagertzean: "Faltan botatzen badugu, bigarren bat sortuko dugu eta Ga-Ja edo Ga-Ga jarriko diogu izena..."

Petanen beste bi lan ere aipagarriak dira. **Poloneza**/*Polonaise* (Ljubljana, 1991) eleberri laburra batetik eta, **Veseli dikator**/*Diktadore alaia* (Maribor, 1994) hitzlauzko fartsa bestetik. Biak ere Petanen hitzlauzko lanetan sailka ditzakegu. Laburtasuna dela eta, lehen eleberria istorio laburretik gertuago dagoela esan liteke eleberritik baino. Fartsari dagokionez, Petanek Josip Brozen gaineko gertakari dibertigarriak biltzen ditu, hots, Jugoslavia zaharreko diktadore komunistaren gainekoak, eta kutsu biografikoa duela ere esan daiteke. Liburu biak genero berean idatziak daude, istorio laburren generoan. Bigarren lanari darion kutsu satirikoak hitzlauzko satirara gerturatzen du liburua; aitamen berezia merezi du liburua ikuspegi tematikoari dagokionez.

Polonaise Petanek elertikera edo genero guztietan duen maisutasunaren beste adibide bat da. Olgetarako edo aisirako literaturari dagokio, eta maitasuna du ardatz. *Polonaise* izenburu aproposa da liburrako, atalburu erabakigarrietako bat Polonian gertatzen baita. Bi poloniar entzutesuk ere izen hori darabilte euren musika-lanetan: Grombowicz-ek Operetta batean eta Mrozek-ek Tango batean.

Eduki aldetik istorioak "nazioarteko" izaera edo kutsua du erabat. Pertsonaia nagusia Boro Petrovic montenegroarra da, margolaria ikasketaz eta ogibidez. Suedian errotu eta bere burua ezagutzera ematen du han.

Bertako neska batekin ezkontzen eta banatzen da. Ondoren, harreman egoki baten bila dabil. Boro-ren lagun Rade-k (Rade honek Belgradeko egunkari baterako egiten du lan eta Varsovian dago be-

rriemalle) iragarki bat jarriko du emakumeentzako aldizkari poloniar batean, zera esanez: "Suedian bizi den Jugoslaviar batek, patrikan zulorik gabea berau, gustura ezagutuko luke loturarik ez duen emakume bat..." Borori eskutitz-saldoa iritsiko zaio eta berak lau hautatuko edo bereiziko ditu. Denbora asko igaro eta gutxien uste zenean, Barbara izeneko emakumea ezagutuko du eta maitemindu egingo da. Polonian jarriko da bizitzen. Istorioaren giltzarria honoko hau da, beharbada: "Barbararen eta Polonaise-ren artean, *berdintasun* ikurra aukeratuko nuke definitiboki".

Nazioartekotasuna eta, batez ere, Eslaviarren arteko harremanak oso zati garrantzitsu dira Tito-ren gaineko Petanen liburuan, *Diktadore alaia* izenekoan. Liburuaren patua zertxobait ezohikoa izan zen. Alemanierara itzulirik argitaratu zen lehendabizi (Graz, 1992; bigarren argitaldia 1993an). Ondoren errumanierazkoak jarraitu zion berehala (Bukarest, 1993), baina eslovenierazko argitalpena dezente geroago plazaratu zen.

Diktadore alaia-k bi zati ezberdin ditu: bata goiburuekin osatua da eta kazetaritza-egitura du; bestea fikzio hutsa da eta **Cudovito zivljenje Josepha B./ Josip Brozen Bizitza Zoragarria** du izenburua. Hala dio egileak liburuaren bigarren zatia egiten dion hitzaurreak: "Josip Brozen Bizitza Zoragarria hitzlauz egindako fartsa groteskoa da, eta estu lotzen zaio lehen zatia berorren fabulazko egokitzapena edo errepasso literarioa den aldetik. Hori guztia oso lagungarri suertatu zitzaidan Titoren bizitza leialki deskribatzeko, zeina fartsa bat zen komedia desagertzen zen bitartean. *La Comedie Humaine* esaldia erabiliko nuke deskribatzeko, Balzac-ek bere esaldia lapurtzen uzten badit."

Josip Brozen bizitza gai hartuta 900 bat liburu idatzi dira, baina Petanen *Diktadore alaia* (Lehar-en *Alargun Alaia* operetta nabarmenarazi nahi du) ezohikoenetako bat da. Egileak arrakastaz saihesten ditu bi ertzak edo muturrerako joerak: diktadoreak Jugoslavian izan zuen neurritz kanpoko jainkotzea batetik eta, gizaseme narzisista honen kontrako aipamen politizatu negatiboak bestetik. Petanen begietara, "bizizaletasunaren artista" zen Broz ororen gainera. Bazekien bizitza oparoari etekin ateratzen eta bere buruari zeinahi gutizia ematen zion (zerga-ordaintzaileen kontura noski). Antzerki-zuzendari den aldetik, Petanen arreta bereziki pizten zuen Broz-en nortasun inguratzaileak zuen teatritzitateak, eta lehendabizi izen bera zuen antzezlanaren egin

zuen: "operetta sozialista bat" alegia. Liburuko hitzlauzko testua hasiera batean antzezlan modura egindakoaren egokitzapena da, beraz. Petanen istorioak (eta eszenak) gai biografikotik abiatuta egindako egokitzapen dibertigarriak eta irudimentsuak dira, eta kutsu politikoa eta erotikoa dute oso.

Petaneke lehen liburuaren azkenaldera adierazten duenak bigarren zatia ispilatzen du guztiz: "Josip Brozen bizitza *happy-end* batekin amaitu zen, operetta on guztiak bezala".

Olerkia da Petaneke gutxien landu duen generoa. Lehen olerki-bilduma, **Definicije/Definizioak** deitua, Ljubljanan argitaratu zen 1989an, eta ondoren **Zgodbice/Pasadizoak** bildumak jarraitu zion 1995ean. Jakin beza irakurleak *Definizioak* izeneko liburua argitaratu zela lehenago serbieraz, 1986an hain zuzen. Petanen olerkigintzan aforismoek pisu handia dutela esan behar da eta Petanen aforismo entzutetsu asko agertzen dira, gainera, olerki horietan. Batzuk satirikoak badira ere, oro har, eguneroko bizimoduaren ohiko deskripzioak hartzen ditu Petaneke gaitzat olerkietan. Hitz errazak darabilzki eta tonua melankoliko edo triste samarra da gehienez. Petanen olerkigintza oso askea da eta prosaren mugetaraino heltzen da. Bigarren olerki-bildumak ere ezaugarri berak ditu. Poema satirikoez gain, bilduman ageri dira orobat hausnarrerako poema meditaitiboak, kezka existentzialez beteak (**Odhod/Irteera**; **Strah/Beldurra**; **Kako se naucis umreti/Nola ikasi hiltzen**; **Smrt/Heriotza**; **Grob/Hilobia**). **Ljubezem/Maitasuna** olerkia bederatzia aforismoz jantzia dago, eta nabarmendu egiten da beste olerkien gainetik.

Petanen literatur lanak aztertzeko saialdi mugatu honetan, eta, labur bada ere, bere antzezlangintza joria aitatu dugu orain liburuetan eta aldizkarietan argitaratutako testu gutxi batzuk tarteko: **Gospod Evstahij iz Siske/Siskako Eustakio Jauna** (vaudeville bat da, Celimare-ren "le bien aimé" obran oinarritua; Ljubljana, 1970); **Igralec/Antzezlea**; **Pet radijskih iger/Bost Irrati Obra (Igralci/Antzezleak, Maturanje/Unibertsitate Graduatuak; Dvojniki/Bikote bat; Avtor isce sest osebi/Egilea sei pertsonaren bila; Monolog moskega o zenska/Gizonen bakarriketa emakumeezaz); Votli cekini ali popotovanje od oceta in nazaj/Urrezko txanpon hutsalak edo Bidai bat aitarengandik urrun eta berriro bueltan** (zazpi ekitaldi dituen antzezlan; Dialogi, 1985); **Avdicija/Entzunaldia** (antzezlan; Sodobnost, 1990); **Mrtvi so svobodni/Hildakoak aske dira** (Telebistarako lana;

Sodobnost, 1992); **Don Juan in Leporella**/*Don Juan eta Leporella* (film laburra). Petanek modu ezohikoan berridatzi zuen Europako literaturako heroi entzutetsuaren istorioa, Don Juanen istorioa alegia. Petanen lanean, agure itsu modura aurkezten zaigu Don Juan. Leporello, berriz, Leporella izeneko neska batek ordezkaturako du eta azken honek Don Juanen maitale-papera hartzen du (ez dago argi Don Juan haren atsekabearen jakitun den ala ez, edo, besterik gabe, parte hartzen duen Leporellaren trabestismoan), azkenean Hartziko Gonbidatuaren itxura hartzen duelarik.

Petanek haurrentzat eta nerabeentzat idatzitako lanen artean, liburu edo liburuxketan argitaratu zirenak zerrendatuko ditut segidan: **Starsi naprodaj**/*Gurasoak salgai* (haurrentzako lana; Ljubljana, 1964); **Obtozeni Volk**/*Otsoa auzitan* (haurrentzako lana; Ljubljana, 1978); **Poslednja vojna njegovega velicanstva**/*Majestatearen azken gerra* (haurrentzako irrati lana; Ljubljana, 1984); **Metka in Janko**/*Hansel eta Gretel* (haurrentzako lana; Ljubljana, 1988); **Pet Pepelk**/*Bost Marierrauskin* (haurrentzako lana; Ljubljana, 1994); *Otsoa Auzitan*-ek arrakasta handia izan zuen nazioartean ere. 30 bat aldiz antzeztua izan zen Europa guztiko hainbat teatrotan. Antzezlana *Txanogorritsu* ipuin klasikoaren berridazketa irudimentsua da.

Eta, azkenik, iritsi gara Petanen zuhur-epai edo aforismoetara. Aforismoa da Petanen literatur adierazpide nabarmenena eta nazioartean estimatuena. *Adimenaren Entziklopedian* jakinarazten digu Petanek zenbat aforismo egin dituen azken 30 urteetan: 5.000 inguru, guztira. Aforismoaren literatur jatorriari dagokionez, hala dio: "Aforismoak ez dagozkio epikari, etikari baizik."

Petanen aforismo-bildumak edo hautaketak hurrenkera honetan argitaratu dira: **Prepovedane parole**/*Galarazitako hitzak* (Ljubljana, 1966); **Slecene misli**/*Pentsamenduak biluzian* (Ljubljana, 1969); **Autobiografija**/*Autobiografia* (Ljubljana, 1972); **Telefonski imenik**/*Telefono-listina* (Ljubljana, 1974); **Izbrani aforizmi**/*Aforismo hautatuak* (Ljubljana, 1981); **Aforizmi od A do Z**/*Aforismoak Atik Zra* (Ljubljana, 1989); **Pred nami potop**/*Gure aurrean hondamendia* (Ljubljana, 1992); **Do Amena in naprej**/*Ameneraino eta gehiago* (Ljubljana, 1994); **Koledar aforizmov**/*Aforismoen egutegia* (Ljubljana, 1995).

Petanen aforismo asko bilduak daude baita ere **Beseda ni konj**/*Hitzek ez dute hezurrik hausten* (Lj, 1965) antzezlan satirikoan. Petanek lehen aforismo-liburua idatzi zuenetik, garaiko politika eta

gizarte bizitzak inspirazio-iturri izaten jarraitu zuten etengabe. Aginte komunistak, bere burua une oro onesteko joerarekin, luzatu egin zuen bere hitz-jarioa eta are aintza gehiago egin zion bere buruari herritarren aurkako ahotsak isildu nahian. Satira eta aforismo satirikoak politikoki susmopean zeuden literatur adierazpideen esparruan zeuden argi eta garbi. Aforismoen laburtasuna, garratzasuna eta errealitatea aztertzeko ahalmena ziren agian erantzunik onena eguneroko *speech* aspergarri eta hutsalen aurrean. Honoko hau da, apika, Petanen aforismo satirikoetan ez tentsuenetakoa: "Zergatik idazten dudan galdetu didate eta zera erantzun dut: ezin dudalako, zoritxarrez, axotarekin tiro egin." Stane Jagodic-ek egindako argazki-karikaturekin jantzia dator Petanen aforismo-liburu aipagarriena: ***Pred nami potop/Gure aurrean hondamendia***.

Izenburua bera, Luis XV.ren esamoldea (Gure atzean hondamendia) apur bat zabalduz, Petanen lan guztiak duen kalitatearen adibide bat baino ez da. Beharbada, esaera honek hobeto laburbilduko zukeen liburua: "Azal berria jakituria zahararentzat". Eta Petanenaren ezberdina bada ere, aipatu dudan hori ere ezinbestekoa da Europako kulturaren nortasunari begira, eta, batez ere, Europako literatur tradizioari begira.

Andrijan Lah

Eranskina:

Hona hemen atzerriko hizkuntzetan argitaratutako Petanen aforismoak:

LE MIE MASSIME, Abano Terme, 1967

SLOVO NIE JE KON, Bratislava, 1969

LE MIE MASSIME, Abano Terme, 1970

NEPODOBNE PAROLE, Belgrad, 1978

MIT LEEREM KOPF NICHT ES SICH LEICHTER, Graz, 1979, 1980

VIELE HERREN VON HEUTE WAREN GESTERN NOCH GENOSSEN, Graz, 1997

DIE WELT IN EINEM SATZ, Graz, 1994

VON MORGEN BIS GESTERN: GESAMMELTE APHORISMEN, Graz, 1997

SLOVENIA FELIX, Brazzano, 1997

EVRIKA! NE ME OTKRIHA! Gabrovo, 1997

APHORISMES DE ZARKO PETAN, Chamarande, 1997.

Harkaitz Canoren hiri biak

Jon KORTAZAR

Irakurle sutsu baten hitzak dira hauek, Harkaitz Canoren lan ederra irakurri ondoren, emozioz dastatu ondoren, lumara etorri direnak. Gehiegizkoak badira barka beza irakurleak eta har bitza irakurle nagusi baten txorakeriak bezala.

Esku artean *Neguko zirkua* liburua hartzen duenak ez daki zer aurkituko duen bertan. Baina irakurketa bukatuz batera, bat-batean konturatuko da liburu eder baten aurrean dagoela. Harkaitz Cano egilearen orain arteko libururik borobilena, ausaz *Belarraren ahoa*, enbor honetatik banandu zen zuhaixka, bera baino liburu osatuagoa. Idazlearen konfirmazioa, eta ipuina gure euskal literatura sistemaren barnean hain gutxietsia ez balitz, gure literaturaren mugarri baten aurrean gaudela esango genuke.

Historia aldatzerik ez dago, ezin izango genuke gertatu dena aldatu, baina Belarraren ahoari eman zitzaion Euskadi Sariak ez dakit onik egingo dionik liburu honi, bestea baino gorago baitago hau ene iritzirako, edo haren mailan bai behintzat, eta agian ez diote bigarren Sari bat emango. Baina erabaki hori hartua dago eta ez zait niri tokatzen zer gertatuko den asmatzea beste *Neguko zirku* honekin, etorreran oihartzun handirik izango duen ala ez jakitea, sariz beteko duten ala bere horretan geratuko den jarraitzailerik gabe.

Hiri biren historia

Liburuak batzen dituen hemeretzi ipuinek ba omen dute batasun haririk. Nik esan dezakedan baino hobeto idatzi du Ibon Egañak:

“Literaturaren (oro har artearen) eta bizitzaren arteko harremana arakatzea, hari honekin jolas egitea izan da Harkaitz Canoren literaturaren oinarri eta funts nagusienetakoa”.

Hor dugu hari nagusia. Dena dela, puntu zehatzetara etorri, hariak bat baino gehiago dira liburuan. Nik hiru jarriko nituzke mahai ganean: Lehenik, zirkuaren metafora, neguaren esanahiarekin, neurrian hartu ezin den arimaren ahulezia eta tristeziarekin; bigarrenik, abangoardiaren aipamena, hainbat idazlek adierazitako arrazoiaren erabilira magikoa –arrazoi burgesaren aurka joandako bidea baino ez zen surrealismoaren erabilera prosan (Borges aipatzen da, baina ez guke ahaztu behar Julio Cortázarren eragina, liburu honetan arras begi bistan agertzen dena)–; beraz, irakurketa errazen garaia heldu dela dirudienean hara non idazle batek esaten duen ez zaio errazegi jarri behar irakurleari eta lan egiten duen abangoardian –zailtasun handienetik ihes eginda baina– aurkitzen du narrazioa (eta artea) biziberritzeko bidea; hirugarrenik, metanarrazioa dago, hau da, idazleak egiten duen ofizioari buruzko teoria eta hausnarketa.

Hiru hariok, bistan da, hemeretzi lanen artean banatzen dira, eta alemanek esango luketen moduan hemeretzi ipuinon arteko “hari gorria”, batasuna. Dena dela, bada laugarren bat eta hemendik hasi nahi nuke: espazioa, hiria.

Parisen kokatu ditu ipuin asko eta asko Harkaitz Canok, Parisen egindako lana da hau. Nolabait esateko, disko beraren B aldea. Lehen aldean, A aldean, New York aurkitzen genuen (*Piano ganean gosaltzen*), baina orain B aldean Paris dugu, Parisko izpiritu literarioa harrapatu nahi izango balu bezala egileak. New Yorken bizi izan zen moduan orain Parisen bizi izan ondoren aurkezturiko narrazio bilduma eman du argitara. Espazioa bertatik ezagutzeko, bertatik bizitzeko grina da autentizitatearen lehen ispilua Harkaitz Canoren lanean. Eta ispilua diot, berez egiazkotasuna baita hemen kontuan hartuko genukeena, eta ez egia. Ez zait inporta benetako Paris bat dugun, ala, behar-beharrezko dena, literaturak osaturikoa.

Baina, nola ahaztuko dugu itsasoaren beste aldean egindako egotaldia? Ezinezkoa izan zaio egileari. Eta batasun hariak badira ere nagusiak, nik uste liburuan badagoela haustura bat eta badirela Pariseko Belaunaldi Galduaren antzera egindako ipuinak (“Esku larruak mara-mara”, “Jon Miranderen balada...”) eta Parisekoa ez bada guttia (Paris ez zen beti jai giroko hiria) behintzat badu giro frantziarraren usaina han-hemenka: dela espazioagatik, dela idazleen aipuengatik,

dela Parisen bizi izan ziren idazle amerikarren usaina agertzen delako. Eztanda egiten duenean espazioak, Europako tokiak agertuko zaizkigu, baina Paris beti han urrunean agertzen delarik.

Espazioa, eta uler bedi kontzeptua oso era zabalean, esan nahi da, espazioa idazteko tankera batekin lotua dagoen neurrian, baina aldatu egiten da, agian esplizitoki "Raymond Carver Bilboko errebaletara heltzen" deituriko ipuinean, eta agian honen aurretiko biak lirateke aldaketaren agerpen, "Literatura unibertuala eta ozeanoa", ozeanoaren aipamenarekin eta "Ez da ezer gertatzen" gizarte amerikarraren girotzearekin eta batez ere, nik uste, "Ez zaie errazegi jarri behar" ipuin guztiz carverrianoa eta, nire ustez, bilduman dagoen garrantzitsuenetarikoa. Espazio bi, beraz, baina batez ere sentsibiltate bi, batasunaren azpian, liburua den osotasunaren barnean.

Agian, eta hau hipotesi gisa besterik ez dut aipatzen, ez baitut horretarako arrazoirik eta daturik, *Belarraren ahoak* bien arteko lotura sinbolikoa osatuko luke Parisetik New Yorkera egindako bidaiaren kronika metaforikoa den heinean.

Beraz, hiri biren istoria: Parisen zenbait idazle amerikarren eta hegoamerikarren, noski, lanaren berrirakurtzea egiteko gogoia aurkitzen dut nik liburu honetan, nolabait esateko ikasketa sorta bat gure gaurko garaiaren mezu berria emateko asmoz; eta oraindik New Yorke sortzen duen liluraren agerpena. Paris izan bazen XX. mendearen hasieran munduko hiriburua, XX. mendearen bukaeran hiriburu izate hori itsasoz bestaldean aurkitzen da, New Yorken hain zuzen ere. Harkaitz Canoren liburuaren lehen helburua hiriak eta hirietan gertatzen dena hurbiletik ikusteko eta ikasteko gogoia izan da, hirietan mundu honen giltza asko aurkitzen baitira barreiatuak. Hiriak ezagutu, munduaren arima ezagutzeko. Eta gaurkotasuna ezagutu ondoren, esplikatze, urteetan hiri horietan izan diren idazleen tekniken bidez. Ikusi eta ikasi eta horrela mundua eta gaurkotasuna adierazi.

Neguko zirkua

Ipuin liburuaren metafora nagusia negua dugu. Zirkua beste, noski. Neguaren sinboloa bat-batean azalduak agertzen da liburuaren bigarren ipuinean, "Argentinaren lotsatia"n, alegia. Ipuin honen bukaeraren esaldi gogoangarria dago:

"Luzea izango da negua. Luzeago are, neguaren barruan ezkutatzen den negua" (29. or.).

Aitarik gabe bakarrik geratzen den haur kontalariaren ahotan jartzen da esaldia, eta luzea izango dela adierazten da behin eta berrito esaldiaren bidez. Desolazioaren sinbolo nagusi da berez negua, bakartasunarena, tristeziarena, izaki galduarena...

"Jaka hutsa besarkatu nahi dut, mamu besarkada huts hura oroi-tu, aitak ama besarkatzean sentitzen omen zuena" (29. or.).

Maitasunik ezarena ere bai:

"Cloranen bila nabilela, ordea, Cesar vallejoren hilobia topatu dut lehenbizi ustekabean ("Hainbeste elur dago nire baitan, zu lo zaudelako") (57. or.).

Esanahi hori hain agerian zegoenez, liburuaz idazti duten iruzkin egile guztiek azpimarratu dute esanahi hori:

"Misteriotsu eta ezkutukoa den zerbait esaten digute, itxuraren etxeak zerbait daukala gordeta" (Felipe Juaristi).

"Heriotza, gaixoaldia, bakardadea, bizitzaren ifrentzuak, ateratzen diren orduan azalera, hondora iristen ez den arrats-beherako dekadentzia erdiragarri batez" (Ibon Egaña).

Neguaren metafora nagusia, hala ere, uste dut beste ipuinotan aurkitzen direla: "Ez zaie errazegi jarri behar" eta, beste zentzu batean, baina bai onetan ere bai, "Literatura unibertuala eta ozeanoa".

"Ez zaie errazegi jarrai behar" ipuin carverriara dugu uneoro. Hondoaren, lakuaren eta zingiraren ("Zingiretan") sinboloekin jolasten du. Heriotza gertatu da, lakuan hildakoa agertu da, herria eta etxea, eta familiako harremanak ito zuen lakuan hildakoa dago, eta protagonista narratzaileak badaki:

"Esne botila apurtuari begira, zartada arraro bat sentitu dut barruan. Neska seko izututa dago. Eta nik badakit gure aita dela urtegiko hildakoa" (184. or.).

Protagonistaren barnean ez dago ezer, izua besterik ez. Eta ipuinaren barnean teknika bi nagusitzen dira, barreneko izu hori eta eguneroko bizitza arrunta:

Garagardo bat eta Winston paketa bat, Fer.
 Zer, heltzen al diote gaur batere?
 Tartean-tartean, Fer. Oso tartean-tartean" (186. or).

Bizitzaren banalitatearen barnean izua dago, hildako bat urtegiaren barnean, kontzientzia heltzen ez den tokietan bizitza galdu bat dago, harreman hautsiak... Identitatea galdua. Kontrastearekin jotzen duen ipuina dugu, baina barnearen eta banalitatearen artean isiltasuna dugu, ipuina esanahi kargaz betetzen duen isiltasuna, bukaera irekiaren indarrarekin. Negua, pertsonaia horrek sentitzen duen isiltasuna ere bada.

Bestelakoa da "Literatura unibertsala eta ozeanoa", zeren ipuin horretan beste zerbait da adierazten dena. Badu zerikusirik modernitate ondorengoan agertzen den eta gehiagotan aipatu dudan erreferentzia ezinarekin, hau da literaturaren ezinarekin errealtatea adierazteko, gauzen eta hitzen artean dagoen tarte ezin batu hori. Batetik horrenbeste direnez ontzi horri buruz kontaturiko historiak ezin dela jakin zein den benetan egia: "ez dago garbi... Diote zenbaitetik... Beste batzuek diote, nahikoa zabaldua dagoen... Ez da falta... Erranak erran... ikusi duela dioen arrantzalerik bada Antilletako uharreetan...Portuko tabernan galdetuz gero, kalaka merkeak...". Ez dugu jakingo zein den egia, bertsio asko daudelako. Baina kontakizun horretan erreferentzia falta dela-eta bada beste pasarte esanguratsua. Ontziko kapitainak idatzi egiten du. Nahiz eta adierazi ezin dena ulertzen saiatzen den, kapitainak ezin izango du bere mundua adierazi, eta egiten badu ere ez zaio ulertuko:

"Orduan eta bela-oihalean gorago, are istorio ulergaitzagoak idazten zituen. Bere lepotik barre egiten zutela eta, kapitainak debekatu egin zien eskifaiakideei istorioak irakurtzen jarraitzea. Marinelek halen arteko bat hautatu eta gorantz bidaltzen zuten gauero isilpean, kandela eskuetan zuela, kapitainak idatzitako azken istorioen berri izan eta gainerakoei kontatzeko. Zoratu egin zela uste zuten" (144. or.)

Luzeegia da pasarte interesgarri hori hona osorik ekartzeko, baina ezinbesteko da bukaera adieraztea:

"Kode zifratu bat ematen dik, batek zakik zer esan nahi duen" (145. or.).

Horixe ere negua da: literaturaren bidez mundua adierazten saiatzea, barnea azalaraztea, itxuretan dagoen ezkutua eta izua ager-

zte, bukaeran kode zifratu batean bukatzeko... Literaturaren ezintasuna ere negua da, espresio moldeen bukaera.

Ez dakit hain joera erradikala literatura mota baten itxurakeriaz agertzen den salaketarekin batu dezakegun eta gogora ekarri "Oin hotsak goiko solairuan" ipuinaren bukaera:

"Egun hartatik irakaspen garrantzitsu bat atera nuen, behintzat: batzuei ahoko zuloa betetzen dien dena delako literatura hori, goiko solairuan oinez dabilen zakur baten pausuak besterik ez dira" (199. or.).

Literatura besamotz pianoa jotzea bezala da, nahiz eta Wittgensteinen anaiari propio egin zioten ezkerreko eskuaz soilik jotzeko pieza bat. Baina bukaeraz at, ipuin bereborean azaltzen da zer ote den neguaren esanahia:

"Sasoiz kanpo geunden, bai. Baina gure sasoiz kanpo egotea ez zegokion jolas parke hartan egoteari, munduan egoteari baizik" (197. or.).

Negua munduan sasoiz egotea bezala da, mundutik kanpo, egoerarik kanpo, bizitzan arraro xamar aurkitzea bezala.

Zirkuaren esanahia arras errazagoa da adierazten. Liburua zabaltzen duen Joan Salvat-Papasseiten aipuan (abangoardiako gutzitza eta osoz den aipuan):

"La terra només gira porque jo sóc aquí
I jo són un PALLASSO qui agonitza".

Hil zorian dagoen pailazoa, hori da izakia, horixe negua. Baina zirkua hari gisa hartzen delarik, zirku munduko zenbait adierazpide eraiki ditu, Ibon Egañak aipaturiko efektismotik hurbil batzuetan, egi-leak ipuinen arteko lotura sortuz.

Bai zirkuaren aipamena egiten delako ("Argentinarraren lotsatia"), bai zirkuan kokaturiko ipuinak agertzen direlako ("Elephant Terrible"), zirkoko objektuak (aulkiak), ez dakit oso egoki jarritako izenburuen aipamenak ("Houdiniren anaia"). Baina esango nuke zirkuaren aipamena, liburuak aurrera jarraitu ahala indarra galtzen duen aipamena, baino gehiago begirada dela, marjinetatik eta bazterretatik egindako begirada. Pailazo begirada hain zuzen ere.

Testuaren une batean idazten da:

"Ez ditiagu predikatzaileak behar, bufoiak baino. Bufoiak!".

Horrelako esaldi batek garbi utziko luke modernitate ondorengo literaturaren barnean kokatzen dela idazlea, eta metanarratiba nagusiak, ideologiak, jausi egin direla, eta geratzen zaiguna, sasoiak kanpotik gaudelako sentazioaz batera, nihilismo batek sortzen duen neguaren espresioa dela, horren adierazpena, edo horrek uzten duen zirrara (beste hitz giltza ipuinotan) bortitzaren eta ezinegonaren agerpena. Ideologia faltak sortuko luketena ironia litzateke, eta ironiarekin batera bazterren garrantzia.

Bazterreko pertsonaiak ekarri ditu literatura modernitate ondorengoak, antiheroiak, humanismo liberalaren aurka altxatzen diren izakiak. Humanismoaren zenbait ezaugarriren aurka altxatuko da modernitate ondorengoaren kontakizuna, hala nola:

Pertsonaren autonomia. Pertsonaren izakia aldatu izan da, eta neurri berean pertsonaiarena. Hemengo zenbait pertsonaia galdurik bezala daude, ez dute bere bizitzaren toki ziertorik aurkitzen, galduak bezala daude, okindegia non den ezin aurkiturik ("Bueltake ogia", bian batez ere "Camarillo brillo"). Pertsona ez da jada autonomia, galduak ditu bere erroak ("Ez zaie errazagi jarri behar" edo "Zingiretan") eta ez daki norantz mugitzen den...

Tranzendentzia. Galdu ditugu tranzendentziaren bideak. "Hildako baten beilatik" etortzen denak ez du tranzendentziari buruzko diskurtsorik paratzen, baizik esku-larruei buruzkoa, inoiz bere jarduerari "memelokeria" deitzen diolarik.

Autoritatea. Autoritatea galdu egin da, ez da jakiterik zein den Egia ("Literatura unibertsa eta ozeanoa"), eta dena zalantzan dago: "Elephant Terrible".

Identitatearen Batasuna. Bizkoiztasunaren gaiak, pertsona baren barnean gizaki bi bizitzeak adieraziko luke modernitate ondorengoak sortu duen ezaugarri hau: "Raymond Carver Bilboko errebaletara heltzen" ipuinean bezala. Rimbaud poetak adierazi zuenez: "Ni beste norbait naiz" jarraitzen dugu bizitzen identitate ahul batekin ("Zingiretan").

Totalizazioa. Ezin da narrazio nagusi bat eraiki, eta eraiki ahal baleza egileak, ez litzateke ulertuko, behin baino gehiagotan adierazi dugunez testu honetan barrena. Zatia da historia –istorioak– kontatzeko modu egokia, eta horretaz adibide asko dugu ipuin liburu honetan: "Aulkien Historiako une estelarrak", baina era berean: "Ez da ezer gertatzen" eta "Berlin monogotari".

Gunea. Paris zentro bat izan zen, baina jada ez da munduaren hiriburua. Historia kontatzeko moduak ere ez dira ahaldunen eta ahalguztidunen ikuspegitik abiatzen, bazterretik baizik ("Aulkien Historiako une estelarrak"), eta zirkoa, bazter horren adierazpide nagusia izango litzateke, bazterraren metafora. Gunea, geografikoa, metafisikoa galdurik dugu, eta Parisen bertan ere heterotopiek –beste tokiak, hilerriak bezalakoak, edo zirkoak bezalakoak– agintzen dute.

Homogeneotasuna. Ez gara denak berdinak, baina gure baitan ere forma desberdinak agertzen dira, eta horren espresio-moldeetan ere hibridismoa da nagusi. Ibon Egañaren artikulutik hartzen ditudan Harkaitz Canoren hitzok garbi azaltzen dute:

"Gu ohartu gabe bizi gaituzten garaiotan, lausotu egin da, nire iritziz, ipuinaren eta poemaren, eta, ipuinaren eta saioaren, saioaren eta poemaren, artikulua eta poemaren arteko nahasketa den artefaktu literarioaren arteko banalerroa".

Hibridoen definizioaren barnean kokatzen gaitu aipu honek, baina hibridismoa nagusi da ipuin liburu honetan, hain da desberdina kontatzeko manera batetik bestera, zatiak nagusitasuna duen moduan.

Sorrera. Aita barik zenbat pertsonaia dira ipuin hauetan? Bere sorrera ezin aurkiturik, aita sorreraren sinbolo baita. Galduak bezala daude zenbait pertsonaia, eta galduak ez badira deserriratuak berea ez den Paris batean, edo hiri batean.

Modernitate ondorengoak humanismoari dion irrikaren sinbolo nagusia da bildumako ipuinik ironikoena. "Bala bat patrikan". Bertan gezur baten historia kontatzen da. Bala batek jo du Esteban bularrean, eta hala eta guztiz ere bizirik gertatu da. Nola liteke? Biblia bat zuen patrikan eta horrek gelditu zuen balaren indarra. Bada ez, petaka bat zuen patrikan eta edalontziaren barnean geratu zen bala. Egia ofizialaren eta bazterreko egiaren arteko kontrajarpena da ipuinak adierazi nahi duena, eta, noski, bigarren honen alde egiten du.

Zirkoa heterotopia bat da. Toki erreala baina eguneroko tokietatik at dagoena, hiritik kanpo, hiriaren bazterrean. Bazterrekoak dira biztanleak, eta bazterrekoa erabiltzen duten logika. "Elephant Terrible", "el enfant terrible" baten homofonia dena, ipuinak logika deduktiboa jartzen du kolokan, arrazionalismoa azken batean, azterketa poliziakoaren metodo deduktiboa, absurdora joaz. Animalia da hiltzaila, beraz ezin du kastigurik jaso. Baina ipuinak oraindik badu beste

zerbait gordea, zeren egia guztiz lanbrotzeko pertsonaiek ez dute jakingo, ezin izango dute jakin, zein animalia den benetako tiratzailea. Beraz, ezin dugu jakin, dena da erlatiboa, ez dago egia jakiterik, "Argentinarrak lotsatia" ipuineko narratzaileak garbiri azalduko du:

"Ez nekien lan egiten zuen ere. Ez nuen sekula jakin kontatzen zirkidarak benetakoak ziren ala ez" (18. or.).

Zirkoa bazterra bada, eta zirkoko pertsonaia neurri berean, ezin dugu ahaztu bilduman agertzen diren pertsonaia etorkinen bazterretara. Guretzat kanpo pertsonaia asko daude hemen: Luxenburgoko lorategiak edertu nahi dituen kontatzailearen aita, Julio Cortázar bera, etorkina, "Baterik valsik gabe..." ipuineko desertoreak, "Ogiaren konkistako" etorkinak, "Houdiniren anaia" ipuineko kaleko mutikoak, gaixoak ("Ez da ezer gertatzen"), "Berlin monogotari" ipuineko pertsonaia galduak...

Bazterrak, azken batean, gunea husteko eta guneak sortu dituen historiak gezurtatzeko balio du, gunearen hustuketaren eta ukazioaren sinboloa da.

Abangoardia

Asko dira abangoardiaren islak ipuin guztietan. Lehen-lehena eta orain arte irakurri ditudan iruzkin guztietan agertzen da, objektuek narrazioetan duten presentzia etengabea da. "Objektuen lirika" dela liburua idatzi du Ibon Egañak:

"Canoren begiradak objektuak ditu jo-puntuak ipuin-liburu honetako narrazio askotan. Aulkia, ogia, sofa, eskularria".

Felipe Juaristik ere aipatu du Miranderen sofa, eta Aritz Galarragak ere "objektuen bidez gizakion kontuak kontatzen dituzten narrazioak" direla hemengoak utzi du esana.

Objektuak surrealismoaren kreaio munduko erreferente nagusiak ziren. Objektuekin jolasten zuten beste mundu batuk sortzeko, beste objektuen bidez. "C'est ne pas une pipe" bezalako lanek mundu erreferentziala jartzen dute kolokan. Zer da egia? Zer da artea? Esan dezakegu mundua? Adierazi?

Modernotasun ondorengoaren lehen legea da munduaren erreferentziez kezka izatea, suposatzea; atzean Foucaulten itzala dago, hitzaren eta munduaren artean ez dagoela zubirik, mundua hitzez

adierazteko ahalmenez zalantza egitea. Horretatik dator Ramon Sainzarbitoriaren kontaketa erabiltzen den kontalari ugalketa, begi batek ezin duelako mundua adierazi. Harkaitz Canorengan ere horixe da-goela esango nuke, ulertzen ez dena adierazteko ahalegina baitago, baina jakinda hitzen boterea zalantza izan behar duela.

Baina esango nuke bere apustua garrantzizkoagoa dela. Zeren modernitate ondorengoak krisialdian jarri ditu abangoardiaren hizkuntza, eta batez ere, mundua aldatzeko metanarritibitatea, abangoardiaren ideala, azken batean. Baina, modernitatearen barnean gertatzen diren handik honakoetan, aldaketetan, hona hemen idazle bat postmodernitatean baina abangoardiako tresneria erabiliz. Tour de force samurra ez da Harkaitz Canok bere buruari jarri diona, liburu honetan arrakastatsu irten bada ere.

Uste dut bien arteko zubia eraikitzeko, bien arteko tentsioa mantentzeko, beharrezkoa dela ironia; horregatik profeten aurrean bufoiak maite ditu egileak. Bufoiak: ironiaren jabeak; bufoiak, margenetik ari direnak; bufoiak, modernitate ondorengoaren sinboloak.

Objektuen eta surrealismoaren barruan oso kontutan hartu beharko litzateke Montparnasseko kanposantuan "Buelako ogia" ipuinean egiten den bidea: Duras, Tzara, Baudelaire, Vallejo, Cortázar, Ionesco, Beckett, hilobietan zehar (hilobietan barrena idazteko izan naiz une batez, eta agian bigarren forma horrek hobeto adieraziko luke surrealismoaren barneko umore beltza). Kontuan hartu beharko genuke omenaldi baino gehiago diren, eta gehiago dira, Harkaitz Canoren idazkera eta mundu ikuskeran enborrak baitira, aipamenok abangoardiaren barnean egindako barne-bidaia direla, idazleen arteko joera nagusi baten agerbidea.

Baina objektuek zerikusi handia izan dute XX. mendeko artearen barnean. Juan Eduardo Cirlotek, adibidez, garbi utzi zuen objektuek zerikusi handia zutela XX. mendeko abangoardairen eraketan, eta objektuen funtzioa sinbolismo berriak sortzeko lanean datzala. Paul Eluard Fisikaren poesiaz mintzatu zen objektuen indarra aipatu nahiez; objektuen barnean ba omen dira indar ezkutuak eta horietan lan egin behar da bizitzari buruz dugun mundua adierazteko asmoz. Pizkunde garaiko pertsonentzako natura bazen irakurri beharreko liburua, surrealistentzat objektuak ziren irakurri beharreko liburuak, eta haietan irakurri behar zen ezkutaturik zen mezua.

Harkaitz Canoren edozein ipuin objektual irakurriz gero, batez ere "Eskularruak mara-mara" (Dadaisten kapela hegalaria burura daka-rena), edo "Aulkien Historiako une unibertsalak", bat-batean egingo dugu topo Duchampek bere lanetarako jarritako helburuekin:

- Shock bat sortu jendearen ariman, ohitura eta tradiziotik ihes egin dezaten, egunerokotasunaren alde uniformatzai-learn aurka ager daitezzen.
- Objektuen balio nagusia onartu, beren helburuetatik kanpo, beren erabilgarritasunatik aparte, beren egoera askean aurkitu.
- Objektuen eta subjektuen arteko lotura eta harreman berriak irudikatu.
- Objektuen askatasunaren alde egin, objektuei ikuspegi dadá berria eskainiz.

Aulkien eta historiaren arteko lotura nabaritzuz, Harkaitz Canok zeinu eta esanahi berriak eman dizkie eguneroko objektuei. Eta, dena dela, liburuaren atal batean azaltzen du zein den berarentzat objektuen mundua:

"Pentsatu nuen, objektuena, gauza ahaztu eta gauza galduena duk mundu hau, eta ez, ordura arte nire izaera sasi-humanistak pentsatzera behartu ninduen bezala, gizon eta emakumeen bizilekua" (49. or.).

Abangoardia baina ez da soilik erabilera horretan agertzen. Kontaketa era ere abangoardiakoa dugu. Hiru ezaugarri azpimarratuko nituzke abangoardiako kontaketa barnean:

- Argumentuaren eta istorioaren desegitea.
- Idazleen omenaldia.
- Irakurleari erraz ez jartzea.

Argumentu narratiboak, istorioetan oinarrituriko ipuinak badaude egon liburuan ("Argentinarruak lotsatia", "Batera valsik gabe..." neurri baten "Elephant Terrible"...), baina horien ondoan badaude kontaketa kontzeptu abangoardiakoa erakusten dutenak ere. Esan nahi dut kronologia ordenatuaren legea jarraitu beharrean beste legeren bat –poetikoa, edo poesiarekin lotzen dena-jarraitzen dutenak. Bakarrizketa ilogikoak adibidez: "Eskularruak mara-mara". Edo surrealistentzako hain garrantzizkoak zifren lotura ilogikoen agerbi-deak, edo soinetan oinarritutako loturak, edo "gauza aurkitua" egi-

tura jarraitzen duten ipuinak, hala nola: "Bueltako ogia", hau da, narrazioaren kanpotik etorritako egitura batek agintzen du historian, kontaketa-aren agerpenean, kasu honetan hilobien errenkadak. Ida-zeen hilobien aukera, noski, egileak egindakoa da, baina narratzaileak hilerrian zehar norabiderik gabeko joan-etorria balitz bezala aurkezten du bere ibilbidea. "Aulkien Historiarako une estelarrak" ere azaltzen ari garen teknikaren beste adibide argia izango litzateke, bertan aulkiek jarraibide historikoa jarraitzen dute, baina hor ere historiako une bakoitza aukeratua da, kasualitatea balitz bezala, baina kasualitatez bilduriko egoera guztiek historiaren barneko zentzua lotzen dute. Ipuin honetan egin den lotura tematikoa da, aulkien inguruko hariari tiraka eginez, eta ez hari kronologikoari jarraikiz (nahiz eta urteak agertu), zati bakoitza autonomoa delarik, eta zatien autonomia gordetzen du ipuinak; zatien arteko lotura, aulkien inguruko bariazioa izanik gainera, poetikoa da, esan nahi da paralelimsoetan oinarritua, eta ez barne-kausaltateari kasu eginez.

Zenbait kasutan, historiaren eraiketak jolasten du eromenarekin ("Camarillo brillo"), edo absurduarekin ("Elephant terrible") non nobela poliziakoaren arauarekin jolasten den absurdoan bukatzeko (tximinoa da erailea, baina zein tximino?). Alde batera utziko ditugu kontakintza harrigarrian erabilitako arrazoimendu magikoaren aztarnak, bikoiztasunaren gaia adibidez (Jon Mirande. Jim Morrison, "Houdiniren anaia", eta "Raymond Carver Bilboko errebaletara heltzen"), edo zenbait joko berezi hitzekin, zein paralelotasunarekin.

Baina ezin dut ahaztu abangoardiaren beste seinale nagusi bat: idazleen oihartzunarena. Ipuin liburuan une batez hauxe esaten du pertsonaiaren batek:

"Sentitzen dut: mendebaldeko hegala literaturari dagokiena da"
(216 or.).

Mendebaldeko hegal hori Europako –eta Ipar Amerikako– oihartzunez beterik dago. Edo hobeto adierazteko European Ipar eta Hego Ameriketako idazleek egindako egotaldien eta espresamoldeen lilaraz sorturiko ipuinak dira Harkaitz Canoren lanok. Literatura literaturaren barnean, agian. Badira Gertrude Stein-en oihartzunak, Julio Cortázarrenak, gerrako historietan Ernest Hemingway-en ipuinek adierazpideak. Edo besoa galdu zuen pianistarena Wittgenstein filosofoaren anaiaren kasua gogorazten duena. Edo Carver, Edo Vila-Matas. Edo Cloran, eta Duras, eta Ionesco eta Beckett.

Kontua da oihartzun sare bat eraiki duela, idazleen hilerri hori liburua baita

“Hilerria –liburua- ixteko ordua da ia” (58. or.).

Idazleen mundu hori berpizturik dago liburu honetan, idazleei egindako omenaldia abangoardiako seinale da; Harkaitz Cano idazlearen “irudi museo” propioaren partaideak dira. Baina Harkaitz Cano abangoaridako klabeak erabiltzen dituen moduan, modernitate ondorengo klabeak ere erabiltzen ditu. Bere irudi museo kulturala ez dago soilik abangoardiako idazleez beterik, zeren, mendebaldeko hegala literaturarena bada, beste aldean kantuak aurkitzen ditugu:

“Kantuak, ekialdeko hegaldian” (256. or.).

Orrialde horretan, hain zuzen ere Bob Dylanen aipamena egiten da. Abangoardiaren eta modernitate ondorengoaren arteko tentsioaren artean ikusten ari gara idazlea, batean bati eta bestean besteari berea emanaz. Beraz, joera kulturala eta kulturalista, idazleei egindako omenaldia abangoardiako joera bazen, pop-kulturaren aipamena modernitate ondorengoak jarritako bidea dugu. Masa kulturaren aipamenak ez dira hemen gutxi. *Meguko zirkua* irakurtzen ari nintzen garaitean Bob Dylanen *Crónicas* liburua ere irakurri nuen, eta ez dakit hau ere boutade ez ote den, baina bien artean ibai ezkutu bat aurkitu nuen: idazteko joera bera, ekintzak metonimia gisa erabiltzeko bidea, prosan paralelismoa eta esaldien errepikapenean gozatzeko beta, metaforen joera, prosaren erritmoa...

Baina oihartzun sareaz ari ginen, eta sare hori uste baino zabalgogo da, ez baitu soilik hartzen abangoardiako erreferentzi mundua, edo pop kulturaren agerpena, baizik neurri berean pintura modernoaren aipuak ere maiz ematen ditu egileak, bere liburua gure kultura osoa ulertzeko ahalegin bat balitz bezala, idazkeraren zubiak angelu zabaleko objektiboa erabili balu bezala, eta mundu kultuarekin batera kulturantzatasuna ahaztu gabe. Goitik behera maila sozialetan eta ezkerretik eskuinera espazioaren agerpenean (Paris, bai, baina heterotopiak ere bai, Europa osoko hiriak baina “toki ezak” ere bai), eta kulturaren aipamenetan (pintura, kantua, ahaztu ezineko filmak) mundu osoa agertzeko ahaleginetan ari da *Meguko zirkua*.

Modernitate ondorengoaren ezaugarria izan da idazten dena erraz irensteko izan dadila pentsatzea eta horrela idaztea, gure artean esaten den bezala “eskolarako” idaztea. Badakit berez orain aipatuko

ditudan izenburuak ez zirela erabiliko ditudan helburuarekin jarri, baina "Ez zaie errazegi jarri behar" bezalako ipuinen izenburuek badirudite irakurle errealarengan pentsaturik eman direla, ez daudela bakkarrik testu barnera begira, baizik eta kanpora, manifestu gisa. Ez, ipuinok ez dira errazak hein batean behintzat, irakurlearen lana eskatzen dute, eta lan horren ondoren sortzen da ipuinak barnean gordetzen duen zirrara sakona.

Zailtze prozesu bat ote dago ipuinon barrenean? Bada, diskurtso narratiboaren desagerpen eta deuseztapena gertatzen den neurrian, hala da. Pertsonaiak ez dira garbi geratzen, ez dute izenik, identitatearen mugetan daude, zenbait espazio ez dira aipatzen, denboraren orde, diskurtso poetikoak eraikitzen du narrazioa: prozedura guztiok narrazio klasiko eta erraz ulertzeokoaren aurka daude, abangoardiaren esperimentaziotik datoz, eta neurri berean irentsi erraz bezala ulertu izan dugun literatura motaren aurka, "kleenex" literatura motaren aurka.

Baina, berriro, badira ere, giroa lausoa bada ere, kontaketa bazuk guztiz figuratiboak direnak, narrazio kalsikoaren mugetara ekarriak. Agian hauek zabalkunde handiagoa ezagutuko dute, baina ipuin liburu osoaren nondik norakoak ez dute estaliko.

Idazle izatearen kontzientzia

Neguko zirkua liburu bada narrazio liburu bat, baina gainera narrazioak nola egin behar diren iritzi bati buruzko liburu ere bada. Normala zenez, Groucho liburu izendatzea –hain da nabarmena egileak egin duen metafora– izan da kritikoez azpimarratu duten lehen ezaugarria. Horrela deitzen da, adibidez, Aritz Galarragak argitaraturiko iruzkina. Gogora dezagun:

"Idazleak argitaletxeko kudeatzaileari: idazle baten lehen liburu Harpo liburu izaten da, Harpo Marxen gabardina parekoa, bizitza osoa erakutsi nahi izaten duzu hor, erantzun guztiak eman, dena kontatu, esateko gehiegi izan ez arren. Harpo mutua baita. Bigarrena Chico liburu da, lehenengoarekin mundua eta irakurlea ez konkistatu izanaren dezepzioaren ondoren apur bat gaiztotu eta seriotu egiten da idazlea. Transzendentente itxura eman nahi du, baina ezin. Hirugarrena Groucho, orduan. Hirugarren liburuan munduari barre egin behar zaio, irreberente izan beharra dago, errespetua galdu idazleei eta irakurleei. Hirugarren liburu da one-

na. Aurreko parrafoa Harkaitz Conorena da, nire interesetara moldatua”.

Horrela idatzi du Galagarrak. Baina egia esateko Canoren kasuan kontuak ez daude garbi. Zein hirugarren liburu da *Neguko zirkua*? Ez du bere idazle bizitzan hirugarrena denik ematen, ezta ere narrazio laburretan: *Telefono kaiolatua* (1997), *Bizkarrean tatuaturiko mapak* (1998), eta hau (2005). Baina orduan, *Radiobiografiak* (1995) ahazten ditugu.

Baina esan dezagun berdin diola, hauxe dela Groucho liburua eta beraz, munduaz irri egiten ari dela. Benetan? Nik uste, bestela dela, egile baten askatasunaren adibidea da liburua, neurtua, eta ugaria, anitza, neurri askotakoa, abangoardiakoa, eta I. Mundu Gerrako gerra narrazioen antzera dabilela. Carverren miresle, baina Cortázar eta Borges ahaztu gabe. Bakarrizketa lantzen duena, baina narrazio klasikoa ere bai. Pertsonaiaren izaera deuseztatzen duen kontakizuna, espazioz eta kronologiaz ahazten dena, edo esku zurrunez hori guztia ongi moldatzen duen kontakizun klasikoa. Mikroipunez ipuina betetzen duena, eta narrazio klasikoa osatzen duena... Denetarik dago, irribarrea baino gehiago egilearen kontzientzia nagusitzen delako.

Baina egilearen ofizioaren kontzientzia liburu osoan zehar agertzen da.

“Memolokeriak irudituko zaizue” (14. or.).

“Baina nola esango nizun hori? Nahiko barregarriak dira gauza horiek hildako baten beilatik bueltan eskularru bakarrarekin etxera zatozenean, baita idatziz paratzeko ere” (15. or.).

“Ez nuen sekula jakin kontaktzen zizkidanak benetakoak ziren ala ez” (18. or.).

“Zer, esango banizu berak zugan utzi zuen arrastoa ez dela esaldi gogoangarri bat [...] zer esango banizu, berak zugan utzi duen arrasto bakarra keinu bat dela” (31. or.).

“Narrazio honek dantza bat, vals bat, parke zabal eta hutsetan dantzatutako partitura bat behar du izan barruan, zerbaiterako balioke badu, gogoarazi iezadazu hori mesedez anaitu orduko dantzarik ez badut lerrootara ekarri-.” (33. or.).

"Koadernoan apuntatu dut bueltako ogiari buruzko nire gogoeta"
(54. or.).

Hauek dira apuntatu ditudan esaldi batzuk kontu horretaz. Denak batera irakurriaz, nire iritzirako, helburu desberdinak agertzen direla esango nuke.

Kontaketa postmodernoaren isla. Uste dut hauxe dela auto-poe-tika horren lehen helburua, narrazioaren garrantziari irri egitea, trans-zendentzia falta azpimarratzea, gorago ikusi dugunaren ildotik. Horre-la kontatzen dena "memelokeria da" edo ez du egiazen trazarik, egia denik ezin da jakin...

Bigarren helburuak badu zerikusirik narrazioaren barnean sor-tzen diren narrazio mailekin. "Koadernoan apuntatu dut bueltako ogiari buruzko nire gogoeta" (54. or.). Adibidez, azken aipua kontuan hartzen badugu, badirudi narrazioaile eta egilea lotzen dituela nar-ratzaileak, eta autobiografiarako bideak zabaltzen dituela. Baina bes-te hau kontuan hartuz, "gogoarazi iezadazu hori mesedez anaitu orduko dantzarik ez badut lerrootara ekarri-" (33. or.), garbi dago narratarioaren irudiaren pertsonaia ekartzen duela narrazio barrura, irudia argitu egiten duela idazleak, irakurle errearen irudiarekin jo-lastuz.

Kontakizunean agertzen diren testu barruko irudiekin jolastuz, egilearen, narrazioailearen, narratarioaren, irakurle implizitoaren eta pertsonaien arteko mailak nahastuz, narrazioak maila desberdinetako perspektiba hartzen du, eta maila desberdinek ondoratze prozesu bat sortzen dute.

Irakurri ditudan iruzkinetan, Harkaitz Canok liburu honetan lortu duen maisutasun estilistikoa aipatu izan da. Baina, agian estiloa be-zain landua dago narrazio moten desberdintasuna, eta haiekin sortu-riko jolas nagusia. Teknika desberdinen erakusleioa ere bada libu-rua. Eta nire irudiko "Bala bat patrikan" izango litzateke kontatzeko modu desberdinen adibide nagusia. Lehenik zurrumurruak daude, ondoren ofizialaren autoritatez beteriko diskurtsoa, troparen arteko esamesak, etxera bidaltzen dituzten gutunen parodia ondoren, elka-rrizketak, haizeak ekartzen dituen ipuinak:

"Ipuin haiek. Haizeak ekarritako ipuin haiek nahikoa, gure urdail-tuak okagura sentitzeraino lizuntzeko" (138. or.).

Baina ipuinok ez dira ipuin, haizeak ekarritako hildakoen kiratsa baino, ipuin bihurturik, noski, hildakoen berri emanez. Eta kontaketa

bukatzeko, Esteban zaurituaren egia osoa: balak petakan eman zion. Baina hori ere, mozkorti baten egia da, deuseza.

Eta oraindik ez dugu hitz egin intratestualitateaz, esan nahi dut zein neurritan dagoen hemen Joseba Sarrionandia ("Literatura uni-bertsala eta ozeanoa", edo Bernardo Atxagaren ipuingintzaren lana. Zeren euskal ipuingintzaren isla ere badago gaurko munduko ipuingintzaren irudi eta isla den *Meguko zirkua* zoragarri honetan.

Bukaera

"Irudiek zentzua aurkezten dute, hitzek irudia. Zentzua argitu nahi badugu ez dugu irudiak baino gauza hoberik, irudi bat argitan jartzeko, hitzak bezalakorik ez duzu. Hitzek irudietan jarri behar dute arreta ... irudiek zentzuan".

Wang Bi egile txinarrak (226-249) III. mendean idatzitako hitzak dira. Tradizio desberdinak indar berdinez erabiltzen dituen modernitate ondorengo honetan, nire irudiko Harkaitz Canok lortu du *Meguko zirkua* liburuan hitzak irudien menpe jartzen, eta bai batzuk eta besteak zentzuaren menpe. Zentzua? Zein luzea den neguaren bihotzean gordetzen den negua.

Bibliografia

- Egaña, Ibon: "Objektuen lirika". *Berría*. 2005-10-25.
 Estankona, Igor: "Mahai ertzeko gonbidatuak". *Deia*. 2005-10-11.
 Galarraga, Aritz: "Groucho liburua". *Gara*. 2005-10-29.
 Juaristi, Felipe: "Gauzak erakutsi". *Diario Vasco*. 2005-10-14.
www.susa-literatura.com

Iruñearen irudia Aingeru Epaltzaren *Rock'n'roll*-en

Irati ARRATIBEL eta Amaia MUMARRIZ

Sarrera

Lan honetan, azterketa literario soiletik haratago joz, soziologia eta literatura uztartzen ahalegindu gara Aingeru Epaltzaren *Rock'n'roll* eleberriko pertsonaia eta espazioen arteko lotura eginez.

Jon Kortazarrek Bilboren inguruan egindako artikulua izan da gure eredia¹. Kortazarrek Bilbon kokatutako bi ipuin antologia erabili zituen, horrek konparaketak egiteko aukera eman ziolarik. Bestalde, idazle askoren lanak zeuden bertan, ondorio orokorragoak ateratzea ahalbidetuz. Gure ikuspegia, ordea, murriztagoa da, lan bakar batean oinarritu baikara, emaitza, hortaz, bestelakoa da.

Rock'n'roll-en genero beltzaz baliatzen da Epaltza Nafarroako hiriburuaren antzeko hiri baten analisi soziologikoa egiteko². Espazioen deskribapenak xehetasunez beterikoak diren arren, Iruñea eza-gutzen duenari ere zail egin dakioke nobelako lekuak toki errealekin zuzenki erlazionatzea, hortaz, espazioak planoan kokatu ahal izateko, Epaltzaren laguntza ezinbestekoa izan zaigu. Esker berezia eman nahi diogu, bere adeitasunagatik izan ez balitz, ezin izango genukeelako lan hau burutu.

(1) KORTAZAR, Jon: "La imagen de Bilbao en la narrativa vasca contemporánea" In *Aequus*. 2004 (1. zenb.)

(2) <http://www.diariodenoticias.com/ediciones/20030425/cultura/d25wl0104.php>

Idazleak berak honakoa aipatu zigun eleberrian azaltzen den hiriari buruz:

Behin baino gehiagotan aditzera eman dut Rock'n'roll-en agertzen den hiri Iruñearen eite handia duela, baina ez dela %100 Iruñea, gehienez ere "Metairuñea" baizik. Hartara, nobelan agertzen diren tokietarik badira batzuk osotara asmatuak, bertze batzuek alter ego -lekuez horrela mintza badadi- erreala dutenak eta bertze batzuk korrespondentzia hori gutxi gora beherakoa edo nolabaitekoa baizik ez dutenak, ahantzi gabe hainbat lekuren nahasketa direnak.

Lana garatzeko, J. Kortazarrek bere artikuluan darabilen metodologia beraz baliatzea aurreikusi genuen, Franco Morettirenaz, alegia. Metodologia honek literatura eta geografia uztartzen ditu eta batik bat testu errealistak aztertzeke, hau da, "identifika daitezkeen lekuak aztertzeke"³ erabiltzen da. Mapak azterketa-tresna gisa erabiliz, hots, testuetan agertzen diren espazioak eta pertsonaiak plano batean kokatuz, hiri baten azterketa soziologikoa egitea da autore honen xedea.

Oro har, Europako hiri handiak (Londres, Paris...) aztertu ditu Morettik⁴. Aitzitik, guk hiri askozaz txikiago bat, Iruñea, izango dugu ikergai, horrek ezinbestean emaitzan eragingo duelarik.

Lekuen identifikazioekin genituen zailtasunak gaindituta, testu errealista baten metodologia jarraituz egin ahal izan dugu azterketa, erreferentzia zehatzak edukitzeak zilegi egiten baitu metodologia honen erabilera. Izan ere, Franco Morettiren ikerriltoa aplikatuz, eremu geografiko jakin bateko pertsonaiak behatzearen ondorio den espazioaren soziologia landu nahi izan dugu.

Rock'n'roll-en bost lagunen iraganak eta orainak bat egiten dute: nerabezaroran fraideen ikastetxe batean topo egin eta gaztaroa elkarrekin bizi ostean, bakoitzaren gorabeherak tarteko, denak ez daude egoera berean 40 urte dituzten garai honetan. Azken batean, idazleak berak aipatu bezala⁵, eleberri hau belaualdi baten erretra-

(3) KORTAZAR, Jon: op. Cit.

(4) MORETTI, Franco: *Atlas de la novela europea: 1800-1900*. Trama. Madril. 2001.

(5) http://www.diariodenoticias.com/ediciones/20030425/cultura/d_25wl0104.php

tua da, gaztetako errebeldiari ihes egiten utzi nahi ez dien lagun talde batena, hain zuzen.

Hemen agertzen zaigun espazioa, Eduri dagokiona da nagusiki. Narratzaile autodiegetikoa izanik, fokoa beregan kokatzen da, hau da, berak ikusi eta pentsatzen duena da irakurleok jasotzen duguna. Horregatik, Iruñeko behe eta erdi mailako zonaldeak agertzen dira batik bat, bere egoera pertsonalaren isla direnak.

Horrekin batera, argitu behar dugu espazioen nolabaiteko banaketa egin beharrak auzoen sailkapen manikeoa egitera garamatzala; haatik, nabarmendu nahiko genuke banaketa ez dela hemen aurkeztu dugun bezain muturrekoa, denetik aurki baitaiteke auzorik auzo.

Espazioaren azterketa

Aztergai dugun eleberria Iruñearen antzeko hiri baten erretratu soziologikoa da. Epaltzak argi uzten du *Rock'n'roll*-en agertzen den hiria ez dela Iruñea %100ean, halere, ugariak dira hiriko espazio ezberdini egiten zaizkien aipuak. Nobelan horietako asko esplizituki aipatzen ez diren arren, toki gehienek badute errealitatean bere erreferentea. Hauek pertsonaien ezaugarriekin uztartuz aztertzea ezinbestekoa da Nafarroako hiriburuaren marko soziologikoa eraikitzeko eta, era berean, Epaltzak egiten dituen aipu, balorazio nahiz deskribapenak ulertzeko.

Espazioa aztertzeari ekin aurretik, argitu nahiko genuke eleberriari aipaturiko toki askori ez zaiela izenik ematen, soilik deskribatu egiten direla; esate baterako, Gaztelu plaza aipatu ordez, "hiriko plazarik zentriko eta jatorrenetarikoa"-z (220. or.) mintzatzen zaigu narratzailea. Beste batzuetan, ordea, izena agertzen da, horrek ezinbestean izena erreala izatea ez dakarren arren. Alegia, idazleak batzuetan izenak aldatu egin ditu (41. orrian agertzen den "Lux" taberna, "Rex" ostatuari dagokio) eta, beste batzuetan, toki ezberdinen nahasketa izan zitezkeenak sortu ditu, horietarako izenak asmatuaz.

Espazioaren azterketarekin hasteko, eleberriari agertzen diren espazioak plano batean kokatu ditugu (ikus eranskina) Epaltzaren argibideen laguntzaz eta, bertan, nahiko agerian gelditu zaigu zein

den Eduren ingurua: Alde Zaharra eta Zabalgunea. Hau da, Edu hiri-gunean mugitzen da batik bat, hiriko bihotzean.

Edu (Eduardo Saragueta) da istorio honetako protagonista. Kazetaria, 20 urte daramatza probintziako egunkari bateko erredakzioan "mahaitik ez mailatik aldatu gabe –erredaktore beti–" (36. or.). Erredakzioan baztertu samar sentitzeaz gain, egoera pertsonalak okerre-ra egin berri dio, Kristina emazteak etxetik bidali baitu; bikotea, euren seme Unairekin Zabalguneko etxe eroso batean bizi izan da, baina Edu, etxetik joan behar izan duenetik, bere anaia Josuren etxean dago, Alde Zaharrean, "paretak biluz-biluzik dituen ganbera batean". Edu ez da ingurune horretan eroso sentitzen ez den bakararra, Josuren neskak ere ingurune horretatik aldentzeko nahia adierazten du: "Asperturik gaude inguru honetaz (...) Hau ez duk bikote gazte bat patxadaz bizitzeko tokia" (393. or.)

Protagonista ere iritzi horrekin bat dator, bere egoera negargarriaren erretratu honek erakusten duenez: "Tokia, bertzalde, ez nuen gogoko, eta ingurunea are gutiago: etxe zahar bat auzo zahar batean, etxe eta auzo zahar guztiek dituzten keria eta akats guztiez ajetua. Gazte zarenean eta etxetik lekutu berritan, xarmangarri dira korridore ilunak, lau tanta isurita agortzen den dutxa, labezomorroak sukaldean eta berogailu eza ganberetan. Are gehiago, inori paradisuaren atari iduritzen ahal zaizkio zaborrontzirik uzteko lekurik ez duten karrika estuak, aparkatzeko neurri murriztaileak, goizaldeko hirurak artea ixten ez den ostatuko bezeroen zalaparta etxe azpian, argirik eza eskaileretan (...). Alabaina, horrek guztiak eskas du poesia 40ak jadanik gibelera utzi badituzu eta zortzi urtez zazpi eginahalak eginda pagatzen aritu zaren Zabalguneko zure etxe erosoari –oraindik guztiz ordaindu gabea, artetik errateko-uko egin behar izan badiozu, andreak zurekin gehiago burutu ezin duelako" (118-119. or.)

Familiarekin bizi zen garaia iraganari dagokion arren, sarritan azaleratzen dira eleberrian garai hartako oroitzapenak, beti ere Zabalguneko gune nagusiei lotuta:

"Eskailerak argirik gabe zeuden beti, baina horretara ere jarria nintzen etxe horretan egindako lau hilabeteetan. Bertzerik zen zangoen gainean laur solairuko ataka gainditu beharra; Zabalguneko gure etxe erosoko igogailuaren aisetasunera emana, ezin horretara ohitu, ez ilunpean ez argipean" (115. or.)

Autoreak, bestalde, Eduren lagunak ere Zabalgunean kokatzen ditu, guztiak baitira bertan jaio eta hazitakoak; "gu, burgeskume alaenok, Zabalguneko bizilagun prestu eta zintzo" (156. or.). Euren lanbide eta janzkera dotoreek maila sozial altua ematen dute aditzera.

Ximurra (Fernando Soria), esate baterako, familia aberatseko enpresaria da. Bere izeba Milagrosek "200 metro karratu"-ko etxea zeukan "Zabalgunearen erdi-erdian" (132. or.), gaztetan lagunon topalekua zena. Epaltzak guztiz burgestutako pertsonaia aurkezten digu, hedatuz doan enpresa baten buru eta egungo joera estetikoaren jarraitzaile sutsu:

"Ximurrak eskuartean zeukan freskagarri kaloriaz hustua tentazio eskasa zen niretzat. Lehengo ortzegun goizaldeko txandal gorri-laranja barik, korbata zerion lepo gotorretik beheiti, sabel berriki hanpatuaren gainean kilikari. Ile berreskuratua buruan dotore; bizkar gainak inoizko sendoenak; bisaiako larruazala zimurrez gabetua; matelondoko betiko orizta iluna orbain bakar. Neure onean eta egun argiz ikusita, are nabarmenagoa zen hain hilabete gutxi-ko gaztetze mirariatsua" (76. or.)

Beste lagun bat Anjel Urtxipia *Ttipi* da. Honen soslaia ere inguru-nehonetako biztanleen tankerakoa da; ingeniari-ikasketak egina, zerbitzu sekretuen bulego bat du hirigunearen erdian, "oroz gain profesionalen bulegoak eta merkataritza enpresen egoitzak aterpetzen" (201. or.) diren lekuan. Bistan denez, bere laneko arropak traje dotoreak dira.

Zonalde honen izaera "aberats" eta "dotorea" beste hainbat adibide esanguratsutan ere azaltzen da, zeharka beti ere, Edu ez baita dagoeneko hor bizi:

"Hiriko erdigunean nintzen; alokairuen goititze taigabearen eta bizilagun gero eta zaharragoen aienatze naturalaren bortxaz, gero eta city itxura handiagoko bazterrak." (93. or.)

Monjardin kalearen inguruaren aipamena: "Bi urte lehenago gal-soro bat zen leku hori, orain etxegintzaren eromenak bizitegi multzo apain bezain garestia eraikiarazia zuen gainean." (13. or.)

Florida kafetegijari egindako erreferentzia eta horren inguruaz esaten duena: "Zabalguneko kafetegi tradizio handieneko batean ginen, urte mordotan zanpatu gabeko tokian. Ospatzekoren bat ge-

nuelarik, amak esnegainezko tostadak jatera garraiatzen gintuen atso-arte hartara. Itxuraldatua zegoen. Argi-armiarmak sabitik dirlindan, nerabeendako arropa-denda batean baino ispilu gehiago bazterretan, larru aizunez tapizaturiko sofak lehengo kadira deserosoen lekuan, eta moda-denda garesti eta abokatu-urrian zorabiagarria ere modernitateak eramana zuen, girotzaile aseptikoaren mesede" (75. or.)

Pertsonaia hauek guztiak Zabalgunean kokatzea hala nola gune honi egozten dizkion ezaugarriak (dendak, modernitatea, dotoretasuna...), ez dira hautazkoak; zonalde honen giza errealitateak azalpen historikoa dauka-eta.

Zabalgunea XX. mende hasierako hazkunde demografikoaren ondorioz sortu zen, hiriaren hegoalderantz harresiak apurtuta. Hiri gehienetan bezalaxe, gune honetan hirugarren sektorea da nagusi: denda handiak, multinazional edo diseinu etxe ezagunetakoak. Bestalde, hainbat bulego eta enpresen ordezkariak daude bertan: aurrezki kutxak, aseguru etxeak, egunkarien egoitzak, osasun zerbitzuak, abokatu/arkitekto bulegoak, etab. Beraz, merkataritzaz gain, administrazio, finantza eta gestio zerbitzuen tokia ere bada Zabalgunea, Epaltzak aditzaera ematen duen legez.

Egun bertako etxebizitzak oso garestiak dira eta Irisok⁶ 1960 inguruan dagoeneko hala zirela erakusten du. Ordutik gaurdaino prezioak igoz joan dira eta azken urteotan Zabalgunearen erdigunea da Iruñeko garestiena (Karlos III.aren etorbidea, Nafarroa Behereko etorbidea eta Sarasate pasealekua). Horregatik, hemengo biztanleak maila sozial altukoak direla esan daiteke.

Burgesentzako etxebizitzak izateko eraiki ziren etxebizitza hauek denborarekin maila apalagoko jendea ere hartu dute, alboetako kale txikiagoetan, nagusiki: Gorriti kalearen ekialdeko zatian, Olite kalearen amaieran edota merkatuaren inguruan. Hauek hastapenetan langile etxebizitzak ziren.

Gauzak horrela, eleberrian agerpen gehien dituen inguru hau, Zabalgunea, alegia, ez da espazio homoginoa, bi errealitate bereiz baitaitezke bertan: erdiguneko dotorezia eta alboetako xumetasuna.

(6) *Ibidem*, 452. or.

Aipatu Zabalguneko leku dotoreak ez dira Eduren egungo erreferentea, iraganari lotuta (hautzaroa, gaztaroa, Kristinarekin etxe eroso batean bizi zen garaia) agertzen baitira, garai hobea agian?

Bestalde, protagonistak bizimodua Zabalguneko inguru apalagoetara moldatu du berriki. Hemen taberna eta pentsioak agertzen dira oro har: Eduren ihesbide bihurtu den Lisboa (benetakoa Zinema eta Nevada tabernen nahasketa litzatekeena Epaltzaren hitzetan), La Servicial taberna ("Zabalgunean molde zaharreko gelditzen diren azken ostatuetarik hautatu genuen, olio errearen eta ardo merkearen erresuma" 138. or.), Oslo izan zitekeen taberna (164. or.), Andia taberna (Abrego zenekoa 295. or.)...

Edu sarritan egoten da haietan ("Lisboa"n, kasu, etxean baino denbora gehiago ematen duela dirudi); taberna hauek berriaz aukuratu ditu idazleak, bere egoera sozio-ekonomikoarekin guztiz bat egiten baitute. Edu maiz bisitatzen dituen tabernen eta bertako bezeroen gisakoa da; are gehiago, bizitzako une korapilatsu batean irtenbidea ezin topaturik dabilen gizona dugu: 40 urteren bueltan, emazteak utzia, lan arazoekin eta, hori gutxi balitz, alkoholizatu, gizartetik baztertzeko bidean, alegia. Horregatik guztiagatik, bere momentu pertsonalari dagokion bizitokirik aproposena egotzi dio Epaltzak: Alde Zaharra.

Alde Zaharrean etxebizitzak eta hirugarren sektorea (merkataritza, artisautza eta tabernak) dira nagusi. Hiria bihotzean kokatua, ez da batere homogeneoa eta etxebizitzak, oro har, zaharrak, nahiko txikiak eta estuak dira; ez da harritzekoa, beraz, biztanlerik gehienak agureak, gazteak nahiz etorkinak izatea. Horiekin batera, hainbat talde "marjinalen" biltoki izan ohi dira Alde Zaharreko zenbait gune. Karmen, Dormitaleria, Descalzos edo San Frantzisko kaleetan, kasu, "barrikadak asteburuetan eta junki zoldazuak edo agure pitzatuak" (118-119. or.) aurki daitezke.

Gure iritziz, ezaugarri desberdineko bi zonalde erakutsi baino, idazleak, espazioez baliatuz, Eduren bizitzako bi garai kontrajarri azaldu nahi ditu: iraganeko egonkortasuna eta egungo desoreka. Aztertu dugun aldaketa espaziala protagonistaren gainbeheraren metafora bat da; Epaltzak berak pertsonaia "Robinson Crusoe patetiko" gisa definitu du⁷.

(7) <http://www.diariodenoticias.com/ediciones/20030425/cultura/d25wl0104.php>

Esan bezala, hiriaren erdigunea, hau da, Zabalgunea eta Alde Zaharra da *Rock'n'roll* eleberrian gehien azaltzen den espazioa. Hala-ber, hiriaren ertzetako auzoak ere agertzen dira.

Hauek ere aurkako bi multzotan, eraikinen eta biztanleen itxuraren arabera sailkatuta, erakusten zaizkigu. Auzo aberatsen artean Iturrama edo Donibane daude, baita hiriaren inguruan hedatzen ari diren herriak ere (Gorraiz edo Mutiloa). Dena den, pertsonaiak lehen bietan soilik kokatzen ditu Epaltzak eta besteak deskribapenetan agertzen dira: "azken hamarkadan larrazken-zizak bezala hiriaren inguruan loratu diren auzo berrietariko batean. Etxebizitzen prezioaren biderketa meteorikoa ez bazen, tokiak ez zuen misterioaren edo ezkutukoaren zantzurik batere" (99. or.).

Iturrama, Ana (Eduren lankidea) bizi den auzoa, honelaxe deskribatuta ageri zaigu:

"Auzo berri samar batean ginen, famillabakarrekoen moda etorri arte hiriko klase goi-ertainetako kumeen habiaren ohiko kokalekua, beren kasa hegaz egitera deliberatzen zirenean.(...) ostaltzarrez etxebizitzaz bezain ongi hornitua zegoen alde hau." (168. or).

Ez dago zalantzarik auzo aberats eta dotore bat dela; taberna hutsalen orde, "taberna pijo" eta pubak dituen. Idazleak inplizituki iradokitzen du hau ez dela Edu bezalako pertsona bati dagokion bizitokia.

Honez gain, kanpoaldeko auzoak daude. Nahiz eta ez diren esplizituki izendatzen, Txantrea, Errotxapea, Milagrosa, Sanduzelai eta abarri buruz mintzo da. Langile auzo hauek XX. mende hasieran sortu ziren, lantegien inguruan, lanean zihardutenentzako etxebizitzak erakitzearen ondorioz (langile asko landa eremuko etorkinak ziren)⁸. Hori dela eta, ez da harritzekoa bigarren sektorea nagusi izatea, azken urteotan lantegi asko industriguneetara eraman eta hirugarren sektorea indartuz doan arren.

Eleberrian topatu ditugun erreferentziek auzo hauen itxura berresten dute:

(8) ASKOREN ARTEAN: *Navarra y la Caja en 75 años*. Caja de Ahorros de Navarra. Iruñea. 1996. 140. or.

-“Auzorik urrunenak ziren, eremu basati eta arriskutsuak”
(156. or.)

“Probintziako futbol taldearen zelaiaren gerizpean, hiriaren he-
datze azkar- eta hondarrean ustel- baten lilurapean presaka eraikita-
ko bazter-auzoan” (24. or.) edota “Txabiskeak “Memphis” zuen ize-
na, jauregi sasikoa, etxebizitza merkez eta ibilgailuak konpontzeko
tailerrez hesitua” (292. or.), Sadar futbol zelaiaren ingurua aipatzeko.

“porlanezko bloketzarrak eguerdiko eguzki-begitara zimeltzen.”
(101. or.) Amagoiaren etxea, Txantrean kokatua.

Ikus dezakegu, bada, auzootako etheen deskribapenak bat dato-
zela aurretik azaldu dugunarekin. Langile auzo hauek “bazter-auzo”-
tzat hartzen ditu Eduk (24.or.) eta ez dirudi zalantzarik duenik bera
baino maila apalagoko pertsonen bizitokiak direla adierazteko. Eduk
gupidarik gabe deskribatzen ditu aipatu auzoak eta bertako biztan-
leak, baina ez da bere egoera tamalgarriaz jabetzen.

Agertzen ez diren guneak

Aipatzen diren guneak aztertu ostean, agertzen ez direnak jorra-
tuko ditugu orain, ikuspuntu soziologikotik hauek ere garrantzia dute-
lako. Horien artean hiruez mintzatuko gara: kulturari, naturari eta
administrazioari loturikoez, hain zuzen.

Harrigarria egin zaigu kulturaren guneek eleberrian duten toki
eskasa. Badirudi hemen ageri zaiguna museo, zine, antzoki edota
liburutegirik gabeko hiria dela, ez baita horrelakorik agertzen ez ai-
patzen.

Hiria zibilizazio eta kulturaren irudia da, horrexegatik hiri guztiek
antza dutela esan dezakegu batetik, eta hiri guztiak ezberdinak direla
bestetik⁹. Argi dago Edurengan fokalizaturiko eleberria izatea izan
daitekeela horren arrazoia, azken batean, Edu erdi mailako kazetari
bat da eta bere aisialdia ez dago kulturari lotuta. Alabaina, harritzekoa
da masa gizartearen kultura erreferente izan daitekeen zinema ez

(9) DEL CAZ, Rosario & GIGOSOS, Pablo & SARAIVA, Manuel: “La ciudad en el
espejo” In *Revista de Occidente*. Fundación José Ortega y Gasset. Madril. 2004. 91.
or.

agertzea, edota Iruñean ezaguna den Gayarre antzokia aipatu gabe geratzea; zergatik ote?

Kultura edozein gizarteren bizi mailaren adierazpide dela esan dezakegu, ondare kultural handiko hiriak gizarte garatuari lotzen baitzaizkio. Horregatik, agian, hemen kultur adierazpenik ez agertzea hiriaren dekadentziari lot dakioke, horren bidez, hiria Edu pertsonaiaren metafora bihurtuko litzatekeelarik. Bestela esanda, Eduren egoera berbera azaltzen zaigu hirian; museo, zinema edota liburutegien ordez, burgerrak, Lisboa bezalako "antro"ak eta putetxeak azaltzen baitzaizkigu non-nahi.

Bestalde, naturari dagokionez, antzeko hutsunea nabaritzen da; hiri honetan parke nahiz gune berderik ez dagoela dirudi eta, aitzitik, etxe nahiz lantegiez gainezka dagoen hiria erakusten zaigu. Takone-ra, Ciudadela eta bestelako parkeak ez dira aipatzen eta nahiko bitxia da hori. Edonola ere, honelako guneak aisialdiari lotzen zaizkio gehienetan eta, Eduren denbora librearen zati handi bat Lisboa tabernak daukala aintzat hartuz, ulertzekoa da.

Nobela beltz bat dela kontuan izanik, *Rock'n'roll*-eko espazio gehienak itxiak eta ilunak dira. Honez gain, pertsonaia nagusiaren egoera goibela da oso eta espazioak sentsazio hori indartzen laguntzen du.

Azkenik, botere eta administrazioari loturiko gune eskasia nabarmendu nahiko genuke. Eguneroko bizitzan sarritan behar ditugun zerbitzuak (udaletxea, osasun-etxeak, aurrezki kutxak...) ez dira eleberrian aurkezten zaigun Iruñean agertzen.

Honekin guztiarekin ondorio argi bat atera daitekeelakoan gaude: Eduk mundu propio bat eratu du, gizartearekin harremana galtzea eragiten ari zaiona. Bere bizia lantokira eta Lisboa tabernara mugatzen da eta, itota sentitzen denetan, amaren herria du ihesbide bakar. Errealitatearekiko kontaktua eten du, burbuila batean bakarrik balego bezala bizi da; ez du harreman sozialik, ez aisialdirik; bere bizitzako erronka bakarra konpetenziako kazetari batek baino eskusiba gehiago lortzea da.

Gizartetik at egoteak gizarteak berak eskaintzen dituen baliabideak ez aprobetxatzera darama Edu, hau dela eta, edozein iruindarrek aipatuko lituzkeen leku asko ez da azaltzen hemen, aurretik aipatu hutsuneak tartean.

Hiriaren metaforak

Iruñeko geografia eta espazio ugariarekin egiten da topo *Rock'n'roll*-en, arestian ikusi ahal izan den legez. Bertako eremu zehatzez gain, hiriari berari egiten zaizkion hainbat erreferentzia ere aurki daitezke nobela beltz honetan.

Ezer baino lehen, "hiri" kontzeptua ulertzeko modu desberdinak daudela nabarmendu nahiko genuke. A. Gándararen iritziz¹⁰, hiria, definizioz, ez da ezer fisikoa; bere hazkunderak metastasi egitura du. P. Perullik, bestalde, hiria kontzeptu errealtzat du, halere, egungo hirien –ziurrenik Iruñea baino askozaz handiagoen– itxurari kritika egiten die:

"Hiriak, edo hobe esan, planeta osoan konstelazioen moduan hedatu diren eta (...) forma politiko jakin bat hartzea espero duten amalgama sozio-ekonomiko horiek."¹¹

Antzeko hiri-ikuspegia agertzen zaigu *Rock'n'roll*-en ere: hiria "etxe multzo hantustea" (246. or.), "karrika zabal gisan antolatua, hiru oin baino gehiagoko eraikinak eta jende saldoaren joan-etorri taigabea" (57. or.) nahasten diren eremu gisa definitzen du. Honez gain, Iruñea "hiriburu probintziano eta sakristiazalea" (90. or.) dela diosku.

Iruñeak oso hiri tradizionala izaten jarraitzen du egun, elizaren garrantzia eta horren barruan Opus Dei-k Nafarroan duen pisua dira horren lekuko. Hau metropoli handietako kosmopolitismo eta aniztasunarekin kontrajartzen da, haatik, ezin ahantz dezakegu "Iruñea 200.000 biztanleko herrixka" dela (249. or.).

Baieztape hori Eduren ahotik jasotzen dugun arren, ez dugu zalantzarik atzean Epaltzaren iritzia dagoela. Narratzaile eta autorea nahastu behar ez direla gauza jakina izanagatik, bistan da Epaltzak Eduren bitartez bere ikuspegia ematen digula. Iruindar honek *Rock'n'roll*-en erakusten duen irudia nahiko triste da, apur bat nos-

(10) GÁNDARA, Alejandro: "Ya somos leyenda. La novela en la ciudad" In *Ciudades posibles*. Ediciones Lengua de trapo. Madril. 2003. 48. or.

(11) PERULLI, Pablo: "Ciudad y técnica" In *Revista de Occidente*. Fundación José Ortega y Gasset. Madril. 2004. (275. zenb.). 35. or. (guk moldatu itzulpena)

talgiakoa; hiriek transmititu ohi ez duten txikitasun eta giro itogarria agertzen du:

“Hedatze prozesuan dagoen hiria, erdi mailako jende kuxkuxeroz beteta (...) Jainko berria dirua den hiri erabat kontserbadorea”¹²

4. Ondorioak

Azterketan zehar nabarmendu dugun bezala, Epaltzak bete-betean asmatu du pertsonaia bakoitzari bere ingurunea egokitzerakoan. Nabari da Iruñea oso ongi ezagutzen duen idazlea dela, izan ere, xehetasun handiz deskribatzen ditu guneak, eta tokian tokiko errealtatearen jakitun da.

Auzo ezberdinak aipatzerakoan ematen dituen ezaugarriak nahiko estereotipatuak dira, aukeratu dituen pertsonaiak bezalaxe. Lehendabizikoei dagokienez, horietako bakoitza etiketatu egiten duela argi ikusten da, bestela esanda, auzoak homogeneousatu egiten ditu, bertako biztanle eta etxebizitza guztiak berdinduz; ez dago erdi-biderik.

Bigarrenekin ere antzeko jarrera agertzen du Epaltzak: pertsonaiak oso muturrekoak dira, nahiko lauak. Esate baterako, Edu, protagonista, hasieratik bertatik gizajo mozkonti bat bezala azaltzen zaigu eta, bukaeran, ez dirudi hoherentz egin duenik.

Gure iritziz, hiriaren soziologiaren ikuspegia lantzeko, aniztasunaren barruan nolabaiteko talde homogeneousoak egitea beharrezkoa da; ezin da indibidualizatu, osotasunean aztertu behar da, sailkapenak egiteko ez baitago beste biderik. Alde horretatik, ulertzekoa da Epaltzak gune eta pertsonaiei ematen dien tratamendua, batzuetan mugak zurruneziak direlako inpresioa ematen duen arren.

Bestalde, Iruñea bera zer den hausnartzeko aukera eman digu liburuak. Nafarroako hiriburua izateak hiri “titulua” egoztera eramaten gaitu denok. Funtzioa ere hiriarena du, ez ordea, izaera. Herrietan bezala, Iruñean ere jende askok ezagutzen du elkar, herrietan hain

(12) <http://www.diariodenoticias.com/ediciones/20030425/cultura/d25wl0104.php> (guk moldatu itzulpena)

ohikoak diren ezinikusi, bekaizkeria eta gaizkiulertuak sortzen direlarik hemen ere.

Adierazi nahi dugun ideia liburuan ondo laburbiltzen dela uste dugu; azken batean "200.000 biztanleko herrixka" da Iruñea. Hortaz, hiri txikiak ala herri handiak mintzo gara?

Aipatu beharrekoa da, halaber, nobela bakar bat aztertzeak ez digula hiri/herri baten benetako erradiografia erakusten; ez dakigu zein neurritaraino den zilegi gure ezagutzaz eta eleberrian azaltzen denaz balliatuz, baieztapen borobilak egitea. Horretarako, beste idazlan edota idazleren ikuspuntua beharko genuke eta, guztien artean, hiriaren soziologia osatuago bat eskaini.

5. BIBLIOGRAFIA

ASKOREN ARTEAN: *Navarra y la Caja en 75 años. Caja de Ahorros de Navarra*. Iruñea. 1996.

DEL CAZ, Rosario & GIGOSOS, Pablo & SARAVIA, Manuel: "La ciudad en el espejo" In *Revista de Occidente*. Fundación José Ortega y Gasset. Madril. 2004. 78-104. or. (275. zenb.)

EPALTZA, Aingeru: *Rock'n'roll*. Elkarlanean. Donostia. 2000.

GÁNDARA, Alejandro: "Ya somos leyenda. La novela en la ciudad" In *Ciudades posibles*. Ediciones Lengua de trapo. Madril. 2003. 43-69. or.

IRISO, Enrique: *El centro urbano de Pamplona. Análisis funcional (1950-1985)*. Nafarroako Gobernu. Iruñea. 1992.

KORTAZAR, Jon: "La imagen de Bilbao en la narrativa vasca contemporánea" In *Aequus*. 2004 (1. zenb.)

MARCUSE, Peter: "¿Qué es exactamente una ciudad?" In *Revista de Occidente*. Fundación José Ortega y Gasset. Madril. 2004. 7-23. or. (275. zenb.)

MORETTI, Franco: *Atlas de la novela europea: 1800-1900*. Trama. Madril. 2001.

PERULLI, Pablo: "Ciudad y técnica" In *Revista de Occidente*. Fundación José Ortega y Gasset. Madril. 2004. 25-45. or. (275. zenb.)

<http://www.diariodenoticias.com/ediciones/20030425/cultura/d25wl0104.php>

6. Eranskina

Iruñeko hirigunearen planoak

Irati Arratibel Zeberio
Olalde 1-2 esk. / 20211 Ataun (Gipuzkoa)
615720088 / iratiaz@gaztesarea.net

Amaia Munarriz Ibarrola
Antso VI. Jakitunaren enp. 3-8C / 31610 Atarrabia (Nafarroa)
616189864 / amaia_m_i@hotmail.com

Postmodernitatea gurean?

Iñaki ALDEKOA

Aspaldi ez dela *Historia de la literatura vasca* liburua argitaratu nuen. XX. mende amaiera arte iristen zen liburua, eta hangoxe azken bi hamarkaden periodizazioak ekarri zidan buruhausterik. Izan ere, ez nuen nik orduan ikusten ez gizartearen –bere produkzio-kontsumo sistema eta kontzientzia kontuan hartuta– ez artearen munduan, eta bereziki euskal literaturarenean, aurretik indarrean zegoen eredu modernoarekin osorik eten eta garai berri baten aurrean jartzen gintuen estilo eta ikuspegi erabatekorik. Horregatik erabaki nuen XX. mendeko azken hogeita bost urteak ez zeudela “postmodernitatea” bezalako guardasol berri baten azpian gure literatura babesteko umotuta. Ezagunak nituen kontzeptuaren gainean han eta hemen saiaturako periodizazioak, garai berrien bizi-estiloaz edo artearen bila-kaeraz zihardutenak (Espainiako literaturaren historietan ere poliki-poliki sartuz joan den kontzeptua da. 1975 da aldaketa markatzen duen urtea, eta bi izango dira funtsean halako erabaki bat indartzea ekarri zuten gertaerak, gertaera politikoa bata eta literarioa bestea: Francoren heriotza eta Eduardo Mendozaren *La verdad sobre el caso Savolta* eleberriaren argitarapena).¹

(1) Ikus. J. Gracia, *Los nuevos nombres. Historia y crítica de la Literatura española*, Barcelona, Crítica, 2000 eta José-Carlos Mainer, *Tramas, libros, nombre*, Barcelona, Anagrama, 156. or. M. Jose Olaziregik antzeko tratamendua ematen dio gurean garai horren periodizazioari. Ikus haren *Euskal eleberriaren historian Modernitate osteko euskal eleberrigintzaren aurpegi anitzak (1976-2000)*. Bilbo, Labayru, 2002. (*Liceus* deritzan lehiatila elektronikoan ere hala periodizatzen du: “1976tik aurrerako euskal literatura: postmodernitatea eta eklektizismoa”). Jon Kortazarrek ere guardasol bera darabil 90ko euskal poesiagintza biltzeko orduan. Ikus *Montañas en la niebla. Poesía vasca de los años 90*, DVD edizioa, 2006.

Orduan zalantzarik banuen halako epigrafe distirante baten azpian gure modernitate ahula biltzeko, gaur ere horretan nago. Mimetismoari amore emanez gurera ekar genitzake sistema amerikar hegemonikoan popularizatutako hainbat kontzeptu, baina horrek ez digu historikoki (zentzurik hegeliarrenean) gurean pendiente zeuden urratsak betetzetik aske uzten. Fredric Jameson-ek 70eko hasieran kokatzen du postmodernitatearen sorrera. Nahiz eta jatorrian postmodernitatearen kontzeptua literaturaren esparruan sortu, arkitekturraren estilo gisa hartu zuen sona.

Perry Anderson-ek² dioen bezala, ordu arte ezagutzen ez zen moduko aberastasuna eta batez besteko kontsumo maila izugarria zuen gizarte kapitalistaren ikur kultural gisa sortu zen postmodernitatea. Ez zuen alferrik identifikatzen Jameson-ek³ postmodernitatea kapitalismo berantiarren sasoiarekin, hau da, kapital multinazionalaren fasearekin, non kultura eta ekonomia hertsiki lotuta agertzen baitira. Gurera itzuliz, ez zen testuinguru ekonomiko eta kultural hori nagusi –ez eta gutxiagorik ere– ez trantsizioko urteetan ez laurogeiko hamarkada osoan. Ez gurean, ez Espainian. Artean Espainiak urruti zuen gizarte postindustrialaren agertokia; laurogeiko hamarkadaren bigarren zatia baino lehen ez zuen hura atzemango. Euskal Herriaren kasuan, ez dezagun ahaztu laurogeiko hamarkadan gure industria zaharrak (siderurgiak batez ere) jasan behar izan zuen birmoldatze latza. Ordukoak dira, baita ere, birmoldaketak eragin zituen gatazka soziala, grebak eta langabezia larria.

Beraz, orduantxe jarri ziren abian, ekonomiaren desarautzean, europar integrazioan eta tamaina txikiko eta erdi-mailako enpresetan bermatuta, geureganaino iritsiko zen gizarte postindustrialaren oinarriak. Ekonomia globalizatuaren garaiaz hitz egiteko, berriz, gutxienez 90eko urteak arte itxaron behar da.

Diskurtso politikora etorriko bagina, berriz, indar bete-betean zeuden gurean Frantziako Iraultzatik aurrera ezkerren ohiko ideario eta praktikak: iraultza proletarioa, deskolonizazioaren garaitik mami-

(2) Perry Anderson, *Las orgías de la postmodernidad*, Barcelona, Anagrama, 2000, 164. or.

(3) Fredric Jameson, *Teoría de la postmodernidad*, Madrid, Trotta, 1996, 55. or.

tutako borroka nazionalak eta abar, guztiak ere modernitatearen idearioan nagusi izan diren eskabideetan ondo errotuak: utopia, askatasuna (soziala, nazionala). Historiak bere aurrerabide itzulerarik gabean eskuratu beharko lizkigukeen lorpenak ziren guztiak. Baina bide hori eragozpenez beterik ageri da: autonomiazaleak eta independentziazaleak, ETA eta GAL... Modernitatearen paradigma horren aurrean, postmodernitateak utopiaren eta historiaren –ia metafisikotzat har genezakeen kontzeptu gisa hartuta– ahultze bat dakar. Historiaren eta iraultzaren klausuratzea da, filosofiaren, historiaren eta artearen sekularizatzeko bat. Gauzak horrela, arrazoimenaren eta eskabide historiko tradizionalen alboan, ordu arte ikusezinak ziren errealitate berriak plazaratuz joango dira: gutxiengo etnikoak, gutxiengo sexualak, ekologia, emakumeen mundua eta abar.

Ez dirudi 80ko hamarkadan balio horiek (utopia, iraultza) erabateko krisian sartu zirenik hemen. ETAk katalizatzen zituen balio horiek guztiak Euskal Herrian, eta tinko eusten zien ezkerreko diskurtso kultural hegemonikoak. Diskurtso hori indarra galtzen joango da, baina modu deigarrian ez da 2000ko urteak baino askoz lehenago indargabetuko. Gaur ere soka berean gaude oraindik kateatuta.

Baina gutxien espero zitekeen zirrikitu batetik, hara non hasten diren Euskal Herrira iristen modernitatea gaindi dezaketen nobedadeak. 1991n publiko egiten da Guggenheim Fundazioak, artearen eta ekonomiaren binomioa aro multinazionalen inork baino hobeto irudikatzen duen ikurrak, Bilbon irekiko duela museo berri bat, F. Gerhy-k diseinatutako eraikina. "Sabin Etxean" eta Xabier Arzallusen⁴ "placet"arekin hartutako erabakiak haren aurka jarri zuen kulturako jendea. "Kultur kezka" erakundea sortu zen museoa Bilbon erakitzeak berarekin zekartzan ondorioei aurre egiteko. Azkenean, erraldi amerikarrak, auzo globalaren izenean, hemengo artista eta kultur eragile autoktonoen (ez bakarrik kulturako jendearen) sosak eraman go zituen. Horiek ziren 90eko hasierako errezeloak eta kezkek. 1997an inauguratu zen Guggenheim museoa (1999an Rafael Moñoreen Kursaalera "Kubo" famatuak) eta arras bestelakoa izan bide

(4) "Nik ez dut arteaz hitz egiten, errentagarritasunaz baino. Hura abian jartzeko inbertitu ziren milaka milioiak diru xehea da gaur egun Bilbok, Bizkaia eta Euskadi osoak irabazi dutenarekin konparatuz gero. Faktore dinamizatzaile izugarria izan zen eta izaten darrai". *Así fue*, Madrid, Foca, 2005.

da haren efektua, Bilboren susperraldi urbanistiko eta sozio-ekonomikoaren eragilerik nagusia bilakatu.

Arkitekturatik jauzi egin eta garai historiko bat definituko zuen pauta kultural bat izatera pasatu zen postmodernitatea. Kapitalismoarekin, eta komunikabideak lagun, merkatua eta kontsumoa *mass-medien* jainko berriak bilakatuko dira. Amerika boteretsuak tutelaturako bilakaera horrek zer neurritako erroak zituen gurean 80ko hamarkadan? Nire hipotesia hau da: 90eko hamarkada arte ezin da ez giza portaeretan ez pauta kultural gisa postmodernitateaz hitz egin. 90etik aurrera gure batz besteko kontsumoa eta ohiturak aldatuz doazela dirudi, inguruko beste nazio aurreratuenekin gero eta homologatuago agertzen garelarik. Zein dira kontsumismoaren totem ahalguztidun horretatik filtratutako ohitura kulturalak? 2000. urtetik aurrera bilakaera hori bistakoagoa gertatzen al da gurean? Baitezean nago. Gauzak horrela, esan postmodernitatearen eragin nabarmena, kultur emaitzetan bertan baino harago, egoera ekonomiko berriak ahalbideratutako askatasun –eta kontsumo– ohitura berrietan dagoela.

Jakina, ohitura (sozial) horiek eragina dute, nola ez, literatur sistemaren baitan. Hala ere, antzuak gertatzen dira askotan, poesien eta eleberrien azpilduretan eta zimurretan barrena zantzu postmodernoen bila aztarka ibili ondoren, handik ateratako emaitzak. Izan ere, askotan idazlanak postmodernitate "label"ez janzteko aurkeztutako frogak berberak balia daitezke lan horien jatorri modernoa (justu egin nahi zenaren aurkakoa) justifikatzeko. Beraz, nago, kanpotik barrura doan norabide honetan, alegia, testuinguru sozialetik sorkuntzaren esparrura doan bitarte horretan, postmodernitatearen eragina handiagoa dela zenbat eta gertuago egon hura dimentsio publikotik. Poesiaren harreran, esate baterako, irakurketa isilari errezitaldietako ikuskari publikoa gailenduko zaio. Postmodernitateak ez du "ni"aren barnetasun intimoetan interesik; haren proiektio publikoak, espektakularrak, bereganatuko du interes hori. Barneko "ni" intimo horren bizitokia, arte modernoaren muiñ izan dena, modernitatearen beraren "konstrukto"tzat joko du Foucault-ek. "Ni" ahuldua, pitzatua da postmodernitateak postulatu duena, ikuskarira eta kontsumora errendi daitekeena. "Ni" kolonizatuaz hitz egin zuen Habermas-ek. Hau da, ustez esperientzia errealekin ari delakoan, errealtatearen simulakroaz ari den "ni" a.

Paradoxikoki, postmodernitatearen auziaren inguruko eztabaidarik interesgarrienak modernitatearen eredu beretik sortuak dira. Nozio berriak ezin du aurreko ereduak bere-berea zuen borroka ideologikoa sailhestu. Gauzak horrela, batzuentzat, ideologikoki eskuinekoa eta erreakzionarioa da postmodernitatearekin adierazi nahi den ikuspegi eta praktika soziala; besteentzat, halako planteamendu batek ez luke zentzurik, hau da, ezker/eskuin binomioa erabat kamutsa gertatuko litzateke eztabaida honetan. P. Anderson-ek⁵ dioen moduan, ez dago hemen historikoa eta soziala ez den ezer; oro da, azken batean, politikoa. Nahiz eta postmodernitatearen analisisian lubaki berean egon ez, egile gehienak bat etorriko lirateke (Jameson, Anderson, Eagleton, Habermas) postmodernitatearen dimentsio politikoa- ren balorazioan.

Amaitzeko, esan behar da orain arte ez dela erabatekoa izan postmodernitatearen nozioaren inguruko adostasuna: zenbait kultur ikertzaile ezkertiarrek (Fredric Jameson, Perry Anderson...) eta filosofo hermeneuta eta pragmatistak (Gianni Vattimo eta Richard Rorty) bere egingo dute postmodernitate hitzaren potentzialtasuna. Jürgen Habermas-entzat modernitateak osatu gabeko proiektua izaten da- rrai. Gaur egungo soziologo ospetsuenek ez dute hitza bere egin: Zygmunt Bauman-ek nahiago du "modernitate likidoa"z hitz egin, Anthony Giddens-ek "modernitate berantiarra"z eta Ulrich Beck-ek "bigarren modernitatea"z.

1975-2000 bitarteko euskal literaturaz zerbait:

B. Atxaga eta R. Saizarbitoria

Ez dugu honaino euskal literaturarik apenas aipatu, eta egin dugun gutxia oso zeharkakoa gertatu da. "Kultur kezka" aipatu da, eta haren bitartez Guggenheim proiektuaren aurrean etxeko idazleek izan zuten aurkako jarrera gogoratu. Ia ezer ez ideologikoki ezkerreko eta abertzale ziren idazle askoren protagonismoari buruz, 80ko urteetan hegemonikoa ere bazena euskal literaturan (J. Sarrionandia, K. Izagirre, I. Aranberri, J. L. Otamendi eta abar). 90eko urteetan ere ez zaie azpiegitura sendorik faltako: argitaletxe, egunkari eta euskal

(5) Ibidem, 172. or.

literaturaren sistema barruko hitzaldi/errezitaldi zirkuitu nagusiak. Hori da euskal literaturaren barruan azken 30 urteetan bizi ohi dugun tentsioaren mutur bat. Esan beharrik ez dago iraultzaren eta modernitatearen balio sendoenetan kementsu jarraitzen duela mutur horrek, balio makaltzaileen aurrean erresistente. Nahiz eta 80ko urteetan -eta baita geroago ere- tinko iraun abangoardia eta iraultzaren balioak idazle askorengan, kontrako biderik eraman duenik ere bada gurean eta ez dira, ez, idazle ahulenak izan. Bernardo Atxaga eta Ramon Saizarbitoria aukeratu ditut, hurrenez hurren, 80ko eta 90eko urteetako euskal nobelagintzan gertatutako bilakaeraz hitz egiteko. 1976tik 2000. urtera doan aldia hartuko dut mintzagai.

Hauxe da aipatutako aldi horretan bi idazleengan gertatutako bilakaera nagusia: abangoardiaren eta esperentalismoaren eragina motelduz joango da haien lanetan eta halako batean itxiztat emango da bide hori. Atxagaren kasuan 80ko hamarkadako bigarren zatian gertatuko da, artean *Obabakoak* argitaratu gabe zuelarik; eta Saizarbitoriaren kasuan, *Hamaika pauso*-tik (1995) aurrera. 1976an argitaratu zuen Atxagak *Ziutateaz*, poesia eta narrazioak biltzen zituen liburu esperimentala. Atxaga abangoardia historikoen ildoan zebilen; horietako azkenekoa Debord-en "Internazional situazionista" delakoa izan zen. 1972an amaitu zen abangoardia hori. Artean 1978an *Etiopia* argitaratu zuen, euskal poesiagintzak bizi izan duen abangoardiako manifesturik borobilena. 1976an Saizarbitoriak *Ene Jesus* argitaratu zuen. Ixildu gabeko jardun muturaino errenditu zuen bertan eleberrigintzaren potentzialtasuna. Errepika dezadan gorago egindako galdera: zer aldatzen da *Obabakoak* (1988) eta *Hamaika pauso* (1995) eta gero egileen hurrengo eleberrietan? Ba, funtsean, hauxe: esperentalismoari zedarria jarri eta, aldeak alde, bata zein bestea, eleberria bere konbentzionaltasun generikoan onartzera etorriko dira. Begi bistakoa da *Hamaika pauso*-tik *Gizona bere bakardadean*-era dagoen aldea; ez da makalagoa Saizarbitoriaren beraren narrazio-gintzan emandakoa ere (konparatu *Hamaika pauso* eta "Rossettiren obsesioa"). Modernitatearen abangoardiaren inpultso utopikoari uko egiten zaiola esan nahi al du horrek? Ezin uka abangoardia historiko nagusien baitan artearen eta bizitzaren arteko leizea berdintzeko gogo suharra egon dela beti. Inpultso iraultzaile hori ahuldu egingo da 90eko urteetan eta horrek mundu honen (ez utopikoaren) baldintza asko onartzera ekarriko gaitu. Esate baterako, geroak ekarriko

lizkigukeen irakurle utopiko haien aurrean, orain eta hemengo irakurle konkretuekiko (edo norberak bere baitan daraman irakurlearekiko sikiera) halako hitzarmen batera lerratuago agertuko dira idazleak.

Arras bestelakoak izan dira Atxagak eta Saizarbitoriak ibili dituzten literatur bideak. Ziutatea (edo hiria) nagusi bazen Atxagaren lehen lanetan, Obabako paisaje imajinarioarekin batera, sekulako pisia hartu zuen geroago iraganeko mundu mitiko zaharrak. *Obabakoak* lanak bi munduak (ziutatea/mendia) integratzen zituen. Geroago Euskal "Hiria"z jardungo zuen Atxagak, esanez bezala, amaitu dira mendi eta Euskal Herri zaharrak, hiriak bereganatuta amaitu ere. Euskal Herriaren ordeztu Euskal Hiriak hitz egin beharko genukeela dio beraz, Euskal Hiri hori modernizazio betearen emaitza delarik. Eta horrela gertatuko da modernizazioak bere atzapar luzeekin Euskal Herri zahar eta bukoliko guztiak irentsi dituelako. Saizarbitoriaren literatur lanetan, berriz, paisaje urbanoa izan da beti nagusi. Hasierakoetan, euskal literaturari zerion "garo-usain" gehiegizkoari ihes egiteko seguru asko, azkenekoetan bere mundu naturala hirikoa delako. 90eko urteetako Atxaga kontziente da bere literatura lanetan gertatutako bilakaeraz eta egindako hautuaz. Saizarbitoriak, berriz, 1995 arte borrokatu zuen literatura modernoaren balio nagusien soken kontra, gero erlaxatuko zen.

Etiopia-n euskal poesiaren baratze eta belazeak zikintzera deitua izan zen Atxaga (Aresti, Mirande eta beste ere ibiliak ziren horretan, baina euskal munduan modernitatea eta haren gainestruktura modernoak artean oso birjin zirauen 70eko urteetan). Eman dut beste lan batzuetan, *Obabakoak* argitaratu bitartean, abangoardiaren espirituarekin, konkretuki espresionismoarekin, egileak bizitako kontu-garbitetaren berri. Bertsioz bertsio joan zen ontzen gerora *Obabakoak* liburuak betiko kontsagratuko zituen ipuin asko. Horietako batzuetan jatorrizko iragan espresionista leunduta aurkituko zuen irakurleak. Egilearen mundu-ikuspegitik gertu zebilen Esteban Werfell kontalariak aitortzen zuen bezala, "bizitzaren onerako ez izaki, zertarako argitasunik?" Horrelako aitormen batek "Azken hitzaren bila"ko ilobaren irrazionalismo gaixoetatik urrun kokatzen zuen bere burua. "Esteban Werfell" ipuina idatzi zuenerako abangoardietatik urrunduta zebilen Atxaga. Iragan abangoardista hori isilduz joango da *Obabakoak* ondoan: *Ziutateaz*-ek agortuta darrai eta *Etiopia*-k beste hainbeste. Atxagaren hurrengo lanetan, *Behi euskaldun baten memoriak*

(1991), *Gizona bere bakardadean* (1993) eta *Zeru horiek* (1995), kontamolde eta genero konbentzionalera errenditu zaigu egilea, eta asko dira komikia bezalako jenero popularra –*mass-mediën* zentzuan popularra– baliatuz dituzten baliabide narratiboak.

J. L. Borges, V. Nabokov eta S. Beckett, besteak beste, modernitatearen azken ordezkariak hartu izan dira han eta hemen. Abangoardia historikoak nasai dabilta *Etiopia-n*; Borgesen irudimen jostalaria, berriz, bere kasa ibil zitekeen *Obabakoak* liburuan. Beckett-en marmarraren mututasuneraino heldu zen Saizarbitoria *Ene Jesus*-ekin, hurrengo hemeretzi urteetan literaturaren plazatik urrun mantentzeko. Ez zebilen oker Adorno, esan zuenean Becketten mututasuna *kistch*-ari ihes egiteko ahalegin paregabea zela. Eleberrigintza eraberritzailearen kontamolde eta teknikak bereganatuak zituen Saizarbitoriak *Hamaika pauso-n*, baita *nouveau roman*-arenak ere, nahiz eta honako egile honen edo harako mugimenduarekiko gertutasun adoleszentetik aske egon jada.

Nahiz eta formalki konplexutasun handiko eleberria izan, *Ene Jesus*-ekin erkatuz gero, sumatzen da *Hamaika pauso-n* eleberria tramazo konbentzionalago batera errenditu nahi bat. Oroimena plater hautsia omen, baina eleberria bera da zatiak bildu eta nola-halako eraketa berri batera ekartzeko ahalegina. Eleberri osoa zeharkatzen duen giro politiko eta existentzialak, heriotzaren presentziak eta honek protagonista nagusiarengan sortzen duen larrimin existentzialista, modernitatearen esperientzia trinko eta larrienera lerratzen gaitu (postmodernitatearen arintasun eta zalutasunerako egokiak ez diren kontzeptuak). Gaurkoan, eleberriko bi irudiren inguruan egingo dut gogoeta: zapatak (oinetakoak) eta erlojuari kuerda ematea (atzera eta aurrera).

Objektu artistiko gisa (Van Gogh, Andy Warhol...) zein objektuak berak eragindako gogoetak (M. Heidegger, J. Derrida) ikusita, ukaezina da oinetakoek (zapatek/botek) giza dimentsioaren pertzepzioan izan duten protagonismoa.

Van Gogh-en oinetakoez Heidegger-ek egindako analisisian gertatzen den bezala, *Hamaika pauso*-ko zapatak ere fusilatuta hilko den Daniel Zabalegiren testuinguru existentzial eta bitalera biltzen gaitu (ez da horrelakorik gertatuko postmodernitatearen ikurtzat har daitezkeen Andy Warhol-en koadroetako zapatekin). Harreman estuan lotuta ageri dira zapatak eta heriotza Saizarbitoriaren eleberri hone-

tan. Miresgarria da bi protagonista nagusien (I. Abaitua, D. Zabalegi) arteko lotura zizelkatzeko lanetan zeinen ondo asmatuko duen egileak amaren rolaekin. Aurrenekoari ametsetan gertatzen zaiona gertatuko zaio Daniel Zabalegiri eleberrian, eta bien patuak lotuta gertatzen dira betiko. Honela dio I. Abaituak behin eta berriz ametsetan agertutako eszenaz:

“–Ohean nengoen –esan zuen. Amak hil nendila eskatzen zidan, dena prest zegoela eta mugitzeko mesedez. (...)

“Dena prest dago” esaten zion, “zerraldoa erositia, apaiza deitua, eskela jarria, eta orain hil egin behar duzu derrigorrez” (...) Azkenean etsi egin behar izan zuen, dena prest baitzegoen, zerraldo aberatsa ere bai (...), eta eskela, loreak eta hilobia –marmolezkoa, amak esaten zuenez–, eta eskatu zion oinetako beltz mutur luzeak jantzen uzteko behintzat, eta jantzi ondoren, narda ikaragarria gaindituz, zerraldoan sartu zen. (...) Iñaki Abaituak begiak jaitsi zituen oinetakoen muturren bila”.

Ama (Ama-aberria, bere seme kuttunen odoletik elikatzen dena), erlijioa, bizitza eta heriotza, sakrifizioa...

Daniel Zabalegiren amak ere “dendan zeuden hoberenak” eraman zizkion kartzelara. Eta berak “erabili ahal izango ditudanarengatik” erantzun. Baina: “...eta azkenean, zutoinera lotuta dagoelarik, makurtu egin nahi luke oinetako baten punta zikintzen duen lokatz zipriztina garbitzeko”. (89. or.)

A. Camus-ek esan zuen bezala, zertarako kondenatu inor heriotzara, denok gaudelarik lehenago ala geroago hiltzera kondenatuak. Zer pentsatu ugari eman zion Camus-i hilketak, norbait hiltzeko erabakia hartzeak. Bere ustetan, filosofiak bi arazo larri zituen: erailketa eta suizidioa. Heriotzaren alferreko izatea. J. J. Lasa psikiatra eta I. Abaitua Daniel Zabalegiren hilketaz ari diren pasarteak: “Bakarrik hil zen, gizajoa”, esan zuen ordea. Eta zergatik ez jakin arren, bazekien “alferrik hil zen” esan nahi zuela” (89. or.). Hogeita hamahiru urte zituen Daniel Zabalegi fusilatua hil zenean, Jesukristoren adina.

Idazle bat handi egiteko moduko pasarteak aurkituko dira Daniel Zabalegiren heriotzaren atarian. Hunkigarriro jaisten da kontalaria heriotza ganean duen kontzientzia bakarti horrengana, eta haren pentsamendu gordeenak irakurtzen utziko dizkigu. Eta klixez gainezkakoa hileta-oratoria epikoa alde batera utziz, zalantzaren aurpegia, ideolo-

giaren mozorro hutsalak desegin ondoren agertuko den aurpegi humanoa (humanoegia), egiazkoena, azalduko zaigu.

(Alferrik) hil zen eta munduak bere martxa jarraitu zuen, isuri zen odolaz axolagabe. Halaxe zen *100 metro*-ko aktibista hilaren kasuan, eta halaxe gertatzen da *Hamaika pauso*-n. I. Abaitua bide da salbuespena. Berak ezin du ahaztu, eta, hortaz, ezin da bizi. Obsesiboki ekartzen du behin eta berriz izugarrikeria hura gogora eta ezintasun patologiko batez irudikatzen du Daniel Zabalegiren tragedia. Era batera edo bestera parte hartutako guztiek zuten klausuratua iragan hura eta, gorago esan den bezala, munduak ez zuen atzerabiderik. Eta munduaren ahanztura krudel hori ezin eramanez, kixote baten modura erasoko die "hegoak ebaki banizkion..." kantatzen ari ziren haiei, Danielen erkide eta lagun izan zitezkeen ehiztari-koadrila haren txakurrei: "Izerreko Txato, Solana, Errezil edo gainerako edozein egon zitezkeen, zergatik ez, Iñaki Abaituak etxe kantoi bakoitzeko harrizko mahaien inguruan eserita..." (410. or.). Non dira, baina, garai bateko lagun haiek, Amiletxe, Jon Zelai eta besteak, Zabalegiren irudimen fantasiatsuan, kartzelatik irtetean, heroi moduan omen du behar zuten haiek? Non, hildakoaren amari, "orain denok gara zure semeak" (376. or.) esaten zioten gizon mardul haiek? Eta Jon, Arantxa, Alberto, Abel, Juliaren etxean biltzen ziren lagunek ere aurkituko zuten bakoitzak bere lekua munduan. "Où sont les neiges d'antan" (406. or.). Jolasa amaitu zen.

Eta Ortiz de Zarate eta Julia. Aitarengandik jaso zuen *Omega* zaharrak, *Hamaika pauso*-ko protagonista nagusien artean eskuz esku ibili ondoren, Juliaren eskuetan amaituko du. Aitarengandik Abaituarengana, honengandik Ortiz de Zaraterengana, azkenean Juliarenean ostatu hartzeko. Hantxe hartu zuen azken aldiz eskuetan "eta hatz batez ferekatu zuen...", eta gero kuerda eman zion, aitarengandik ikasia zuen bezala, koroa atzera eta aurrera mugituz". (429. or.)

Erritual horrexekin utzi zuen atzean mundu oso bat betiko. Eta, beharbada, atzera eta aurrera, itzuli erdika erlojuari kuerda emate hori erritual xalo bat baino zerbait funtsezkoagoa zen, beraren eta munduaren norabidearen artean leize gaindiezin bat zabaltzen zuena. Atzean utzitakoa ahaztuz, aurrera egitea beste inpulsortik ez zuen munduarekin ezin konpondua. Ortiz de Zaratek "zakarki ematen ziola egiaztatu zuen, koroari bueltak beti alde batera emanez alegia, eta ez leunki, atzera eta aurrera, itzuli erdika" (103. or.). Erlojuari ematen

zion tratu zakar hori, munduari egindako bortxaren irudi paregabea zen.

Honaino iritsi ondoren, zilegi bekit neure *Historia de la literatura vasca*-n proposatutako protagonistaren (I. Abaituaren) immolazioaren esanahiari buruzko interpretazioa zuzentzea. Suizidio malenkonia-tsuaz eta ETAKidearekiko mendetasunaz hitz egiten zen han. Egoera erabat aldatuz, esan daiteke I. Abaituak berak hartzen duela behin-goz bere aurreneko "ekintza" izango den horretan inizatiba, baina ez dela inor hiltzeko izango, ez duela mundurik konkistatuko bere immolazioarekin, baina tinko eutsiko dio ordea giza duintasunari. Jestu bat baino ez da izango, ulertezina gainera guztientzat, baina giza printzipio berrien iragarle gertatuko dena.

Hamaika pauso-rekin itxi egin zuen Saizarbitoriak bere belaunaldiaren tragedia nagusia. Nahiz eta ETAK artean urte askoan aurrera jarraitu, kontatu beharrekoa kontatua geratu zen. Funtsezkoa esana zegoen. *Hamaika pauso*-ko trinkotasun filosofikoa, existentziala eta psikologikoa ez da hurrengo lanetan agertuko. Idazleak gainetik bota zuen karga petral hori, bere belaunaldiaren urte onenak bahituta izan zituen egoera petrala. Arindu horren ondorio da *Bihotz bi* (1996). Hor, Gerrate Zibileko oihartzuna urruneko aitona batzuen marmarra baino ez da izango, bikotekideen arteko gerra krudelaren atzeko musika baino ez. Azken hauen bizimodutik begiratura, haienak ez zuen pasadizo exotikoak baino errealtate gehiagorik. Ez dago hemen gerrako egiazko memoriaren berreskuratzerik, ez dago protagonista haien egiazko testuinguru bitala jasotzeko ahaleginik. Balirudike aurreko nobelagilearen *pathos*-ari ihes egin nahi liokeela eta inongo konpromisorik gabeko jolas narratiboetan isuri (bere mundu propioa baino ez zaio interesatzen). Askatasuna, fantasia eta jolasa. Gizon-emakumearen arteko maitasunezko harremana jokoan. Aurrekoaren aldean nobela formalki konbentzionalagoa da (kultur erreferentziak ere gero eta komertzialagoak dira). *Gorde nazazu lurpean* (2000) ere, lehenengo narrazioa salbu, ildo beretik joango da. Alde honetatik, "Gudari zaharraren gerra galdua" beste garai bateko saio anakronikoaren itxura du besteen ondoan. Izan ere, gudari zaharraren esan nahi eta ezin hura modernitate beteenaren enblematzat har daiteke. Hurrengo narrazioetan egileak ez du halako kontuetan denborarik galtzeko premiarik, eta kontaera zaluagoa (kontaktea bera problema-

tizatzen ez duen narratzailearekin) nagusituko da. Kontatu nahi denak du aurrerantzean premia.

Azken gogoetak: XXI. mendeak ekarritakoa

Ikusi denez, 90eko urteetan sartzen ari dira euskal literaturaren muinean geroago kontzienteago izatera iritsiko diren aldaketak. Urte horietako Atxagaren eta Saizarbitoriaren kasuetan ikusi ahal izan dugunez, itxi dira abangoardien inpultsoak eta eleberrigintza generiko eta konbentzionalago batera egin dute. Ordurako bi idazle horiek beren belaunaldiko (belaunaldia zentzu zabalean hartuta) beste batzuekin batera (Lertxundi, Irigoien, Sarrionandia...) eskolako literatura irakurketen bitartez kanonizatuta zeuden. Ordurako, eta geroxeago ere, gaur egun arte, beraiek dominatu dute eskolako esparrua. Beste kontu bat litzateke zehaztea zein libururekin eta halako kontuak (esate baterako: Atxagaren *Bi anai* eta *Obabakoak*, Saizarbitoriaren *Ehun metro*, Irigoienen *Babilonia*, Sarrionandiaren *Marrazioak*, Pako Aristiren *Kcappo...*). Marijose Olaziregik *Euskal gazteen irakurzaletasuna* (Bergarako Udala, 1998) liburuan eskaintzen zuen azterketa soziologikoak primeran azaltzen du errealtate hori. Eskoletan irakurrienak zeintzuk ziren ezagutzeak pista asko ematen bazituen ere belaunaldi baten kanonizazioaz hitz egiteko, eskolaren oniritzia ez zen nahikoa hura lortzeko, kritikarena ere beharrezkoa zen. Izan ere, Gotzon Garate, Pako Aristi eta Iñaki Zabaleta edo Joxean Sagastizabal ere oso irakurriak ziren, baina ez ziren Hasier Etxeberriak argitaratutako *Bost idazle* (2002) liburuan agertuko. Han agertzen zen ordea Koldo Izagirre, nahiz eta eskolako aipatuenen artean ez egon. Interesgarria da datu hori eztabaidatzen ari garen auzirako. Ze Koldo Izagirrek idatzitako poesia-liburuek ez diote inondik ere abangoardiaren espirituari uko egin, ezta Susako idazle eta literatur lan askok ere. Garbi hitz eginez, 82tik aurrera literaturaren konpromisoak pisu handia izan zuen gurean, eta 90eko urteetan bizi-bizirik zegoen. Egile beraren, Izagirreren, *Balizko erroten erresuma* (1989) eta *Non dago Basque's Harbour?* (1997) bide dira horren adierazgarri. Hori guztia gaur eguneraino iritsi da. Honekin guztiarekin esan nahi dudana hau xe da: iraultzak, utopiak eta gure herrian indarrean zeuden ETAREN borrokak harresi irmoa ezarria ziotela ahultasun, bigunkeria, arintasun, erraztasun, kontsumo eta, hitz batean esateko, MERKATUAREN

sarearekin kateatzen zen ikuspegi salduari. Azken batean, haiena modernitatearen balio artistiko eta kulturalen ondarea zen. Modernitateak eta abangoardiek merkatua zuten deabru, iragana eta oraina gaudituz geroan zuten beren utopia.

Nire ustea da merkatua, kontsumoa, aisia, salmentak, irakurterraztasuna, *best-sellerismoa* eta *mass-mediën* balioak naturalizatu joan zirela 90eko bigarren zatitik aurrera, eta 2000ko urteetan nagusi bihurtu direla. 80ko urteetako egoera politiko-ekonomiko-sozialak zail jartzen zuena, erraztu egin du 2000koak. 80an eta 90ean dominantea zena ez da gaur egungoa. Alegia, H. Etxeberrriak kanonizatu-tako idazleek modernitatearen kanona osatzen zuten, eta 2002koa izan arren, ertz guztietatik dago jada kanon hori eztabaidan jarria. Ez beti modu esplizitu batean, baina bai literatur sistemaren barruko ezinegon, mugimendu eta aldarrietan. Belaunaldi gazteagoek badakite gaur egun ospea eta errekonozimendua duten horien egunak (urteak) eskuko hatzekin konta daitezkeela (eskoletako irakasle-promozio bat jubilatu bitartean). Beterano horien artean ere bada dakien irakurleengan, komunikabideetako espazioetan edo hitzaldi-zirkuituetan ari dela jokatzeko hurrengo *rankinga*, irakurle edo komunikabideetatik kanpo ez zarela ezer izango. Ohartua naiz nola-baiteko mimetismo soziologiko batean ari naizena erortzen; izan ere, bai gauza erraza beste hizkuntz eremu zabalagoetako diskurtsoekin homologatzea gurea. Baina non dauzkagu *mass-media* estandarrekin parekatuko genituzkeen gure literatur irakurleak, gure literatur irakurle ahul horiek, modernitateak aupatu dituen idazle kanoniko horien erakarmenari bizkarra emanez gutxien uste den idazle exotikoaren gonbitearekin berpiztuko diren irakurle horiek? Bai, horixe aldatu direla gauzak 2000ko urte hauetan. Aipa ditzadan euskal literatur sistemaren barruan sumatutako mugimendu horietako batzuk: Iban Zalduearekin batera popularizatu den "Tropelaren belaunaldia"ren promozio ahaleginak. Erreleboa eskatzen da eta, gutxienez, beren lanei arreta gehiago jartzea. Zein da, baina, belaunaldi ertain (edo tropeleko) horrek dakarren nobedadea (estilo, sentsibilitate, mundu-ikuspegi) beterano aipatuaren lekua aldarrikatzeko? Paradoxikoki, I. Zalduren ipuingintza estimuan duten irakurleak literatura modernoan hazi eta zaildutakoak dira. Idazle modernoan (Cortázar, Borges, Carver) ezagutzaren konplizitateak disfrutatzen duen irakur-

lea da Zalduarena. Hala ere, J. Kortazarrek⁶ azaldu zuen bezala, postmodernitatearen igurtzirik ageri da haren lanetan.

Bigarren adibideak emakumeen literaturara narama. Amaia Alvarezek "Jakin"en 2005ean argitaratutako artikulua batetik abiatuko naiz. Hauxe zioen "Euskal emakume idazleen lekua literaturaren historian" artikuluan:

"Gaur egun dagoen euskal literaturaren historia ez dago osorik, subjeliboa da. Hasier Etxeberriaren liburuak jadanik zegoen kanon maskulinoa finkatu du, sendotu du, zilegitasuna eman dio (Aldekoaren historian berresten eta are gehiago murrizten dena). Jendearen onarpena jaso zuen lan horretan bost idazle, bost gizon agertzen dira, eta emakume idazle bakar batek gomendatzen dituen hamar liburu artean, BAT da emakume batek idatzitakoa (Bordaren *Bizitza nola badoan*)".

Nire *Historia de la literatura vasca* arretaz irakurri duenarentzako garbi egon beharko luke emakumeen arrastoa XVIII. mendetik hasi eta XIX. eta XX. mendeetan barrena jarraitzen dudala, politikoki eta sozialki izan duen eboluzio historikoak biziki interesatu ninduelarik. Izan ere, nire *Historian* zehar "konstante" batzuk izan banituen aurrean erronka gisa, horietako bat emakumearen arazoa zen.

Literatura modernoari dagokionez ere, Arantxa Urretabizkaia, Amaia Lasa, Teresa Irastortza, Itxaro Borda, Miren Agur Meabe edo Lurdes Oñederraz hitz egiten da liburuan. Baina, inondik ere, ez da nahikoa. Eta, alde horretatik, Amaia Alvarezek arrazoi du. Zergatik? Nirea historiaren ikuspegi modernotik, modernitatearen kontzientzia eta balio estetikoetatik idatzitako liburua delako. Modernitatearen balio estetikoetatik (nahi den subjektibotasunez, partzialtasunez edo, hala nahi bada, interpretazio ahulez eta despistez beterik, baina beti ere modernitatearen balioetatik egina) hausnartutako ibilbidea izan zelako. Eta justu horrexek bereizten gaitu. Amaia Alvarezentzat balio horiek subjektiboak dira. Zeren eta ez baita auzi honen muina modernitatearen behatxulotik begiraturuz zer agertzen zaigun lan honetan edo bestean juzkatzea. Ez da hori postmodernitateak edo garai berri honek ezarri duen desafioa; ez, beste honako hau baizik: modernita-

(6) Jon Kortazar, "Javi Cillero eta Iban Zalduaren ipuingintzaz", BITARTE 28, 77-96, Donostia, 2003.

tearen balio estetikoak (eta moralak) dira gizonezkoen botere-esparruari eusteko aitzakia (Foucault-en arabera) eta balio estetiko horiek mantentzeak ez gaitu bazterkeriatik salbatuko. Jakina, kalitate estetikoak bihurtzen denean literaturaren neurgailu edo langa, ezinbestean sortuko da banaketa: elitea (kultua) eta popularra (subkultura). Postmodernitateak banaketa hau gainditu egin du, eta bi muturren arteko bitartea leundu egin da.

Beraz, estetikaz haragoko balio eta interesgune berriak sartu zaizkigu jokoan. Hala ere, jakin badakit gaur eta gurean ez daudela emakume idazleak inondik ere baztertuta, ez behintzat argitaletxeetan. Eta arrazoa oso simplea eta gardena da: gaur egungo euskal argitaldariok jasaten dugun manuskrito eskasia dela-eta, prest izaten gara eskean ibiltzeko eta belauniko ere jartzeko hala komeni bada. Niri dagokidanez, oso gustura nago Pili Kaltzada, Lurdes Oñederra, Ixar Rozas, Aitziber Etxeberria edo Uxue Apaolaza idazleen *opera primak* urteotan argitaratu izanarekin. Eta hori guztia esan ondoren, berriz ere modernitatearen ondareaz baliatzen jarraitu nahi nuke literatur lanak juzkatzeko orduan, ze gizonezkoon lan kaxkar asko baitabil han eta hemen, eta, ezinbestean, emakumezkoen⁷ artean ere bai. Hori bai, inoiz ahaztu gabe emakumeen aldeko borroka ez dela gaur egun soilik ezkerren ondare, baizik eta gizarte osoarena.

Hirugarren adibideak itzulpena nakar. Ez omen dira irakurtzen, edo gutxi, literatura unibertsaleko liburuak. Normala. Gaur egungo irakurle kultuak, literatura modernoan hezitakoak, derrigor izan behar zituen titulu horiek euskarara itzuli baino lehenago irakurriak. Gaur egungo belaunaldi gazteagoei, berriz, eliteko literatura hori asperga-

(7) Gero eta gehiago dira emakumeek idatzitako literaturari buruzko lanak: 1996an Linda Whitek *Basque Women Writers of the Twentieth Century* tesia irakurri zuen; 2000an M. J. Olaziregik *Intimismoaz haraindi: Emakumezkoek idatzitako euskal literatura*, Eusko Ikaskuntza, Donostia; edo, 2000n baita ere, I. M. Zavala (arg.), *Breve historia feminista de la literatura española (en lengua catalana, gallega y vasca)*. Duela gutxi El País (2006-III-13) egunkariak "Andre idazleen euskal odisea" erreportala eskaintzen zuen. Bertan M. J. Olaziregik kezagarritzat jotzen zuen emakumezkoek idatzitako euskal literaturaren ezagutza falta eta ikerlan akademiko gehiago eskatzen zuen. Eta bati zalantza txiki bat geratzen zaio: zergatik ez du ba berak gehiago aztertu esparru hori, ze, nik dakidala, Arantxa Urretabizkaia eta Mariasun Landa besterik ez ditu aztertu sakon. Jakina, Olaziregik aztertutako horien literatur kalitatea ere inork ez ditu eztabaidatuko, baina beste askorena beharbada bai. Beti ere, erraza da gizartean oihartzun positiboa daukaten mezuekin plazaratzea.

ria batzuei eta urrutikoa besteei gertatuko zale segururik asko. Bat: literatura berak (eta literatura elitistak zer esanik ez) pisua galdu du nabarmen gizartean. Bi: literatura kultuaren prestigioa galdu da eta maila "jaietsi"ko literaturarekin nahasi. Hiru: denbora kontua baino ez da; gurean ere *best-sellerismoa* (eta hori euskaraz ez bada gertatzen, erdaraz gertatuko da) esparru gero eta zabalagoak beregatzatzen joango da (badakizue: entretenimendua eta emozio fuertek).

Postmodernitatea, edo modernitate likidoa, berdin zait, ari da, bai, gure unibertso (sistema) txikiko bazterrak kutsatzen.

Bibliografia

- Aldekoa, I., *Historia de la literatura vasca*, Donostia, Erein, 2004.
- Anderson, P., *Los orígenes de la postmodernidad*, Barcelona, Anagrama, 2000.
- Foucault, M., *Las palabras y las cosas*, Madrid, S. XXI, 1986.
- Gutierrez Retolaza I., *Arantza Urretabizkaia eta eleberrigintza*, Donostia, Utriusque Vasconiae, 2002.
- Habermas, J., *El discurso filosófico de la modernidad*, Madrid, Taurus, 1991.
- Jameson, F., *Teoría de la postmodernidad*, Madrid, Trotta, 1996.
- Kortazar, J., *Montañas en la niebla. Poesía vasca de los años 90*, DVD, 2006.
- Olaziregi, M. J., *Euskal eleberraren historia*, Bilbo, Labayru, 2002.
- Saizarbitoria, R., *Aberriaren alde (eta kontra)*, Irun, Alberdania, 1999.
- Vattimo, G., *El fin de la modernidad*, Barcelona, Gedisa, 1987.
- Wollen, P., *Raiding the Icebox. Reflections on Twentieth Century Culture*, Londres, 1993.
- Zaldúa, I., *Animalia disekatuak: (libeloak, panfletoak eta beste zenbait taxidermia-lan)*, Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005.
- Zulaika, J., *Crónica de la una seducción*, Madrid, Nerea, 1997.

Joxe Artetxe

(Azpeitia 1906 – Donostia 1931)

Gillermo ETXEBERRIA

Aurten Joxe Artetxeren jaiotza mendeurrena dela eta hainbat eta hainbat argitalpen eta ekitaldi ospatzen ari garen urtean, bidezko iruditu zaigu haren euskal idatzien lagin bat bederen argitarara ematea.

Lagina diot, izan ere, hemen hautatu duguna, ataltxo bat besterik ez da. Harri eta zur geratzeko haina idatzi zuen euskaraz, nahiz Artetxe gaztelaniazko idatziengatik ezagunagoa, askoz ezagunagoa izan. Baina, bidezko da, justiziazkoa da haren euskal senaren azalpen diren artikulua zenbait inoren aurrean eskaintzea. Eta, egia esan, haren kutsu euskaldunak, hizkuntzaren jatortasunak, hau da, haren estilo herrikoiak asko eta asko erakuts dezake.

Beraz, alde edo moldezko iritziak alde batera utzita, aldarrika dezagun Artetxe euskal idazlea, bai, horrela, euskal idazlea. Edota ez ote du izen hori merezi euskaraz gerra aurretik hainbat eta hainbat idatzi duen azpeitiar honek? Gerra aurretik, eta gerra ondoren, aldizkarietan, egunkarietan, astekarietan, hilabetekarietan, irratietan...

Azal ikuspegi bat botatzea merezi luke gaur egun utziezinezko internet sareak. Hara hortxe "Armiarma" taldea egin eta egiten ari den lan ikaragarria, ohore guztiak merezi dituena. "Armiarma" k egin duenaren lanen tartean ikus dezakegu gerra aurreko Joxe Artetxe: 75 dokumentu alegia, euskaraz. Arrania, ez da ahuntzaren gauerdiko eztula. 75 dokumentu, batzuk motzagoak, zutabetxoak, besteak luzeagoak, bi orrikoak: 75 artikulua, urtez urte 1931. urtean uztailaren 3an; *El Dia*-n hasita, azkenekoa 1936ko maiatzaren 24an *Argia* astekarian argitaratuak. Zenbat zutabe, eta zenbat orri, liburu sendo bat

egiteraino emango luketenak. Antonio Villanueva Edo jaunak arrazola baldin badu, ez ziren 75 bakarrik izan, *Argian* bakarrik berrehundik gora idatzi bide zituen (*José de Artetxe Aramburu. Vida y obras de un vasco universal*, 239 or.). Dena den, berriki argitaratu den liburuan *Artetxe, un hombre de paz* liburuan 89 artikulua direla *Argian* emanak esango digu.

Eta, zer esanik ez gerra ondorenen. Eskuartean ditugu lau fotokopia sail, Artetxeren seme den Iñakik "musutruk" utziak eta zein baino zein interesgarriagoak. Lau fotokopia multzoetako batek, *Gizonak* du izena. Karlos Santamariak, txango batean, zera iradoki omen zion Joxe Artetxeri: –"Joxe, eta noizko hire euskal lanak, noiz hasi behar duk euskaraz idazten?" Gerra ondorengo urteak ziren, 60. hamarkada. Ordurako lan asko eta asko egina baitzuen gaztelaniaz. Joxek, ez zion bere lagun minari entzungor egin: –"Bai, jauna, eta gainera "Gizonak" jarriko diot izena". Esan eta egin. Artetxek, lehen egindako biografiak bildu eta hainbat biografia berriak idazteari ekin zion eta, dirudienez, osatu ere osatu zuen liburu, euskaraz egin zuen liburu bakarra. Artetxek, bere bizian zehar, denetarik idatzi bazuen ere, bere gai nagusia euskal pertsonaia ospetsuak izan zen, bai gaztelaniaz eta bai euskaraz. Gaztelaniaz idatzitako ildo bera mantendu zuen euskal artikuluetan ere. *Gizonak* liburuan ere bai, baina patuak ez zituen alde izan eta argitaletxearen, bitartekoen, nori daki zeinen erruz edo hutsegitez ez zuen argitaratzerik izan. Baina, zorionez, Iñakik, bere semeak, emandako fotokopia multzo batek halaxe du izena, eta badirudi *Gizonak* liburuaren zati bat dela eskuartean duguna. Atal horretan honako pertsonaiak agertzen dira: Barreoeta Aldamar eta Sanchez Silva, Egaña eta Iparragirre eta Lersundi Jenerala. Gaitzerdi. Osa daiteke liburu eder bat hark euskaraz idatzitako gainerako euskal pertsonaiekin. Baina ez da hori izan gure xedea.

Bigarren fotokopia multzoa, denetarikoz osatua dago: biografiak, iritziak, erreportajeak, kronikak, informazioak. Multzo honetan ageri diren lanak, non argitaratu zituen esatea ez da gauza erraza, baina, dirudienez gehienak irratirako eginak dira. Batzuetan hala dio, irratian emanak, "Radio San Sebastian-en" gehienak, besteren batzuk argitaragabeak, "inédito" jartzen du berak, baina denek batera multzo mamitsua osatzen dutenak.

Bada oraindik hirugarren multzo bat. Eta multzo horretan azaltzen dira berak *Zeruko Argian*, *Hoja de Lunes-en*, *Aránzazu-n* eta

beste hainbat zereginetarako idatziak. Horko gaiak, fedea, aberria, gaztedia... dira. Hemen agertzen diren artikuluko gehienak, argi eta garbi zitatuak daude "Jose de Artetxe Aramburu. Vida y obra de un vasco universal", Michelena, Donostia, 1996, Antonio Villanueva Edo bilbotar jaunaren liburuan.

Laugarren fotokopia multzoan ere hainbat eta hainbat lan maitatu agertzen dira: biografiak, hainbat gai Zeruko Argian argitaratuak, eta beste batzuk argitaratu gabeak.

Honi guztiari erantsi behar litzaioke hamabost urte zituenetik aurrera Norbet Tauer txekiarrarekin mantendu zuen gutun harreman luzea. (Villa. 35) Harreman hau guduak moztu bazuen ere, 1952.etik aurrera, berriro jarraitu zuen.

Bada, beraz, zerbait Artetxek euskararen alde egin duena. Lehen esan dugunez, okerrak oker, 1931-1936 urteetan idatziak 75 "Armiarma"n agertzen direnak, 89 gutxienez Argian bakarrik (Ikus Artech, un hombre de paz (627. or.). 1965-1971 urteetan: 135 artikuluko Zeruko Argian, 16 artikuluko Arantzazu aldizkarian eta, gutxienez, beste bost Hoja de Lunes asterokoan (Ikus: Bidegileak: Joxe Artetxe (1906-1971, 13. or.). Ez daude hemen kontabilizatuak irratietako idatziak.

Bi aro desberdin, beraz. Areago oraindik, 1968.etik aurrera, nekeak, gogo faltak, desilusioak, egungo idazteko erari "neurria" harraipatu ezinak, euskara hutsera bultzarazi zuen eta ez zuen euskaraz besterik idatzi. Bere baitara bildu zen eta, agian, haurtzaro oroitzapenak gogoan, ama-hizkuntzan hartu zuen babesak. Hori bera diote Zubimendi/Atxagak Bidegileak liburuskan: "Gogoangarria da bere bizitzako azken bi urteetan euskaraz baizik ez zuela idatzi jakitea. Eta beti gai interesgarriak eta jakingarriak azaltzeko: Antxieta, Orixe, Domenjon, Liburutegiak, Kontzilioa, Gazteak, Unamuno eta euskara, Beobide, Elias Salaberria, Dirua eta kultura, Villasante, Nafarroa, Herriak eta kultura, Gazteak eta historia etab. (ibid. 13-14. or) Ez da, noski, ahuntzaren gauerdiko eztula, ehunka eta ehunka orri. Gogoan izan beharrekoa, dudarik gabe.

Artetxeren euskararen estiloa aipatzerakoan, hainbat eta hainbat arlo nagusi bereizi daitezke, besteak beste, herrikoitasuna, joritasuna, argitasuna, esaldi laburra...

Artetxeren irrikarik handienetakoa herrikoitasuna eta argitasuna ziren. Horren adibide argiena da berak *Zeruko Argian*, 1970eko apirilaren 14an idatzitako *Langak* artikulua. Kexu agertzen da "idazle askotxoren estilo ilunaz". Izan ere "hitzak klaru behar du", "gramatikatik areago". Hori ziurtatzeko emaztearen iritzi onaz baliatzen zen. Bere hitzetan: "Nire zenbait euskarazko artikulua bidali baino lehenago, emazteari irakurtzen dizkiot. Nire emazteak, nik bezalaxe, herriherriko euskara daki. Txikitan ikasitakoa. Azkar asko esaten dit zer edo zer garbi entenditu ez duenean. "Entenditu" esaten dit berak beti.- Niri ez esan beste hitz klase horiek...Langa eta hesi gehiegitxo jartzen ahalegintzen gara..." "Eskribitzean ahal dugun errazena behar genuke beti. Eragozpen guztiak alde batera baztertuz. Herria eta herriaren hizkuntza behar genituzke beti-beti gogoan. Nola egiten du herriak? Niri herri horrentzat idatziko dudanean, hitz batean bakarrik huts egiten baldin badut, eskritore bezala ikaragarritzko bidegabekeria egin dut. Eta bekatu hori ez nuke inondik ere egin nahi" "Ahal dudan argiena jendeari hitz egiteko naiz ni eskritore. Langarik ipini gabe. Hesirik jarri gabe. Aldaparik ez, ordeka, bide garbian."

Argitasun horretan arreta berezia jarri zuen, besteak beste, lexiakoan. Artetxek arazorik gabe erabiltzen ditu gaztelaniazko hitz erabiliak, hala nola: intentzioa, juntatu, konprometitu, eskritorea, famatua, klaro, dibujatu, erretratua, eskultorea etab.

Artetxeren estiloaren beste ezaugarria bizitasuna da. Bizitasunaren mesedetan erabiltzen duen esaldi laburra baina monotoniarik gabekoa. Bizitasuna eta arintasuna eta elipsiaren etengabeko erabilera. Bere estiloan kontakizuna, elkarriketa, bakarriketa, estilo zuzena eta zehar estiloa ere bikain bateratzen ditu arintasun eta aniztasunaren mesedetan.

Artetxek herriko, esan dezagun, Gipuzkoako mintzaira sakon-sakonetik ezagutzen zuen eta hura erabili zuen. Beraz, bere euskara herrikoia, ulerterraza, noski, gipuzkerari buruzkoa da. Bera, garaiko hainbat gazteren euskararekin kexu da. Hala dio "Arrateko hitzaldiak" artikuluan (Z.A. 66-VII-31) Euskara ulertezina deritzo: "zeinentzako ari ote dira idazten" dio kexu, "gazte hauen lanak irakurtzen ditut eta ezin entenditu. Hauek gauza ulergaitzak idazten dituzte...!" (ibid.) Nemesio Etxanizek ere, bere heriotzean honako aipamena egin zuen: "Azkenaldi honetan euskarazko zure lanek erakutsi zuten gure

herriaren mintzaira hau zenbateraino sartua eta errotua zeneukan zure bihotzean" ("Canto a Joxe", op.cit., 91 or.)

Gisa denez, han-hemenka ikus daitezke akatsak, herriak berak hainbat alditan egiten dituenak. Akats eta guzti, asko du erakusteko Artetxeren euskarak.

Artetxe 1971ko urtean hil bazen ere, ez zuen euskara baturantz jo. Bere artikuluen artean bada Rikardo Arregiri buruzko aipamenik. Batuan idaztea eskaini ziotenean, berak ironiaz zera erantzun zien, uzteko bere betiko euskarekin, berari eskolara joateko garaiak pasa zaizkiola eta ("Euskera, hire laguna, Z. A. 1970-I-29) (Villanueva, 241). Artikulu berean, Aita Patxi Altunak egindako euskara ikasteko metodoari buruz diharduenean ere aipatzen du euskara batuaren auzia: "*Zorioneko atxe berri hori. Altunak ere bide berritik jo du. Ondo eta luze pentsatuta gero hartu omen du erabaki hau. Lehenengo liburuarekin hasita daudenak, ez ote ditu pixka bat nahasten honekin? Gazteak baldin badira, tira... Gazteak lastertxo batean jartzten dira moda berrietara. Gu, berriz, zaharrak, herdoilak jo eta guztiz nagituak gaude*". (ibid.) "Euskara berriz ikasi" San Sebastian irratirako idatzi zuen artikuluan, zera dio: "*Amak erakutsia dakit euskaraz. Amaren magal goxoan ikasi nuen euskaraz. Zergatik ari ote naiz horiek denak esaten? Oraingo zenbait gazteren borondatez, zahar askok euskaraz berriro ikasten hasi beharko genuke. Euskaraz berriz ikasten. Ez ote da gehiegizko pretentsioa? Ez al zoazte urrutitxo? Ez dezazuela jendea gogaitu, ez dezazuela jendea aspertu, hitz batean esateko, ez dezazuela jendea nazkatu*". (ibid.) Beste batean, hala idatzi zuen euskararen batasuna zela eta: "*Ederra gertatu zaigu; egina zegoenetan batasuna urratu, eta bazter guztiak nahastu*" ("*Ba-koitzak bere eginkizuna ondo bete*" (Canto a Joxe, 1972, Anizeto Zugasti,, 56. or.) Basarri adiskideak behin esandako lerrotik jarraitu zuen: "*Gu Joxe, mando bidetik, tapa, tapa, tapa*" (Villanueva, 10)

Ordurako, 60. hamarkadak Euskaltzaindiak hainbat biltzar eta ekitaldi eginak zituen baturanzko bidean eta gauza jakina da 1968. urtean ospatu zen Arantzazuko Biltzar ospetsua eta bertan ezarri ziren batuaren hainbat eta hainbat eredu. Artetxek bide hori bere egin ez bazuen ere, ez zen beste asko bezala, batuaren aurka moko-ka haserrean aritu.

Lerro labur hauek amaitzeko, esan dezagun, ukitu ortografikoak besterik ez ditugula egin, ez dugu haren esaldia ukitu. Hortik aurrera

gure eskuartzea gehiegitxo izan zitekeela iruditu zaigu. Beraz, irakurleak liburu honekin Artetxeren euskara ezagutu eta probetxu izango duelakoan gaude.

Amai dezadan sarrera labur hau Nemesio Etxanizek, Joxe Artetxe adiskidea hil ondoren jarritako lerro laburrak hona ekarriaz: "*Azkenaldi honetan euskarazko zure lanek erakutsi zuten gure herriaren mintzaira zure hau zenbateraino sartua eta errotua zeneukan zure bihotzean*" ("*Berri beltza*", in *Canto a Joxe*, 1972, 90. or.)

Gillermo Etxeberria

GIZONAK

Liburu edo liburu antzeko hau igande arratsalde euritsu batean sortu zen. Eibartik nentorren Carlos Santamariarekin, honen automobileran. Kostako kaminoa txarra zegoela eta, Azkoitia, Azpeitiko bideetik gentozen. Errezilgo ostatuan geldialditxo bat egin genuen. Musean ari ziren bazter batean. Bat apaiza.

—Apaizari musean irabaztea baino gauza zailagorik ez zegokentzun genuen.

Trintxera gainean bi mutil koxkor. Santamariak automobila gelditu eta barrenera sartu nahi zuten galdegin zien. Eta baietz azkar asko erantzun.

- Zenbat urte dituzue?
- Nik hamabi, honek hamar.
- Eskolara joaten al zarete?
- Bai.
- Maisua ona al daukazue?
- Oraingoa bai.
- Mongoa da?
- Mondragoekoa.
- Noraino nahi duzue joatea?
- Bidaniraino.
- eldu ginen Bidanira,
- Hemen?

–Bai, hementxe.

Eta Santamariak,

–txoin pixka bat. euskarazko “*Paupin*” emango dizuet.

Berriz abiatu baino lehen, han ikusi genituen gure bi mutikoak lagun taldetxo batez inguratutik, Santamariak nik ez dakit nondik ateratako “*Paupin*” errebista nahian.

Beizamako kruzea pasatuta, Olano foruzalea hil zen etxea eza-gutzen zuen galdetu nion Santamariari. Gertu genuela eta pixka bat automobilaren martxa gelditu zezala erregutu nion. Bide ertz batean baserritar bat. Zer edo zer zen bila ginela igarri zigun.

–Aizu. Etxe bat bada hemen harri batez fatxadan.

–Bai. Hortxe, oso gertuan duzue.

Olano hil zen etxearen aurrean geldialditxo bat egin genuen. Sasoi batean kaminero etxea. Ate leihoak itxita zeuden. Erraz antzematen zitzaion inor ez zela bertan bizi. Abandonatutako etxe hutsek, zer tristura darien!

–Gizon hauek ahaztuta dauzkagu. Nork daki gaur Olano nor zen?

–Eta hik, zergatik liburu hori ez duk eskribitzen? Euskaraz ez al duk behin ere ezer eskribitu behar?...

Konbersazio bizian gauzak esan genituen Donostiara bitartean. Ilunabarra zen. Donostiara iritsi ginenean Gaztelubideko paseora joan ginen. Itsasoa bare zegoen. Matxitxako, Igeldo eta Santa Klarako faroak piztu eta guk geureari jarraitzen genion. Zergatik liburuxka bat ez egin? Bat-batean titulua bururatu zitzaidan: *Gizonak*.

–Hauxe, *Gizonak*. Ederki zegok. Baina ekin hakio. Ez ezak utzi.

–*Gizonak*. Titulua bezain azkar beste guztia badator ez zagok gaizki?

BARROETA ALDAMAR

Gipuzkoako Diputazioko sala batean dago erretratua, marko eder batez inguratua. Ez dakit nork pintatua den, baina guztiz ondo egina dago. Bazekien bere ofizioa, koadro hauxe pintatu zuenak. Hirurogei bat urte ditu Barroeta Aldamarrek erretratu horretan. Gizon sendoa, patxadakoa, errespetu handikoa. Irribarre gozo batek alai-

tzen dio aurpegia. Lege zaharreko gizona esango genuke, dena batean esateko.

Bada Barroeta Aldamarren hitzaldi famatu bat Madrilgo Senatuan Foruen alde. 1864.go Garagarrilean, Senatuan, Sánchez Silva Foruen kontrario zitala berebiziko atakeak eginik ari zen Foruen kontra. Lersundi jenerala, Egaña eta Barroeta Aldamar, hirurak Euskal Herriako senatariak, Foruen alde berriz. Hitzaldi ederrik egin zuten diskusio hartan.

Ez zen Barroeta Aldamar, alde baterantz uzteko gizona. Egoki eta astiro hitz egiten zekien. Baita patxada ederrean kontrarioari entzuten ere. Gizarteko gizona zen.

Sánchez Silvari erantzuten hastean, ongi-nahi eske agertzen da. *"Oraintxe ordu batzuk, alabatzat neukan bat, aita bezala bihotz-bihotzez maite nuena, hil zait. Ez dakit, jaunak. nire barren nahasi honetan aurkituko dudan, gogoetak eta arrazoiak erazteko behar nukeen baretasunik. Neke hau Senatuak kontuan eduki eta, nire arrazoiak hitzak baino gehiago onartu ditzala."*

Eta berehalaxe dio nola gaztetan Gipuzkoak bidali zuen, Calamorde ministroarengana, honen Foruen kontrako asmoak eragozte-
ra. *"Egia esan, orduan laguntza handia aurkitu nuen. "Consejo de Castilla" deritzan bazkunak indar handiz esan zion Erregeari, Fernando zazpigarrenari, baldin Gipuzkoako probintzia zintzo izatera behartua bazegoen, baita bera Errege bezala Foru oso osoaren aurren-aurreneko gordetzaille zela". "Gaur, nire zahartzaroan horiek berak defenditzea tokatzen zait". Une hartako bere zahartasuna berriro ere agertzen du. Alegia, Sánchez Silvak Foruak barrez eta isekaz erabili zituela eta, honek euskaldunei egindako barren-barrengo zauria Barroeta Aldamarrek azaltzen du.*

"Nire urteari ez dagokio jostari eta hitz-bizi jardutea –dio– eta jarrai dezadan, hitz astun, eztabaida hau."

Hemen esan den bezala, *"Foruak gezurrezkoak, paper busti bat besterik ez direla ontzat hartzekotan, diskusioa ezin-ezinekkoa da, eta nik ez dakit orduan, Espainian erabiltzen diren gizarte dokumentuen egia eta balioa norainokoa izan litekeen"* –zioen baita ere.

"Sánchez Silva jaunak Foruak urratu eta ezereztu ditu, hauts zurrunbilo ikaragarria atereaz; nire gain dago, beraz, Foru agurgarri horiek herri aske baten zorionaren oinarri ziur direla agertzea."

Baino segi diezaioGUN Barroeta Aldamarri, bere izaeraren sus-
traia oraintxe agertuko digu eta.

“Lehia honi jarraitzeko desberdintasun handia daukat. Sánchez Silva jaunaren erdara, eder eta erreza da benetan. Gainera bere andaluz jostari izaerarekin Senatu honetako entzuleak zoratuta dauzka. Ni, berriz, euskaldun zakar bat naiz, eta hizkuntzak batzuk ikasia izanagatik, euskara kutsua dut erraz azaltzen: Euskararena, bai, nik aurren-aurrena hitz egindako hizkuntza, azkena ahaztuko dudana, nik ezagutzen dudana hizkuntzarik osoena. Euskalduna naiz, jaunak, eta ez harritu, nik nire herria defenditzea”.

Euskaldun garenoi barrenean halako emozioa sortzen digute benetan, eder eta ondo jositako hitz hauek.

GIZON HAGUSITASUNA

Kondairaren iturri ezkutuak ondo zekizkien Berroeta Aldamarrek. Latina bazekien, ingelesa ere bai, frantsesa —ez dago zer esanik-baita ere. Sánchez Silva burlariaren kontra, latina egoki eta bere neurrian darabil, baita ingeles hitzak ere, hizkuntza honen muina bereganatu duela adieraziz.

Liberal bezala agertzen du bere burua, liberal jatorra, eskuzabala, ez matxinadazalea; eta liberaltasun aldetik defenditzen ditu Foruak. Horregatik dio euskal Lege Zaharrak, European aurkitu daitezkeen lege liberalenak, eskuzabalenak direla. Egiazko liberal denak, Lege Zaharrak ezin ditzake atakatu, sakrilegio bat egin gabe. Euskal Herriaren izaerari oso-osoan dagozkion legeak dira Lege Zaharrak.

Horren lege liberalarekin nahasketarik gabe gobernatzeko, aitzina-antzinatik dute euskaldunek ohitura.

“Euskal Herriaren izenean ez dut hitz egiten —dio baita ere— Erreinuaren senataria naizelako bakar-bakarrik baizik, baino ez nuke nahi inoiz nire hitzak Euskal Herriaren kontra inork bihurtu ahal izate-rik.”

Amore emalle, tolerantetzat jotzen du bere burua Barroeta Aldamarrek. *“Senatuak eta nire kontrarioak izan dezatela nirekin, nik beraiekin daukadan jasantasuna, tolerantzia”.*

Foruak zer ziren xeheki agertu nahi baitzuen, eta honetarako astia behar. Batez ere gizon izaerarentzat eta pertsonaren nagusitasunarentzat Foruak daukan errespetua aipatzen du Barroeta Aldamarrek. Horrelako Legeak nola izan daitezke gorrotagarri liberal baitentzat? *"Ezin dezaket sinistu"*.

Foruak dira herri batek aurkitu ditzakeen askatasun mailarik gokoena, ingelesen legeak baino liberalagoak oraindik.

Bizkaian hiru justizi ahalmen edozeinek aukeratu zitzakeen. Aukera, alegia, alde batetik edo bestetik susmo txarrik gizonak izatean.

Gipuzkoan, berriz, Juntaren Bilera edozeinek eskatu zezakeen, gero iraindua izan zela uste baldin bazuen. Jakina, eskaera horrentzat motiborik ez aurkitzean, Juntak gastuak eskabide egileari ezartzen zizkion.

Edozeinek baita ere agintari izandakoari kontuak eskatu ziezaiokeen. Berroeta Aldamarrek Senatuari Foruen harrigarritzko ahalmena agertzen dio. Hiru probintzietan eta Nafarroan Foruen kontra zetorrena, berdin Erregearen ordekoa bazen ere, ez bakarrik juzgatu, baita hiltzera ere eramana izan zitekeen.

Bizkaian inpuesto (petxa) guztiak autarkiaz botoz ezartzeko eskubidea zuten, baita agintariak aukeratzekoa ere. Agintari horiek bi urte irauten zuten, Gipuzkoan urtebete, eta hiru urte Araban. Agintaritzak bukatzean, beste edozein bezalaxe ziren, eta gainera beren agintaritzak Junta Jeneralak aztertu zezakeen.

Eta era berean Barroeta Aldamarrek zehazten ditu Foruen giza nagusitasunaren aldeko eskubide harrigarri asko eta asko.

KONDAIRA GEZURTU

Ingelesen legeak ondo baino hobeto zekizkien Berroetak, eta gure Foruak ingelesen legearekin konparatu zituen.

"Sánchez Silva jaunak Euskal Herriaren legeak ezezteko, mendekotasuneko legea, jabetasuneko legea agertu digu bakar bakarrik. Jaunak: konkista lege hau garaituko balitz, nazioaren eskubideak behin ere ez lukete indarririk. Eskubide horrek ez dauka zerikusirik nazioak txikiak ala handiak izatearekin. Nazioaren zabalera, bertako

habitanteak asko ala gutxi izateak, ez dio batere axolarik, nazio horrek egiazko askatasun zuzena badu. Eskubide horrek aldi guztietan irauten du", zioen baita ere Getariar zintzoak.

Honek, Barroetak, Foruen etsaiak ondo ezagutzen zituen.

Godoy aurrena, Karlos laugarrenaren ministroa, Foruen etsairik zitalena. Maria Luisa erreginaren adiskide honek pagatuak izan dira bere ondorengo Foruen kontrario guztiak.

Barroeta Aldamarrek azaltzen du Godoy-k Llorente inkisidore eta kanonikoari Foruen kontra lanean hasi zedila nola agindu zion. Mahai-kide laguna baitzuen sarritan Godoy-k Llorente kanonikoa. Ez zen, noski, buru baldarra Llorente eta ekin zion lanari eta baita jarraitu ere denbora luzean.

Kritika zorrotzik ez da behar Llorenteren lana ezerezteko. Gehiegikeriaz eta hutsunez beteak baitugu lan hori. Baina horiek denak asko izanik, bada harrigarriagorik. Barroetak garbi azaltzen du, Llorentek, erbesteratuta zegoenean eskaintza nola egin zien Euskal probintziari, berak Foruen kontra eskribitutako guztiak ezereztuko zituela, baino haiek, Euskal probintziak ez zutela onartu Llorenteren eskaintza.

Haizearen giza zebilen, behin batera behin bestera. Itzal handirik ez zuen noski erbestean kanonikoak.

Bizkaiko Aranguren jaunak Llorenteri erantzun zion, baita berak idatzitako liburua argitaratzen hasi ere. Baina Godoy-k liburu hau argitaratzea debekatu egin zuen. Nahi zuena baino gehiago egiten ohitua baitzegoen beti.

Barroeta liberala, baino katoliko zintzoa zen. Horregatik katolikotasunaren eta baita Aita Santu izandakoen aurkako Llorenteren idatziak kondenatzen ditu oso zorrotz eta bizi, batez ere "*Retratos de los Papas*" deritzan liburu gehigarria. "*Katoliko on batek edo egiazko kondaira irakurle batek ezin liburu hau irakurri, erorbiderik gabe*", dio Barroetak.

Honetan naizen ezkerro, esan dezadan baita ere, Menéndez Pelayo jakintsuak Llorenteren idatziak sinismenaren aldetik kondenatzen dituela, baina, euskaldunen kontrako bere seta agertuaz, oso ondo deritzola Llorentek Foruen kontra idatzitakoa. Hau esan beharra dago. Bakoitzari berea.

Baina ez ziren Godoy eta Llorente bakarrik. Antzekoak ere bazituzten. Calomarde ministroak Tomas Gonzalez beste kanoniko bati Foruen kontra eskribitzeko enkargua eman zion. *"Nik probatu dezaket- dio Barroeta Aldamarrek- Gonzalez kanonikoak bere liburua idazteko dokumentuak, berari zerizkion eran aldatu zituela, eta hau inork ikusi nahi balu, neronek agertuko nioke ondo errez, Lafuenteren "Historia de España"-n egin zuen berebiziko aldaketa".*

FORUAREN EGIAZKO KONDAIRA

"Sánchez Silva jaunak esan du, kondairak gizon aldetiko sinismena eskatzen baldin badu, kondairaren egiazko dokumentuak Jainko lege sinismen itxura bezala eskatzen dutela. Miri hau ondo iruditzen zait; baina hasi dadila Sánchez Silva bera, oinarri hori errespetatzen. Baina nola errespetat dezake, bere azal-gaiari ondo ez dagozkion dokumentuak ezerezten dituenak?"

Enperadore Karlos Bosgarrena, bere gizaldiko gizon handienetako bat, ez al du Sánchez Silvak inozo bat bezala agertu izan nahi, Foru lege pila bat firmatu zituelako bakar-bakarrik?

Nik Foruen alde agertu nitzakeen dokumentuak, den-denak egiegiazkoak dira; baina gezurrezkoak direla esaten baldin bazait, lehengo esan dudan bezala, ez da posible diskusiorik, zion baita ere Barroeta-Aldamarrek Sánchez Silvari.

Kondaira kritiko sakona zen gure Getariarra. Kondairaren gezur zirrikitu eta zenbait kondaira egileren maltzurkeriak ondo azaltzen zekiena.

Ondo zekien Euskal Herriko kondaira. Bere hitzaldiaren une batean, Arabako historia zehatz agertzen ari zela, Sánchez Silvak bat-batean galdetzen dio: *"Nork esan du hori eta zein urtetan?"*

Baita Barroetak hitzetik hortzera, ez bakarrik non, urtearekin batean eguna eta hila esan ere bai, eta ez hori bakarrik, baita gaiari buruz kondaira egileak esandakoak berritu ere, astiro eta sakonki.

Baina ez zen ekinaldi batean bukatzeko gaia, eta Senatuko lehendakariak jakinarazten dionean egun hartako jardunaldia oso luze doala, Barroetak erantzuten dio: *"Lehendakari jauna: asko falta zait oraindik..."*

Beraz, handik bi egunera, 1864ko Garagarrilaren 20an, Barroeta Aldamarrek jarraitu zion, etendako hitzaldiari:

"Aurren-aurrenez, jaun senatariak, gizalegezko hitz batzuk esan nahi nizkioke Sánchez Silva jaunari". Hitz minkorrek Barroetak esan zizkiola eta, Sánchez Silva kexatu egin baitzen.

"Baliteke nik hitz horiek esan izana, baina Sánchez Silva jaunaren arrazoiak bere lekuan jartzea besterik ez nuen egin. Sánchez Silvak euskaldunei "ignominia" hitza ezarri die. Baita ere hitzak eta legeak jaten ditugula, nahikeriaz eta harrokeriaz gabiltzala, kondairarik ez dugula, euskaldunen esamesak gizatxarkeriazko gezurrak direla, -escandalosamente falso- eta azkenik, berak dioenez, euskaldunen ausarkeria maiz ahotan hartu du."

"Horiek guztiagatik esan nuen nik, Sánchez Silvak Euskal Herriko probintziak iraindu zituela. Nire bularrean Santiagoren gurutzea daramat agerian. (Barroeta Santiago-zalduna baitzen). Ez dut gurutze horrek pareko ez diren hitzekin errudun izan nahi. Eta, arrazoia izanik, halere nire hitzak pozik baztertzen ditut. Baino beste gizatasun aitormen bat egin nahi nioke Sánchez Silva jaunari. Berori, Foruen kontrako lanak gertatzen hogeita bi urtean jarduna da. Nik, berriz, lau egun bakar-bakarrik izan ditut, guztiak ikasi eta erantzuna bat-batean abiatzeko. Asko baino asko nekatu naiz. Ahaide eta lagunak nire osasunaz beldur ziren; hainbestearainokoa baitzen nire buru-nekea. Horregatik berorren egiaztapen guztiei ez diet erantzungo, baino jauki egiten diot; ez diot beldurrik.

Orain erantzungo ez ditudanak, berehala erantzutera nire burua behartzen dut baina kondizio honekin: Hemen erabilitakoak kondaira arazoak izan daitezela, ez asmatutako arazo alperrak..."

GIZON ZINTZOA

Gizon zintzo agertzen zaigu beti Barroeta Aldamar. Bere hitzak badute halako pisu eta sakontasun berezi bat.

Foruen aldeko bere bigarren hitzaldiak Euskal Herriaren nagusitasun osoa agertzen du. Entzule gehienak etsaiak zituen, ordea. Nire ustez, Barroeta Aldamarren hitzak, gaurko gure gaztediaren alde ipintzea ez litzateke zaila.

Eta ez bakarrik Barroeta Aldamarren hitzaldiak eta idazkiak, beste bere denborako batzuenak ere bai. Egin behar litzakeen lana da hauxe.

Oraintxe bertan Lersundi jeneralaren karta batzuk eskuratu zait, Don Fernandok, bere bilobak, ekarrita. Euskal Herriari dagozkion kartak denak. Harrituta nago karta hauetan Lersundi jeneralak agertzen duen Euskal Herriarenganako maitasun zintzo eta gartsuarekin.

Baina jarrai dezadan Barroetarekin.

Euskal Herriko mutilak ez ziren joaten orduan soldadutzara. Honak ez du esan nahi atakerik bazen, Euskal Herriko mutilek besoak gurutzatuta egoteko eskubidea zutenik. Peligrorik izan ezkerro, Araba, Gipuzkoa eta Bizkaiak bakarrik, hogeit hamar batailo prepartzera behartuak zeuden Erregearekin; baino Foruaren etsaiak euskal mutilen eskubide honi erasotzen zioten.

Entzun Barroetari gai honetaz. Zenbait naziotan hitz berdina samarrak entzuten direla iruditzen zait. Mutilen alferkeria beren sasoirik onenean, soldadutza beste era batera jarri beharra eta horrelakoak irakurtzen ditugu gaur den egunean kanpoko liburu eta periodikoe-tan. Baina aditu Barroeta Aldamarri:

"Esan dut lehenago. Gobernuak hala nahi izan ezkerro, gure probintziak hogeit hamar batailo gertutzera behartuak daude. Pro-bintziek betebeharrak hau daukate; ez ordea, bertako mutilak, beren langintzak utzi eta, soldadutzara joateko obligatorik. Estatuak eta baita gizarteak ere onura gehiago lukete, mutil horiek, gizabidearen oinarrietan, nekazaritzan, industrian eta salerosketan erabiliko bali-tzute. Beharra izanik, euskal mutilen burdinazko eskuak beti beza-la aurren-aurreneko tokietan aurkituko lirateke."

Oso nekatuta eta gainera gaixorik zebilen Barroeta Aldamar, baina hala eta guztiz ere, hirugarren hitzaldia egiteko indarrak aurkitu zituen gure Getariar zintzoak.

Euskal Herriko kontribuzioak aztertzen ditu aurrena oraingo honetan.

Lersundi jeneralaren bilobak, Don Fernando del Valle de Lersundi jaunak askotan esana dit, Barroeta Aldamar zenbat saiatzen zen, gau osoan lanean, bere hitzaldiak gertutzen. Hitzaldi horiek, Lersundi jeneralaren etxean, Hortaleza kalean, eratzen zituen, Lersundi jenera-

la lehengusua zuen eta. Barroetak txirristatzerik ez zuen, Euskal Herriko arerioak otso amorratuak bezala zain-zain zeuzkan eta.

Zehatz asko agertu zuen gure Getariarrak, Euskal Herriak kontribuzioak ordaintzen zituela. *"Euskal Herriak bere kontribuzioak dauzka -zioen-. Euskal Herriak bere buruari ezartzen dizkio kontribuzioak. Kaminoak bere kargu ditu eta inon ez bezalakoak eta inon baino ugariago. Benefizentziako egite guztiak ere bere kargu eta hainbestearaino onartuak ezik, eskaleak zeharo haienatzeraino. Ikastolak ere, bertako euskaldunen kontu. Elizkizun gaiak, apaizak, baita ere. Administrazioako gai guztiak herriaren bizkar, eta azkenik, Sánchez Silva berak, honetan egia aitortuaz, ondo esan duen bezala, zorrak neurtu ezin adinakoak ere. Baino esan beharra dago, zor horiek, Castellako Erregeari Euskal Herriak egindako zerbitzuengatik eginak direla".*

Euskal Herriko edestia zehatz eta sakon zekien Barroetak, eta kontribuzio gai honetan, Sánchez Silvak esandako oker asko zuzendu zituen. Hainbestearaino zebilen oker Sánchez Silva Euskal Herriko historiari buruz, San Sebastian de Soreasu Azpeitiko parrokia, San Sebastian de Eraso bihurtzen du. Gainera, Azpeitia Bizkaiko probintzian zegoela uste osoa zeukan...

G. Arestiren poesian alde formal kritiko zenbait

Luis Maria MUJICA

Artikulu honetan Aresti-ren poesigintzak forma eta gairen aldetik islatzen duen alderdi "berezi" zenbait aztertuko dugu. Gure asmoa, hala ere, ez da aspektu guztiak ukitzea, eginkizun hori beste lan baterako uzten dugula. Hemen, zehazki, ukituko ditugun alderdiak *antigarbizalekeria*, *euskaren batasuna*, "*betegarrizko*" zenbaiten sasi-irteera, *fonetismoak*, *neurria*, *puntua*, *ezxentzitate* eta antzekoak izanen dira. Kasu batzutan, teknikak baino gehiago, poetaren *joerak* arakatuko ditugu.

Antigarbizalekeria

Jarrera herrikoi eta sozialarekin ongi uztartzen den garbizalekeriaren aurkako erreakzioa atzematen dugu poetaren obran. Izan ere, XX mende erdi-arte zabalduriko aranismo lexikalak –bere joera etnozentristeri esker– joera *garbizale* erradikala bilakatu zen nagusi hegoaldeko literaturaren eremu batean.

Arestik idatzi zuen garaian aski bizirik zegoen oraindik joera hura, nahiz jarrera errealistagoak proposatu Villasantesek, Mitxelenak, Joan San Martinek eta bete idazle eta poeta zenbaitek.

Froga modura hor dugu 30. belaunaldiko *olerkarien* jarrera garbizalea (Orixe, nolabait, salbuespen zela bere euskara, "anarkikoan", besteek baino euskal literaturaren ezagupen sakonagoa zeukalako). Etnozentrismo politikoak ukiturik, literatura zenbait itsukeria lexikal arbitrarioaz joa zegoen, hizkera literarioa gordin eta artifizial bilakatu.

Gainera, garbizalekeriak hizkuntzekiko filosofia okerra zeraman, mintzairak elkarren ukiturik gabe bizi direla uste baitzuen. Izan ere, euskara antzinakoa (eta ez soilik berrikitan erosionatua) *latin-erromaniakoaren* morroin da lexikoan; irrealismo gaitza litzateke, bada, hainbat eta hainbat tradizioko hitz zokoratu nahia. Beraz, *zeru*, *amorratu*, *asmatu*, *deitu*, *bultzatu*, *barkatu*, *bazkatu*, *geratu*, *hautatu*, *mailegatu*, eta abar gure baratzetik deserrotzea irrealismo gaitzean jaustea litzateke, horrela euskara larrugorrian geratzeko arriskuan utziz¹. Garbizale etnozentristek, maiz, lexikografiaren ezagupen urria islatzen bide zuten, ezen ordeko hitzetan (konturatu gabe) mailegu latin erromanioketara birjotzen zuten. Kasu baterako, Aranek asmatutako *donoki* (lat. *done*+*toki*) neologismoa *zeru* (lat.*caelum*) terminoaren ordezkotzat proposatzea *done* / *deun* (lat.*dom(i)nem*) aspaldikoaren iturri latindarra ukatzea zen.

Aipaturiko kasuan *ordezkatzailea* eta *ordezkaturia* latin-erromaniokoa dira, baina *donoki* eta *done* ulergaitzagoak dira, gaur egun ere, aspaldiko *zeru* eta *santu* hitzekin erkatuta². Etimologismoak eta garbizalekeriak bultzaturiko jarrera gaitzak XX mendeko lehen parte nagusian atzeman ziren, bereziki. Jarrera horren makurrerak bizirik iraun zuen, gutxienez, 1960.ko hamarkada arte.

Bata arbuiatzeak ez du hobesten bestea. Kontrako joeran 1970 hamarkadako "mordoilokeria" zenbait (adibidez, udaletxetako *plenoa*, *asanblada*, kamiñoetako "ida-benidak", *viwendaren* igoera, *inbentu* txarrak, ontzien *hundimendua*, etabar) onartezina zen, noski. Egia da, *hundimendua* ordezkotzat, *ondoraketa* erabiltzea, beste erromanioketara batera jotzea dela (ze *ondoratu* hitzaren erroan *afondarse*

(1) Latin-erromanioketik harturiko mailegatueta sakontzeko, K. Mitxelena-ren artikulua interesgarriaz gain, ikus gure tesi dokoralari: *Latina eta erromanioketaren eragina euskarari*, Ed.Sendoa, 1982.

(2) Euskaldun zenbaitek, hain zuzen, gure mintzaira zabarkeria lexikal eta morfologikoz erabiltzen du. Herri xeheak esaten duen oro ez da onartzekoa, noski. Hona Euskal Telebistaren esparruan entzuniko elkarrizketa bateko *perla* zenbait: "Buena, por supuesto, lanaren komiteak, según lo previsto, soldada igotzea dezi du...", "Hemen, solamente, panaderuak egiten dute huelga, porque, zergatik... komiteak ala dezi du...", "Bai, nik ikusi nauzu hemen bizitzaren mehorarik ez dola..., porque goikoak gezurretan solamente dabilza...", "Eta nik kalean ikusten badizut eskean zerbaitengatik izango da, ezta...?", "Autoridadej etzaie inporta". Horrelakoak euskara txukuntzen sekula arduratu ez den euskaldun ez-alfabetatu zenbaiten emaitzak dira.

erromanikoa datza, eta, berdin, *inbentatu* ordezko *asmatu* kasuan (*asmatu* gaztelania zaharreko *asmar* –latinezko *ad(aesti)mare*-ren zehar– gureganatu baita). Herri soilaren ezjakintasuna eta tradizioa (alferrikako eskandalurik sortu gabe) *errespetatu* egin behar da batzuetan, ze herri xeheak *asmatu* eta *ondoratu* horiek euskal harrobi-koagotzat interpretatzen ditu, eta, ondorioz, *inbentatu* eta *hunditu* mordoilotzat gaitzesten. Herriaren “inozotasun” lexikala, askotan, errespetatzekoa da, nahiz ordezkutzen den hitza, orobat, latina edo erromanikoa izan. Gauza bera suertatzen da *hautatu* eta *elegitu* artean, nahiz *hautatu* latineko *optatum* (optar)-etik etorri.

Mordoilokeriaz eskandalizatu den tipo anitz errealismo lexikalaren (bereziki, Iparraldekoaren) tradiziotik kanpo ibili da. Mailegu zahar gehienak gurera euskal fonetika bitxiaren bahetik igaro dira, eta “euskaldun” bihurtu. Hain zuzen, latineko *ecclessiam*-etik ez da esaten gurean *iglese*, *eliza* baino, ezta lat. *angelum*-etik *anjelea* (edo *angea*), *aingerua* baino, eta gaur *eliza* eta *aingeru* “euskal” hitz garbi dira, nahiz jatorrian inportatuak izan. Gure fonetikaren kerantzaz aipaturiko hitzak euskararen ortuko bilakatu dira. Hain erlatiboa den arloan ez daiteke absolutismo etnozentriztas jokatu.

Euskak Telebistak, hainbat etxe-zokotara iristen den une honetan, irizpideok kontuan hartzekoak ditu. Sorkuntza eta aurrerakuntza lexikala tradizioaren errespetuan eta egungo hizkuntzaren baliabide berrien orekan kokatu behar dira. Gaur, Arestiren garaietan ez bezala, euskararen etsaia, “garbizalekeria” ordez, *zabarkeria* lexikala da. Eta horren lekuko da Euskal Telebistan agertzen den euskaldun zahar batzuen mintzaera zabar, trakets eta urratua.

Joera etnozentriztas erasotzearen, Aresti beste muturretara joan zen berriaz, batzuetan, bere zaplaztekoa entzungarriagoa izan zedin. Arestiren *erderakadak* aldi hartan benetako “zaplaztekoak” gertatu ziren. “Erdarakada” eskandalagarri haiek, ordea, pedagogikoak ere izan ziren, euskaldun zenbaiten “lotsa” izuna zartadatzeko jalgia zirelako. Poetak ez zuen eduki, ordea, beti egokia litzatekeen orekarik. Bilbotarrak, hain zuzen, euskara hertsatzen zuen garbizalekeria-uhala askatu nahi izan zuen, “baserrikeria”-tik desuztatu gura izan zuen euskara, eta, paradoxaz, garbizale asko ez zen euskaraz azokako tipula eta patataz baino mintzatzeko gauza (ze *politika*, *soziologia*, *psilologia* bezalakoak ez ziren oraindik mintzagai euren ahotan).

Arestik euskaldun garbizaleen lotsa zaurituz, hitz "mordoi loen" bitartez, errealismo batera iritsi nahi izan zuen. Jokabide "exzentriko" hura pedagogikoa zen bere lehen asmoan; gerora oreka batera heltzeko pausuak ere emanen zituen.

Arestiren "euskara klaro"-ren *tenploa, belo, blanco, pota-blea*, eta abarrek euskal belarriak zauritzen zituen. Hitz haiek "pedagogia" bat bilatzen zuten, gerora mesedea ekarriko zion euskal hizkuntzari, nahiz unean oreka galdu. Dakigunez, garbizaleek zientziako *estenotipia, telefonoa, konplexua, esterofonia, intzidentzia, transzendentzia* gisakoak gureganatu ordez, nahiago izaten zuten erdarara jotzea, euskara luzaroaren "simaurra eta garoaren" monopolioan lagaz. Garbizale haiek ez ziren konturatzen, ordea, hitz tekniko haietako anitz "internazionala" zela eta Europako hizkuntza jaso gehienetan antzekotsuak erabiltzen zirela (ñabardura fonetikoak, gora-behera). Mintzairen ikuspegi errealista falta zitzaion euskal praxiari, eta "erderakada" teknikoek eskandalizatzen den tipo askok ez zuen sekulan euskaraz berrogei orritik gorako lanik idatzi.

Arestiren poesian joera "sozialarekin" ongi etorri zen erreakzio antigarbizale hura, poesia, askotan, joeraz preziosistagoa izaten dela jakinik ere. Bilbotar poetak euskara "klaro"(eta "mantxatu"-aren) bidez ahozko literaturaren freskotasuna itzuli nahi izan zuen³.

Iparraldeko autore zaharretan, aldiz, euskara "garbiaren" konplexu gutxi zen (kutsu erromanikoaren eragina -lexikoan eta joskeran-ukaezina zelako). Larramendirekin hasiko zen etendura, eta gero aranismoarekin gaitzaturiko.

Arestik ongi azaltzen du guzti hau "Harri eta Herri" poemako zati batean:

*Eztakit nola atrebitzen naizen
honela eskribitzera,
euskera klaro batean,
eukal garbi honetan...* (Harri eta Herri, 100 or.)

(3) Esperientzia beste ertzean ibiliko zen, zoritxarrez. Eusko Jauriaritza-ren lehengo urtetako *Boletín*-a adibidez, maiz, experimentalismo *garbizale* gaitzera makurtu zen. Ez zegoen eskubiderik halako solipsismo lexikalean jarduteko. Komunitateko organo ofizialeetik euskara "inoiz eta inon uler ez daiteken hizkuntza abstruso eta traketsa" dela atera zitekeen, nolabait.

Ondoren hitz "zatar" eta "mordollo"-en arazoa (eta hitz greko-teknikoen auzia) ironiaz ukitzen du:

*Mik gehiago nuke,
 egiaz diot,
 holako hitz zakarrik
 ez erabili,
 ni ere garbi-zalea bainaiz,
 hala esaten nion lehengo egunean
 gure jakintsuari,
 nahiago nituzke
 gure euskal berbo erromanizatu honetatik
 erdal modu guztiak
 sustraitik kendu,
 nahiago nuke
 iberiar eskrituran
 eskribitu,
 nahiago nioke
 grekotik hartu dugun
 teknik hitz bakoitzari
 euskal hitz egoki bat
 kausitu,
 eztaadin honela
 nirekin hasarra
 inor,
 eztezan inork
 nigan
 euskeraren kontrako gorrotorik
 bila...
 Baina hola gertatu da,
 eta nik eztut kulparik (Harri eta Herri, ibidem).*

Arestik aro historikora garamatza "nik eztut kulparik" dioenean. Euskararen erromanizazio lexikala aspaldidanikoa da, eta bertatik *kattilu*, *zartagi*, *goilare*, *gurutze*, *horma*, *mailu*, *bultzatu*, *txertatu* gisako hitzak... alboratu-nahia problematiko bilakatzen da. Gaur nola adierazi, bestela, kontzeptu horiek? Arestiren ausardia gehiegikoa izan zen, hala ere, *klaro*, *metitu*, *blanco*, *belo*, *enbra* gisako terminoak erabiltzean, nahiz ekintza horretan pedagogia berria bultzatu nahia izan...

Hona hemen beste testu bat:

*Enplegu txar batean
zidanen metitu,
horregatik etzinen
hemen ametitu* (Harri eta Herri, 118 or.).

Hau ere testu "eskandalagarria" da, Arestiren joera eszentriko eta antigarbizaletik ulertu behar dena. Arestik bazekien *metitu*-k euskal belarriari min egiten ziola, euskaldun pundonorosoen "lotsa" lexikala jipoitzen zuela.

Hurrengoan beste hainbeste egin zuen:

*Bizimodu tristea
Daroe gizonak
Enbreri eskuz lotuta
Goikoa emanak* (Bizkaitarra I, Obra Guztiak I, 126 or.)

"Enbrea" hitza berariz jartzen du, baina "emea" ere ezaguna du, ze hala azaltzen da Arestiren beste idazkitan. Gaur ez lukeen hainbesteko antigarbizalekeria basatirik jalgiko.

Aire beraz hurrengo pasartetan ere:

*Parkatu iztasu nobia maitea
Zeu ezagutu baino len
Enbren atzetik modu gatxean
Arin banintzan ibilten* (Bizkaitarra I, O. Guztiak I 134 or.)

*Bilbon jaiota euskal moduan
Oso gutxi probablea
Aleginduta ikasi nuban
Euskara bat potablea* (Euskal komedia, Ob. Guz. I, 395).

*Emengo zure entierua
Ez bedi izan karua
Koroiak eta mortaja fiña
"Primerako jenerua"* (Euskal komedia, Ob. Guz. I, 398).

1965 ezkeror, batez ere, gure poetak euskara idatzian mintzo teknikoarekiko "lotsa" lexikala gainditzeko lehia antz emanen du. Orobat, bere "Nipadios", "Sandios", "putamadrekoa" ausardikeriak.

eta bofonadak hustzat hartu behar dira -baina, beti ere, poetaren pedagogia berrian.

Euskara batua eta fonetismoak

Aresti, orobat, euskara batuaren bultzatzaile gertatu zen. Poetak pertsonalki batasunaren aldeko oldea indartu zuen, bide berria ahalbidetuz. Ildo horretatik lehenago eginak zituen urratsak. Lapurtera klasikoaren joerak nabariak ziren Kruttwig eta Villasante-rogen. Orobat, lapurterarenak Mitxelena, Txillardegi eta beste batzuegan 1960 alderako; hain zuzen, hasiak zeuden joera horiek, eta Arestik gogortu baino ez zituen eginen (baina ez bere obra guztian, ezen "Bizkaitarra" poema bizkaierako fonetismoz josia dago). Hona Aresti-k zioena: "Eta literatur euskera bakar bat egon dedila aipatu nuen premia. Katalanen ereduak ekarri nuen aiputara, Pompeu Fabraren lan miressgarria. Hizkuntza batek ezin dukeala bizitza normal bat eramanez, erregela eta lege zehaz hestu batzuei ez badago loturik..." (Idem, *Euskararen batasuna*, in Zeruko Argia 1968 VII, 7-ko 3 or.).

Arestik euskara batuari behar zuen itzala eta babesa eman zion. Hori nabarmena da. Hala ere, Arestiren obran fonetismo dialektal aunitz aurki daiteke, behar bada, poesiari bereganatu nahi izan zion joera *bertsolarizantearen* kausaz.

Guk hemen fonetismo dialektal batzuk jasoko ditugu. *Fonetismo* horietan neurriaren eta puntuaren (errimaren) legeek hertsaturiko beharrak antzemanen dira; bestalde, bere jarrera estetikoaren "herrikoitasunak" bultzatuta fonetismo horiek jasotzea ez zen harritzekoa.

Pasa gaitezen testuetara, berriz.

*Iparragiren bozian nuan
Bertso batzuk esatera
Lege zarrarian zergatik jarrai
arrazoia ematera* (Harri eta Herri, 128)

Pasartean fonetismoak *bozian*, *zarrarian* delakoetan.

*Bertsolarien moldian
Zoritxarrian det ikasi
solo artian, goldian* (Harri eta Herri, ibidem).

Hemen *moldian, artian, goldian, zoritxarrian* modukoak. Honelakorik ez zuen eginen Lizardi (nahiz gipuzkeraz idatzi), eta gutxiago euskara *batuaren* ildoan behin hartuta gero.

“Astepeko sekretarioaren bertso berriak” sailean antzeko fonetismoak etengabeak dira; euskara normatibizatu baten ildoan horiek ez dira taxuzkoak agitzen.

Hona beste kasu batzuk:

*Sarri askotan deitu dirate
niri bizkaitar iskua
Baina Bizkaian jaio ez banaiz
ez da miragarrizkua* (Harri eta Herri, 130).

Hemen, *dirate* ordeztu *dira*, *iskua* ordeztu *idiskua*, *miragarrizkua* ordeztu *miragarrizkoa* behar zukeen idatzi. Eta sail berean beheago *euskaltzalia, saltzalia, merkian, subertian* (goranzko diptongoaz) eta abar ageri dira.

Jarrera arrunt beraz, oraindik, *legia, suabia, gabia, bigaldu* (*bidali* ordeztu) *sikuan, barkaziua* kasuak. Hau dena ongi legoke, agian, bertsolari huts baten esparruan, baina ez euskara arautzeko asmoa duen literaturgintzan (eta gutxiago poesigintza garai bati atxikitako norabidean).

Bide berdinetik, disimilazio kontsonantikoak ez dira falta, haren hemen:

*Itaurreneko bire luzia
ez da bire egokia
Idi ezkerra geldia bada
bestea berriz lotia
Nun ote da dukia
Aurkitzeko tokia
Merkia da karriua
Modu honetan ez det pagauko
alabaren arriua* (Harri eta Herri, 140).

Bertso honetan lizentziak –puntuaren mesetan, maiz– *dotia, pagauko, bire* (*bide* ordeztu), *merkia, karriua, luzia* delakoetan. Hau dena zilegia da, baina ez, preseski, *egokia* euskara batuan hasia zegoen molde linguistiko berriaren langintzarako.

Egun aski arruntak iruditzen zaizkigun desdiptongazioak ez dira falta, *subertian* (suertean) kasuaz gain, *fugerte* (fuerte), *oragin* (*orain*) eta *fuberoan* (fueoan) kasuetan.

30. hamarkadako olerkariek –neurriaren (edo eta puntuaren) mesedetan– ez lituzkete jalgiko hain nasaiki halako fonetismoak.

*Nola errespetatuko dugu
Tabor mendia,
ezpaldian bazaigu bihurtuko
fuberoen mendea?* (Harri eta Herri, 170).

*Euskera klaro batean
Oragin mintza gaitean...* (Harri eta Herri, 98).

*Zergatik ene peniak
Ene bihotz fugertiak
Ezin legikez kontsideratu
Bilboko euskaltzaliak* (Bizkaitarra III, Obra Guztiak I, 171).

Harri eta Herri poemako orrialde bat-berean hurrengo fonetismoak ere atzeman daitezke: *berialaxen*, *juan*, *ginaden*, *guaz*, *azkenian*, *dirade*, *biarra*, *aguantatzeko*, *gainian*, *onian*, *oroitzapenian*, *maistasunian*, *deran* (*dudan ordez*) (Ibidem, 146). Hau dena askotxo zen euskara batuaren ildoan hasi eta gero.

Aditzetan (batzuk ikusiak ditugu) dialektalismoak nabariagoak dira: *gogade* (gaude), *dagode* (daude), *bigaldu* (bidali), *legidu* (leitu / irakurri), *bagabis* (bagabiltza). Antzeko joeretan lerratzen da poeta, bestalde, partizipioa itzaltzen ez denean ere. Honela *ikasitzera* (ikastera), *esplikatzeko* (esplikatze) gisakoak dakartza. Noski, li-zentzia morfologokiko horiek bizkaieraren barruan daude, baina behin euskara batuaren ildoan hartuta, ez dira hain onargarri bilakatzen. Arrunkeria horiek –formaren aldetik– bere poesiari itxura jasoak kentzen diote. Esan beharrik ez dago, hala ere, bere baturanzko ahaleginak *Maldan-Behera* poematik harantz serioagoak eginen zirela.

Puntu pobreak. Eten kontzeptualak

Puntuak arazo bereziak ditu Aresti-ren poesiagintzan. Bertsoak egiten jartzerakoan (ez dugu berdin esaten *muinaren* aldetik), Aresti ez da Xenpelar edo Txirrita bat. Arestik ez du menderatzen bertsoa aipaturiko bertsolariak bezainbat, haurtzaroan euskara arrotza izan baitzitaion euskaldun berriari gisa, eta gure hizkuntzaren sena ez zeukan arras bereganatua. Bertso aunitz trakets eta merke bilakatzen da berarengan. Garbi dago Arestik lizardianismoak suposatu zuen diziplina formaletik ihes egin zuela bertsolariagintzaren moldeak berriartuz, nahiz bertso horietako batzuk tematikaz olerki izatera iritsi. Aresti *erdipoeta* / *erdibertsolaria* zonalde hitsean gelditzen zaigu, askotan. Gerra osteko poeta batzutan aurkitzen den lehia estetikoak –esaterako Iratzeder, Gaztelu, Salvatore Mitxelenarengan emana– ez da atzematen sarritan gure poetarengan. Arestiren popularismoak errazbidea zuen esparru honetan. Arestiren puntua, maiz, pobrea da, lizentzia eta fonetismo arruntez larregi kutsatua.

Alde formal honetatik begiratuta, Lizardi-ren obra askoz zaindu, sotil eta, diziplinatuagoa da estetikoki. Aresti poetak janzkera “bertsolarizante” gehiegizkoak hartzen ditu, eta bere puntuak kerantza formal exkaxegia dauka, sarritan.

Adibideetan (goian aipaturiko fonetismoez aparte) kontuan izatekoak dira *oa ua*, *ea ia* ixturak eta puntugintzan pobre bilakatzen den isomorfologismoa, hau da, *-atu* puntuan amaturiko lau aditzek osaturiko bertso-laukoteak (izena/izenlaguna/adberbioa/ aditza gisako alternantzia aberatsa erabili ordez). Atzizki bat-bera erabiltzea eroserkeria merkea da (exenplu baterako, bertso-lerroak TZE / TEN, TUA amaiezez gehiegi zamatzeta (*salduta*, *bukatuta*, *dantzatuta*, *amaituta* gisako erremateak eskainiz). Irtenbide pobre horietakoak ez dira urriak Aresti-ren orritan (eta, orobat, deklinatibo bat-beraren abusua).

Poeta ohardun zen zailtasun horietaz, eta zioen:

Bertsolariak

puntu aberatsen

eta

neurri gaitzen

etsai

deklaratu dira (Harri eta Herri, 98).

*Orain esaten dudana
ez har kontuan,
potorik ezpait egin behar
puntuan (Harri eta Herri, 168).*

Eta egia horren azpian dagoen erosokeria ironiaz jasoko bailuan, hurrengo:

*Mi naiz bertsolari hain traketsa,
kantore txit torpea ;
nirekin ezlitzateke kontentatuko
Pariseko gortea (Harri eta Herri, 160).*

Hala ere, Arestik bere burua poeten artean *hobenetakotzat* zeukan. Bere jarrera sozializante eta bat-batekoak ez zuen bitxikeria zenbait haintzakotzat hartzen.

Hona –*atu* partizipioaz lau bertsoan atonduriko puntu-kasua:

*Aste askoren buruan ginan
baserrira ellegatu (sic)
Euskal garbia ikasitzera
gogor nintzen enplegatu
Askotan ernegatu
Geienetan negatu (Harri eta Herri, 144).*

Eta –*ean (-ian)* deklinatiboaz:

*Alan zin egin nuan beraren
korputz ilaren gainian
Eta gainera nire guraso
bion oroitzapenian
Nire fede onian
Eta maitasunian (Harri eta Herri, 146).*

–*UAK* amaiera itxiak (–*OAK* formul normalduaren aldaerak) gobernuak, infernuak, sermuak, eternuak gisako erosokeriak sortarazi zizkion bertso bat-berean:

*Bildurgarriak egiten dira
Ikaratu infernuak
Ala dio sermuak
Jaingoiko eternuak (Harri eta herri, 154).*

Beste batzuetan, egia esateko, puntuaren kategoria morfolo-
koa aldatzen ahalegintzen da, eta errima jantziagoa lortzen du; hu-
rrengo kasuan, adibidez, aditza, epitetoak eta zenbakia tartekatzen
ditu, besteen artean:

*Euskal bertsoan alegindutzen
naiz zorionaren bila
Euskal kristauen fede zintzua
ez dadin izan debila
Emen nago umila
Ta nire kontra mila
Erretore diru zale... (Harri eta Herri, 150).*

Ondorengo ere aski aberatsa da, elementuak deklinatibo erre-
pikakorrik gabe ematen direlako *-ela* amaiera duten izenen bidez-:

*Itsas onduan mariatzeko
Ez det ikusten batela
Nire diruaz beteko dute
lapur gaiztuak sakela.
Au nire papela
Jantziko det txapela (Harri eta Herri, ibidem)*

Hurrengoan ere elementu morfolo-
giko desberdinak, *daude*, *gai-
nezka* (aditzondoa), *neska* (izena), *eska* (aditza), *kezka* (izena):

*Gaurko goizian ezagutu det
maitatuko nuan neska
Badaukat nori eska
Arindutzeko kezka (Harri eta Herri, 154).*

Bertsolari zenbait (batez ere, bat-batean inprobisatzen dabilena,
ez bide da konturatu zein baliabide *pobrea* den deklinatibo bat beraz
puntua hornitzea (edo eta elementu morfolo-
giko berdinez lau edo sei
puntuko bertso aspergarria jalgitzea). Baina, hori gaitzagoa agitzen da
poesia jaso (edo erdijaso) saliatzen den batengan. Aresti, anitzetan,
ez da iristen ber-tsolari kaxkar bat ere izatera, ez duelako mende-
ratzen bertsolari askoren puntugintza hertsia.

Puntuaren esparruan oraindik akats nagusiagoa da erripioak egi-
tea. Horietakoak ere ez dira falta gure poetarengan:

Gizonak eztu pausurik
hil eztadin artean.
Hil bera iloba maitea,
egin du amandreak.
Ezta eguzkirik agertu,
egun hodei-artean (Maldan-Behera, 203).

Hemen *artean* bi bertsotan errepikatua azaltzen da (eta hori *Maldan-Behera* poeman, hots, alde formalen aldetik *Harri eta Herri* edo eta *Bizkaitarra* baino onduagoa den olerkian).

Ondorengoan *artean* delakoa hiru kasutara hedatzen da, modu lasakan: “ / ...Orain arrokartean. / ...Altzipresen artean, /...hezu-
rrutsen artean...” (Ibidem, 213 or.).

218. orrian *dira / balira / baitira* kidekoak tartekatzen dira. Oraindik, 227. orrian *artean* beste bi aldiz errepikatua azaltzen da (“*piztu dadin artean /jaiki dadin artean*”). 228. orrian, berriz, *dago/ dago / eztago* erripio hirukoitzak ahapaldi luze bat-berean (“...*Salbaturik dago, / ...nun dago? /...palankarikan eztago*”).

Hurrengoan bi bertso-multzotan, berriz, etorkizuneko *-ko / go* adizkera sei puntu kasutara hedatzen du (*jakingo, ibilteko, erabilteko, edateko, gaztigitzeko*):

Zer garen gu eztakigu,
inoiz ezta jakingo,
Anketan oinak ditugu,
lurretik ibilteko
Besoetan esku finak,
gauzak erabilteko (Maldan-Behera, 203)

Modu asko daude hemen,
odolak edateko.
Ezpainarekin edo-ta,
ezpata bitarteko.
Bidea bilatu dute,
guri gaztigitzeko (Ibidem)

Hamabi bertso-lerro puntudunetan *-ko / go* amaiera bat-bera eskaintzea ildo merkea da.

Era berean, deklinatiboetan *-ik* / *-rik* amaiera 12 bertso kasutara hedatzea erosokeria agitzen da. Horrelako puntukidetasunaren *as-pergarritasuna* ukaezina egiten da. Hona adibide bat:

*Belaunika zaitetze! Edo bestela nik,
heriotza osteko eremu beltzetik
pauzu geldiarekin honera etorririk,
eztizu et emanen batere atsedenek.*

*Nago penaturik;
ezta arimarik
nekatuagorik
agertzen inundik,
eztare infernuetan kondenatzen denik.*

*Para zaitetze zutirik!
Etzakuskitet damurik.
Eztakizue zuek egiten
nire aurrean otoitzik?
Gauza egokia da hori beti
denarentzako bizirik⁴*

Irtenbide hauek erosoegiak dira poeta batentzat, eta, batez ere, ahapaldia, jende aurrean, eta bat-batean, sortzekoa ez denean. Orixe-k ere baditu *Euskaldunak* poeman horrelako kontzesioak puntutan, baina inola ez Arestiren heinean. Bere *Barne-muiñetan*, *Igan nire lelo* eta beste gehienetan Orixe urrun dabil horrelako errazkerietatik.

Aldiz, praxi aberatsagoa islatzen du Arestik hurrengo bertsoan puntuen eteromorfozia zainduz.

*Mundutarrek adoratu
bagaituzte ere, nola
suntsituko da gure
maitasunaren zola?
Oneriztea da
guretzako kaiola,*

(4) Gertakizun bera euskaraz hain errekurrentea den *-atu* partizipioaz: "Hatsa zitzaidan esnatu, / hodeiek ziren urratu, / inor munduko hondarra ez hainbeste erratu /... guztia zen akabatu" (Ibidem: 212). 224 orrian, berriz, poema / tu / du amaiera sartu / altxatu / kendu / ohostu / zabaldu / moztu / galdu / aurkitu / botatu / gizendu gisako aditzetara ailegatzen da. Bertsolari apalena ere halakoak ekiditen saiaturko litzateke.

eta burnizko bola;
bihotz berriotan
dirakien odola,
eta paradisuan
sustraitu den arbola.
Gainerakoak eztingu
ezerगतik ajola (Maldan-Behera, 232).

Kasu honetan aditzondoak eta izenak modu arin eta malgukoan tartekatzen dira (deklinatibo bat-bera, berariaz, saihestuz).

Zer esanik ez, ondorengo bertsoan ere, non ez / *amets* (aditzondoak eta izena) nahasita kausitzen diren: “*Badakit kobratzen, / baina dirutan ez. / Deabruak, erren, / egiten du amets*” (Maldan-Behera 225). Monosilabikoak darabiltza, berriz: “*Edo agurtzen dut, / eginikan zurruts, / ezin duzuela zuk / arima para zut*” (Ibidem, 220).

Poetaren beste akatsetako batzuk bertso baten garaduran ideia baten batasunak –neurria eta puntuaren kariaz– jasan ditzakeen etenak dira. Maiz, poetaren bertso-moldeak “betagarriak” eraikitzen dituela dirudi, ze olerkiaren hurrenkera kontzeptuarean halako luzapenak loturarik gabe geratzen dira, antza. Etendurak nabariak dira *Maldan-Behera* bertan, nahiz bere poemarik osatuena alde formalaren ikuspegitik berau izan. Poetaren exzentritate-joerak engainatzen du, batzuetan, idazlea irtenbide horien garapenean, baina, funtsean, neurri eta puntua betebeharraren morrontzak agintzen duela esanen genuke.

Harri eta Herri poemako 90, 114, 118, 132, 136, 138, 140, 142 orritan, adibidez, ez dira falta etendura kontzeptual susmagarriak. Beraietan elementu anitz modu behartuan (eta loturarik gabe) txertatuta agertu bide da. Adibidez, *taberna / lanperna / galerna / trena* lotzean batasunik gabeko multzo-kontzeptuala eraikitzen du. Puntuaren eta neurriaren mesedetan, sagar ustel asko tartekatzen du poetak, han-hemen. Horrelako susmoa ateratzen diogu hurrengo bertsoari:

Ezaguera zelebratzeko
topa genduen taberna
Mafarruako ardo gorria
Gipuzkoako lanperna
Nun zегuen galerna

*Argitzeko linterna
Atera ginan ordirik
Trenbire ura gelditzeko
ez zan bandera gorririk (Harri eta Herri, 138).*

Zertara datoz *galerna* eta *linterna* (edo eta lehenago *taberna* eta *lanperna*? Antzekoak atzeman daitezke bertsogintzako edozein lehia-
ketan, hots, mementoan proposaturiko puntuen bitartez osatu beha-
rreko saioetan; balio urri du behin jendaurreko saioa amaituta. Aresti
(nahiz bat-bateko inprobisatzailea ez izan) bertsolari askoen eten
ilogikoetan erortzen da, maiz.

Hona, beste kasu baten andana:

*Geuron kontra isuri nuan
nire odolan erdia
Ni ez nintzan erbia
Ni ez nintzan zerria (Harri eta Herri, 134)*

Hemengo *erbia* eta *zerria* nola lotu goitik zetorren *fuero* eta
sorterriaren tematikarekin? Esan beharrik ez dago, irtenbide horiek
puntuak eskatutako « betagarri » hutsak diruditela.

Antzeko aldrebeskeria atzeman bide diogu hurrengoari logikaren
aldetik: "*Gaurko kamio eta estartak / ez dira oso errazak / Gerra
bukatu berria dago / guztiz dira aldrebesak / Ok dira esamesak / Ez
pagatzeko mesak / Aita nirekin nenkarren / Gurdiak bulka egin zigun
da / aita il zan Baratzarren*" (Harri eta Herri, 140 or.) Hemengo
esamesak / mesak koadro logiko batean nekez lotu bide dira (pun-
tuaren mesedetan ez bada). Pasablea litzateke bat-bateko bertsolari
batentzat; ez, ordea, poeta batentzat. Ideietan jauzika ibiltzea jantzi
ez-josi batean "betagarri" eta "adabakiak" atontzea bezala da.

Neurriaren betebeharrak

Neurriaren arloan, Aresti bertsolarismoaren eredura berretorri
zen, lizardismoak suposatu zuen joera kultura utziz. 30. hamarkadako
belaunaldi gehienak irmo eutsi zien aranatar arauetara. Hala ere, bertsola-
riaren eskolak neurgintzan Arana Goirik eginikoak baino tradizio
gehiago zeukan; gure ustein, poesia jasorako Aranak proposaturiko
eredua ez zen gaitzestekoa (Ohienarteren kasuan ere gertatu zen

bezala, nahiz zuberotarraren eskola mintzaira erromanikoen ildotik hurbilagoa izan).

Bertsolarien eskola soillegia izan ohi da, silabismoari atxikiagoa (batez ere, hitz solte desberdinen loturak ematerakoan). Jakina de-
nez, Arana Goiriren arauetan bokale guztiz berdinetan sinalefa egin
beharrekoa da -eta bertsolariek diptongo-kasu askotan, sinalefara
ordez, silaba bakanen kopurura jotzen dute askotan, musikaren agin-
duz. Lizardik, Lauaxetak, eta geroago Gandiagak, bide bera erabili
dute eredu egoki gisa (nahiz tradizioz bestea bezain zaharra ez izan).
Bertsolaritzaren bidea silabismoari menderatuegia deritzagu, musika-
ko ia nota bakoitzari silaba bakarra atxikitzen diola (ondorioz, juntura-
ko hitzen diptongazio-kasuak albora utziz).

Arestik, askoek uste duten kontra (eta Mitxelenak ere ohar bera
egiten zuen) tradizioko eredu aunitz erabili zuen. *Harri eta Herri* poe-
man, konkretuki, kopia zaharren neurria erabili zuen batzuetan, hots,
8/8/10/8 delakoa. Beste liburutan 13/13/13/13-ko ahapaldi luzeak,
8/7/8/7/8/7/8/7 zortziko txikia, 10/8,10/8,10/8 zortziko handia eta
7/6,7/6,7/6,7/6 zortziko txiki berria darabiltza. Baditu beste konbina-
ketak ere, gehienetan, luzadura handikoak. Arestiren neurgintzan
(*Bizkaitarra* eta *200 puntu* poemetan bezala) bertso-mota luzerako
joera ikusten da. Arestiren metrikaz ikus: *L.Mitxelena*, "Aspectos de
la métrica de Aresti", FLV.1978, 406-413 or., *I. Sarasola*, *Obra*
Guztia I, Hitzaurrea 53-63. Aranaren neurri-berritzeaz, berriz, ikus
gure *Lizardi-ren lirika-bideak* II, 151-156 or.

Guk hemen ez dugu egin nahi poetaren neurri-ereduen azterke-
ta sistematikorik. Lan hau Aresti buruz probisional da. Guretzat
Arestiren joera bertsolarizanteak herritartze laua suposatzen zuen
bere mintzo poetikoari halako astuntasun errepikakorra egotzi zion
-eta bertsoera luzegietara jo zuen-. Arestiri Lizardi baten airotasuna
(eta hertsitasun estetiko) falta zaio ahapaldien tratamenduan.

Goazen poema batzuen neurgintza ikustera.

1) *Lehen poemak* (1954-59). Olerki horietan bi bertso-eredu da-
rabiltza, bat arrotza, bestea ez hainbeste. Hona biak:

3 a

8 a

13 a

5 a

Arreba
 Emaztegaia, alhaba
 Emaztea, ohakidea, no, izeba,
 Guztien ama (Obra Guztiak I, 103).

Bigarrena hamalaukoa da, hots, erdal sonetoen tankerakoa, nahiz silaba bat gehiago duen ahapaldiak, hau da, 12, ohiko 11 silaben orde. Puntua nabartasun bitxiz tartekatzen da. Hona bertsoaren egitura:

12 a

12 b

12 a

12 b

12 c

12 d

12 c

12 d

12 e

12 f

12 e

12 g

12 f

12 g

II) Bizkaitarra II. I-aren eredu bera azaltzen da, ia. Bizkaitarra III-an, berriz, luzadura handiagoko bertsoak daude. Bederatzi bertso-tako ahapaldiak ere agertzen dira. Hona ereduak:

13 a

13 a

13 a

13 a

6 a

6 a

6 a

6 a

12 a

Beste batzutan 13/12/13/12/13 –eta 6/6/6/6 12koa– darabil. Puntu hain luzea duen ereduari 6/6/6/6-ko silabismo laburra sartzea ongi etortzen zaio. Puntua bat-bera bederatzi bertso-lerrotan egiteak, ordea, Arestik ohiko dituen errima pobreak sortzen ditu (batzuetan, -ik eta -ua moduko amaierak errepikatuz). Adibidez, -ik / -rik deklinatiboa bederatzi lerroko ahapaldian zortzitan ematen da:

*Parkaziñua gura dautsat orain biotzetik
Ezin ikusi leiketelako gizon baten meriturik
Beraren falta gusti-gustia ezpada ikusten aurretik
Gure herriaren kontra falta bat dauko Garatek bakarrik
Lengo bertsuan modu txarrian erakutsi deutseat nik
Baña orregaz eztoz esaten meriturik eztaukanik
Millaka kontatzekorik
Kantatuko neukez poz-pozik
Bat ez izteko ezpalegoke urte beteren bearrik*

(Obra Guztiak I, 160)

Hemengoaren eskema hurrengoa litzateke:

18 a
18 a
18 a
18 a
18 a
18 a
8 a
8 a
18 a

18-ko silabismoa jatorrian 10/8, 10/8-tik dator, eta bertan $5 + 5 = 10$ eta $5 + 3 = 8$ etenak atzeman daitezke, baina ez beti.

III) *Maldan-Behera*. *Maldan-behera*-n ere bertsolaritza tradizionaletik harturiko elementu anitz dago. Aresti-k tartekatzen dituen 6/6/6/6 eta 5/5/5/5 talde laburrak, askotan, ez dira neurri luzeagoen etenetik sorturiko zatiketak baino (ze, esan dugunez, 13/13 ereduaren azpian 7/6, 7/6, 7/6, 7/6-eko eskema egon daiteke, eta 10/8, 10/8 pean 5/5, 5/3-koa).

Maldan-Behera-n hiru egitura nagusi atzematen dira. Lehenengo eta hamaikagarren poeman 10/8, 10/8, 10/8 delakoa dago, eta biga-

rrenean 13 ahapaldi egiten dituen sei bertso-lerrotako 13/13/13/13/13/13 eskema, a/a/b/c/c/d puntuaz. Hona adibide bat:

*Amaitu zenean galtzada luze hori,
zentzu gabe nintzen lur gainean erori,
arrosadi bateko aihenaren kontra,
Meskatila honen besartean esnatu
nintzen, zidalako baltzeo bat kantatu,
egungo oilaritean, txorien gisara (Maldan-Behera, 205)*

Talde berean aire arinagoa duen neurkera ere agertzen da, hots, 11 bertсотakoa.

Beste egitura estrofikoa 13 bertso-lerrotakoa da, puntua honela atontzen dela: -a, -a, -a, -a, -a, -a, -a. Atonketa hau autorearen asmakizuna izan daiteke (beste kasu batzutan bezala):

*Gure maisua izan da,
esperantza gaiztoa.
Aspalditik da hori
gure amonaxoa;
guztia eztiа da
beti bere ahoa;
baina gizagajoa
oso makal dago,
herbalkeriak joa.
Amonarik eztaukat;
horregatik otsoa
hurbildu zitzaidan niri,
makurturik lepoa.*

Oraindik beste egiturak ageri dira. Batzuetan, 15 lerroko ahapaldiak erritmo laburragoko osagaiak dituela erdian (6/6/6/6-koak), eta 13/13/13/13.ko bertsoek 7+6-ko etena islatzen dute. Hauetan aspergarritasunaren arriskua *gainditzen* da. Arestiri ahapaldi batzuen erdian bertso-lerro laburragoak artekatzea atsegin izaten zitzaion.

Maldan-Behera poema –neurriari eta muinari dagokionez– beste poemak baino nabarragoa da.

IV) *Zuzenbide debekatua*. Poema honetan formula luzeak agintzen dute, bertso labur zenbait, noiz-noiz, tartekatzen dela. Puntuak,

maiz, deklinatibo berdinen karian jarraitzen dute. Hona adibide bat:
13/13/13/13/6/6/6/13:

Walt Whitman bizarduna badoa kantari
Patri Arka berri bat dirudi ta hari
Ekarri dizkiote loreak ugari
Ohore eman dezaion udaberriari
Goi mendiari
Eta hibaiari
Emakumeari
Eta gizonari
Bainan oroz gainetik bere buruari (Obra Guztiak I, 342)

Hemen ere bederatzi puntutatik zazpitan *-ari* deklinatibo datibal bera ageri da (*hari, udaberriari, mendiari, hibaiari, emakumeari, gizonari, buruari* kasuetan).

Beste formula zortziko *handi* ohikoan ondua dago, hau da, 10/8,10/8-koan, batzuetan $5 + 5 = 10$, $5 + 3 = 8$ eskemazko etenaz (adibidez, "*kantatzera kopla bian*" eta "*parlamentu hitzegina*" lerroetan).

Orobat, baditu 7/6,7/6-ko formula *txikian* atonduriko ahapaldiak:

Joaneren bihotzak
eztik barkatuko,
blankoaren arraza
inoiz onartuko,
haren okerbideaz
eztuk ahaztuko:
Hori egia dela
Jainkoa lekuko (Obra Guztiak I, 350)

V) 200 puntu. Izen berak adierazten duenez, poetak berrehun puntuz osaturiko poema ekartzen du. Eginkizun nekeza –eta arrisku-tsua– bera; saio horretan Aresti irtenbide aski merketara irristatzen da. Puntuak tartekadurazko prozeduraz aldatzen doaz. Sistematizazioa sugerigarria izan arren, lan gaitza paratzen da. Hona puntuen eskema:

a b a / b c b / c d c / d e d / , eta abar.

Neurria *berrehun* bertsotan zehar berdina da, hots, 13/13/13-koa. Neurri horren azpian (etenaz edo emistikioaz) 7-6,7-6.ko eske-
ma datza gehienetan (baina "zer da, an erregeak, daukan bihotz
sikua" bertsoan egitura 6 + 7-koa da, eta ez da bakarra). Hona bi
ahapaldi:

*Eta berehala, agertu zen mendia
Zihorra zekarrela, esku ezkerrean
Eta gerritikan, ezpata bat haundia.
Ezagutzena zaitugu, hibaiko lurrean
Zihorra izena da, dakigunen hibaia
Habe sendoa zara, lege zaharrea* (Obra Guztiak I, 362)

VI) *Euskal trajedia*. Neurriaren aldetik poema osoan eskema
bat-bera hedatzen da, aspergarritasunezko ondorio nabariaz. Neurria
13/13/13/13/13/13.koa da, askotan 6 + 7-ko etenez atondua.

*Hola gobernatu zure gure herria:
Petroak ebaki baitzeuzkidaten gero,
aparejatu zuten Gernika ta Sion.
Honela baitabil bakarrikan zerria,
zezenak maitatu behar direnez gero,
haren ama-putari kaka egin nion* (Obra Guztiak I, 370)

VII) *Euskal komedia*. Hemen ere 10/8,10/8 eskema tradizionala,
puntuia bertso-lerro *paretan*, bertso-lerro barruko banaketa 5 + 5 =
10, 5 + 3 = 8-koa dela (nahiz-eta ez beti). Poema guztiotan bertsola-
ritzaren ildoaz azpimarratzekoa da.

VIII) *Mailu batekin*. Bertan koplak zaharretako eskema ageri da,
hau da, 8/8/10/8 neurritzko koplak, puntuia a, a,-,a araukoa dela.
Orobat, azaltzen dira olerkiak 7/6,7/6 zortziko txiki *berrian*, lau ber-
tsotan soilik atondua. Beste formula erabilia 10/8,10/8,10/8,/4-koa
da, eta, orobat, 6/5,6/5,/4-koa.

*Hona koplak zahararren tenorean:
Harian dago enada
Urkatuaren soka da
Epetxak eta txantxangorriak
Harrapatzeko segada* (Obra Guztiak I, 414)

Eta zortziko txiki berri ebakian:

*Ta bospasei geratzen
Bazaizkit buruan
Dantzan egiten dute
Bion inguruan (Obra Guztiak I, 418)*

Azkenik, 6/5,6/5/4 egituraz:

*Gorbeian galdurik
Ibili gara
Barruan sarturik
Daukat ikara
Ai!Ai gure! (Obra Guztiak I, 404)*

IX) *Harri eta Herri*. Poema-liburu hau, zati handi batean, "poesia askean" atondurik dago, eta nabaria da bertan, muina eta formaren aldetik, Otero, Celaya eta Ferreiro poeta sozialen eragina, beste lan batean azaldua dugunez. Lehendiko "poesia sozialaren" ildoan bertan gotortu egiten da, poesia bertuosistaren zapuzketa areagotuz. Poeman zehar koplak zaharren teknika -8/8/10/8.koa- garatzen da. Liburuaren laugarren zatian, batez ere, neurri-joera nagusiagoa da. Bertan, orobat, 10/8,10/8,7/7,8/10/8 moduko neurriak ematen dira.

*Euskal Herrian ez det ikusi
oraindik bide zuzenik
Orregatikan ez det egingo
aipatu nire izenik
Inoiz ez det esan nik
kaletarra naizenik
Edo-ta baserritarra
Iparragirrek bezala egun
joko det nire kitarra (Harri eta Herri, 128)*

Bertsolaritzaren tradiziokoa da, beste behin. Puntuak hurrengo segida du: -,a,-,a,a,a,b,-,b. Han-hemen, bestalde, 10/7,10/7,8/3, 10/7-ko bertsoak eta beste konbinaketak azaltzen dira, eta 8/8/8/8-koa ere bai bigarren zatian:

*Zerutik dator harria.
Mundikan berriz argia?
Gau illun honetan dakust
zure aurpegi garbia (Harri eta Herri, 50)*

Eta, berriro, kopia zaharraren tenorean:

*Eman zaidazu bihotza eta
ken berriz nahigabeak
Esan noiz garen izanen gure
Etorkizunen jabeak (Harri eta Herri, 76)*

Agian, kopia zaharren araura eginiko bertso hauek dira *Harri eta Herri* poemako zatirik estimagarrienetakoak. Oraindik baditu poetak beste konbinaketa urriak, tradizioko neurrien ondoan eten bereziak tartekatuz.

Azkenik, *Euskal Harria, Harrizko Herri Hau* eta *Azken Harria* poemategiak, gehienbat, neurririk gabe atonduak daude, eta beraietan bilbotar poetaren poesigintza sozializantea gorabehera formal desberdinetan jalgitzen da (ordu-arteak poesia lizardiarra, sinbolista eta erromantikoa albora utziz).

"Exzentrizismoa"-ren lanketa zenbait

Gabriel Arestik, berariaz, literaturan ematen den alde eszentrikoa ere landu zuen. Joera horretan, nolabait, poetaren izaera islatu zen. *Bizkaitarra, Maldan-behera, Harri eta Herri* eta beste poema zenbait alderdi bitxi horren isla da. Izan ere, Aresti, polemikaria ez ezik, eszentrikoa ere bazen une batzutan. Aski ezaguna da berak utziriko kopia hura:

*Poeta naizen ezkerro
eztut zerurik espero.
Bederatzi kopia ditut
lau zuhur eta bost ero (Harri eta Herri, 48).*

Jakina da XIX mendeko sinbolismoa ezkerro, estetika eta poesia, maiz, alderdi itsusi, zatar eta eszentrikoak landu zituzten. Ez ahanzi Baudelaire, Verlaine eta beste hainbat poeten jarrera. Gerora, surrealismoak, dadaismoak, eta abarrek antzeko lanketak areago ondu zituzten. Arestiren exzentrizismoa ez da hainbeste estetiko, tipologiakoa baino. Arestiri gauza batzuek barre egitea, erlatibizatzea gustatzen zitzaion. Horregatik bere obrako pasarte batzuen harrokeria eta umiltasuna, alderdi ludikoa eta «arrotea»; bi jarrerak, nahasian daude. Hona hurrengo aitopen apala:

*Egia da Oteizaren eskultura eztudala
nik konprenditzen,
baina ni eskolarik gabeko gizon bat naiz,
eta hori ez da harritzekoa (Harri eta Herri, 96)*

Bide berdinetik beste pasarteok ere:

*Harek listoentzat eskulpitzen zuelako,
eta nik
tontoentzat
eskribitzen
dudalako* C2 55 (Harri eta Herri, ibidem)

*Mi baino barregarriagorikan
ezta ezein pailazo;
han trankil ezta biziko inor,
hain lazo (Harri eta Herri, 162)*

*Inor eztu
nik baino
adimenturik gutxiago (Harri eta Herri, 116)*

Eta "burlaren" lanketa Oteizaren bidetatik (eta beti ere Arestiren jarrera eszentrikoaren baitatik) ondorengoa:

*Behar-bada esanen du
nik eztudala bururik,
(egia da eztudala txapelik edo ereinotz-koroarik
irabazi nai),
esanen du,
naski,
Bilbon eztagoela sobera kanorerik,
sobera zentzurik (Harri eta Herri, 112).*

Hau dena, antza, txantxetako jokoak zen, Aresti "eszentrikoari" atsegin zitzaion zerbait. Lehenik poeta txit apal azaltzen bazen ere gero harro agertuko da euskal literaturako urrezko orriak beretat errebindikatuz. Ez ahaz, gainera, *Maldan-behera* poemako azpitesietako bat *mesianismo* euskalduna dela (Zaratustraren bideak jarraituz).

*Gizon horri etzaio gustatuko
nire buruaz mintz nadila, baina
hura ez da konturatzen ni naizela
mundu honetako gizonik jakintsuena.
Ezta jakitun urrikaria (Harri eta Herri, 38).*

Eta, kerantza *mesianikoaren* oihartzunetatik, hurbilago:

Nire buruaz mintzatzen naiz, naizelako
munduaren neurria,
Barka bezaidate ...
Nire buruaz mintzatu behar dut, hura delako
(ni naizelako)
hobekien ezagutzen dudana...
Dena dela, ni naiz mintzatzen naizena,
eta *mudua* diot,
nire zihorraz neurtu behar dut mundua,
beste neurririk ezin baitarabilket (Harri eta Herri, 36).

Beste batzuetan "exzentrizitatea" *ironiarekin* nahasten du, ondo-
rio bitxiagotara iritsiz:

*Bart entzun nion bati
euskal kuzinaren ganean mintzatzen,
nola arraultzak jarri behar diren
sukaldearen azpian (Harri eta Herri, 118).*

Hemen Arestik joko ironikoa dago *ganean (kuzinaren ganean)*
eta *azpian (sukaldearen azpian)* kontraezarrit. Honelakoekin aritzea
laket zitzaion, maiz, bilbotar poeta "ero" autoizendatuari. Hona beste
adibide bat:

*Nik poetatzatik
dimisioa
presentatu nuen
kantsanzioaren aitzakiarekin... (Harri eta Herri, 112).*

Hemen ez dago misteriorik, Arestiren izaera ironiko-exzentrikoa
eta "adarjotzeilea" nabarmentzen dira. Gabriel-ek ez zuen konplexu-
rik bere buruari "eroa" deitzeko, ikusia dugunez.

Bestalde, batzuetan, alderdi "eszentrikoa" "arlotekeriarekin" ere
lotzen da. Honetan ere Arestik ez du azalduko konplexurik, nahiz alde

horrek bere poesigintzari, agian, seriotasuna kendu. Pasarte serioe-netan ere, bat-batean, bilbotarrak gauza arrunt eta arloteenak tartekatzen ditu (berriro, ironiaren ildoa jarraituz). Orixe, Lizardi, Ira-tzeder baten poesigintzan pentsaezinezkoa gertatzen den alderdi "arrote" hori presente dago Arestiren obran. Baina, alderdi hori poesia modernoak bere egin du, eta Miranderen poesian ere badago ironiarik, nahiz ez "arlotekeriarik". Novalis-ek, Baudelaire-k eta beste batzuek "el cultivo de lo deforme" delakoa landu zuten. Aresti-ren jarrera hortik ere ibili zen.

"Arlotekeria" horren tematikan *zerriak, astoak, astarrak, gerna*, euskal "tripazaikeria" ukitzen duen eremua ere lantzen du, bes-teen artean. Hona adibide bat:

*Gizona atinik lurrean,
komunari begira.
Satzu jateko gogoak,
molde askotako dira.
Gorotzak eta gernuak,
eman dute begira (Maldan-behera, 208).*

*Bularrak moztu zizkaten eta
Euskalerrriak diotsa
Solomo luze dultzerik gabe
Eman zaidazu bihotza (Harri eta Herri, 76).*

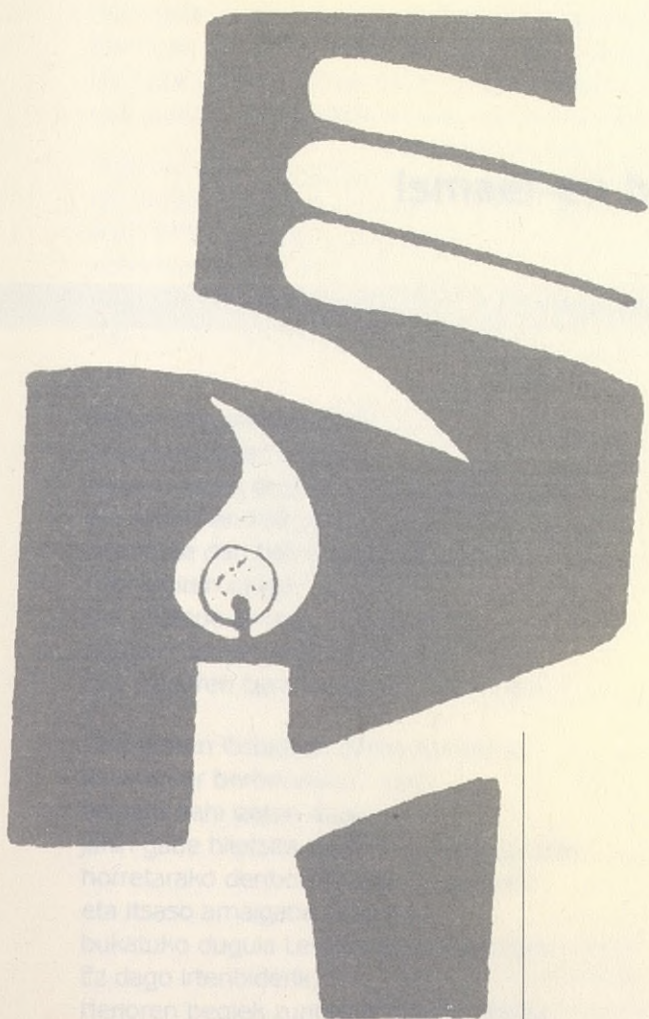
*Errezo franko aditu zuan
aitaren gorputz ustelak
Dirutan ongi kobratu zuan
ango parroko ezkelak
Opil eta pastelak
Txokolate mistelak
Ederra okasiua
Modu orretan irabazteko
Jaunaren barkaziua (Harri eta Herri, 144).*

Honelako ateraldiak etendura tematikoaz tartekatzen zituen, ba-tzutan. Agian, taktika baino ez zen.

Literatura arrunta hau pentsaezinezkoa litzaieke 30. belaunaldiko olerkarietara erabiltzea; Arestiri ez, ordea, bere jarrera poetikoan beste

bide herrikoiak ere posible zirelako. Gaitza gertatzen den Aresti-ren poesigintzan halako oreka bilatzea.

Arestik idatzi zuen guztia, noski, ez da tenore honetakoa. Ikuspegia ez dugu galdu behar. Adibidez, *Maldan-behera* poeman (*Bizkaitarra* deiturikoetan ez bezala) beste malla garaiagoan mugitu zen; alabaina, goian ekarririkoak ere Arestirenak dira, eta testu horiek bere poesiaren desoreka nabarian uzten dute.

hoñretarako deno
ela itsoa amaigat
buzuko dugun le
Ez dago itenbide
henoren begiek zuri
zure bila datosenan.

Iturbide bakarra bera
eratasunean erakotan dago
Eskatu jakien gutun guzietan
eta on bai zuri errongetan
Auzo gure harritsuaren
zuri leusotuz, lanetan

SORKUNTZA

Ismael-en balada

Pello OTXOTeko

Denak itsasoratzen gara
ezezagun baten ontzian.
Zerumugaren deiadarra barneratuta dugu
eta ezbai handirik gabe
isilgordea den barne-ahotsari
men egiten diogu.
Dei nazazue Ismael, badaezpada,
egunen batean urek irensten banaute
nire izenaren berri norbaitek izan dezan.

Norberaren ibilbidean behin eta berriz
ibaiaren ur berberetan bi bider
bainatu nahi izaten dugu,
jakin gabe hiletsita dagoen gorputz gureak
horretarako denborarik izango ez duela
eta itsaso amaigabe sakonean
bukatuko dugula Leviatanaren besoetan.
Ez dago irtenbiderik,
Herioren begiek zurtasun hutsala dagite
zure bila datozenean.

Irtenbide bakarra baina
erotasunean erortzean datza.
Eskatu galdera guztien erantzuna,
eta orri bat zuriz emango dizuet,
Ahab gure Kapitainaren begiak bezala,
zuri lausotuak, lainezaz blaiturik.

Nahiago nuke ez egin
baina ez daukat beste irtenbiderik:
itsasoan murgildu edota amildu.
Zure lorratzaren aparrak dena zuritzen du,
eta hurakanaren begian
geure bizitzaren oihalak puzturik daude.
?Aurrera! Aurrera madarikatuok! ?
Ez dakigu Ahab-en eldarnioa den
ala jakinduriaren deia,
baina ezerezaren zuritasuna
geure izate tragikoaren helburu da.

Baleak irentsiko nau Herioren aldarean,
baina eskainidazu arren idaztearen doaia.
Jauna! Utzidazu otoi, iraupen ttiki baten giltza,
eta istorio latz honi amaia emango diot
azkenean John Huston bakean gera dadin.

Ilunpetan abiatzen den borondatea

Ilunpetan abiatzen den borondatea
ez da borondatea, sena baizik.
Eta senaren bidea, ilinti ñimiñoetan
argitasunezko leihoak topatzen ditu.

Heriotza ez da hain tragikoa.
Heriotzak denborapeko baldintzetan
lekutzen gaitu.
Eta lekutze honetan
denboraren errepika ezinezko jarraitasuna
etengabe jasan behar.
Eternitatezko baldintzetan
gertakariak behin eta berriz errepikatzen
kondenaturik geundeke.
Baina hasieradun eta bukaeradun ibilbide honetan
gertakari guztiak paregabeak eta bakanak dira.

Horregatik geure une gogoangarriak
eternoak dira
eta gure gureak,
oso gureak.

Argitasunezko leihoetatik, eta borondatearen bidez,
denborari une ttikiak lapurtu nahi dizkiogu,
ilinti ñimiñoen amets zipriztinak,
ezerezean lekutu ezin daitezkeen
zedarririk gabeko gogorapen liluragarriak,
ahantzuran hiletsiko ez diren uneak.

Atzo, muxu paregabeak
elkarri eragin genizkion.
Zure mingainak zapore berezia zuen.
Eta laztanetan blai eginda
gozotasunezko izara xamurrez
mela-mela eginda lokartu ginen.

Atzo, denborari,
eternitate zati ttikiak
lapurtu genizkion.

Ilunpetan abiatu zen borondatea,
sen hutsera eraldatua.
Eta senaren bidea, ilinti ñimiñoetan
argitasunezko leihoak topatzen ditu.
Eta leihoetatik, ilinti ñimiñoen amets zipriztinak
ezkilen horditasun burrunbatsua daragi:
eternitate zati ttikiak.

Handitasun zabalean eta galduan
eternitate une horiek
edozein izarra baino
ñir-ñir dizdizariagoak dira,
une labur batez
badira ere.

Maitaleen musua

Bi kandela iluntasunaren konplizitatean
bi sugar begi bietan islaturik
bi ispiluen aurrez aurreko irudi etengabea
argiaren joan etorria begirada sortuz
txinparta beroak ukimenik gabeko laztanetan
usaimenik ez duten lurrinen dastamena
soinu ororen harrabots urtua
batasuneranzko bidexidor xamurra
itzalek gantzuturiko marko doratuan
ezpain biak bateratzera doaz ...

eta maitaleen musua
euli baten hegalaldiak galarazi zuen.

Maitasuna, minaren fruitua

"Tu justificas mi existencia.

Si no te conozco, no he vivido.

Si muero sin conocerte, no muero porque no he vivido."

Luis Cernuda

Maitasuna mina da, min etsia,
negar isila darion min hautsia.
Mendeetan zehar itzalek ehoturiko
zuku gordina eta zorne uherra.
Galtzaileen liliek ernatutako
zuku hau oparoa da
munduko zokorik ilunenean.

Gaur ezagutu ditut
zuri dauden maitasun begiak
baita maitasunaren folio zuriak ere.

Maitasunarendako beharrezkoa da
denbora, denbora asko,
bokazioren bat, grina pittinkada,
ate gutxi batzuk sartzeko
eta leiho ireki ugari irteteko,
—edo behinik behin
irten ahal izateko, edonoiz—.

Bakardadetik gatoz
eta bakardaderantz goaz.
Hala ere, zaila egiten zaigun oraindik
gure bakardade hori apurtzea.

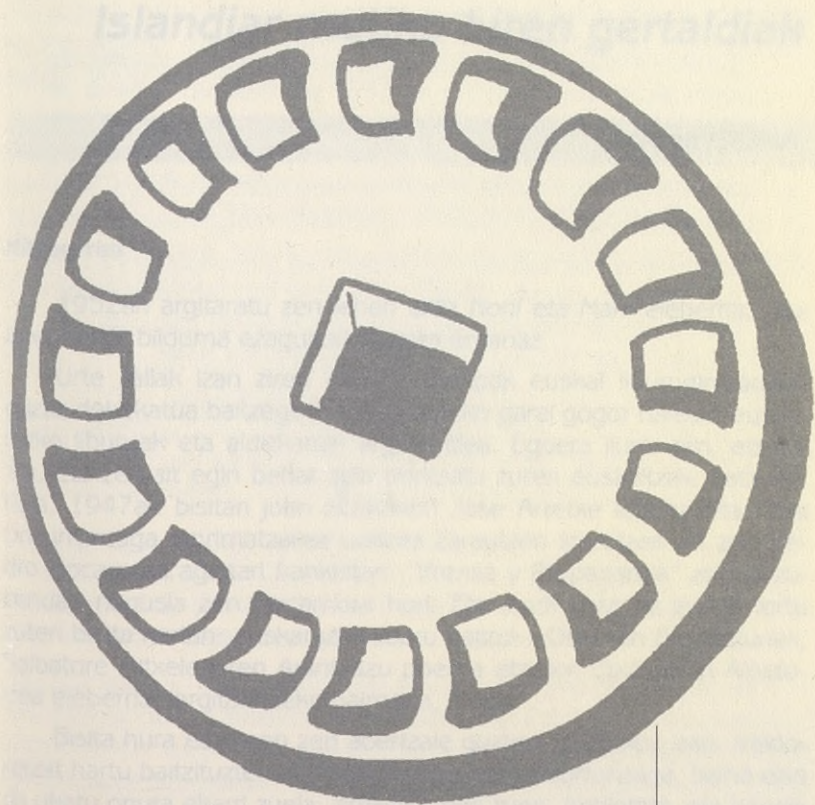
Gaua, tolestura hutsa da hitzendako.
Haizea, traba ttikia banandurik dauden maitaleentzat.
Eta mendi xirriparen jarioa,
han mendiaren puntaren puntan,
zeruak eta lurra elkartzen dituen
hari hauskor, fin eta mehea.

Luzaituidan eskua maite,
higana heltzerik ez baitinat!

Mendeetan zehar itzalek ehoturiko
zuku gordina eta zorne uherra,
garden, landu eta argia bihur dadin,
luzatuidan eskua maite!
Maitasunaren mina, min etsia,
negar isila darion min hautsia,
berriz ere zukutu nahi dinat,
fruitu iraunkor eralda dadin,
eusleku gotor atzeman ezina antzaldatu.

Azken finean,
maitasuna soilik hitzen kontua den.
Hire azalera hurbiltzeak, ordea,
unibertso berri bat aurkitzea
suposatu hunan niretzat.
Eta unibertso honetan sartzean
hire izatea zoko guztietan
barreiatuta topatu ninan,
osotasunaz gainezka galdurik
norabiderik gabe hire izate zabalean.

Luzaituidan eskua maite,
higana heltzerik ez baitinat!

ITZULPENAK

Noni eta Mani *Islandiar mutiko biren gertaldiak*

Joxean MUJICA

Hitzaurrea

1952an argitaratu zen lehen aldiz *Noni eta Mani* eleberria, 'Kulixka Sorta' bilduma ezagunari hasiera emanaz.

Urte zailak izan ziren ordura artekoak euskal liburugintzarako, guztiz debekatua baitzegoen gerra osteko garai gogor haietan euskarazko liburuak eta aldizkariak argitaratzea. Egoera iluna zen, etsigarria, eta zerbait egin behar zela pentsatu zuten euskaltzale batzuek. Hala, 1947an bisitan joan zitzaizkion Jose Artetxe idazlea eta Patxi Unzurrunzaga inprimatzailea udaldia Zarautzen igarotzen ari zen Pedro Rocamora agintari frankistari. "Prensa y Propaganda" arloko zuzendari nagusia zen Rocamora hori. Eta inork uste ez zuena lortu zuten bisita hartan: euskarazko liburu batzuk –Orixeren *Euskaldunak*, Salvatore Mitxelenaren *Arantzazu* poema eta Jon Etxalderen *Alostorrea* eleberria– argitaratzeko baimena, alegia¹.

Bisita hura ez omen zen abertzale guztien gustukoa izan, traidoretzat hartu baitzituzten batzuek Artetxe eta Unzurrunzaga, baina ezin da ukatu onura ekarri zuela: zirrikitua ireki zuen, behintzat, eta handik aurrera hasi ziren poliki-poliki euskal liburuak argitaratzen.

Eta hala, aukera hori baliatuz, P. Unzurrunzagaren 'Icharopena' argitaletxeak 'Kulixka Sorta' bilduma argitaratzen hasi zen. Lehen zenbakia, esan dugun bezala, Juan Esteban Svensson islandiarrak

(1) Ik. Joxe Ramon Zubimendi eta Mikel Atxaga, *Joxe Artetxe (1906-1971)*, Bidegileak, 2001, 18. or.

idatzi, eta Plazido Muxikak euskarara itzuli zuen *Noni eta Mani* eleberritxoa izan zen.

Jakingarria da nola aurkeztu zuten liburua, erdaraz, azalaren atzealdeko oharrean:

EDITORIAL ICHAROPENA presenta en este primer número de «Kulixka Sorta» la obra de Juan Esteban Svensson, el escritor islandés, titulada «*Nonni und Manni*».

SVENSSON (que es el mismo NONNI protagonista de la narración) nació el 16 de Noviembre de 1857 en Mödruvellir, cerca de Akureyri, al norte de Islandia. Ingresó en la Compañía de Jesús en 1878 para cumplir el voto de ser misionero como San Francisco Javier episodio narrado tan maravillosamente en este mismo libro. Murió en Colonia el 16 de Octubre de 1944.

Las obras del famoso escritor nórdico han sido traducidas a más de cincuenta idiomas. Svensson expresó con verdadera ilusión en numerosas ocasiones su deseo de que fueran traducidas a la lengua de San Ignacio de Loyola y San Francisco Javier.

A la pluma del prestigioso escritor P. Plácido Múgica, S.J., autor de excelentes estudios euskerológicos, que tuvo la suerte de convivir con Svensson en Valkenburg, se debe esta magnífica traducción vasca de «*Nonni und Manni*».

KULIXKA SORTA de EDITORIAL ICHAROPENA, de Zarauz, se complace en estrenarse con una obra del universalmente conocido escritor Juan Esteban Svensson, correspondiendo así a los deseos que éste, ilusionadamente, expresara en vida.

Ez da zorrotza izan behar aurkezpen horri darion 'zuritze' kutsuari antzemateko. 'Escritor universalmente conocido', San Ignazio eta San Frantziskoren aipamena, erlijio edukia, hainbeste hizkuntzatarata itzulia izana..., denak dira garai hartako zentsura estua gairiditzeko moduko mezuak.

Liburuaren edukia ere agerian geratzen da aurkezpen hitz horietan: kontakizun jainkozalea da liburu honetan eskaintzen zaiguna, gazteak onbidera erakartzeko egokia, ereduzkoa, prosa errazez idatzia... Garai eta giro jakin bati dagokiona, bistan da. Irakurle mota jakin batek gustura irakurtzen duten horietakoa.

P. Muxikaren itzulpena ere 'goxoa' eta irakurterraza da. Garbizailea zen Muxika, eta leku gutxi uzten die hemen ere erdarakadei,

baina ez da hargatik pisu egiten haren prosa. Esaldi laburrez eratua dago, lokailu egokiz lotua. Eta horrek arintasuna ematen dio: arin eta erraz irakurtzen den prosa da.

* * *

Lehen edizioa agortu ondoren, bigarren edizioa egin zuen Bilbo-ko 'Mensajero' argitaletxeak 1968an. Guztira, argitaraldi biak kontuan izanda, 6.000 ale saldu omen ziren.

Orain, berriz, P. Muxikaren jaiotzaren mendeurrena dela oroitzuz, hirugarren edizioa aurkezten dugu, euskara batuan emana. Egokitze horretan egindako aldaketak ez dira, halere, handiak izan. Euskaltzaindiak batasunerako eman dituen arauak izan ditugu kontuan, ez besterik. Hiztegiari dagokionez, e(rabili) ikurra duten formak ez ezik, h(obetsi) dutenak ere aintzat hartu ditugu.

Zalantza handiak izan ditugu *tt* grafia duten hitzekin: ugari erabiltzen du grafia hori Muxikak, baina arau zehatzik gabe, noiz bai noiz ez. Aurreko *i*- bokalaren eraginez sortuak izan daitezkeenak (*maitte*, *dittu*, *nabaittu*...) -*t*- bakunaz eman ditugu beti, berak inoizka egiten duen moduan; bokalaren eragin hori tarteko ez izanik adierazkor izan daitezkeenak, berriz, bere horretan utzi ditugu (*kuttun*, *muttur*).

Beste kontu batekin ere izan dugu zalantza: nola eman *nere* izenordaina, aditzean 1. pertsona tarteko denean, *nire* ala *neure*? *Nire* forma hobetsi dugu, *neure* egokiago zela iruditu zaigun kasu jakin batzuetan izan ezik.

Jose Antonio Mujika

I.- Txilibitu liluragarria

Islandiaren goialdean badago Eyjafjordur izeneko itsasbazter zabal bat. Hantxe ageri da Akureyri deritzon herri txiki zoragarria. Ni bada Akureyri nire jaioterrian, hamaika urteko mutiltxo bizi nintzeanean, etorri zitzaigun gizon bat gure etxera, ikustaldi bat egitera. Haren izena Arngrim zen.

Gure etxeko ahaide zen nondik edo handik eta horregatik harre-
ra maitetsua egin genion.

Ikustaldi hura ez zen ez gertaera hain handia izan; baina halaz ere nire geroko bizitzari ondore bikainak ekarri zizkion.

Zerbait jan ondoren, txilibitua entzun nahi ote genuen, galdetu zigun Arngrimek.

«Bai, bai»; erantzun genion guztiok batera.

Nire ikusnahia bizia zen; halako erestresnarik ez bainuen orduarte inoiz ikusi.

Atera zuen Arngrimek larruzko zorro mehe bat; bere kolkoan geldiro jarri eta ireki zuen.

Txilibitu beltz eder bat ageri zen.

Zati askotan zegoen eta lehenbizi gertu egin behar zen.

Puska guztiak gertu ondoren, gauza nabarmen hura ahoan ipini, ezpainak busti eta hasi zen jotzen.

Zoratuta nengoen ni. Soinu atsegingarri hark zeharo liluratu ninduen. Hain gauza ederrik ez dut uste inoiz entzun nuenik.

Arngrim gainera txilibitua jotzen mutila zen, izan ere!

Haren grinarik handiena txilibitua jotzea zen; berak zioenez, joan-etorri guztietan berekin zeraman txilibitua.

Jo baino lehen, soinu edo musikaren adieraznahia azaltzen zigun beti.

Alemania, Danimarka, Ingalaterra eta Frantziako eresi berezietan entzun genizkion.

Soinu haietako batzuk tinko-tinko dauzkat oraindik buruan. Hain sakonki ukitu zidaten bihotza, ukitu ere!

Doinu bigun eta xamur haiek gero eta gehiago zoratzen ninduten.

Musikan huraxe zen gainera nire lehenengo entzunaldia!

Gauean, guztiak lo zeudela, arrotzaren gelara joan eta bere trebetasuna erakusteko eskatu nion.

Arngrim nire zaletasunaz oso harrituta zegoen eta nire eskuei eutsirik, esan zidan:

«Ene adixkide txikia!; ez nuen nik holakorik uste; baina tamalez gau honetan bakarrik egon behar dut zuenean. Horregatik bada, asti gutxi izango dut zuri erakusteko».

«Bai, baina ni asko lehiatuko naiz ikasten; erakutsi iezazkidazu behintzat gauza beharrezkoenak oraintxe gau honetan».

«Orain? Orain gauean, guztiak lo daudela? Hori egin genezakeela uste al duzu?».

«Bai, ederki egin ere. Isilik, oso isilik jo dezagun».

Nire gogo bizia ikusirik, harrituta zegoen Arngrim; eta behatzak nola ipini erakutsiko zidala, esan zidan azkenean.

Harekin gau-gaueraino egon nintzen, txilibitua gelditu gabe jo eta jo.

Azkenean honela niotson nik neure buruari: «oraingoz nahikoa badakit eta gainerakoa neronek ikasiko dut».

Eta gero Arngrimi: «Txilibitu hotsa nire ustez nik entzun ditudan guztietan ederrena da».

«Ondo diozu, gaztetxo. Soinu honetan zoragarritzko gauza sakon bat badago. Soinu horrek piztiak ere laster bereganatzen ditu. Sugeak, sagu tzarrak eta itsasoko arrainak ere soinu honek agudo zoratzen ditu. Alemaniako hiri batean diotenez, "Hameln-go Sagu tzar Ehiztariak" txilibitua jotzen zuenean, sagu tzarrak alde guztietatik irten eta atzetik jarraitzen omen zioten».

Gutziz harrituta esan nion nik:

«Sagu tzarrak, bai, baliteke. Baina itsasoko arrainak ere, zuk diozunez, txilibitu soinuaz erakarri al daitezke?».

«Bai, horixe, adiskide».

«O! esadazu ba, nola egin liteken hori».

«Itsasoan toki bakar batera joan, han isilik gelditu, eta gero hasi behar da soinu luze eta zorrotzak jotzen. Horrela zerbait jardun ondoren, arrainak ur gainean azaldu eta alde guztietatik geldi-geldi igeri etortzen dira eta adi-adian txalupari noranahi jarraitzen diote».

«Bai ote?, eta niri ere jarraituko lidaketela uste al duzu?».

«Jakina, laguntxo; soinua behar bezala ateraz gero, bai noski».

Honetan oso berandu egin zitzaigun. Horregatik ohera arin joan behar izan nuen.

Gauaz txilibitu soinuaz amets egin nuen.

Sagu tzar eta sugerik eztago Islandian; arrainak ordea bai erruz.

Itsasoa alde guztietan neukan eta txoko baztertuak nonahi.

Nire erabakia sendoa zen: txilibitu bat eskuratu eta arrainak liluratzera joan behar nuen.

Biharamunean, Arngrimek alde egin bezain laster, nire aitaren gelara joan nintzen.

Bere idazmahaian zegoen aita.

Berehalaxe egin nion nire eskaria.

«Aita, txilibitu bat banu, huraxe bai nire poza! Emadazu arren, Arngrimek duen bezalako bat erosteko dirua».

Begiak zabal-zabal irekiaz, luma utzi, aulkian bira egin eta honela esan zidan:

«Txilibitu bat erosi nahi duzu, beraz! Eta horretarako diru asko behar dela, ez al dakizu? Itxoin ezazu zerbait, horixe da onena. Gero horretaz hitz egingo dugu».

«Aita, orduan merkeago bat erosiko dut. Txilibitua jotzen ikas-
teko zale-zale nago eta».

Aitak barre eginaz esan zidan:

«Hola bada, semetxo, eta horretarako hain zaletua bazaitut, zoaz hirira eta latazko bat erosi ezazu eta kontua nire izenean utzi».

Eskerrak egin eta lasterka joan nintzen hirira. Ordu laurden bat geroago, latazko txilibitu polit zoragarri baten jabe nintzen.

Egunero aritzen nintzen jotzen gar bizian eta handik laster eresi ezagun guztiak jotzen nituen.

Batez ere, soinu luze eta zorrotz haiek ikasten jarduten nuen.

Nire txilibitu liluragarri hark egun batzuk geroago niri eta nire anaia txikiari ekarri behar zizkigun neke izugarriak igarri izan banitu, surlara botako nuen txilibitua, eta agudo gainera!

Nik, ordea, ez nuen gauza txarrik sumatu eta pozez eta alai galbidean, nire zain-zain zegoen galbidean sartu nintzen.

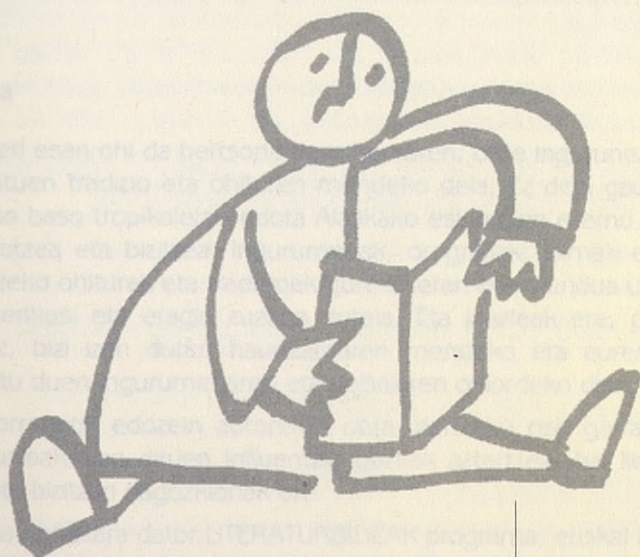
NONI ETA MANI

Egilea: SVENSSON

Itzultzailea: Plazido MUJIKA

Prestatzailea: Joxean MUJIKA

Argitaratzailea: EGAN. (RSBAP/EAE)

HAUR ETA GAZTE LITERATURA

Literaturbideak

Iñaki ZUBELDIA

Sarrera

Beti esan ohi da pertsona bere herriaren, bere ingurunearen eta jaso dituen tradizio eta ohituren mendeko dela. Ez dela gauza bera Afrikako baso tropikaletan edota Alaskako eskimalen eremu elurtuetan jaiotzea eta biziitzea. Ingurumenak, orografiak, klimak eta herri bakoitzeko ohiturek eta tradizioek gure izaeran eta mundua ulertzeko eran zerikusi eta eragin zuzena dutela. Eta idazleak ere, pertsona direnez, bizi izan duten haurtzaroaren mendeko eta euren izaera zizelkatu duen ingurumenaren eta paisaiaren oinardeko dira.

Horregatik edozein autoreren obra ulertzeko oso garrantzitsua da autoreak izan dituen influentzia guztiak aztertzea, bai literarioak eta baita bizitzari dagozkionak ere.

Eta horretara dator LITERATURBIDEAK programa, euskal idazleen eta Euskal Herriarekin zerikusia izan duen hainbat idazleren literatura baloratzeko ikuspegi berri bat eskaintzera. "Egitarau honen xedea gure kultura eta literatura bera modu berrian erakustea da", dio programa honetako azalpen orri batek. Eta jarraitzen du: "Literatura fikzioarekin lotu ohi da. Baina fikzioak sarritan errealitytetik sortu ohi dira. Errealityte hurbila dugu dudarik gabe literatura gure herrian. Programa honekin gure klasikoak, gure idazleak, non eta zelan bizi izan ziren ikusiko dugu."

Zer da Literaturbideak?

LITERATURBIDEAK, beraz, proiektu berria eta ezberdina da. Bidaia hauen bidez Euskal Herriko ikasleak idazlearen jaiotetxea, bizi izan zen herria, eskualdea ezagutzera joango dira. Idazlearen gertuko

datuak ezagutuko dituzte: zein familia motatakoa zen, bere haurtzaroa nolakoa izan zen, herri horretan zelako ohiturak zeuden eta dauden, tradizio berezirik gordetzen den (mitoak, kondairak edo leiendak, ohitura bereziak, erritoak, jaiak, sineskerak...). Posible den kasuetan idazlea ezagutu zuen jendearen iritzia ere jaso liteke. Bere bizibidea, ohiturak, maniak... ezagutu.

Helburuak

- Ikasleei gure kultura eta literatura baloratzeko beste ikuspegi bat eskaintzea. Gure kultura eta literatura modu bisual batez eskaintzea, egileak ezagutu zituen paisaiak ikusiz eta hark sentituko zuena sentitzen ahaleginduz.
- Idazleak non eta nola bizi izan ziren ikusaraztea, ingurune horrek bere obran eraginik izan duen aztertzen ahaleginduz.
- Idazlearen jaiotetxea edo jaioterria, bizi izan zen herria edo herriak, haren ingurune hurbila... ezagutzea.
- Kultura eta literatura ezagutzeko beste bide bat eskaintzea.

Eskaintzen diren bost ibilbideak

1.- *Sarako eskola eta Axular – Barojatarrak*

Literatura abentura da, bidaiak, misterioa. Literatura bizitza da. Eta horixe bera ikusi, ukitu eta dastatuko dugu txango honetan: abentura amaigabeko istorioak, barne eta noranahiko bidaia misteritsuak, bizitzaren ortzadarrak.

Barojatarrak, Axular eta Sarako eskola izango ditugu ardatz. Ardatz eta aitzakia, horietatik abiatuta testuinguru zabalagora joko baitugu.

Beran hasiko da gure ibilbidea. Bidasoa ibaiaren bazterrean dago herria, Gipuzkoa eta Lapurdiren arteko mugan, eta horrek, neurri batean, baldintzatu egiten du: Bera kontrabandisten herria da. Bera-tarrek oso aspalditik erabiltzen duten mugak suposa dezakeen pagotxa negozioa egiteko. Eta kontrabandisten guneak, beti, istorio iturri oparo.

Beran du gune Barojatarren familiak, Itzea jauregian. Aipatu bezala, mugako herria izanik, erraz ulertzen da Pio Barojaren gai nagusietako bat: bazterrekoena, legearen ertz lausoetan dabiltzan pertsonaia. Eta, nola ez, abentura eta ekintza.

Beste Barojatar ospetsu batek, Julio Caro, antropologia aldera joko du. Telesforo Aranzadi eta Aita Barandiaran bezalako maisu ezagunak izango ditu Julio Caro, eta euskal etnografia, mitologia eta historiari izugarritzko ekarpenak egingo dizkio.

Guk margolan hori guztia arakatuko eta kuxkuxeatuko dugu. Eta, zuzenean, hurrengo urratsarekin egingo dugu estropezu. Julio Caroren grinetako batean murgilduko baikara: euskal mitologia.

Nork ez du Zugarramurdiko kobazuloen berri? Lurrerako sargune hauek izan ziren, baita ere, eta ezinbestean, kontrabandisten ezkuta-leku eta babesleku. Baina ez, ez ziren horregatik ezagutarazi. Inkisizioa lagun –horrela esan badaiteke–, laster zabaldu zen Zugarramurdi izena munduan barrena. Kristautasun azalaren azpian, herriak gogor eusten zien milurteko sinesmenei: arbasoak, izaki mitologikoak, sorgintasuna, leizeak eta konjuruak. Beldurrek eta ulertezintasunek zorigaitza ekarriko dute, ordea, Zugarramurdira: 300 pertsona salatuko zituen inkisizioak, sorginkerietan ibiltzea egotziz.

Zer sinesten zuten gure arbasoek? Zenbateraino ziren egia salaketak? Sorgintasanak –ezin sorginkeria esan– ba ote dirau? Saiatuko gara galdera horiek erantzuten, eta geure mitologiako hainbat pasarte bizitzen. Leku aproposa –oraindik ere– Zugarramurdi, magia oihartzunak entzuteko. Nahikoa begiak zabaltzea, arnasa hartzea, oharzkeol!

Sarara joko dugu gero. Herri honek lilura bikoitza agertuko digu. Alde batetik, euskal literaturgintzan bizi izandakoak. Bertan jaio baitzen Sarako Eskola –non bestela, ezta?–, Axular handia buru. Bertan altxatu zen, zalantzarik gabe, euskalgintzaren gailurretako bat. Sarako Eskola osatzen zutenen sortze-lanen, itzulpenen, moldaketen prosa euskal literaturaren goi-muturretako bat bihurtuko dira. Axular, Haranburu, Haraneder, Materre... A zer nolako koadrila! Eta Saran zutik dirau, oraindik, Axularren etxeak. Bisita txiki bat egingo diogu.

Beste alde batetik, eta berriro, lurraren erraietara joko dugu. Euskal mitologian, Lurrak –horrela, maiuskulaz– berebiziko garrantzia dauka (bidaia honetan oso garbi ikusiko dugun moduan). Lurra

Eguzkiaren zein Ilargiaren ama da, eta bere barne-igarobideetan bizi dira izaki mitiko asko eta asko. Lurraren erraietara joko dugu.

Sarako leizeak ere merezi baitu. Bertan, historiaurrea neurri handi batean hurbiltzeko asmoz, erakusketa ikusgarri bat dago antolatuta. Nola bizi ziren kobazuloetako gizakiak? Eta lehen artistak? Sua, trikuharriak, harrespilak... Zergatik, oztopo izugarriak oztopo, irauteko –sortzeko!– behar eta irrika hori? Zergatik gizakia gizaki?

Bukatzeko, Larrun mendiko tontorrera igoko gara, trenez. Donostia zein Baiona erakusten dituen gailurrik altuena da (905 m). Mendi honek badu zer kontatua, hamaika kontrabandista eta iheslarien gunen izan baita.

2.- Gabriel Aresti Bilbon

Literatura etxe ondoko kale kantoian zure belarrien zain den musikaria da, edota lorategiko bankuaren ertzetik usoei so bizi den gizona.

Literaturak ke distira du eta farola usaina. Goizero tranbia hartzen du lantokira joateko eta Plaza Biribiletik pasatzen denean Diego Lopez de Harok agur egiten dio eskumako eskuarekin, ezkerrekoarekin kaskoari eusten diolako.

Begoñako Ama Birjina zain dauka San Anton zubian, hiriko armariaren paisaia berarekin erretratu bat ateratzeko Ibaizabalen islari. Casilda Iturrizarren parkeko belardi batean etzan eta Santimamiko lehoien orroak entzuten ditu. Literatura hiria da. Literatura Bilbo da.

Txango honetan Euskal Herriko hiririk handiena ezagutuko dugu. Bilbo portuarekin lotuta dago halabeharrez. Bere historia itsasadarrarekin eta merkataritzarekin batera doa: Gaztelako artileak Herbehereetara iritsi behar zuen eta arrantzale portua herri merkatarari bihurtu zen. Industrializazioak, gerora, herria hiri bilakaraziko zuen. Labe garaiak, meatzaritza, ontziolak... handik abiatuko gara gu ere. Euskaldunako zubi ondoan oraindik azken garabien ispilua ageri da uretan, Gabriel Arestik Zorrotzako portuko kontulariak ezagutu zituen ur bertsuetan.

Lauaxeta hil eta mende laurden eskasera jaio zen hirian, euskara galdu berriko familia karlista baten baitan. Gurasoek errieta erderaz egingo zioten arren, Arestik poesia idazten du –besteak beste– eta euskaraz egiten du, ikasitako euskaraz, oraindik batu gabe dagoen

euskara batuan. Bi hizkuntza horien arteko zubi lanean jardun zuen bere bizitzaren zati handi batean, Bilboko Zubizuri zubiak bi mundu lotzen dituen bezala.

Hala ere, asko izango dira bizitzaren ibilbide luzean ezagutuko dituenak. "Erakorrera" handikotzat zuen bere burua eta artearen erakargarritasuna sarritan bururatu zitzaion hitzetik olerkira. Basurtun zegoela Oteizari mintzo zitzaion goitik beherako esaldiak idatziz, telebistarik erosteko patrika zuloak uxatzen zituen artean.

Ibaizabalen gora Bilboko udaletxera iritsiko gara, Arestiren ustez herritarren ahotsaren oihartzun izan beharko lukeenera. Poesiaren eta antzerkiaren bidez bere ideiak gizarteratu zituen orduko frankismoaren aurka eta frankismoak eraikitako gizarte moldeen aurka. Bere baitan ditu Arestik hirian ageri diren kontraesanak: euskara galdua, aita Zornotza aldeko euskal familiako karlista, ama Kantabria aldetik etorria, emaztea ere etorkinen alaba...

Udaletxeko zubitik gora Albiako lorategietan zehar Plaza Biribilera abiatuko gara. Asko dira ikusiko ez ditugun Bilboko bazterrak, Arestik hainbestetan aipatuko dituenak bere lanetan: Zorrotza, Otxarkoaga, Karmelo, Basurtu eta antzeko auzoak; Bilbo, bai, baina langile eta etorkinen auzoak. Plaza Biribilaren txoko batean geldi eta isilik egoenez gero, berehala antzemango ditugu Arestiren beldurrak: bitzita, hizkuntza, dirua... denak ageri dira. Idazleak ez zekien zer nahi zuen, baina bazekien zer ez zuen nahi.

Nahiak eta ezinak olerkiz ez ezik, bertsoz eta antzerki hitzez ere zabaldu zituen. Arenalean Enbeitatar bertsolari handi baten eskultura txikiak haren hitz neurtu hoskideen soinua gogora ekartzen digu. Crisostomo Arriagaren "Mozart" euskaldunaren omenez eraikitako antzokiak, berriz, bere ideia eta keinuen irudia marrazten digu Boulevard kafearen espaloi aurrean.

Arestik ez zeukan Bilbotik alde egiteko asmorik, Eibarren eta Ean bere bizitzaren zenbait urrats eman bazituen ere. Etorkinek euskarren arnas berria dakarte, baina hiriak berak kutsatzen eta birmoldatzen du. Euskaltzain gisa, maldan behean zekusan hizkuntza goratu nahi izan zuen. Hala azaldu zen Arantzazuko biltzarrean, bere baitan orduz gero bizirik zegoen euskara batuaz erditu nahian. Bilbo zaharreko Zazpikaleek erakutsiko digute Gabriel Arestik maite zuen

hiriaren bihotza eta Plaza Barriko euskararen egoitzak ikasitako hizkuntzak harengan bizi zuen irmotasuna gogoratuko digu.

Gabriel Aresti Segurola 1975ean hil zen, goiztiar, baina bere hitzak bizirik daude oraindik. Inoiz oinez zabiltzala Zorrotzako portuan, Artxandan, Basurtun, Kirikiño kalean edo Bilboko espaloietan... bihurtu eta lurrean aurkituko dituzu bere aitaren etxea defendatu zuen arimaren "antiojuak".

3.- Ernest Hemingway eta Urdaibai

Ernest Hemingway (Oak Park, 1899 - Sun Valley, Idaho, 1961) XX. mendeko idazle estatubatuarretan gaur egun bizien daudenetakoa da. Hain zuzen ere, haren inguruan industria oso bat sortu eta garatu dela esan daiteke, egiatik urruntzeko beldurrik gabe. Filma, telesailak, dokumentalak, biografiak, hari buruzkoan denetarik argitaratzen segitzen da, hala Estatu Batuetan nola kanpoan ere.

Bada, 1959ko irailean Ernest Hemingway idazlea Mundakara etorri zen. Andres Untzain apaizaren hilobia bisitatu nahi izan zuen. Izan ere, Andres Untzain (Mundaka, 1895 - Bilbo, 1955) idazlearen konfesorea edo, Hemingwayk berak esaten zuen bezala, 'manager izpirituala' izan zen.

Kuban ezagutu zuten elkar abadeak eta idazleak. Honek han beste euskaldun batzuk ere ezagutu zituen. Esate baterako, merkatal ontzietako kapitain Juan Duñabeitia (Bilbo, 1998 -Bilbo, 1964). Idazlearen eta marinelaeren arteko adiskidetasunaren lekuko, Jose Maria Uzelai (Bermeo, 1903 -Busturia, 1979) artistak egindako erretratu dago (egun, Bilboko Arterder Museoa dagoena).

Ez ziren bi horiek izan Ernest Hemingway ezagutu eta adiskide izan zituen euskaldun bakarrak. Pilotariak ere ezagutu zituen, esate baterako. Eta ez zen Mundaka izan hark bisitatu zuen leku bakarra. Busturia eta Kanala bisitatu zituen. Hau dena gogoan, Mundakan 'Hemingwayren zokoa' eta 'Hemingwayren ibilbidea' egitea da gure asmoa.

Lehenarekin hasteko, 'Hemingwayren zokoa' delakoan hark izan zituen lagun euskaldunen argazkiak eta erretratuak erakutsi nahi ditugu. Erretratu eta argazkiok 'Hemingway y Urdaibai' liburuan bildu direnak dira:

Uzelaik egin zuen erretratua, lehenik eta behin, ikusi eta berehala ezagutzen baita bietako bat nor den: Hemingway. Bisitariek bestea nor den galde dezaten da asmoa. Galdera horri erantzunez datoz beste argazkiak.

Hemingway eta euskaldunak Kuban. Hainbat argazki badira, denak egile eskubiderik gabekoak.

Indalexio Tribisarrosperen erretratua eta argazkiak.

Bigarrenarekin jarraitzeko, Hemingwayren zokoko argazki eta erretratuekin batera Ernest Hemingway eta euskaldunen arteko harremana azalduko duten testuak joango dira. Testuotan garrantzia emango zaio Indalexio Tribisarrospe mundakarra Hemingwayren eleberrri 'Agurea eta itsasoa' eleberriko Santiago pertsonaia ote den ez ote den azaltzeari.

Zokoa bisitatu duenari 'Hemingwayren ibilbidea' egin dezan gonbidea egingo zaio. Ibilbidean zenbait leku aipatuko dira:

Goiko Kanean, Andres Untzain jaio zen etxea. Etxe horrexen aurrean lotu zen Hemingway Mundakara ekarri zuen autoa. Etxean oraindino ez dute ipini ezain argibiderik, baina horrela egitea ez da gaitza.

Mundakako Kasinoa, haraxe joan baitziren Untzainen lobaren bila.

Mundakako kanposantua, haraino ailegatu baitzen Ernest Hemingway.

Behin kanposantuan, bisita Sukarrietara ere luza daiteke, hantxe egoten zen eta udaldietan Juan Duñabeitia.

Hemingwayren Zokoan hark euskaldunez, euskaraz eta Euskal Herriaz idatzi zituenak jarri ahal dira. Testu horiek eskueran ditugu. Hain zuzen ere, Gernikaz idatzi zuena azpimarratuko genuke, Mundakako hilerritik ezin hobeto ikusten baita hura bonbardatzeko hegazkinak egin zuten bidea. Zoko honek turistek, bisitariek, Mundakan ez gelditzeko, Gernikara ere joateko, eta Kanalara eta Markinara baita, halaxe egiteko gonbidea izatea nahi dugu.

4.- *Pasaia eta Victor Hugo*

Victor Hugoren bidaiak bat izango dugu ardatz eta aitzakia horretarako. Poeta handia, Victor Hugo erromantizismoaren garaian bizi

izan zen. Are gehiago, erromantizismoa eraikitzen lagundu zuen: sentimendu biziak, naturarenganako mirespena, bidaien lilura... Hugok bizi-bizi nahiko du bizi, zilegia bada horrela esatea.

Bidaiak aipatu ditugu. Horietako batean, Victor Hugok gurean amaitu zuen. Ezustean suertatu zitzaion ibilbiderik gogoangarrienetakoa –Hugok berak hala nabarmenduta– errepikatuko dugu hemen, aberastuz gainera.

Donostiako Ulla mendian hasi zen ibilbidea, eta horrela egingo dugu guk ere. Bista zorabiagarriak ziren –eta diral–: itsasoa, badia, itsasargia... Zein ote zen beste aldean ikusten zen herrixka hura? Hugok aurrera egingo du, jakin-minez, eta sekula ikusitako herririk liluragarrienetakoa aurkituko du bertan: Pasaia.

Pasaia: marinela-herria, abentura-herria. Victor Hugo Pasaia guztiz sorginduta geldituko da, eta behin eta berriro gorai patuko du bere idazkietan. Alde zaharrean egindako pasierak –gaur egun ere garai haietan gaudela ematen du-eta!–, batelarien kantak eta oi huak, etxeen xarma... Baina Pasaian bertan sartu aurretik, beste abentura bat ezagutu beharra dago: Blas de Lezo itsasgizon pasaitarraren etxetik igaroko gara. Marinela honen ibilerak ikaragarriak dira –sinesgaitzak, kasik!–, eta merezi du bere historia aipagarri bezain latza ezagutzea.

Gaur eguneko batelaria ere ezagutuko dugu, Pasai Donibanera pasatzeko (txangoan bertan argituko da zergatik aipatzen den hone-là).

Pasai Donibaneko kaleetan XIX. mendera egingo dugu jausi, edo lehenagora. Horrela irudituko zaigu, erdi-apurtutako telefono-kabinaren bat gorabehera. Milurteko korridore eta txoko hauen istorioak ezagutuko ditugu, eta baita Viktor Hugoren etxea izan zena ere. Ez da harrizkoa, noranahi begiratuta ere, frantziar poeta handiak liluratu bukatzea!

Itsasoa: Pasaia badia eta Pasaia bera beste ikuspegi batetik ezagutuko dugu: uretatik. Horrela, euskal izaeraren zutabeetako bat –itsasoa!– geureganatu ahal izango dugu apurka. Platako itsasargia, Victor Hugoren etxea, plazak, elizak... ez dira berdinak itsasontzitik ikusita. Edo, agian, gu geu aldatzen gara. Auskalo! Itsasoa. Zenbat istorio, agur, bihozmin eta itxaropen gordetzen dituzten ur hauek!

Ontziola itsasontzi tradizionalen ikerketa eta eraikuntza zentroa da: itsasontziak egiten dituzte... XIV, XVIII, edo XIX. mendeetan beza-lakoak eta orduko teknikekin! Honela, jadanik baztertuta –edo are okerrago, ahaztuta– dauzkagun teknikak erabilia, itsasontzi baten eraikuntza zuzenean ikusteko aukera izango dugu. Geure historia sustatzeak eta berreskuratzeak geure alde baizik ezin du egin.

Azkenik, Hernani. Victor Hugo egona zen hemen ere, eta, gaine-ra, izenburu horixe jarriko dio bere antzezlan garrantzitsuenetako bati: Hernani. Badirudi Hugok euskal lurretan bizitako eta ezagututa-koak erabiliko dituela inspirazio-iturri: kultura, bizipenak, miseriak... eta izenburu gisa. Kontuak kontu, Hernaniko Santa Barbara mendixkara joango gara, bertako gotorlekua ezagutzera. Gotorlekuak badu zer esanik euskal historian, eta horretaz ere mintzatuko gara, eta ikusi egingo dugu. Karlismaldien borroketako asko harrizko hor-mon inguruetan –hondakinetan!– gertatu ziren. Santa Barbarako begiratoki bikainetik, egunean zehar egindako ibilbide osoaren bista ezin hobea edukiko dugu: Donostia, Pasaia, badiak, itsasoa...

Frantziako poeta handienetakoa, eta erromantizismoaren bultzatzaile ospetsuenetarikoa da Victor Hugo. "Haurtzaroa liburu gainean botata egin nuen" adieraziko zuen, eta, hizki-elikadura horrek sortutako ametsak piztuta, oso gaztetatik agertu zen izugarritzko erabakitasuna –egoskortasuna?–: "Edo Chateaubriand edo ezer ez" idatzi zuen 14 urterekin –artean ezer argitaratua ez zeukala–. Eta kontuan hartu behar da Chateaubriand zela, garai hartan, literatura-ren gailurra!

Gutxira hasi zen uzta jasotzen: 15 urterekin, Frantziako Akade-miak poesia bat sarituko zion. Eta idazten jarraitu zuen, zernahi litera-tur-alorretan. Horrela, berezko geldiezintasunak harrapatuta, obra izu-garria eta anizkoitza osatuz joango da. Zer ez zuen landu?: olerkia, eleberria, drama, saiakera... eta margogintza. Bai: Victor Hugo mar-golaria ere bazen, eta batere kaskarra ez.

Ez zuen sekula hermetismoa bilatu. Ahalik eta jende kopuru handienarengana iritsi nahi izan zuen. Ez doa eliteen atzetik –Flauber-ti egotzi izan dioten moduan–, eta areago, arbuaiatu egiten ditu: "Jenioak ez du sekula aurrera egingo akademien barrutietan; uhol-deak izua sorrarazten die: ur geldia laudatzen dute". Astuntasunik ez, beraz, baina inola ere ez kalitatearen kaltetan. Victor Hugok orekari

lanak egiten ditu prosaren argitasuna eta pertsonaien trinkotasunen artean, eta garaile ateratzen da.

Ezin ahaztu, noski, politika ere maite zuela Hugok. Gizartearen kalteak ez daude –horrela dio– gizabanakoaren borondate on edo txarraren menpe. Aldatu beharrekoa erakundeak dira, legeak, gizartearen onura bilatzeko. Horretan ere, Victor Hugo XX. mendeko filosofia sozialaren aitzindari.

5.– Jose Mari Satrustegi herri ipuinen biltzaile

Nafarroako Arruazu herrian jaio zen Jose Mari Satrustegi 1930ean, Sakanako herri txiki bilduan. Seguru txikitari entzun zituela aiton-amonen ipuinak eta horien artean San Migelen kondaira, Arruazu Aralar mendikatearen eta San Migeleko santutegiaren oinetan baitago. Hor nonbaitetik sortuko zitzaion herri ipuinak, ipuin tradizionalak jasotzeko, biltzeko eta gero txukun-txukun idazteko zaletasuna.

Arruazun hasiko genuke guk ere bidaia. Kuartelea izeneko bere jaiotetxea ikusi eta bere ipuin miresgarri horietakoren bat kontatu etxearen aurrean. San Migeleko herensugearen eta Goñiko Teodosioren kondaira zirrargarria ere kontatu daiteke hemen. Ondoren, Milikonea etxera bisita, hor bizi izan baitzen Jose Mari Satrustegi hiltzen arte.

Euskaltzaina, ipuin biltzailea, idazlea, Fontes Linguae Vasconum aldizkariaren zuzendari eta ikerketa-artikulu ugariaren egile, Euskaltzaindiako kide, onomastika alorreko buru... Euskal Izendegia liburuaren prestatzaile eta zuzendari. Satrustegik 1640 izen (689 mutilenak eta 950 inguru neskenak) biltzen ditu liburu horretan. Garai batean, Francoren diktadurapean, ipini ezin ziren izenak biltzen ditu Jose Mari Satrustegik egindako izendegi honetan eta gaur egun hain ezagun diren izenak hortik zabaldu ziren Euskal Herri osoan eta Espainian ere bai batzuk: Ainhoa, Aiora, Aitziber, Ainara, Amaia, Amagola, Arkaitz, Arritokieta, Asier, Egoitz, Eguzkiñe, Ekaitz, Eneko. Erkuden, Garazi, Garikoitz, Hodei, Ibai, Nagore, Oier, Oihan eta Oihana, Urtzi... eta beste asko eta asko.

Satrustegik herriaren jakinduria eta herriak sortutako guztia biltzeko ohitura zuen eta horren ondorioz herriak erabiltzen zituen tresna tradizionalen bilketa lan handi bat egin zuen, museo bat osatuz Arruazun. Museo hori ez dago oraindik jendeari irekia, baina

ahalegina egingo genuke museoaren zati bat besterik ez bada ikus-
teko.

Haurrentzat Satrustegik idatzi zituen ipuin bildumen eta liburuen zerrenda ere egingo genuke: Lapur zuriak (1981), Ipui miresgarriak (1982), Axelko eta Otsoko (1983), Mattin Mottela (1997), Argisenti-ko ipuinak (2002), Oihan txikiko mamuak (2003)... Liburu horietako ipuin eta istorio batzuk kontatuko genituzke...

Satrustegiren alderdi internazionalista ere azter daiteke: Armeniako laguna Vahan Sarkisian euskararen eta armenieraren artean dauden parekotasunak aztertzen ari zen Satrustegirekin batera (Argizti Armeniako pertsonaia ospetsu bat zen duela mende batzuk bizi izandakoa; Argizti, haren izenak, iluminatua, argiz betea esan nahi zuen). Japonian ere bazituen lagunak eta hara joaten zen noizean behin (Tartalo edo ziklope baten buru hezurra Japonian erakutsi zioten, kopetean zulo bakarra zuena; begibakarra ote...) Argentinan eta Hegoamerikan ere bazituen lagunak eta zientzia bideetan laguntzen ziotenak... Barandiaran, Caro Baroja, Lafitte, Villasante... lagunak zituen. Satrustegiren hilobia ikus dezakegu Arruazun.

Gero, Urdiaina txangoa. Urdiain ere Burunda eta Sakana artean dago, Arruazutik 16 kilometrora. Urte askotan Urdiainen egon zen apaiz Jose Mari Satrustegi eta hemen eta inguruetan bildu zituen euskal ipuin tradizional gehienak. Apaiz etxea eta eliza ikusi. Denborarik balego piztina inguruan dauden harizti bikainak ikusi eta bertako parajeaz gozatu.

Denborarik balego, Aitziberko Ama Birjiñaren ermitara Urdiainen eta Erkudengo Ama Birjiñaren ermitara Altsasun bisita bat egin daiteke, Satrustegiren lekurik kuttunenetakoak baitziren toki hauek. Satrustegiren herri ipuinetan askoz gehiago sakondu beharko litzateke, material egokia bilatuz eta umeei ipuin horien magia eta miresgarritasuna transmitituz.

Ondorioak

Huts egiteko beldurrik gabe esan daiteke ikasleek, bidaia hauek egin ondoren, beste modu batera ikusiko dituztela idazleak eta beraien obra. Idazlea bizi izan zen jaiotetxea eta herria ikusteak, eta hark eduki zitzakeen influentzien eragile izan zen ingurunea, jendea,

ohiturak eta bizimodua ezagutzeak ikuspegi berri bat ematen dio ikasle gazteari. Idazlearen sormen lana askoz hobeto ulertuko du orain eta begirune handiagoa izango die haren idatziei. Zenbaitengan idazle konkretu horietako baten obra ezagutzeko grina edo irrika piztuko da, eta ziur egon, askoz hobeto ulertuko du idazleak esan nahi duena. Horixe da Literatubideak programak lortu nahi duena eta horixe opa diogu guk ere: Gure literaturaren zabalkundean eragile sendo eta baliotsua izatea, gazteek gure literatura estimatu, ezagutu eta irrikaz beregana dezaten, irakurle zintzo, leial eta iraunkor bihurtuz.

Elkarrizketa

Literatubideak zer den hobeto ulertearren, erakunde horretako kudeatzaile den Jasone Gezuragari elkarrizketa egin diogu. Hona hemen Jasonek eman dizkigun argibideak.

Elkarrizketatzailea: Iñaki Zubeldia

Elkarrizketatua: Jasone Gezuraga

Iñaki Zubeldia: Zer da Literatubideak programa?

Jas. Gezuraga: Guk uste dugu Euskal Herrian gabezia bat dagoela eta, irakurtzea zaila ez bada ere eta ikasle guztiak irakurtzen badakite ere, kontzentrazio handia behar dela eta gainera liburua lortu behar dela edo liburutegi batera joan eta uste dugu deskubritu gabeko mundu bat dagoela hor, literatura, eta guk laguntzen diogu irakasleari ikaslea bidaia horretan, liuteratur bidaian sartzen..., uste dugulako irakurtzea ez dela erraza, irakurtzeko zaletasuna sortzea ez dela erraza. Ikasleak eskola garaian ez du ezagutzen idazlea, ez daki idazleari nondik datorkion inspirazioa, paper batzuen aurrean jarri eta sormena nola pizten zaion. Sormena gauza inportantea da idazlearentzat eta hau nondik sortzen den jakitea ere bai irakurlearentzat. Horregatik ikaslea hurbildu nahi dugu idazlea jaio eta bizi izan zen tokira eta imajinatu garai horretan pertsona horrek zer sentitu, zer ikusi, zer bizi... zezakeen zer kultura izan

zuen, zein erlijio motak baldintzatu zuen bere izaera, bere amak zer kontatuko ziokeen etxeko elkarrizketetan... Ez da gauza bera hirikoa izan edo giro ruralekoa izan, kostakoa izan edo nekazari girokoa izan... Pertsonaia desberdinak aukeratzen saiatu gara, ez baitira berdinak Gabriel Arestiren eta Jose Mari Satrustegiren giroa eta kultura. Gabriel Arestiren aita kontablea zen, portuan harremanak zituen, itsasoko jendearekin kontaktuan bizi zen... Satrustegi, aldiz, Arruazun, jaioa da Nafarroako Arakil eta Sakana artean, nekazari giroan eta herri ipuinak eta mitoak oraindik gordetzen zituen gizarte batean. Guk nahi dugu bidaiaria, kasu honetan ikaslea, inspirazio iturri desberdin horiek ulertzera eraman. Zelan baldintza dezakeen pertsona baten bizitza inguruak, gizarteak, erlijioak, familiak... hori dena ikusarazi nahi diogu bidaiariari. Eta balore horietako batzuk gaur egun zenbait lekutan erdi galdurik daude eta guk nahi dugu konturaraztea balore horiek nolako eragina izan dezaketen idazle baten bizitzan eta sormen iturrian.

Iñaki Zubeldia: Zein dira literatur bidaia hauekin lortu nahi diren helburu nagusiak?

Jas.Gezuraga: Guretzat garrantzitsuena da literatur zaletasuna esnatztea, ikasleen irakurzaletasuna piztea. Ez dakigu gaurko gazteek zer eta nola irakurriko duten, paperean ala pantailan, baina herri baten kultura eta bizitza ezagutzeko eta interpretatzeko beharrezkoa da herri horren literatura eta idazleak ezagutztea. Herri baten historia ezagutu nahi bada, idazleak ezagutu behar dira, horiek direlako historia errealena eman dutenak. Idazlearen bidez herri baten maila sozio-politikoa, kultura, erlijioa, ekonomia... ezagutu ahal da berak idatzi zuen garaiari dagokiona behintzat. Horregatik guk bost idazle hartzen ditugu eta idazle horien bidez beren herrietako historia, nortasuna, gizarteak, kultura, erlijioa, sinetakerak, ohiturak... ezagutu ahal ditugu.

Iñaki Zubeldia: Nola sortu zitzaizuen proiektu honen ideia?

Jas.Gezuraga: Modu kuriosoan sortu zen. Barriola eta Urruzuno sariak zirela eta, ez zegoen inor euskara hutsez eta literatur ibilbideak eskaintzeko gai izango zenik. Eusko Jaurlaritzak Idazle Elkartearekin batera antolatzen zituen sari batzuk eta sari horiek bidaia modura ematen ziren. Barriola eta Urruzuno sariak deklamazio eta poesia edo narratiba sariak baziren, guk uste genuen bidaia horiek lotu behar zirela gaira. Lehiaketa literarioa bada zergatik saria (bidaia) ez da literarioa izango? Eta hortik hasi ginen egun bateko eta egun askotako bidaiak sortzen eta eskaintzen.

Iñaki Zubeldia: Ikasleek nola hartzen dituzte bidaia hauek?

Jas.Gezuraga: Ikasleek gauza asko ikasten dute. Ikasleek literatur klaseetan hainbat urtetan ulertzen ez dituzten gauzak bidaia hauen bidez egun batean lortzen dute, aditu batek azalpen egokiak eta idazlea bizi izan zen inguruan ematen dizkielako. Hau konpara daiteke nolabait futbola ulertzeko erarekin, adibidez. Norbaitek futbolaz teoria asko entzun ditzake eta jokalariei buruzko iritzi asko ere bai. Futbolaz zerbait jakingo du, baina behin San Mamesera edo Anoetako estadiora joaten bada, futbola ulertzeko era zeharo aldatuko zaio, han bizi izan duelako futboleko giroa, jokariak zelaian ikusi ditu bertatik bertara futbolekoan jokatzen beren bertute eta beren akatsekin... Literaturarekin ere uste dugu gauza bera gertatzen dela. Idazlea bizi izan zen lekura joaten denean eta haren ingurunea ezagutzen duenean, gazteak ikuspegi berria hartzen du, gauzak beste modu batera ulertzen ditu. Eta horrela uste dugu errazago zaletuko dela literaturara, gazteak idoloak behar dituelako eta modu honetara idoloaren herria, ingurumena, ohiturak, herritarrak ezagutzen ditu eta errazago ulertuko ditu idazle horren obrak eta gogo biziagoz irakurriko ditu.

Iñaki Zubeldia: Zer pauso eman zenituzten proiektu hau aurrera ateratzeko?

Jas.Gezuraga: Proiektu hau aurrera ateratzeko enpresa bat sortu behar izan genuen, Euskal Herrian ez delako horrelako

ezer egon orain arte. Eta hasieran gauza zaila da, bezeroak behar dituzulako eta bezeroak ez daude, ezerezetik hasten zarelako. Eusko Jauraritzarekin harremanetan jarri ginen, diru-laguntza guztietara aurkeztu ginen, baina zoritxarrez honelako proiektuetarako diru-laguntza askorik ez dago. Gero idazle batzuekin elkartu eta gure asmoa aurkeztu genien, proiektua apur bat bideratu eta eskola guztiakin harremanetan jarri ginen. Idazle Elkartearen bidez egin behar zen eta, nahiz eta guk sortutako proiektu bat izan, Eusko Jauraritzak, Idazle Elkartea eta gure artean bideratu genuen gure egitasmoa.

Iñaki Zubeldia: Orain arte zenbat bidaia egin dituzue eta zenbat ikaslerekin?

Jas.Gezuraga: Literatur bidaiak izeneko hogeita bost bat bidaia egin ditugu orain arte. Eskolekin hamabost edo hamazazpi eta aparte eskatutako estamentuekin, Eusko Jauraritzarekin, irakasleekin ere egin ditugu. Talde bakoitzean berrogei bat ikasle joaten dira. Beraz, bederatzehun edo mila pertsona inguru joango ziren gurekin orain arte literatur bidaia hauetan.

Iñaki Zubeldia: Zer uste duzue ikasi dutela bidaia horietan irakasleek?

Jas.Gezuraga: Ikasten dute batez ere toki geografikoa ezagutzen. Ez da gauza bera Urdaibai edo Urdiain edo Bilbo edo Sara ezagutzea. Zenbait irakaslek bidaia hau har lezake eskurtsio edo txango modura, beste eskualde bat ezagutzeko. Baina umeentzat horrelako ibilaldi bat toki berriak ezagutzeko modu bat da. Askok Urdiain ez dute ezagutzen, Sara neska baten izena da, Urdaibai ez dakite zer den eta gutxiago oraindik biosfera zer den (Urdaibai "biosferako erreserba" izendatuta dago)... Gure bidaiaren bidez jakiten dute adibidez Hemingway idazle amerikar bat dela, Urdaibai inguruan ibili zela eta gero Iruñean ere bai San Ferminetan... Hori dena gero literaturarekin lotu behar da. Ikasten diren gauzak oso puntualak dira, baina oso ondo ikasten dituzte gauza puntual horiek. Euskal Herriko datu,

kondaira eta pasarte asko egun horretan berreskuratzen direla ikusi dugu.

Iñaki Zubeldia: Zer nolako ondorioak atera dituzue zeuek?

Jas.Gezuraga: Guk ikasle izandako pertsonok egin izan ditugu bidaia kolektiboak, baina ez dugu ezer asko ikasi. Adibidez, joaten zara Guggenheimerera, baina edonor joan daiteke bere kontura Guggenheimerera eta horrek ez dizu "plus" berri askorik aportatzen. Gure kasuan, bidaia literario horietan, irakaslea ere ikasle bat gehiago da eta askotan ikasleak irakasleak baino jarrera hobea edukitzen du. Ikaslea zerbait berria ikustera eta ikastera doa. Guk uste dugu horrelako bidaiak egin egin behar direla. Aurten planteatu dugu bidaia hauek zerbait kobratu egin behar direla, goizeko 10etatik arratsaldera arte joaten baitira ikasleak eta eurekin eramaten dute pertsona aditu bat, bidaia osoa prestatu duena eta azalpen zehatzak emango dizkiena. Ordaindu beharreko kopurua 4,5 Euro pentsatzen dugu izan daietekeela. Eta irakasle batek ez digu ba esaten: "Jo, zer garesti, ezta." Eta nik esan nion: "Garesti esaten diozu honi, egun osorako joanda? Badakizu zenbat kostatzen zaion eskola egun bat gizarteari? Eraikinaren egun bateko zatia konta ezazu, irakaslearen beraren edo irakasleen zatia, garbitzailea, jangela, autobusa, argiak, berokuntza, ura... joan zaitez horiek denak batzen. Nola esan dezakezu 4,5 Euro garesti dela honelako egun osoko bidaia bat antolatuta? Eskola egun batekin konparatuta ia doan ateratzen zaizue honelako bidaia bat." Eta esan beharra daukat eskola egun bat eta bestea eta bestea... antzekoak izan daitezkeela eta egun batean ikasi ez dutena hurrengo batean ikas dezaketela, baina gure bidaietan ikasi eta ikusi behar dutena egun batean egin behar dute. Guk ez daukagu aukerarik beste egun batean gauzak erakusteko. Egundateko konpromisoa daukagu eta egun horretan umeak gauza asko ikusten eta ikasten ditu eta guk hori ziurta dezakegu. Eskolak berak ez dakit hori ziurta dezakeen...

Iñaki Zubeldia: Zer esan dizuete ikastetxeetako irakasleek?

Jas. Gezuraga: Alderdi positiboak ere jaso izan ditugu irakasleen aldetik. Gu konturatzen gara irakaslea kasu askotan ez dagoela literaturan jantzia eta asko eskertzen duela honelako bidaia bat eta bidaia honetan ematen diren azalpenak. Gure gidariak pertsona jantziak eta adituak dira literaturan eta ikasleek galderak egiten dituztenean, irakasleek askotan ez dute jakiten zer erantzun. Gure gidak badakite galdera horiei erantzuten eta beste zenbait argibide ematen ere bai. Bidaia hori espreski prestatu dute eta xehetasun gehienak badakizkitez, beraz, gai dira sor litezkeen kezkei eta galderari erantzuteko. Hasiera batean, irakasleak konpleju pixka bat izan dezake, baina gero, emaitza ikusi ondoren, berriro errepikatu egin nahi izaten du horrelako bidaia. Irakasle horientzat honelako bidaia bat literatura ikasteko baliabide ezin hobea da eta beste mota bateko material egoki eta interesgarria ere bai.

Iñaki Zubeldia: Nola baloratzen duzue zeuek orain arteko esperientzia?

Jas. Gezuraga: Guk uste dugu oso esperientzia ona dela, baina honen beste gauza askok bezala dirua behar du. Honelako proiektuekin ez duzu dirurik irabazten, baina egin egiten duzu ekarpen handi bat delako euskal kulturarako eta euskal literatura ezagutzeko. Gaur egun hiru erakunderen artean (Eusko Jaurlaritza, Euskal Idazleen Elkarte eta gu) aurrera eramaten da proiektu hau, baina guk dirua bagenu eta geuk bakarrik aurrera eramango bagenu egitasmoa, gauzak asko erraztuko lirateke.

Iñaki Zubeldia: Zer gehiago egin daitekeela iruditzen zaizue?

Jas. Gezuraga: Guk uste dugu bidaia hauekin "ruta" edo ibilbide bat egin behar dela. Askotan akonplejatuta egoten gara, baina hortxe egiten dira "la ruta del vino" edota "burdinaren ibilbidea" eta gaur egun badago baita ere "kontrabandisten ibilbidea". Bada guk uste dugu "idazle edo literatur ibilbidea" ere antolatu egin behar litza-

tekeela. Ona izango litzateke ibilbide bat literaturaren ikuspegitik ezagutzea eta ibilbide hori idazlearen ikuspegitik kontatzea. Pasarte batzuk irakurri eta janzkeragatik, deskripzioagatik... bidaiariak toki hori ezagutzea gauza interesgarria izan liteke. Honela posible da denboran atzera egitea eta garai bateko idazle baten pasarte batzuen bidez toki bat nolakoa zen imajinatzea, jendea nola bizi zen barruntatzea, gure herriko garai batzuk idazlearen ikuspegitik eta kontatzen duenetik ezagutzea. Egin liteke hiru edo lau egunetako ibilbide bat, Euskal Herriko toki geografiko diferenteak hartu eta ezagutu, jakiteko idazlearen ikuspegitik nondik gazozen eta nora goazen.

Iñaki Zubeldia: Denborarekin posible izango ote da Txomin Agirre, Mogel, Lizardi, Lauaxeta, Joxemiel Barandiaran edota Pio Baroja, Ignacio Aldecoa eta beste hainbat idazlearen figurak aztertuz bidaiak eskaintzea?

Jas.Gezuraga: Uste dugu hori egin litekeela, baina batez ere bizi ez diren idazleekin. Guk ez dugu egingo "Ezagutu Euskal Herriko eliza gotikoak" ibilbidea, baina bai interesgarria iruditzen zaigu egitea "Ezagutu ezazu Bilbo Gabriel Arestiren pasarte bidez" edo antzeko ibilbide gehiago, beti ere idazlearen pasarteak irakurritz eta aztertuz eta toki horrek idazlearengan eduki zuen eragina ezagutzuz.

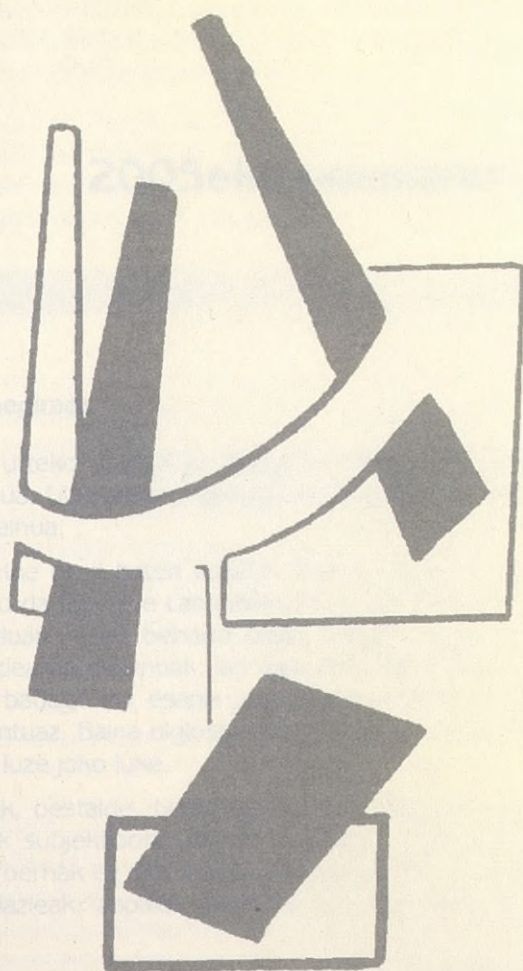
Iñaki Zubeldia: Dena ez da ba erraza izango honelako bidaiak antolatzerakoan eta hainbat jende koordinatzerakoan... Nolako zailtasunak topatu dituzue bidean?

Jas.Gezuraga: Dirurik ez dagoenez, ez da erraza bidaia hauetako gidariarekin edo idazlearekin lotura sendoago bat egitea. Ezin dugu esan "urte honetan hirurogei saio izango dituzu eta saio hauekin bizitzeko adina izango duzu." Horrek eragiten du koordinazio falta handia egotea, gidaria ezin dugulako gehiago lotu. Honek konpromiso handiagoak hartzea oztokatzen du, guk ezin baitugu inorekin konpromisorik hartu jakin gabe zenbat dirurekin kontatzen dugun honelako ekitaldiak aurrera eramateko. Eta hau beti gertatzen da kultura-

rekin lotutako ekimenekin. Guk espero dugu denbora aurrera joan ahala eta proiektu hau ezagutu ahala, eskaera handiagoa izango dela eta diru gehiago eskainiko zaiela honelako proiektuei.

Iñaki Zubeldia: Beste zerbait aipatu edo azaldu nahi duzu?

Jas. Gezuraga: Lehengo idazleengandik asko daukagula ikasteko eta uzten baditugu armario zahar batean gordeta, balore asko galduko ditugula.

Adabakiak

2005eko poesiaren kritika

Jon KORTAZAR

Bihotzetik begirada

2005. urteko apirilak jo duenean kaleratu da aurtengo lehen poema liburua. Liburuaren industria ondo joango da, baina ez da hori poesiaren zeinua.

Argitaletxe berri baten eskutik, Bilbon sortu den Elea etxearen bidetik heldu da Goizalde Landabasoren *Jat* poema liburua, oso argitalpen zainduan, esan beharra dago. Denek, paperak, imprimatze lanak, orrialdearen diseinuak, lan egin dute irakurraldi atsegin baten alde. Agian badago zer esanik bizkaieraren erabilerak liburuari ematen dion puntuaz. Baina diglosiaz eta literaturan euskalkien erabileraz hitz egiteak luze joko luke.

Liburuak, bestalde, beste zerbait ere adierazten du. "Jat" aditz laguntzaileak subjektibotasunaren mugetan jartzen gaitu: sortu zait, etorri zait. Poemak ez dira eraiki, sorturikoak dira, horrela adierazi du behintzat idazleak: aspaldi idatzitako poemak bilduman jarri omen ditu.

Maitasun poema laburrak dira gehienak, eta liburuaren egitura lanak ere horretara garamatza: Gu, Zu, Neu. Hiru zati garrantzitsu, hirua alor tematiko, nahiz eta gehienetan "ni"aren aho poetikoak, ikuspegiak joera nagusia hartu duen.

Egunerokotasuna oinarri hartu da liburuan, eta maiz, hari bi hartu dira (5. poeman bezala) bakarrean bukatzeko poema, fakturaren zenbakien hoztasuna bikotearen historiarekin erkatzen denean.

Idazkeran, aitor dezadan, aspaldiko poesia mota baten oihartzuak entzun ditut. Ez dakit seguru baina, Amaia Lasaren poesiaren

zantzua edo: poesia agerikoa, hitz jokoa, irudimenaren zantzua, poema laburrak, lerro luze eta laburren arteko kontrajarpena, esaldiaren nagusitasuna, hitzen jokoetan elementu sinbolikoetan baino arreta handiagoa jartzea, inpresioaren idazkera...

Era berean, arina eta gozoa da espresa moldea, bat-batean jabetzekoa, eta ez dira alferrik joan urteak, ironiak ere bere toki handia baitu. Alabaina, sentimenduak agintzen du testuaren barnean.

Egunerokotasuna

Martin Etxeberriak bere bigarren poema liburua argitaratu du Elkarlanean etxearen eskutik *Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin*. Izenburu bitxi samarraren atzean poesia bitxi samarra ezkututzen dela adierazi behar genuke, eta nahiz eta bere lehen poema liburutik aldaketak gertatu, mantentzen da idazlearen idazkeran hain berezia den naif estiloa.

Izenburuak, agian, gogora ekartzen du Jose Luis Padronek bere poema sailari jarritako hura: *Zure bila itsasoa bidaliko dut*. Baina Padronen liburuan itzal epikoak eta handiak agintzen badu (itsasoak), Etxeberriaren poema liburuan egunerokotasunak eta elementu arruntek agintzen dute (bizikletak).

Hiru poema mota desberdin aurkitzen ditugu testuan. Lehena, maila narratiboan eta aho kontagintzaren inguruan kokatu da. Larraitz maitearekin izandako istorioen inguruan moldaturik dago. Testuek inmanentziaz josita daude: kontatzen dutena dira, eta bukaerak indar berezi txikia ematen badiote ere, arruntasunaren inguruko gaiak ageri dira. Eguneroko anekdota sumeak: "Koaderno marroia", "Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin", "Zure zain leihotik begira", "Ilea jaten". Errealismo zikinarekin lotu izan badira maiz, eguneroko bizitzari egindako begirada xumea ikusten dut gehiago. Eta estetika baten erakusle, benetan lorturiko indar poetikoaren emaitza gisa baino. Badute bere *naif* itxuran absurdoarekin elkarrizketa, alabaina, eta bien arteko elkarrizketan gertatzen da berritasuna. Horrela, begiradan berria bezala erakusten da normala eta ohikoa dena. Aitorpen gisako "Muxu gaziak" atsegin zait denen gainetik.

Bigarren poema motak, bere laburtasunean, inpresio poesia-rekin jolasten du, irudi batekin, ideia labur batekin, jokoarekin: "Ermita txikiaren otoitza", "Octavio Paz"...

Eta hirugarren motakoak badira, poesiaz eta munduaren izaeraz galdetzen dutenak. Kaosaren erdian eraikitako begirada sotila da Martin Etxeberriak eskaintzen duena, estilo lainoarekin, baina erritmoa ongi zaintzen duelarik.

Urdinaren garbia

Simbolistentzat urdina eternitatearen kolorea zen. Lizardi eta Lauaxetaren poesian ez da urdinik falta, zeruaren urdina, itsasoaren urdina, mugagabea, eternoa adierazteko asmoz. Eta horrela adierazten da poema bilduma honetako lehen sailean. Goetheren hitzak hartzen dira kontutan: "Urdina zeruaren, urruntasunaren, nostalgia-ren eta mugagabetasunaren kolorea da".

Aintzane Galardi Porturen *Itoti urdinaren azpian* liburuaren gunea urdina da. Eta neurri berean urruntasunari, nostalgiari eta mugagabetasunari buruzko liburu baten aurrean gaudela esaten digu poemel laguntza gisa jarritako oharrak.

Baina horrez gainera poema bilduma, maitasuna aipatzen duen unetik aurrera, zerbait gehiago ere bada... Hasteko, kulturalistek egin ohi zuten, aurreko (eta urrezko) poema liburuekin elkarrizketa sendoa da liburuak proposatzen duena. Horrela, poema aurreko aipuek garrantzia hartzen dute poema irakurtzeko orduan. Novoneyra, Sophia de Melo, Salvat Papasseit, Pessoa, Maiakovski, kanpokoen artean, eta gaurko euskal poeten antologia gogotsu batek osatzen du Galardiren elkarrizketa poetikoa.

Poesiara etorritz, baina, Galardiren espresio munduak zertzelada txikia maite du; ilun eta etsipenez bete agertzen bada hasieran (Banderairen aipuek agintzen duen moduan), itxaropenean –urdinak bere agintea du- amaitu du egileak poema bilduma. Fineziaren mugetan maite elkarrizketa osatu du lehen zatian, elkarrizketa iluna maitearekin. Inoiz poesia honen zantziek 70eko poesiaren agerbi-dea ekartzen didate gogora, baina moldapenean badu berririk; hizkera sotila, iradokizuna erabiltzeko modua, "O tempo infinito" bilatzeko espresio moldea...

Badakit ez dela asko esatea baina, aurton argitaratu diren liburu-
 artean interesgarriena dela uste dut Galardi Porturen hau. Aipatu
 beharra dago zein ongi laguntzen dion marrazkiak eta irudiak
 liburuan esan nahi denari.

Gorputzeko zeruak

Udagoienaren lehen euriak hasi direnean beta hartu dut Angel
 Erroren *Gorputzeko humoreak* liburu berria irakurtzeko.

Ez dut huts handirik egingo Angel Erro oso ezaguna dudala
 esatean, eta, agian, iritzi hau ikuspegi pertsonaletik ondua dela aitortzeko
 lotsarik ere ez dut izango. Baina niretzako poeta estimatua da Angel Erro,
 eta gustuen aurka zer egin gutxi dago.

Orain hilabete batzuk bere poemak eskatu nizkion, atontzen ari
 nintzen antologian sartzeko asmoz. Poema argitaragabe batzuk eka-
 rri zizkidan, hain zuzen ere orain liburu honetan agertzen diren
 batzuk. Ez dakit nahikorik eskertu ote nion mesedea, eta kasualitate
 hutsez, liburua agertu aurretik agertu da antologia. Azken urteotako
 euskal poeten antologia xumea da, azken urtetan nik egindako ira-
 kurketen berri ematen duena.

Hamar poema haiek irakurriz ez da liburu hau irakurtzen. *Gorpu-
 tzeko humoreak* honek beste sakontasun bat du, zalantzarik gabe.

Bere *Harkadian ni* lehen liburutik hona gauak eta gauzak aldatu
 egin dira. Baina gogoratu nahi nuke Angel Errok idatzitako hura: Oro
 errana da, aspaldidanik./ Oro errana dela ere errana da./ Oro errana
 da, bada, ezinbestean./ Oro errana da, baina ez nik". Azken bertso
 horrek poesia egiteko modu berri batera bidea zabaltzen du. Angel
 Errok errana da liburu honetan agertzen dena.

Badira joko batzuk idazleak oso maite dituenak. Adibidez, izen-
 buruan "h" letrarekin jolastea, umorea, humorea bihurtzea, eta be-
 raz, isurkiei buruz hitz egitea, biologiaren nondik norakoak bilatzea.
 Adibidez, filologia lehertzea, eta hitzen alderik formalenarekin jolas-
 tea, hala nola, Oteizaren apokrifoa gazteleraz ematen duenean, edo
 "Literatur teoria Halabedi tabernan" idazterakoan. Edo hitzen ezku-
 tuko adierazpena azaltzerakoan. Edo aipamen estetiko homosexuala
 egiterakoan: "Que qué tiene que ver ser gay con el autor implícito".
 Edo alderantziz.

Baina jokoan eta ironiaren gainetik, sentsibillitate eta, batez ere, gogo argi batek eusten dio Angel Erroren poetikari. Klasikoa omen da, baina barrokoaz mintzo da, olgetari dager, baina nik badakit oso garai ilunak direla hauek berarentzat.

Beraz, tentsioaren poeta nagusi baten aurrean gaude. 11-S- ez eskal poema idazten duena, gerrako haurrei buruz, bizitzaren gogorra burmuinean agertzen duena. Klasikoa? Bai, baina berpizte garaiko poetak aipatzen dituena.

Zirrara gogor bat. Gozputzeko humorerik garrantzitsuena melankolia baita.

Denbora gai gisa

Aspaldiko egunetan behin eta berriro egiten didate galdera bera. Ba ote du gaur egun Lauaxetaren poesiak jarraitzailerik? Eta ezezkoa erantzuten badut ere gehienetan, gutxi batzuetan bestelakoa erantzuteko kariaz geratzen naiz. Ez da erraza galdera orokor bati esaldi zehatz baten bidez erantzutea. Badu jarraitzailerik Lauaxetak? Eta Mungiako Aita Paulin Solozabal ekartzen dut gogora eta haren poesia "Lauaxetaren eskolakoa", Ibon Sarasolak esango lukeen moduan. Baina galderari erantzutea modernitateak gure artean duen pisuaz jardutea da. Modernitate ondorengoan badira poeta modernoak, bai ala ez? Eta ez dut dudarik egiten baietz.

Karlos Linazasoro (ez Solozabalen antzera, noski) bere bertute guztiekin poeta moderno nagusia iruditzen zait: bere esamolde tinakoarekin, bere gai nagusi horiekin itzulika, bere lan eskerga eta sendoarekin, hitz egiteko sotiltasunarekin... Bere liburu berriaren izenburuak ere horixe adierazten du osotasunarekin: *Denbora aleak*.

Denbora gai gisa poema liburu batean, Jainkoa subjektuaren zerkari ihes egiten dionean: "Denbora berde doa, Jainkorik ezean,/ goroldioen adarretan".

Denborari buruzko hausnarketa da poetak aurkezten duena bosgarren olerki liburuan. "Betikoa dugu berandutze hau, atzoko usain". Azken liburuetan egin duen moduan maitearekin elkarrizketa jarraitzen du Karlos Linazasorok oraingo liburuan.

Eta hiru hankako poesia osatu du liburuan. Hausnarketa, paradoxa betetzen duena, izadiaren agerpena ("Badator udaberria"), itzala-

ren estalpen bila ibilirik, eta maitasunaren eta sexuaren aipamena azken aterpe gisa.

Denboraren joana gogorra da, eta idazleak soilik ditu hitzak haren erasoetatik defendatzeko. Baina Karlos Linazasorearen hitzak gotorrak dira, sendoak, pentsakizunari bide ematen diotenak. Berbaldia-
ren tonuak ez dio lausenguari tokirik uzten, dena seriotasun, dena argi-ilun, hitza ongi zizelatu, ongi moldatua, kontrajarpenaren itzalpean.

Karlos Linazasorearen moderno izate hori denborarekin egiten duen borrokan betetzen da, unean unekoa bizi du ("Gero eta guttiago behar dut bizitzeko"), batez ere maitearekin egindako solasean konplizten dena, erotismoa berriro heriotzaren ezkutu irmoa delarik ("Gurtzen zaitut eta ez dakit zergatik"), hitzaren magian sinesturik, esaldiaren luze forman agerturik, poesiaren moldea gaurko estetika-
ra, modernitate ondorengora ekarri beharrean, luzatuz eta erritmoaren eta errepikapenaren gozamenean onduz eta landuz.

Noaren bide zabalak

Liburuari emandako izenburuarekin *No. Poema akrilikoak* hainbat irakurketa posible eskaintzen edo zabaltzen ditu Patxi Salaberrik. No izena gauza asko da. Agian, gazteleraz ezetza esateko hitza dakar orrialdeetara. To eta no, adibidez, Alfontso Irigoienen poema liburu baten izenburua gogora ekartzen duena. No, Japoniako antzerki mota baten izena ere bada, eta han dantza, kanta, mimoa, musika, errezitatua eta elkarrizketa biltzen dira. Horrelako zerbait gertatzen dela, iruditzen zait, liburu honetan. Hau da, ezetza, egonezina munduaren aurrean, eta era berean maitasun elkarrizketa, eta generoen tonu nahasketa: bakarrizketa eta deia bilduz eta agertuz.

Poesia eta pintura. Izenburuaren bigarren aldeak, baina, liburuaren egokitu den aldeari begiratzen dio: hau da liburuaren moldatzeko orduan, pinturak, akriliko horrek, pisu handia du: poemak horrela, pinturarekin elkarrizketan hasten dira, eta bide bat eratzen dute: "Lau maila baino ez/ lurrazaletik leizera/ garamatzen/ zurubiarenak". Eta lau bide horiek osatuko ditu poema liburuak, gizakia bere bakartasunean aurkitu arte: "Erretratua (Gizon bakartua)".

Maitasunezko poemak. Bidean, baina, poeta zuka ari zaio maite duenari, eta bigarren elkarrizketa osatzen du, batez ere liburuaren

lehen aldietan. Baina laster aldatzen da tonua, ironiarekin bada ere, munduko galdera nagusiei eusten dielako, nora ezaren zentzua bilakatzeko.

Baina poesia honetan badago zerbait bortitza. Ez da soilik, adibidez, lehen poeman erabiltzen diren aipamen garbiak: "karga plastikoa", "detonadorea", "kloratita-potea", ez da soilik bortizkeriaren pean hiltzen den "Kamleh al Shuli" poetari egiten zaion omenaldia, bide batez adieraziz poesiaren eta bizitzaren artean dagoen muga oso fina dela; horrez gain, bada espresatzeko orduan gauzak zuzen-zuzenegi ene gusturako- esateko modua, aurretik esandakoa: "Poesian baino ezin aurki ditzaketela/ errealitatea ulertzeko gakoak,/ errealitatean taxuz eragiteko parametroak", ondoren ezeztatzeko joera: "Eta ene bizitzak?/ Poesia ote du giltzarri/ egunez egun bizitza iraungitzen didan dedikazio osoko lan/ eskertugabeeak?". Bata eta bestea aurrez aurre jartzeko zori horretan aurkitzen dut poesia honen tonu gogorra.

Bibliografia

- Angel Erro: *Gorputzeko humoreak*. Alberdania. Irun. 2005. 86 or.
- Martin Etxeberria: *Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin*. Elkarlanean. Donostia. 2005. 94 or.
- Aintzane Galardi Portu: *Itoti urdinaren azpian*. BBK-Euskaltzaindia. Bilbao. 2005. 82 or.
- Goizalde Landabaso: *Jat*. Elea. Bilbao. 2005. 95 or.
- Karlos Linazasoro: *Denboraren aleak*. Pamiela. Iruñea. 2005. 58 or.
- Patxi Salaberri: *No (Poema akrilikoak)*. Pamiela. Iruñea. 2005. 78 or.

Euskal literatur sorkuntza: 2005ean argitaratutako liburuen zerrenda

Juan Luis ZABALA

Oharrak:

1. Parentesi artean ageri den data Berria-n liburuaren berri eman zenekoa da. Ezer aipatzen ez denean, Kultura sailean eman zen liburuaren berri; gainerakoetan, zehaztuta dago zein sailetan eman zen berria. Mantangorri gehigarriko aipamenen berri ez da ematen, non eta ez den gehigarri horretakoa aipamen bakarra.
2. Zerrenda honetan ez dira aipatzen aurretik beste edozein hizkuntzatan argitara emandako liburuen itzulpenak. Horien katalogoa Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretarien Elkarteko (EIZIE) webgunean kontsulta daiteke, www.ezie.org helbidean, eta baita behean, 7. oharrean, aipatzen diren Joan Mari Torreal-dairen lanetan ere.
3. Testu zahar, berrargitalpen, bilduma eta antologiengatik sailean ez da liburuaren aurreko argitalpenaren agortzearen ondoriozko berrargitalpen arrunten berri ematen.
4. Litekeena da aipatutako liburuetakoz batzuk, Saiakera, kazetaritza eta beste sailean aipatuak batik bat, ez izatea berez, stricto sensu, literatur sorkuntzakotzat jotzeko modukoak, eta litekeena da, halaber, literatur sorkuntzatik hemen aipatutako batzuk baino gertuago dauden liburuak kanpoan geratu izana. Mugak ez baltira beti oso garbi ageri.

5. Zerrenda hau ez da oso-osoa, literatur sorkuntzako hainbat liburuaren aipamenak falta dira:hainbat lehiaketatako lan saridunak biltzen dituzten liburu kolektiboak, saiakeratzat jotzeko moduko doktorego tesi batzuk, herri edo eskualde jakin batean baino zabaldu ez diren liburuak, zabalkunde eta promozio eska-sekoak...
6. Nahiz eta kasu askotan liburuaren ko-egile diren, ez da aipatzen zerrendan ilustraziogileen izenik, idazleenak bakarrik baizik.
7. XX. mende osoko liburu guztien zerrenda egina eta argitaratua du Joan Mari Torrealdaik, Jakin aldizkariaren eta Gipuzkoako Foru Aldundiaren eskutik, XX. mendeko euskal liburuaren katalogoa-n. Katalogo horretako bost liburuki eman ditu argitara Torrealdaik, eta bosgarrenean 1999an eta 2000n argitara emandako liburu guztien zerrenda egin du. 2001eko euskarazko liburu guztien zerrenda, berriz, Jakin aldizkariaren 134. zenbakian eman zuen argitara, 2002koena 140.ean, eta 2003koena 146.enean. Bestalde, Torrealdaik XX. mendearen hasieratik 2005a arte kaleratutako euskal liburu guztiekin osatutako katalogazioa Internet sarean kontsulta daiteke, www.jakingunea.com helbidean.
8. Zerrenda hau liburuska moduan ere argitaratuko da, Euskal Liburuak 2005 izenburuarekin, Olerti Etxearen eskutik. Gisa berean argitaratuta daude 1998, 1999, 2000, 2001, 2002, 2003 eta 2004ko liburuaren zerrendak ere.
9. Zerrendaren lehen eranskinean aipatutako kritika guztiak, haur eta gazte literaturako liburuarenak salbu, Susa argitaletxearen web orrian (www.susa-literatura.com) daude bilduta eta irakurgai, beste egunkari eta aldizkari askotan argitaratutakoekin batera.
10. Zerrenda hau osatu eta hobetzeko asmoz, egile, argitaratzaile, banatzaile, saltzaile, bibliotekari eta irakurleei eskertuko genieke informazioa Juan Luis Zabalarari bidaltzea. Helbidea: Aintzieta Ibilbidea, 16, 1-D. 20014. Donostia (Gipuzkoa). Telefonoa: 943-471072. Posta elektronikoa: pipi@berria.info.

1. Eleberria

AINTZIART, Piarres: *Azken apeza*. Baiona, Elkar, 2005 (2005-XII-8).

ARANA, Aitor: *Aita-semeak*. Alegia, Hiria, 2005 (2005-XII-1).

- ARRETXE, Jon: *Kleopatra*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XI-26).
- BIDEGAIN, Eneko: *Mahatsaren begia*. Baiona, Elkar, 2005 (2005-III-24).
- BORDA, Itxaro: *Zeruetako erresuma*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-IV-23; 2005-VI-26).
- GORROTXATEGI, Aritz: *Kearen truke*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-VI-9).
- EGIA, Lutxo: *Ezker hanka falta zuen*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-XI-11).
- ELORRIAGA, Unai: *Vredaman*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XI-19).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Mutuaren hitzak*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-X-27; 2006-II-4).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Hauts bihurtu zineten*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-X-4; 2005-XII-31).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Mendaroko txokolatea*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IV-22).
- ISPIZUA, Juan Jose: *Harizpeko neskaren afera*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2004-XII-11; 2005-VII-5).
- LINAZISORO, Abelin: *Aitortza*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-IX-13).
- LUZARRAGA, Asel: *Karonte*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-III-11).
- MAIA, Jon: *Riomundo*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-XII-6; 2006-I-8).
- MENDIBIL, Gontzal: *Gorbeiaiko haizea*. Bilbo, Keinu, 2005 (2006-I-4).
- MORILLO, Fernando: *Dragoien orroa*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-12; 2005-VI-18).
- MORILLO, Fernando: *Idoiaren agenda / Gariren agenda*. Bilbo, Elea, 2005 (2005-XI-19).
- PEÑA, Julian: *Apologia*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-28).
- SAGASTIZABAL, Joxean: *Nomadak kantari doaz*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XII-1).
- TAMBOURIN, Marikita: *Kania, uharte galduko ipuina*. Baiona, Maiatz, 2005 (2005-XII-27).
- TXILLARDEGI (Jose Luis Alvarez Enparantza): *Labartzari agur*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-X-27).

ZABALETA, Patxi: *Eneko Aritzaren hilobia*. Iruñea, Egile-editore, 2005 (2005-VII-6).

2. Ipuina

APAOLAZA, Uxue: *Umeek gezurra esaten dutenetik*. Donostia, Erein, 2005 (2005-XI-26; 2006-II-9).

ARANA, Aitor: *Ezohiko ipuinak*. Alegia, Hiria, 2005 (2005-XII-1).

ARANA, Aitor: *Lehenbiziko ipuinak*. Alegia, Hiria, 2005 (205-XII-1).

ARISTI, Pako: *Note book*. Donostia, Erein, 2005 (2005-X-19).

ARRIETA, Modesto: *Adelino Sousa*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2005 (2005-I-30).

ASKOREN ARTEAN: *Adiskide maitea*: Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-XII-3).

ASKOREN ARTEAN: *Ametsen baratza*. Bilbo, Elea, 2005 (2005-IX-6; 2005-XI-16 *Matraka* gehigarrian; 2005-XI-24).

ASKOREN ARTEAN: *Gorria eta beste kontakizunak*. Bilbo, Ediciones-beta, 2005 (2005-V-6).

ASKOREN ARTEAN: *Lux mundi*. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005 (2005-VI-24).

ASKOREN ARTEAN: *Maite Minez*. Arrigorriaga, Arrigorriagako Institutua, 2005 (2006-I-14).

ATXAGA, Bernardo: *Lekuak*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XII-2; 2005-XII-18).

AZKUE, Imanol: *Egunerokoa ez dena*. Donostia, Erein, 2005 (2005-VI-17).

BARANDIARAN, Alberto: *Mundu txikia*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-V-27).

CANO, Harkaitz: *Neguko zirkua*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-IX-29; 2005-XI-30).

EPALTZA, Aingeru: *Lasto sua*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XI-25).

GAMINDE, Iñaki: *Sorginakaz jantzan*. Bilbo, Mendebalde Kultura Alkartea, 2005 (2006-I-18).

- IRIGARAY, Jose Angel: *Denboraren mugan*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XII-6).
- ITURBIDE, Amaia: *Bidaiarik luzeenak*. Donostia, Errein, 2005 (2005-VI-17).
- IZAGIRRE, Koldo: *Sua nahi, Mr. Churchill?* Zarautz, Susa, 2005 (2005-XII-22; 2006-I-19).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Bihotz gosetien Kluba*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-7).
- MUGERTZA, Juan Luis: *Lunaren Goiztiri*. Bilbo, Atraramiñe, 2005 (2005-VIII-13).
- RODRIGUEZ, Eider: %98. Lasarte-Oria, Komunikazio Biziagoa, 2005.
- UNZUETA, Lourdes: *Uharak zure begietan*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2006-I-31).
- URKIZA, Ana: *Bekatuak*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IX-30).
- URRUTIKOETXEA, Urtzi: *Auzoak*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-V-12).
- YURREBASO, Iker: *Ametz*. Arratia / Lemoa, Zertu Kultur Elkarte / Harriketarrak Lemoako Gazte Asanblada, 2005 (2005-IX-24).
- ZALDUA, Iban: *Etorkizuna*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XI-25; 2006-IV-13).
- ZUBELDIA, Mikel: *Enarak bezain fite*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2005 (2004-XII-15).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Pospolo kaxa bat bezala*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-V-12).

3. Poesia

- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia 2005*. Senpere, Hatsa Elkarte, 2005; koordinatzailea: Auxtin Zamora (2005-IV-5).
- ERRO, Anjel: *Gorputzeko humoreak*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-X-28; 2006-IV-20).
- ETXEBERRIA, Martin: *Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-14).
- GALARDI, Aintzane: *Itoti urdinaren azpian*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2004-XII-11; 2005-VII-5).

- GANDIAGA, Bitoriano: *Poema argitaragabeak*. Donostia, Elkar / Arantzazuko Edizio Frantziskotarrak / Labayru Ikastegia, 2005; apailatzaileak: Paulo Agirrebaltzategi, Patxi Ezkiaga, Iñaki Sarriurte, Sebastian García Trujillo (2005-XII-7).
- GONZALEZ, Sonia: *Poema amniotikoak (Gerizpeko guda)*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2005 (2005-X-23).
- ILLARREGI, Mikel: *Argazkiei begira*. Bilbo, Edicionesbeta, 2005.
- LANDABASO, Goizalde: *Jat*. Bilbo, Elea, 2005 (2005-IV-13).
- LINAZASORO, Karlos: *Denbora aleak*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XI-17).
- LIZEAGA, Eukene: *Tamarindoen epelean*. Bilbo, Edicionesbeta, 2005 (2005-XII-4).
- LOPEZ TEJADA, Patxi: *Materiaren egitura*. Gasteiz, Arabako Foru Aldundia, 2005 (2004-XII-15).
- MARKIEGI, Peli: *Latsurregitarrak*. Alegia, Hiria, 2005; apailatzaileak: Wily Berasaluze eta Lukax Dorronsoro (2005-IX-23).
- MONTOIA, Xabier: *Bingo (poemak 1981-2000)*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XII-6).
- SALABERRI MUÑOIA, Patxi: *No (poema akrilikoak)*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-X-12).
- SARASOLA, Juanma: *Ametsek ez dute kartzelarik*. Baiona, Maiatz, 2005 (2006-I-5).
- ZUBELDIA, Koldo: *Alamartxo ahantzia*. Euba, Erroteta, 2005.

4. Saiakera, kazetaritza eta beste

4.1. Biografia eta autobiografiak

- AGIRRE, Joxe Mari: *Jean Marie Diharce 'Iratzeder'*. 2005, Gasteiz, Eusko Jurlarritza (2005-X-14).
- ARANA MARTIJA, Jose Antonio: *Bonifazio Etxegarai*. Gasteiz, Eusko Jurlarritza, 2005 (2005-III-16).
- ARBELBIDE, Xipri: *Janpierre Arbelbide*. Donostia, Egan / Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2005 (2005-XII-3; 2005-XII-4 Igandea gehigarrian).

- ARRIGAIN, Isabel: *Jean Etxepare*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- ASKOREN ARTEAN (Elixabete Perez Gaztelu, Ana Toledo, Esther Zulai-ka): *Patxi Altuna*. 2005, Gasteiz, Eusko Jaurlaritza (2005-X-14).
- ASKOREN ARTEAN (Elixabete Perez Gaztelu, Ana Toledo, Esther Zulai-ka): *Juan Mari Lekuona*. 2005, Gasteiz, Eusko Jaurlaritza (2005-X-14).
- BARAIAZARRA, Luis / URKIZA, Julen: *Hipolito Larrakoetxea*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- DAVANT, Jean Louis: *Etxahun Iruri*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- DORRONSORO, Lukax: *Tene Mujika*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- EGIBAR, Lartaun: *Jose Luis Goti*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- ESKISABEL, Jon: *Itoiz, hari xingle bat*. Soraluze, Paper Hotsak, 2005 (2005-XII-6; 2005-XII-21 *Matraka* gehigarrian).
- ESPELOSIN, Antton: *Ramon Latasa, basoko aizkolaria*. Sunbilla, Egile-editore, 2005 (2005-V-6 *Kirola* sailean).
- GORROTXATEGI, Jose Luis: *Gogoan dauzkadanak*. Andoain, Bertsolari Liburuak, 2005 (2005-XII-27).
- HERMOSILLA, Gotzon: *Ramones, familia maitagarria*. Soraluze, Paper Hotsak, 2005 (2005-XII-6; 2005-XII-21 *Matraka* gehigarrian).
- IHITZA, Urtzi: *Euskararen jatorria aurkitua*. Bilbo, Lemuria, 2005.
- IRIGARAY, Jose Angel: *Fermin Irigaray*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- IRIONDO, Joxe Mari: *Teodoro Hernandorena*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- JIMENEZ, Edorta: *Robert Capa*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IV-30).
- JIMENO, Roldan: *Jose Maria Jimeno Jurio*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- KINTANA, Xabier: *Andolin Eguzkitza*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- LASA, Xabier: *Manex Erdozaintzi-Etxart. Esperantza baten lekukotasuna*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005.

- LASARTE, Manuel: *Plaza-gizonak*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2005 (2005-X-20).
- LEOZ, Asier: *Public Enemy. Beltzegi, indartsuegi*. Soraluze, Paper Hotsak, 2005 (2005-XII-6; 2005-XII-21 *Matraka* gehigarrian).
- LIZUNDIA, Jose Luis: *Jesus Maria Leizaola*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- NARBAIZA, Antton: *Juan San Martin*. 2005, Gasteiz, Eusko Jaurlaritza (2005-X-14).
- PAGOLA, Ines: *Antonio Arzak*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- REKALDE, Paddy: *The Clash. Punk, rock'n'roll & reggae matxinada*. Soraluze, Paper Hotsak, 2005 (2005-XII-6; 2005-XII-21 *Matraka* gehigarrian).
- SALABERRI, Patxi: *Jose Mari Satrustegi*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- SARRIUGARTE, Iñaki: *Juana Atxabal*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- URKIZU, Patri: *Balada zaharrez*. Donostia, Erein, 2005 (2006-II-12).
- URRUTIA, Andres: *Nazario Oleaga*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).
- URRUTIA, Itziar: *Felipe Arrese ta Beitia*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005 (2005-III-16).

4.2. Saiakerak

- AGIRRE, Xabier: *Zertan dira askatasuna eta berdintasuna gaur egun?*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2004-XII-11; 2005-VII-5).
- AIESTARAN, Ignazio: *Biolentziaren eremua*. Donostia, Elkar, 2005.
- ARANBARRI, Iñigo / OTAMENDI, Jose Luis: *Loiolarik ez balitz*. Azpeltia, Uztartria Kultur Koordinadora, 2005 (2005-VI-4).
- ARBELBIDE, Xipri: *Zoriona. 31 eta esku*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.

- ARRIETA, Yolanda: *Gatzaren atzetik. Emakumearen irudia euskal ipuin herrikoietan: 'Mari Xor'*. Usurbil, Egile-editore, 2005 (2005-X-2).
- ASKOREN ARTEAN: *Antzinako euskaraz*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ASKOREN ARTEAN: *Poetikak & poemak*. Donostia Erein, 2005; apai-latzailea: Iban Zaldúa (2005-VI-24).
- AZKARRAGA ETXEGIBEL, Joseba: *Diruak behar luke bihotzik*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2004-XI-18; 2005-V-20; 2005-VI-5 *Igandea* gehigarrian).
- ELOSEGI, Miguel Mari: *Hartzak Pirinioan XXI. mendean*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2004-XI-18; 2005-V-20).
- ETXANIZ ERLE, Xabier / LOPEZ GASENI, Manu: *90eko hamarkadako haur eta gazte literatura*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-III-11; 2005-IV-13).
- GALFARSORO, Imanol: *Kultura eta identitate erbesteratuak (Nomadologia subalternoak)*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-IV-14).
- GARATE, Jenaro: *Gizakia eta... ekonomia, politika, zientzia-etika, filosofia*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005.
- GARTZIA, Pruden: *Lazarraga. Ernazimentua euskaraz*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XI-18; 2006-II-23).
- HUEGUN, Asier / JAUREGI, Pello: *Sentitu*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3).
- IZTUETA, Paulo: *Euskal idazleen belaunaldiez*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3).
- JUARISTI, Patxi: *Salgai. Euskal kontsumo gizartea aztertzen*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-III-16 *Euskal Herria* sailean).
- KORTAZAR, Jon: *Joseba Sarrionandiaren ipuingintza. Zuhaitz erromessa*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3).
- KORTAZAR, Joxe Mari: *Erljio gaiak Gandiagarengan*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005.
- KORTAZAR, Joxe Mari / UNZUETA, Angel Mari: *Liturgia euskaraz: egin-dakoa eta egitekoa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005.
- LARREA, Kepa: *Euskalduntzearen atakan*. Donostia, Erein, 2005.
- LOPEZ GASENI, Manu: *Autoitzulpengintza euskal haur eta gazte literatura*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3).

- MONASTERIO, Xabier: *Mintzairaren miraria*. Donostia, Gaiak, 2005.
- PEILLEN, Txomin: *Baloreak Euskal Herrian eta beste gizarteetan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3).
- RODRIGUEZ, Fito: *Jeu de Paume*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-XI-24).
- SEGUROLA, Iñaki: *Gaur ere ez du hiltzeko eguraldirik egingo*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-IV-23).
- TXAPARTEGI, Ekai: *Desobedientziaz ibiltzen*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-X-3 *Euskal Herria sailean*).
- ZABALETA GORROTXATEGI, Iñaki: *Wilhelm von Humboldt: hezkuntza eta hizkuntza*. Donostia, Jakin Irakurgaiak, 2005 (2006-II-3).
- ZALDUA, Iban: *Animalia diseatuak (Libeloak, panfletoak eta beste zenbait taxidermia)*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005 (2005-XII-3; 2006-IV-13).
- ZUAZO, Koldo: *Euskara batua. Ezina ekinez egina*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-X-5 *Euskal Herria sailean*).
- ZUBEROGOITIA, Aitor: *Bidegorriak hizkuntzentzat. Euskarazko komunikazio-esparrua trinkotzeari buruzko burutazioak*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-III-17 *Euskal Herria sailean*).
- ZUBIAGA, Felix: *Euskara bere baitan*. Euba, Eleiker, 2005.

4.3. Kronikak

- APALATEGUI IGARZABAL, Francisco: *Karlisten eta liberalen gerra-kontraerak (I eta II)*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2005; apailatzailea: Antonio Zavala (2005-X-5).
- ARANZABAL, Joxe: *Medikuak esan dit minbizia dudala*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-II-23 *Euskal Herria sailean*).
- ASENSIO, Paul / AYLLON, Mikel: *Gerezi gorrien garaia*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-XII-2 *Euskal Herria sailean* 2006-I-18 *Matraka gehigarrian*).
- ASKOREN ARTEAN (Igor Arroyo, Sabino Ormazabal, Mikel Zabala): *Ikasi eta irauli. Euskal ikasle mugimenduaaren historia*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-XI-25 *Euskal Herria sailean*; 2006-I-18 *Matraka gehigarrian*).

ASKOREN ARTEAN: *Ñami mishakunchik*. Erreterria, Mikelazulo, 2005 (2005-VII-7).

KAIKU (Xanti Zapirain): *Bizi behar dugu*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-VI-28).

4.4. Ikerlana, zientzia eta dibulgazioa

ABRISKETA, Juan Ignacio / ETXEBERRIA, Joseba: *Uholde unibertsale-
tik gaurko katastrofismora. Klima: historiaren, mitoaren eta
zientziaren artean*. Donostia, Gaiak, 2005.

AGIRRE, Edorta / GARCÍA AMIANO, Peio: *Donostiatik Etiopiara. Do-
nostiako pintxoak (Etiopia) Wukro herriaren alde*. Donostia, Gar-
cía Amano, 2005.

ALDEZABAL, Izaskun: *Hizkuntzalaritza konputazionala*. Bilbo, Udako
Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-VII-21 *Euskal Herria* sailean).

ALTONAGA, Kepa: *Zoologia orokorra*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsita-
tea, 2005 (2005-III-11 *Euskal Herria* sailean).

ANGOS PEÑA, Alberto: *Erronkarieta (I). Gramatika*. Alegia, Hiria, 2005
(2005-XII-1).

ANGOS PEÑA, Alberto: *Erronkarieta (I). Esaldiak*. Alegia, Hiria, 2005
(2005-XII-1).

ANSOLA, Ruben: *Elastikotasunaren teoria eta materialen erresis-
tentzia*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005.

APRAIZ ATUTXA, Arturo: *Plaken tektonika: Lurraren funtzionamendua
ulertzeko teoria*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005.

ARAMENDI, Pello / BUJAN, Karmele: *Eskola antolaketa*. Bilbo, Udako
Euskal Unibertsitatea, 2005.

ARANA, Aitor: *Artaxoako euskara iruzkina eta hiztegia*. Alegia, Hiria,
2005 (2005-VII-21).

ARANA, Edorta: *Programaziogintza irratit-telebistan*. Bilbo, Udako
Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-III-11 *Euskal Herria* sailean).

ARANBARRI, Iñigo / OTAMENDI, Jose Luis: *Loiolarik ez balitz*. Azpeitia,
Uztarría Kultur Koordinadora, 2005.

- ARANBURU AMILLETA, Antxiñe / ETXEBERRIA ANDUEZA, Birjina: *Burdinlariak. Burdingintza tradizionalari lotutako lanak Urola Garaian*. 2005, Legazpi, Lenbur Fundazioa, 2005.
- ARANBURU, Gotzon: *Euskal Herriko historia ezkutua*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ARBURUA GOIENETXE, Rosa: *1940-1960. Bortzirietako gaztiak*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XII-8 Tartearen gehigarria).
- ARREGI, Manu / MARTINEZ LIZARDUIKOA, Alfontso: *Eguzki sistemaren sekretuak azken bidaia zientifikoen arabera*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ASKOREN ARTEAN (Adolfo Arejita, Ana Oar-Arteta, Hiart Legarra): *Bizkai Euskeraren jarraibide liburuaren bigarren pausuak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.
- ARRAYET BALERDI, Eduardo / GONZALEZ DE GARAI, Iñaki: *Iruzurrak historian*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ARRANZ, Iñaki: *Hitza azti*. Irun, Alberdania, 2005.
- ARRIETA, Leyre: *Ekinez egina. Hezkuntza politika bere idatzien bidez*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-V-22 *Euskal Herria* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Bakio eta eskola-gida*. Bilbo / Bakio, Mendebalde Kultura Alkartea / Bakioko Udala, 2005.
- ASKOREN ARTEAN (Iñigo Izargarai, Nekane Martiarena, Xabier Susperregi: *Betiko jolasak*. Oiartzun, Oiartzungo Udala, 2005 (2006-I-21 *Mantangorri* gehigarria).
- ASKOREN ARTEAN (Antxon Mendizabal, Jon Sarasua, Ainara Udaondo, Mikel Zurbano): *Globalizazioa eta autoeraketa*. Arrasate, Euskal Herriko Unibertsitatea / Mondragon Unibertsitatea, 2005 (2005-X-2 *Egitura* gehigarria).
- ASKOREN ARTEAN: *Lauaxeta. Idazleek idazleari omenaldia*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2005; apailatzaileak: Juan Kruz Igerabide, Anjel Lertxundi (2005-VIII-2 *Harian* sailean; 2005-XII-8).
- ASKOREN ARTEAN: *Munduaren historia garaikidea*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ASKOREN ARTEAN: *Onomastika*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005.

- AURNAGUE, Jakes / DUGUIN, Maria: *Euskaldun orok altxa burua, 1982, 2002*. Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2005.
- AYLLON, Mikel: *Gerezi gorrien garaia*. Tafalla, Txalaparta, 2005.
- BARAIAZARRA, Luis: *Nire umetako Meñaka*. Meñaka, Meñakako Udalak, 2005 (2006-I-25 Tartearen gehigarria).
- BARRUTIA, Eneko: *Goi-mailarako ikasbidea*. Bilbo, Mendebalde Kulturaren Alkartea, 2005.
- BERISTAIN, Iñaki: *Hitzaren ezpalak*. Donostia, Idatz, 2005.
- BILBAO, Begoña / GAMINDE, Iñaki: *Lezama gure herria*. Euba, Errota, 2005.
- CABODEVILLA, Josu / ZABALTZA, Itziar: *Baztago Megalitoen Karta Arkeologikoa*. Baztan, Elizondoko Museoa, 2005 (2005-IV-28 Tartearen gehigarria).
- CARRERA, Ignacio M. / GARCIA, Imanol: *Legutiano aldeko euskara*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.
- DUVERT, Michel: *Euskal populuaren jatorrietaz*. Baiona, Elkar, 2005 (2005-IV-27 Tartearen gehigarria).
- EIZAGIRRE, Itziar / LIZARRALDE, Amaia: *Garapen iraunkorra. Garatzeko bizi ala bizitzeko garatu*. Irun, Alberdania, 2005 (2006-II-18 *Euskal Herria* sailean).
- EIZAGUIRRE, Juan Carlos: *Gaur egungo eta betiko nobelen irakurketa gida. Ondo pasatzeko nobelak*. Bilbo, Edicionesbeta, 2005.
- ELBERDIN, Luis: *Sexua noiznahi*. Donostia, Gaiak, 2005.
- ELOSEGI, Xabier: *Sara. Etxeak eta deiturak lau mendez (XVI-XIX)*. Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2005.
- ERRAZTI, Alberto: *Zaldutik Zaldibarrera. Toponimian barrena*. Bilbo, Euskaltzaindia, 2005 (2005-III-10 Tartearen gehigarria).
- EZKURDIA, Miren Gurutze: *Curriculum eta ingurunea*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005.
- FERNANDEZ, Itsaso / GUTIERREZ, Arantza: *Irratsaio bat egiteko tailer praktikoa*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005.
- GAMINDE, Iñaki / GOIKOETXEA, Udane: *Irakurketa ozena ebaluatzeko irizpideak Bizkaian*. Bilbo, Mendebalde Euskara Alkartea, 2005.

- GARAIGORDOBIL, Maite: *4-12 urte bitarteko haurren garapenerako kooperazio eta sormen jolasak*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- GARCIA RODRIGO, Javier: *Ugaoko kronika*. Euba, Erroteta, 2005.
- GARZIA, Juan: *Kalko okerrak*. Gasteiz, Eusko Jaurlaritza, 2005.
- GOIKOETXEA, Juan Luis: *Euskaldunaren anekdotak*. Bilbo, Mendebaldea Kultura Alkartea, 2005 (2005-VI-9 Tarte gehigarrian).
- HERAS, Iñaki: *Burtsa*. Ustrubil, Elhuyar, 2005.
- IÑARRA, Aitxus: *Juan Díaz de Garaio, Gasteizko 'Sacamantecas'*. Donotia, Gaiak, 2005 (2006-IV-23 Igandea gehigarrian).
- JAUREGI, Antton / MUJICA, Karmele: *Pentagrama-Enea*. Bilbo, Sortzen-Ikasbatuaz, 2005 (2005-XII-8 azken orrialdean).
- KORTAZAR, Jose Mari: *Palenque bertatik*. Durango, Uribarriko Andra Mari eliza, 2005.
- LARRAÑAGA ZUBIZARRETA, Jose: *Nola esan albisteak ikus-entzuleari*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005.
- LUBERRIAGA, Andde: *Larrundik irrintzina*. Baiona, Jakin, 2005.
- MANTEROLA ISPIZUA, Ismael: *Errenazimendua Europan*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-III-11 *Euskal Herria* sailean).
- MARTINEZ LIZARDUI, Unai / URIZAR, Alain: *Ekonomia eta enpresa antolamendua*. Donostia, Gaiak, 2005.
- MENDIZABAL, Antxiñe: *Zumarragako Trikitixa. Trikiti doinu kaletarra*. Zarautz, Trikitixa Elkarte, 2005 (2005-X-14).
- MESONERO, Mikel: *Ikerketa-proiektuak lantzeko teknikak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-VII-21 *Euskal Herria* sailean).
- MUJICA, Luis Mari: *Ipar Euskal Herriko toponimia tipia (I)*. Alegia, Hiria, 2005 (2005-XII-1).
- NABERAN, Josu: *Hitzen koba. Hitz-ele-berba*. Donostia, Basandere, 2005.
- ORTEGA, Koldo / STÜRTZE, Alicia: *Mundu garaikidearen historia*. Donostia, Gaiak, 2005.
- OTERMIN, Jose Mari: *Amezketak. Bide luze bezain malkarrak*. Amezketak, Amezketako Udala, 2005.

- PAVO NUÑEZ, Kristina: *Antzuolako toponimia*. Donostia, Euskaltzaindia, 2005.
- RABELLI, Alvaro: *Bizkaiko euskal idazleen ipuingintza modernoa*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2005-XII-4).
- RIVERA, Olga / ZABALA, Kristina: *Lehiatzeko ingurunearen analisi estrategikoa*. Bilbo, Deustuko Unibertsitatea, 2005.
- RUIZ, Txema: *Sistema digitalen diseinu-hastapenak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-VII-21 *Euskal Herria* sailean).
- SERRANO IZKO, Bixente: *Nafarroa. Historiaren hariak*. Iruñea, Euskara Kultur Elkargoa / Udalbide Elkarlan Elkarte, 2005 (2005-XII-14 *Tartea* gehigarrian).
- SUAREZ, Castillo: *Nafarroa Oinez. 25 urte*. 2005, Tafalla, Altafaylla Kultur Taldea, 2005 (2005-X-15 *Nafarroa Oinez'05* gehigarri berezian).
- TEJERA, Roberto: *Portugoieta. 1000 berridazketa*. Donostia, Elkar, 2005.
- TOBAR-ARBULU, Joseba Felix: *Inflazioaren aurka: bankugintza berriaren jarduerak*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-III-11 *Euskal Herria* sailean).
- TOBAR-ARBULU, Joseba Felix: *Langabeziaren aurka: bankugintzaren garrantzia*. Usurbil, Elhuyar, 2005.
- UGARTE NUÑEZ, Edurne: *Patologia orokorra*. Usurbil, Elhuyar, 2005.
- VALENCIA, Jose: *Psikologia politikoaren sarrera*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-VII-21 *Euskal Herria* sailean).
- VELEZ DE MENDIZABAL, Josemari: *Juan Garmendia Larrañaga. Solasean*. Donostia, Eusko Ikaskuntza 2005 (2005-VI-22).

4.5. Artikulu eta hitzaldi bildumak

- ASKOREN ARTEAN: *Aljeriako gerla eta Euskal Herria (1954-1962)*. Donostia, Eusko Ikaskuntza, 2005; koordinatzailea: Xipri Arbelbide (2005-IV-8).
- ASKOREN ARTEAN: *Begiradak / Miradas y memorias desde el margen / Glances and memories from the fringes*. Donostia, Periferike / Koldo Mitxelena Kulturunea, 2005 (2005-IV-21; 2005-V-27).

- ASKOREN ARTEAN: *Belaunaldi literarioak auzitan*. Donostia, Utriusque Vasconiae, 2005; apailatzailea: Ur Apalategi Idirin (2005-XII-3).
- ASKOREN ARTEAN: *Bidasoako alardeak: herria versus hiria*. Bilbo, Udako Euskal Unibertsitatea, 2005 (2005-VI-24 *Euskal Herria* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Esteban Urkiaga 'Lauaxeta', 1905-1937*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2005; apailatzaileak: Jon Kortazar, Guillermo Etxeberria (2005-XII-30).
- ASKOREN ARTEAN: *Euskaingintza sindikalgintzan txertatu (II)*. Bilbo, Manu Robles-Arangiz, 2005.
- ASKOREN ARTEAN: *Gazte hizkera. Jardunaldien hitzaldiak eta ondorioak*. Azpeitia, Azpeitiko Euskara Patronatua / Urtxintxa Eskola, 2005.
- ASKOREN ARTEAN: *Inpernuko poza. Trikitixaren jardunaldiak*. Zarautz, Euskal Herriko Trikitixa Elkarte, 2005 (2005-IX-2).
- ASKOREN ARTEAN: *Kant eta modernitatearen iraultza*. Donostia, Jaikin Irakurgaiak, 2005.
- GARATE, Gotzon: *Lauaxeta menderik mende*. Bilbo, Mendebalde Kultur Elkarte, 2005 (2005-XII-2).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Egunen harian*. Bilbo, Elea, 2005 (2005-XI-28 *Harian* sailean).

4.6. Bibliografiak

- ETXEBARRIA, Nagore: *Frantziskotarren artxiboak. Euskarazko sermoi eta antzeko eskuizkribuen katalogoa (XVIII-XX)*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2005-IX-30).

4.7. Hiztegiak

- ARANA, Aitor: *Gay hiztegia*. Tafalla, Txalaparta, 2005 (2005-IV-21 *Euskal Herria* sailean).
- ASKOREN ARTEAN: *Bergara aldeko hiztegia. Leintz-Aramaio, Oñati eta Eibar inguruko berbekin osatuta*. Bergara, Bergarako Udala, 2005.

ASKOREN ARTEAN: *Erizaintzako hiztegia*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2005.

ASKOREN ARTEAN: *Orotariko euskal hiztegia*. Bilbo, Mensajero / Desclée de Brouwer, 2005 (2005-V-4 *Harian sailean*; 2005-XI-18 *Harian sailean*; 2005-XI-27).

BASAURI, Serafin / SARASUA, Asier: *Eibarko Hiztegi Etnografikoa*. Eibar, Eibarko Udala, 2005.

BOSTAK BAT: *Eskola hiztegia. Oinarrizko hiztegia: eguneratu, berriztatua...* Bilbo, Bostak bat, 2005.

SARASOLA, Ibon: *Zehazki Hiztegia*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XII-2).

4.8. Gidaliburuak eta eskuliburuak

ASKOREN ARTEAN: *Ahozko jarduna hobetzeko proposamenak*. Arrasate, Badihardugu Euskara Elkarte, 2005; *apailatzaileak*: Estepan Plazaola, Karmele Agirregabiria, Karmen Bikuña.

ASKOREN ARTEAN: *Eskal Herriko gaztetxe eta gazte asanbladen gida*. Hendaia, Xirika, 2005 (2005-XII-4 azken orrialdean).

ASKOREN ARTEAN: *IVAPeko estilo liburua*. Gasteiz, Herri Ardularitzaren Euskal Erakundea, 2005.

GARMENDIA, Joxe Mikel / ZURUTUZA, Lander: *Lezoko ibilbide pedagogikoak*. Lezo, Lezoko Udala, 2005 (2005-XII-23 *Tartea gehigarrian*; 2006-II-10 *Tartea gehigarrian*).

IRUSTA, Antton / LUZARRAGA, Asel: *Eleberria lantzeko gida*. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005 (2005-X-5).

IRUSTA, Antton / RODRIGUEZ, Fito: *Saiakeran saiatzeko gida*. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005 (2005-X-5).

KORTAZAR, Jon: *Urdaibai artean*. Bilbo, BBK Fundazioa, 2005.

4.9. Argazki eta pintura liburua

ARRUGAETA, Gema / DORIA, Iñigo: *Aiako Harria parke naturala*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2005 (2006-II-1 azken orrialdean; 2006-II-16 *Tartea gehigarrian*).

ASKOREN ARTEAN: *Arrosako zolan... Euskal Herria Zuzenean* (1996-2003. Baiona, Elkar, 2005 (2005-IV-7 *Harian* sailean).

ASKOREN ARTEAN: *Ipuinartean. Encuentos*. Irun, Alberdania, 2005.

ASKOREN ARTEAN: *Oñati. Irudiak*. Arrasate, Arrasate Argitan Kultur Elkarte, 2005 (2005-VII-28 *Udakotartea* gehigarrian).

ITURAIN, Iñaki: *Orio. Historia argazkitan*. Orio, Orioko Udala, 2005.

LUZURIAGA, Txema: *Deustuko Elizatea*. Bilbo, Edicionesbeta, 2005.

THURIN, Robert / BORDA, Itxaro: *Elizak / Les Eglises*. Ziburu, Hats Berri, 2005 (2005-VII-24 *Udakotartea* gehigarrian).

5. Antzerkia

HIRIGARAI, Pantzo: *40 urteak*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2004-XII-11; 2005-VII-5).

OREGI, Jokin: *Ezin dut egia esan*. Bilbo, Artezblai, 2005.

SAGASTIZABAL, Joxean: *Moskatel Team*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2005 (2005-I-30).

6. Bertso liburuak

ASKOREN ARTEAN: *Bapatean 2004*. Donostia, Bertsozale Elkarte, 2005 (2005-VI-3).

ASKOREN ARTEAN: *XVI. Eskolarteko Bertsolari Txapelketa 2004*. Donostia, Ikastolen Elkarte, 2005.

ASKOREN ARTEAN: *Praka motxetan*. Donostia, Gipuzkoako Ikastolen Elkarte, 2005 (2005-VIII-2).

BERGARA, Manex: *Gauza agerial*. Baiona, Akoka, 2005 (2005-VI-16).

ZENDOIA, Nikolas: *Egan dijoa*. Donostia, Gipuzkoako Foru Aldundia, 2005 (2006-I-14).

7. Haur eta gazte literatura

7.1. HGLko narratiba

- ANONIMO: *Itsua eta eskribaua. Ama sorgina*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005; apailatzailea: Idoia Altzibar (2006-I-31).
- AÑORGA, Pello: *Ez dut irakurri nahi*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-XI-9).
- ARANA, Aitor: *Gaueko ortzadarra*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- ARANA, Aitor: *Loaren bidez*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- ARRIETA, Yolanda: *Astebeteko kontuak*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-IX-8; 2005-XI-9).
- ASKOREN ARTEAN: *Egizu lo*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XI-18).
- ASKOREN ARTEAN: *Ipuin harrigarriak*. Donostia, Elkar / Euskal Editorea, 2005 (2005-IX-24 azken orrialdean).
- ASKOREN ARTEAN: *Munduko Gabonak Bilbon*. Bilbo, Giltza, 2005.
- ATXAGA, Bernardo: *Gillermoren azalpena*. Donostia, Baigorri, 2005.
- ATXAGA, Bernardo: *Nire jaioterriko jendea*. Donostia, Erein, 2005.
- AURKENERENA, Joseba: *Hodei orenen azpian*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- AZPEITIA, Julen: *Albondigaren istorioa*. Deba, Debako Udala, 2005 (2006-I-6).
- BARRUETABEÑA, Edorta: *Olentzero New Yorken*. Donostia, Bizkaiko Ikastolen Elkartea, 2005.
- CALLEJA, Seve: *Berba galduen putzua*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- CANO, Harkaitz: *Aitona eta euria*. Donostia, Baigorri, 2005.
- CASENAVE, Junes: *Harkaitz urdina*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- DUESO, Antton: *Kaixo, Marimukil*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- EGAÑA, Arrate: *Kixmi elurpean*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-X-15).
- ESNAL, Pello: *Egundokoa haiz, Segundo!*. Donostia, Erein, 2005 (2005-II-20; 2005-VI-17).
- FERNANDEZ, Juan Jose: *Jack Telmo*. Donostia, Erein, 2005.

- FRIERA, Iñaki: *Izaroko altxorra*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- FRIERA, Iñaki: *Trianoko gau gorriak*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- GABIRIA, Julen: *Metro bateko letrak*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VII-8).
- GARATE, Gotzon: *Euskara bikaina ipuinetan*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Joxe panpin, jostailu saltzaile fin*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VII-8).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Koxo-koxoa*. Donostia, Erein, 2005.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Lore-hautsa*. Donostia, Baigorri, 2005.
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Printze txiki-txikiaren itzulera*. Iruñea, Pamie-la, 2005 (2005-XII-6).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Txan magoa. Dedi mago ospetsua*. Donostia, Elkar, 2005.
- IRIGOIEN, Joan Mari: *Komunista.com*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IV-14).
- IRUSTA, Antton: *Aseye*. Bilbo, Zubia, 2005 (2005-XII-23).
- IRUSTA, Antton: *Berakatz zopa*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- IRUSTA, Antton: *Edurneren kondaira*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- IRUSTA, Antton: *Guo Suang, Txinako laguna*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- IRUSTA, Antton: *Ipuin ibiltariak*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- IRUSTA, Antton: *Subilaren lapurreta*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- JUARISTI, Felipe: *Zazpi bider zazpi*. Donostia, Erein, 2005 (2005-XI-19).
- KAZABON, Antton: *Anpolai gorriak*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- KAZABON, Antton: *Gure amona Lutxi*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).

- KAZABON: *Koloretxo*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- KAZABON: *Zaigarrotxoa ahoz aho*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- LANDA, Mariasun: *Haginak eta hilobiak*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LANDA, Mariasun: *Izar berdea*. Donostia, Baigorri, 2005.
- LARTATEGI, Josu: *Ainhoa eta marrazoa*. Bilbo, Aizkorri, 2005.
- LARTATEGI, Josu: *Maitasun historia*. Bilbo, Aizkorri, 2005.
- LARTATEGI, Josu: *On Kixote*. Bilbo, Aizkorri, 2005.
- LARTATEGI, Josu: *Superheroia naiz eta orain zer?*. Bilbo, Aizkorri, 2005.
- LINAZASORO, Karlos: *Lau ipuin matteomigliar*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XII-28).
- LOPEZ GASENI, Manu: *Gogoia lege*. Arrigorriaga, SM, 2005 (2005-VI-29).
- MAKOME, Inongo-Vi: *Ur-jauzien negarra*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- MENDIGUREN ELIZEGI, Xabier: *Karakolaren barruan*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XII-7).
- MUGERTZA, Juan Luis: *Mundiala Mundua!*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2005 (2005-XI-24).
- MURUA, Mixel: *Pirritx eta Porrotx*. *Gorka konpontzailea*. Donostia, Elkar, 2005.
- OSORO, Jasone: *Jara, bikiak eta bikoteak*. Bilbo, Zubia, 2005 (2005-XII-23).
- PARTARRIEU, Iraultza: *Izar*. Baiona, Gatuzain, 2005 (2005-XII-28).
- RAMOS, Goio: *Izeko Mirenek lagun berria du*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Marrubi zuria*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Harrapatutako txorien hegalak*. Donostia, Baigorri, 2005.
- URIBE, Kirmen: *Guti*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XII-7).

- URKIXO, Joanes: *Merabeak eta beste munstro batzuk*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-XI-9).
- ZABALA, Edu: *Onddoak, ondo?* Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Iratxoen mundu zoragarria*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Mirari hegalarri*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- ZUBELDIA, Iñaki: *Olentzero larri*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005 (2005-XII-2).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Estatua bat eta artista bi*. Donostia, Erein, 2005.
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Hiru lagun*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Pantaleon badoa*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XII-6).

7.2. HGLko poesia

- IGERABIDE, Juan Kruz: *Egun osorako poemak eta beste*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-XII-6).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Gorputz osorako poemak*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-IX-8; 2005-XI-9).
- OLASO, Xabier: *Hotsateko basoa*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-XI-9).
- SANTISTEBAN, Karlos: *Tximeletak dantzan*. Bilbo, Desclée de Brouwer (2005-XI-24).

7.3. HGLko antzerkia

- GENUA, Enkarni: *Elurrezko panpina*. Donostia, Erein, 2005 (2006-I-8).
- GENUA, Enkarni: *Katu gaiztoak ez dira gaizto*. Donostia, Erein, 2005 (2006-I-8).
- OLAIZOLA, Alaitz: *Autobusaren zain*. Donostia, Erein, 2005 (2006-I-8).
- OLAIZOLA, Alaitz: *Non biziko gara?* Donostia, Erein, 2005 (2006-I-8).
- OLAIZOLA, Alaitz: *Txiukue*. Donostia, Erein, 2005 (2006-I-8).

7.4. HGLko bestelakoak

EGAÑA, Iñaki: *Txapela buruan ibili munduan*. Tafalla, Txalaparta, 2005.

8. Literatur aldizkariak

Ataramiñe, 4. zenbakia. Bilbo, Ataramiñe, 2005 (2005-XII-7).

Behinola aldizkaria, 11. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2005.

Behinola aldizkaria, 12. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2005 (2006-IV-13).

Beterriko Liburua, 23. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Beterriko Liburua, 24. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Beterriko Liburua, 25. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Beterriko Liburua, 26. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Beterriko Liburua, 27. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Beterriko Liburua, 28. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005.

Egan, 2005eko 1-2. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2005.

Egan, 2005eko 3-4. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2005 (2005-VIII-13).

Hegats, 36. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005.

Hegats, 37. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005 (2006-II-23).

Ilatz & Mintz, 39. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.

Ilatz & Mintz, 40. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.

Jakin, 146-147. zenbakiak. Donostia, Jakinzaleak, 2005 (2005-IV-3).

Jakin, 148. zenbakiak. Donostia, Jakinzaleak, 2005 (2005-VII-20).

- Jakin*, 149. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2005 (2005-X-16).
- Jakin*, 150. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2005 (2005-XII-18).
- Jakin*, 151. zenbakia. Donostia, Jakinzaleak, 2005 (2006-I-7).
- Kalegats*, 6. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarteak, 2005.
- Kalegats*, 7. zenbakia. Donostia, Euskal Idazleen Elkarteak, 2005 (2006-II-23).
- Karmel*, 250. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005 (2005-VI-1).
- Karmel*, 251. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005.
- Karmel*, 252. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005 (2006-II-12).
- Literatuzta*, 4. zenbakia. Azpeitia, Uztarria Kultur Koordinadora, 2005.
- Literatuzta*, 5. zenbakia. Azpeitia, Uztarria Kultur Koordinadora, 2005.
- Literatuzta*, 6. zenbakia. Azpeitia, Uztarria Kultur Koordinadora, 2005.
- Literatuzta*, 7. zenbakia. Azpeitia, Uztarria Kultur Koordinadora, 2005.
- L: Luma berrien eleak*, 2. zenbakia. Bergara, Idazle Eskola, 2005 (2005-V-11).
- Maiatz*, 41. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2005 (2005-VI-29; 2005-VII-5).
- Maiatz*, 42. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2005 (2005-XII-27).
- Ostielal*, 37. zenbakia. Hernani, Paperzaleak Elkarteak, 2005 (2005-IV-27).
- Ostielal*, 38. zenbakia. Hernani, Paperzaleak Elkarteak, 2005 (2005-VIII-3).
- Ostielal*, 39. zenbakia. Hernani, Paperzaleak Elkarteak, 2005.
- Xabiroi*, 1. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2005 (2005-VI-8 *Euskal Herria sailean*).
- Xabiroi*, 2. zenbakia. Bilbo, Ikastolen Konfederazioa, 2005 (2005-X-12 azken orrialdean).
- 9. Testu zaharrak, berrargitalpenak, bildumak, edizio kritikoak eta antologiak**
- ARANA, Aitor: *Bost ahizpa*. Euba, Ibaizabal, 2005 (2005-XII-4).

- ARISTI, Pako: *Nemesioren itzala*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VI-12).
- ARRUE, Antonio: *Jan-edanak*. Donostia, Egan / Euskal Herriaren Adis-kideen Elkarte, 2005; apailatzailea: Guillermo Etxeberria (2005-VI-25).
- ASKOREN ARTEAN: *Arratiako euskal idazleen antologia*. Arratia, Zertu Kultur Elkarte, 2005; apailatzaileak: Gotzon Aurrekoetxea, Angel Larrea, Iñaki Esparza (2005-X-7).
- ASKOREN ARTEAN: *Mende berrirako ipuinak. Antologia*. Donostia, Erein, 2005; apailatzailea: Mari Jose Olaziregi (2005-IV-16).
- BILLELABEITIA, Miren / KORTAZAR, Jon: *Gazteentzako euskal poesia antologia*. Bilbo, Zubia, 2005 (2005-V-21).
- CANO, Harkaitz: *Omar dendaria*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VI-12).
- ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal haur literaturaren antologia*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IX-13).
- ETXANIZ ERLE, Xabier: *Euskal gazte literaturaren antologia*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-IX-13).
- ITURBE, Arantxa: *Amona basoan galdu zenekoa*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XII-7).
- KIRIKIÑO (Ebaristo Bustintza): *Abarrak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005; apailatzailea: Miren Atutxa (2005-X-1).
- KIRIKIÑO (Ebaristo Bustintza): *Aberriaren alde. Artikulu politikoak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2005-X-1).
- LANDA, Mariasun: *Alex*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LANDA, Mariasun: *Amona, zure Iholdi*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LANDA, Mariasun: *Iholdi*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LANDA, Mariasun: *Izeba txikia*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LANDA, Mariasun: *Marina*. Donostia, Erein, 2005 (2005-V-28).
- LAUAXETA: *Arrats beran*. Bilbo, Sabino Arana Fundazioa / Atenea, 2005; apailatzailea: Jon Kortazar.
- LAUAXETA: *Gure aberriaren elea. Kazetari-lanak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005; apailatzailea: Xabier Alzibar (2006-I-31).

- LAUAXETA: *Poesia osoa*. Alegia, Hiria, 2005; apailatzailea: Xabier Hiriart.
- LEKUONA, Manuel: *Txuri, Gorri eta Kikirriki*. Donostia, Egan / Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2005; apailatzailea: Genaro Gomez (2005-VI-25).
- LIZARRAGA, Joakin: *Doctrina Christioaren Cathechima*. Iruñea, Vianako Printzea, 2005; apailatzailea: Juan Apezetxea (2005-IV-21).
- MOGROBEJO ZABALA, Garikoitz: *Euskalherriko bertsolariak*. Egile-editore, 2005.
- RENERIA, Gorgonio: *Izartu euskaldunak! Eantxobertar baten olerkiak eta artikuluak*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2006-I-31).
- SAN MARTIN, Juan: *Juan San Martinen artikuluen antologia (Egan-en argitaratuak)*. Donostia, Egan / Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2005; apailatzaileak: Oier San Martin, Gillermo Etxeberria (2005-VI-25).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Zazpigarrena eta azkena*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VI-12).

10. Kantu liburuak

- ALZIBAR, Idoia: *25 kanta eder (Maitetasuna)*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005.

11. Disko-liburuak eta liburu-zintak

- ASKOREN ARTEAN: *Ilargi handi, zauri zarae*. Oñati, Potxo Argitalzu-
loa, 2005; apailatzailea: Zura taldea (2005-IV-14).
- ASKOREN ARTEAN: *Gure mundu txikitik*. Donostia, Elkar, 2005
(2005-XII-3).
- ASKOREN ARTEAN: *Xamarikoren ipuin zorroa*. Iruñea, Dindaia Funda-
zioa, 2005 (2006-I-24 Tarte gehigarrian).
- MITXELENA, Jokin / SENPERENA, Joserra / ZUBIZARRETA, Patxi:
Urrezko giltza. Donostia, Erein, 2005 (2005-XII-3).

12. Komiki liburuak

- ASKOREN ARTEAN (Miguel Gutierrez, Ramiro Higuera, Eugenio Lasarte): *Bilbotik Bilbora*. Bilbo, a+I comunicación, 2005 (2006-I-19 Tartea gehigarrian).
- ASKOREN ARTEAN: *Iruña Hiria 2001-2004 euskarazko komikien lehiaketa*. Iruña, Iruñeko Udala, 2005.
- BUSTURIA, Unai / RIVAS, Julen: *Mumenak*. Aita. Aramaio, Sauré, 2005 (2006-I-4 Tartea gehigarrian).
- DURRUTI, Itziar: *Egun pasa aitetxi Ferminekin*. Baztan, Elizondoko Museoa, 2005 (2005-IV-28 Tartea gehigarrian).
- GUTIERREZ, Pello / REDONDO, Daniel: *Knossos-eko ondarea*. Aramaio, Sauré, 2005 (2005-XI-29).
- MATXIKOTE, Yves: *Itzulipurdika, xirri partiden irudimenerako gida askea*. Hendaia, Xirika, 2005 (2005-XII-21 Matraka gehigarrian).
- SALEGI, Andoni: *Otsobeltz*. Azpeitia, Uztarría Kultur Koordindora, 2005 (2006-I-11 Tartea gehigarrian).
- ZALDI EROA: *De Rerum Natura*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-X-19 Tartea gehigarrian; 2005-X-21).

13. Internet bidez zabalduak

- ASKOREN ARTEAN: *Kazetaritza euskaraz: oraina eta geroa*. Bilbo, Euskal Herriko Unibertsitatea, 2005; apailatzaileak: Txema Ramirez de la Piscina eta Gorka Palazio.

Lehen eranskina: *Berria* egunkariko kritikak 2005ean

- AGIRRE, Lorea: *Gezurra ari du. 'Egunkaria' ren itxieraren kronika*. Andoain, Aise / Alberdania / Elkar / Elhuyar Fundazioa / Pamiela / Susa / Tarttalo / Txalaparta, 2004 (2005-V-31, Gema Lasarte).
- ARANA, Anuntxi: *Mitoen bilakatzea. Akaberak eta iraupena*. Baiona, Gatuzain, 2004 (2005-II-22, Gema Lasarte).
- ARANBARRI, Iñigo / OTAMENDI, Jose Luis: *Loiolarik ez balitz*. Azpeitia, Uztarría Kultur Koordinadora, 2005 (2005-XII-20, Miel A. Elustondo).

- ARISTI, Pako: *Gauza txikien liburua*. Donostia, Erein, 2004 (2005-III-15, Maider Ziaurritz).
- ARISTI, Pako: *Note book*. Donostia, Erein, 2005 (2005-XI-8, Maider Ziaurritz).
- ARRIETA, Yolanda: *Groaul*. Bilbo, Aizkorri, 2004 (2005-VI-21, Xabier Etxaniz Erle).
- ASKOREN ARTEAN: *Mende berrirako ipuinak. Antologia*. Donostia, Erein, 2005; apailatzailea: Mari Jose Olaziregi (2005-X-11, Gema Lasarte).
- ATXAGA, Bernardo: *Xola eta Angelito*. Donostia, Erein, 2004 (2005-III-22, Xabier Etxaniz Erle).
- BARANDIARAN, Alberto: *Mundu txikia*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-VI-7, Gotzon Hermosilla).
- BARRIE, James Matthew: *Peter Pan*. Irun / Donostia, Alberdania, / Donostia, 2005; itzultzailea: Julen Gabiria (2005-V-24, Karlos del Olmo).
- BIDEGAIN, Eneko: *Mahatsaren begia*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-VI-14, Maider Ziaurritz).
- CANO, Harkaitz: *Belarraren ahoa*. Irun, Alberdania, 2004 (2005-III-8, Gotzon Hermosilla).
- CANO, Harkaitz: *Meguko zirkua*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-X-25, Ibon Egaña).
- COETZEE, John Maxwell: *Lotsaizuna*. Donostia, Elkar, 2004; itzultzailea: Oskar Arana (2005-II-15, Karlos del Olmo).
- EGAÑA, Arrate: *Kixmi elurpean*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-XI-22, Gema Lasarte).
- EGIA, Lutxo: *Ezker hanka falta zuen*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-XII-13, Gotzon Hermosilla).
- ESTANKONA, Igor: *Ehiza eta nekea*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2004 (2005-I-8, Xabier Mendiguren Elizegi).
- ETXEBERRI, Ramuntxo: *Skyroom*. Donostia, Elkar, 2004 (2005-III-1, Fito Rodriguez).
- GARZIA, Joxerra: *Kurrin-kurrin vitae. Maisu baten ikarak eta ostikadak*. Irun, Alberdania, 2004 (2005-I-22, Maider Ziaurritz).

- IGERABIDE, Juan Kruz: *Hauts bihurtu zineten*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-XII-6, Ibon Egaña).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Txirrina*. Bilbo, Zubia, 2004 (2005-II-1, Xabier Etxaniz Erle).
- IZPIZUA, Juan Jose: *Harizpeko neskaren afera*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2005-VII-19, Gotzon Herмосilla).
- IZAGIRRE, Koldo: *Sua nahi, Mr. Churchill?* Zarautz, Susa, 2005 (2005-XII-27, Maider Ziaurritz).
- JUARISTI, Felipe: *Zazpi bider zazpi*. Donostia, Erein, 2005 (2005-XI-15, Xabier Etxaniz Erle).
- KRISTOF, Agota: *Berdin dio*. Irun, Alberdania, 2005; itzultzailea: Eskarne Mujika (2005-VII-26, Maider Ziaurritz).
- JIMENEZ, Edorta: *Sukar ustelaren urtea*. Tafalla, Txalaparta, 2004 (2005-I-15, Gotzon Herмосilla).
- LANDA, Mariasun: *Haginak eta hilobiak*. Donostia, Erein, 2005 (2005-VII-12, Gema Lasarte).
- LI BAI: *Urrutira bidalia*. Irun, Alberdania, 2005; itzultzaileak: Albert Galvany, Pello Otxoteko (2005-VII-5, Karlos del Olmo).
- LINAZASORO, Karlos: *Glosolaliak eta beste*. Irun, Alberdania, 2004 (2005-V-3, Maider Ziaurritz).
- MANSELL, Henning: *Bidaia munduaren amaierara*. Donostia, Erein, 2005; itzultzailea: Juan Mari Mendizabal (2005-V-10, Xabier Etxaniz Erle).
- MONTOIA, Xabier: *Elektrika*. Zarautz, Susa, 2004 (2005-IV-5, Ibon Egaña).
- MORRISON, Toni: *Maitea*. Irun / Donostia, Alberdania, / Donostia, 2005; itzultzailea: Antton Garikano (2005-IV-26, Gotzon Herмосilla).
- SARRIONANDIA, Joseba: *Akordatzen*. Tafalla, Txalaparta, 2004 (2005-II-8, Ibon Egaña).
- SASTRE, Pablo: *Elurretan hotsak*. Zarautz, Susa, 2004 (2005-III-29, Fito Rodriguez).
- SCHILLER, Friedrich: *Wilhelm Tell*. Donostia, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpretuen Elkarte, 2004; itzultzailea: Iñaki Goe-

- naga; apailatzailea: Inazio Mujika Iraola (2005-X-18, Karlos del Olmo).
- SEGUROLA, Iñaki: *Gaur ere ez du hiltzeko eguraldirik egingo*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-VI-28, Ibon Egaña).
- URRUTIKOETXEA, Urtzi: *Auzoak*. Zarautz, Susa, 2005 (2005-V-17, Ibon Egaña).
- WALSER, Robert: *Jakov von Gunten*. Donostia, Erein, 2005; itzultzailea: Edorta Matauko (2005-XI-29, Karlos del Olmo).
- YURREBASO, Iker: *Ametz*. Arratia / Lemoa, Zertu Kultur Elkartea / Harriketarrak Lemoako Gazte Asanblada, 2005 (2005-XI-1, Gotzon Herмосilla).
- ZALDUA, Iban: *Itzalak*. Donostia, Erein, 2004 (2004-IV-19, Gema Lasarte).
- ZOLA, Emile: *Parisen sabela*. Irun / Donostia, Alberdania, / Donostia, 2005; itzultzailea: Karlos Zabala Oiartzabal (2005-IV-12, Karlos del Olmo).

Bigarren eranskina: Berria egunkariko erreseina laburrak 2005ean

- AGIRRE, Txomin: *Kresala*. Derio, Labayru Ikastegia, 2004; apailatzailea: Bego Ereño (2005-III-29).
- AGIRRE, Xabier: *Zertan dira askatasuna eta berdintasuna gaur egun?* Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2005-XI-15).
- AKINOKOA, Tomas: *Tomas Akinokoaren lan hautatuak II*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2004; itzultzailea: Julen Kalzada (2005-II-22).
- ALVAREZ SANTACRISTINA, Jose Luis: *Etikaren oinarrien bila. Logika, etika eta metafisika*. Donostia, Jakin, 2004 (2005-V-10).
- ANDREU, Martin: *Paradisua ren jabeak*. Bilbo, Edebe-Giltza, 2005; itzultzailea: Julia Marin (2005-V-17).
- ANDRINUA, Martzel: *Txikiak haundi*. Euba, Ibaizabal, 2004 (2005-I-8).
- ARANA, Aitor: *Hilerriko mamuak*. Euba, Ibaizabal, 2004 (2005-II-8).

- ARBELBIDE, Xipri: *Zoriona. 31 eta esku*. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2005-VI-14).
- ARRIETA, Yolanda: *Astebeteko kontuak*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-X-11).
- ASKOREN ARTEAN: *Ahotsak. Emakumeak historian, Hernani (1936-1970)*. Hernani, Hernaniko Udala, 2004 (2005-II-22).
- ASKOREN ARTEAN: *Ametsaren aro berria*. Aramaio, Sauré, 2005; itzultzailea: Pedro Diez de Ulzurrun (2005-XI-22).
- ASKOREN ARTEAN: *Filosofo presokratikoak*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2004; apailatzaileak eta itzultzaileak: Javier Aguirre eta Felipe Juaristi (2005-II-15).
- ASKOREN ARTEAN: *Hatsaren Poesia 2005*. Senpere, Hatsa Elkarte, 2005; koordinatzailea: Auxtin Zamora (2005-IV-12).
- ASKOREN ARTEAN: *Ilunetik argira. Elbira Zipitria*. Donostia, Xangorin / Hik Hasi, 2004 (2005-III-8).
- ASKOREN ARTEAN: *Inpernuko poza. Trikitixaren jardunaldiak*. Zarautz, Euskal Herriko Trikitixa Elkarte, 2005 (2005-X-18).
- ASKOREN ARTEAN: *Laikoaren zeregina elizan*. Donostia, Idatz, 2005 (2005-VI-28).
- ASKOREN ARTEAN: *Lehenengo aldia*. Tafalla, Txalaparta, 2004 (2005-III-1).
- ASKOREN ARTEAN: *Ĥami mishakunchik*. Erretereria, Mikelazulo, 2005 (2005-X-11).
- ASKOREN ARTEAN. *Pirinioak-Pirineus. Alde batetik bestera*. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2004 (2005-II-1).
- ASKOREN ARTEAN: *Pulp fikzioa*. Aramaio, Sauré, 2005; itzultzailea: Virginia Perez (2005-V-10).
- ASKOREN ARTEAN: *XXII Galeusca. Tradizioa eta disidentzia*. Bartzelona, Associacio d'Escriptors en Llengua Catalana, 2005 (2005-XI-22).
- AREGO, Jon (Andres Urrutia): *Berbondó*. Derio, Labayru Ikastegia, 2004 (2005-I-22).
- BARANDIARAN, Xabier: *Urte politikoari begira*. Lasarte-Oria, Etor-Ostoa, 2004 (2005-II-8).

- BARBERENA, Eneko: *Lurrunak ez du oraindik kristalik estali*. Andoain, Gaztesarea, 2004 (2005-II-15).
- BERRIOZABAL, Roman: *Aberri Eguna (Gasteiz 1934)*. Gasteiz, Arabera, 2004 (2005-V-31).
- Beterriko Liburua* aldizkaria, 27. zenbakia. Andoain, Larramendi Kultur Bazkuna, 2005 (2005-X-25).
- Behinola* aldizkaria, 11. zenbakia. Donostia, Galtzagorri elkarte, 2005 (2005-XI-22).
- BRECHT, Bertold: *Galileoren bizitza*. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2004; itzultzailea: Miren Billelabeitia (2005-III-1).
- CALLEJA, Seve: *Ipuinen zorroa*. Bilbo, Desclée de Brouwer, 2004; itzultzailea: Lurdes Auzmendi (2005-III-22).
- DE CERVANTES, Miguel: *Extremeño jeloskorra*. Alegia, Hiria, 2005; itzultzailea: Lukax Dorronsoro (2005-VI-28).
- DEL OLMO, Karlos: *Henrike higanota*. Alegia, Hiria, 2004 (2005-III-1). *Egan* aldizkaria, 2004ko 3-4. zenbakiak. Donostia, Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2004 (2005-II-15).
- EGAÑA, Arrate: *Kixmi elurpean*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-X-25).
- ELOSEGI, Miguel Mari: *Hartzak Pirinioan XXI. mendean*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-VI-7).
- ESNAL, Pello: *Egundokoa haiz, Segundo!*. Donostia, Erein, 2005 (2005-VI-28).
- ETXEBERRIA, Hasier: *Antso erregea*. Hondarribia, Egile-editore, 2004 (2005-I-8).
- ETXEBERRIA, Martin: *Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-17).
- ETXEBARRIA, Juan Manuel: *Munduko astorik ospetsuenak*. Euba, Ibazizabal, 2004 (2005-II-1).
- FERNANDEZ PAZ, Agustin: *Piraten eskola*. Bilbo, Edebe-Giltza, 2005; itzultzailea: Fernando Rey (2005-V-24).
- FERNANDEZ, Juan Jose: *Jack Telmo eta Zirkulu Magikoa*. Donostia, Erein, 2004; itzultzailea: Miren Arratibel (2005-IV-19).
- FULLAONDO, Marije: *Etorkinak eskolan*. Andoain, Sortzen-lkasbatuaz, 2004 (2005-V-3).

- GALARDI, Aintzane: *Itoti urdinaren azpian*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2005-X-25).
- GARATE, Gotzon: *New Yorkeko kronika beltza eta beste kontu periferiko batzuk*. Bilbo, Elea, 2004 (2005-IV-19).
- GOIKOETXEA, Ines: *Begirada apaletan*. Bilbo, Edicionesbeta, 2005 (2005-IV-12).
- GUTIERREZ, Pello / REDONDO, Daniel: *Knossos-eko ondarea*. Aramaio, Sauré, 2005 (2005-XI-8).
- HARANBURU ALTUNA, Luis: *Abuztuko gutunak. Adeitasunez, Ibarretxe Lehendakariari*. Gasteiz, Fernando Buesa Blanco Fundazioa, 2004 (2005-IV-5).
- Iatz & Mintz aldizkaria*, 39. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2004 (2005-III-8).
- Iatz & Mintz aldizkaria*, 40. zenbakia. Bilbo, Labayru Ikastegia, 2005 (2005-XI-29).
- IGERABIDE, Juan Kruz: *Gorputz osorako poemak*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-X-18).
- IRASIZABAL, Iñaki: *Mendaroko txokolatea*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-V-24).
- IRUSTA, Antton / LUZARRAGA, Asel: *Eleberria lantzeko gida*. Donostia, Euskal Idazleen Elkarte, 2005 (2005-X-11).
- ISPIZUA, Juan Jose: *Harizpeko neskaren afera*. Bilbo, Euskaltzaindia / BBK, 2005 (2005-XI-8).
- ITURAIN, Iñaki: *Orio. Historia argazkitan*. Orio, Orioko Udala, 2005.
- Karmel aldizkaria*, 248. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2004 (2005-I-22).
- Karmel aldizkaria*, 249. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005 (2005-III-22).
- Karmel aldizkaria*, 250. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005 (2005-VI-7).
- Karmel aldizkaria*, 251. zenbakia. Markina, Euskal Herriko Karmeldarrak, 2005 (2005-XI-15).
- KYNE, Peter B.: *Garailea*. Donostia, Euskal Itzultzaile, Zuzentzaile eta Interpreteen Elkarte, 2005; itzultzailea: anonimoa (2005-XI-8).

- L: *Luma berrien eleak* aldizkaria, 2. zenbakia. Bergara, Idazle Eskola, 2005 (2005-V-31).
- LARREA, Angel: *Magiaz blai*. Bilbo, Edicionesbeta, 2004 (2005-I-22).
- Literatuzta* aldizkaria, 4. zenbakia. Azpeitia, Literatuzta Taldea, 2005 (2005-II-22).
- Literatuzta* aldizkaria, 5. zenbakia. Azpeitia, Literatuzta Taldea, 2005 (2005-III-29).
- Literatuzta* aldizkaria, 6. zenbakia. Azpeitia, Literatuzta Taldea, 2005 (2005-VI-30).
- LLOBET, Gloria: *Zugan pentsatuko dut*. Donostia, Elkar, 2004; itzultzailea: Antton Olano (2005-V-3).
- LUZARRAGA, Asel: *Karonte*. Donostia, Elkar, 2005 (2005-III-11).
- Maiatz* aldizkaria, 42. zenbakia. Baiona, Maiatz, 2005 (2005-XII-13).
- MANSELL, Henning: *Bidaia munduaren amaierara*. Donostia, Erein, 2005; itzultzailea: Juan Mari Mendizabal (2005-IV-12).
- MARKIEGI, Peli: *Latsurregitarrak*. Alegia, Hiria, 2005; apallatzaileak: Wily Berasaluze eta Lukax Dorronsoro (2005-X-18).
- MARKOTEGI JURKO, Maria: *Zeilia, Samuel eta barraskilo kalakaria*. Bilbo, Gero-Mensajero, 2005; itzultzailea: Itziar Zabala (2005-VI-14).
- MOGROBEJO ZABALA, Garikoitz: *Euskalherriko bertsolariak*. Egile-editore, 2005 (2005-V-31).
- MONZON, Telesforo: *Hazparneko anderea*. Donostia, Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte, 2004 (2005-III-8).
- MORILLO, Fernando: *Idoiaren agenda / Gariren agenda*. Bilbo, Elea, 2005 (2005-XII-13).
- MOSO, Roberto: *Loreak zaraman*. Urduliz, Hilargi, 2004 (2005-II-1).
- OLAIZOLA, Alaitz: *Clitemnestraren itzulera*. Donostia, Kutxa Fundazioa, 2004 (2005-II-8).
- OLASO, Xabier: *Hotsateko basoa*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-XI-15).
- Ostia! aldizkaria*, 37. zenbakia. Hernani, Paperzaleak Elkarte, 2005 (2005-V-3).

- PEÑALVER, Xabier / SAN JOSE, Sonia. *Euskal Herriko historiaurrea*. Euba, Ibaizabal, 2004 (2005-IV-5).
- PLATON: *Eutifron, Eutidemo eta Gorgias*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2005; itzultzailea: Jesus Maria Arrojeria (2005-XI-29).
- PLATON: *Fedon, Menon, Kratilo eta Fedro*. Bilbo, Pentsamenduaren Klasikoak, 2005; itzultzailea: Jesus Maria Arrojeria (2005-XI-29).
- PULLMAN, Philip: *Zubi hautsia*. Donostia, Erein, 2005; itzultzailea: Koro Navarro (2005-III-29).
- RAMIREZ DE LA PISCINA, Txema: *Ikus gaitzazuen. Bestelako komunikazioa: alternatiba kritikoa*. Irun, Alberdania, 2005 (2005-IV-19).
- SALAMERO, Andoni: *Zu. Mi. Bi. Bidean...* Urretxu-Zumarraga, Apatx (2005-IV-5).
- SANTXEZ, Ramon: *Aldaerak: Gipuzkoako dantzen pausoak*. Donostia, Euskal Dantzarien Biltzarra, 2005 (2005-VI-14).
- SUDUPE, Jon: *Kant eta uso arina*. Bilbo, Bilboko Udala, 2004 (2005-III-22).
- UGALDE, Mikel: *Santa Ageda koplak Erreterian*. Donostia, Egan / Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte, 2004 (2005-V-10).
- URKIXO, Joanes: *Merabeak eta beste munstro batzuk*. Bilbo, Aizkorri, 2005 (2005-XI-29).
- ZUBIAGA, Felix: *Euskara bere baitan*. Euba, Eleiker, 2005 (2005-V-24).
- ZUBELDIA, Koldo: *Alamartxo ahantzia*. Euba, Erroteta, 2005 (2005-VI-7).
- ZUBIZARRETA, Patxi: *Pospolo kaxa bat bezala*. Iruñea, Pamiela, 2005 (2005-V-17).
- ZWEIG, Stefan: *Emakume ezezagun baten gutuna*. Iruñea, Igela, 2005; itzultzailea: Eduardo Matauko (2005-XII-13).

06/01/27: San Martin, Agirretxe, Ondarra eta Aranalde gogoan

**Jose Luis Lizundiak, Paulo Agirrebaltzategik,
Andres Iñigok eta Jose Mari Iriondok
omenezko hilberri-txostenak irakurri dituzte
Gipuzkoako Foru Aldundian**

Urtarrilaren 27an, arratsaldeko Setan, Gipuzkoako Foru Aldundian, ageriko bilkura egin du Euskaltzaindiak, hilberri-txosten hauek irakurtzeko:

- Juan San Martin. Euskaltzain osoa. (1922–2005). Omenezko txostena Jose Luis Lizundia euskaltzain osoak irakurri du.
- Eujenio Agirretxe. Ohorezko euskaltzaina. (1920–2005). Omenezko txostena Paulo Agirrebaltzategik irakurri du.
- Patxi Ondarra. Euskaltzain osoa (1925–2005). Omenezko txostena Andres Iñigo euskaltzain osoak irakurri du.
- Joxe Mari Aranalde. Euskaltzain urgazlea (1933–2005). Omenezko txostena Jose Mari Iriondo euskaltzain urgazleak irakurri du.

Juan San Martin: Jose Luis Lizundiak

“Lehengo eta behin esan dezadan: Juanito euskalgintzaren Land Roverra izan da”. Horrela adierazi du Jose Luis Lizundiak, Juan San Martin euskaltzain osoa zenaren omenez eman duen hitzaldian. Izan ere, bere esanetan, San Martinen lanak alderdi asko ditu: mendizale-tasunari eta onomastikaren alorrari etekina ateratzen jakin zuelarik, gogoratu du, halaber, euskara batuaren historian izan zuen esku-

hartze zuzena, bere inizatibaz burutu baitzen Ermuako biltzarra, Arantzazukoa antolatzeko erabakigarria. Batuari neurria hartzeko zeregina horretan, Lizundiak nabarmendu duenez, "aditz batuaren deklinabide, erakusle, onomastika eta beste araugintzaren lanen buru Villasante bazen ere, gidari linguistikoa Mitxelena idazkari zenetik Juanito zen hirukote akademikoaren triangeluaren beste ertzat".

Akademian bertan izandako jardueraren lekuko dira, besteak beste, Euskera agerkarian argitara emandako artikulak, Jagon sailburu edota Gipuzkoako ordezkari izan zenean utzitako materiala, eta hamaika egitasmo, "batzuek aurrera eraman ahal izan zituenak edo bidean gelditu zirenak".

Adierazpenekin, argi asko utzi du Lizundiak zein izan zen San Martinen ekarria Euskaltzaindiaren baitan. Hor eta hortik kanpora egindakoen harian, zera erantsi du bere mintzaldiaren amaieran: "XX. mendearen bigarren erdian, euskal kulturgintzan eragilerik izan bada, zalantzarik gabe lehen eragilea, eragilerik sutsuena Juan San Martin izan zen".

Eujenio Agirretxe: Paulo Agirrebaltategik

Paulo Agirrebaltategik egin du Eujenio Agirretxe frantziskotar apaiz eta euskaltzain ohorezko zenaren oroitzapena, haren biografia eta euskararen alorreko lana eta pentsamendua azalduz. Hark izan zuen hitzaren dohaina azpimarratu du bereziki, euskal hizlari gisa Euskal Herriko eliza eta plazetan urte luzetan agertu izan zuena: herri-misioetan, gogo-jardunetan eta sermoietan. Jendaurreko hizlari oso trebea izan zen: profetikoa eta gartsua. Karpeta ugari utzi ditu gainera, berak idatzi eta emandako hitzaldienak.

Erljio aldizkarietan idazlan askotxo eman zuen (Anaitasuna, Arantzazu, Goiz-Argi), batez ere gai espiritual, etiko eta sozialak landuz; espiritualitate alorreko zenbait liburuxkaz gain, obra autobiografiko oso interesgarria argitaratu zuen: Aldi hartan eta Arantzazu inguruan (1995). Euskararen bizitzaren eta erabileraren alde borrokatu zen gainera: gizartean, eliz elkartean eta erlijiosoen bizitzan. 1956an Euskaltzaindiak Arantzazun antolaturiko Euskaltzaleen biltzarrean partaidetza bizia izan zuen. 1959an, euskaltzain urgazle izendatu zuen Euskaltzaindiak; 1998an, berriz, ohorezko euskaltzain egin zuen.

2005eko uztailaren 14an hil zen Bermeon.

Patxi Ondarra: Andres Iñigok

Andres Iñigok Patxi Ondarrari eskainitako hitzaldian haren bizitza laburbildu du, historiari eta euskarari zuzendu zion ahalegina nabarmenduz; Iñigok adierazi bezala, "hasiera-hasieratik nabaritu omen zitzaion historia eta hizkuntzak ikasteko joera berezia". Ikergai horiek behar bezala garatzerik ez zuela izan gogora ekarri du, 1949an apeztu eta Txilen hamahiru urte gogo txarrean eman zituelako. Baina handik bueltan, 1964tik aurrera, euskara ama-hizkuntza hobetu eta sakontzeko aukera izan zuen. "Lekarozera igorri zutenean hasi zitzaion Patxi Ondarrari bere betiko asmo eta ametsak asetzeko bidea irekitzen, bertan bat egin zuelarik hainbat euskaltzainekin". Bere gogo horren erakusgarri, 1980an, 55 urte zituelarik, Filología lizentziatura atera zuen.

Iñigoren azalpenen arabera, Ondarraren ikerketa lana bi esparru nagusitan koka daiteke. Lehenik, megalitika gogoratu behar da: "Beti agertu izan zuen naturarekiko maitasuna eta mendizaletasunak bulzatuta". Nafarroako mendi bideak bikain ezagutzen zituen, baita bertan biltzen ziren aztarnak ere. Príncipe de Viana Erakundearen Indusketa eta Arkeologia batzordekide 1997tik, gogoratzekoa da berak aurkitu zuela 1973an, Baztango Soalar mendiko menhir neolitikoa. Bigarrenik, euskalduna eta nafarra zen aldetik, "bere xede nagusia Nafarroako euskalduntasunaren erakusketa egitea zen, alegia, Nafarroan non, noiz eta nola hitz egiten zen ezagutzera ematea, ondoren hartu beharreko erabakiak hartzeko".

Argitara eman dituen lanen artean hiru zati nagusi sailka daitezke: J. Lizarraga Elkanokoaren lanaren gainekoa, Aita Polikarpo Iraizozkoaren ingurukoa eta euskal testuak.

Bere berbaldian, Andres Iñigok ez du ahaztu nahi izan, halaber, Ondarrak Euskaltzaindian egindako lana, Dialektologian, Onomastikan zein Gramatikan. Bere esanetan, "euskaltzain izendatzean bere buruari jarri zion helburu nagusia Nafarroako euskalduntasun historikoa erakustea zen".

Patxi Ondarra: Iñigok

Joxe Mari Aranalde: Jose Mari Iriondok

Hitzokin laburbildu du Jose Mari Iriondok Aranalderen izaera: "bihotz handikoa, emailea, laguntzailea, maitagarria; egoskorra ere bai, inoiz". Bere mintzaldian 2005eko irailaren 24an hildako

euskaltzain urgazlearen pasadizorik aipagarrienak gogora ekartzeaz batera –seminarioan izandako garaia edota apaiztu zenekoa, Nicolas Ormaetxea Orixe osabarekiko harremana, San Tomas lizeoan irakasle egindako lana–, bere nortasunaren alderik esanguratsuenak aipagai izan ditu.

Aranalde bertsozaleak, idazleak, hizlariak, euskaltzaleak, lau jainko zituen: “Aspaldi egindako elkarriketa batean garbi asko kontatu zizkigun 1) Zeruetako Aita Jainkoa. Sinismen handiko gizona zen hura, eta apaiz izateko eman zion aukera ordaindu ezinezko pribilegio bat izan zela beretzat esan ohi zuen; 2) Nikolas Ormaetxea Orixe osaba jainkoa; 3) Joxe Mari Agirre Lizardi; eta 4) Fernando Aire “Xalbador”.

Bertsolaritza zaletasun eta grina izan zuen, txiki-txikitatik gainera, gurasoek zuten tabernan entzun zituen bertsoei esker. Serio, 1958. urtetik aurrera heldu zion, “hamaika ordu, hamaika ibili egin zuen bertsoaren eta bertsolarien inguruan” aipatu du Iriondok, hainbat saio, lehiaketa eta sariketatan epaile eta gai-jartzaile aritu zelarik. Ezin ahaztekoa, halaber, bertsolari gazteentzako Añorgako Orixe Lehiaketaren arima bera zela, eta 1979 eta 1982ko bertso-txapelketa nagusietan izan zuen esku-hartzea, antolaketa zein epaimahai zereginetan. Bertsolaritzaren haritik etorri dira bere idazlanik oparoenak ere, bere bertsoen bildumak eta Xalbadorri eskainitako liburuak, nagusiki.

Jose Mari Iriondok, bere mintzaldian, Aranaldereen beste alderdi hauek ere aipatu ditu: haren euskaltzaleatasuna –“euskarari eta euskal kulturari guztiz lotuta bizi izan zen”–, Euskaltzaindian eta Euskarearen Aholku Batzordean egindako lana eta erretorikarako ahalmena.

(Euskaltzaindiaren baimenez)

Joxe de Artetxe jauna jaio zeneko mendeurrenean

Imanol ELIAS ODRIOZOLA

Eguerdi on, Artetxe jauna!
Nahi dizut zerbait esan nik
ez badut ere inoiz jasoko
zure iritzi edo erantzunik...
Hasteko, esan beharrekoa
ezer baino lehenik
baduzula zure aurrean
gaur zenbait lagunik,
une honetan zurekin
egon nahi duenik.

Eskribau zahar bat bezala
gaur naiz zugana hurbildu
ez delako gugan oraindik
zure oihartzuna isildu.
Nahi nizuke inguruan gaur
gertatzen dena azaldu,
ondoren berriz, idatzi,
ez dadin inoiz galdu,
jaio zineneko mendeurrenean
herria denez zurekin bildu.

Idazle bezala eman zinen
ezagutzera lau haizetara
gaztaroan izan zenuenez
gaiak aukeratzeko era...
Izarraitz, Arauntza, Amue,
ezinezkoak konpara
Urola trenean zinela
sentituz dardara,
dotore, garbi, apain,
emanaz ezagutzera.

Garaiko *El Día, Argia,*
El Pueblo, La Voz, Yakintza,
Gaceta, Euzkadi eta abarrean
aurki daiteke zure hitza
era denetako gaientzat
eskainiz zure giltza,
gozo, apal, maitekor,
ikuspegi zorrotza
egoera nahasian
egjaren jaiotza.

Herriko agintari nagusiak
dira unean zure aurrean
jaio zineneko ehun urte
betetzen direnean...
Merezi duzunez Artetxe jauna
herritar denok bat-batean
omen berezia eskaintzea
une hau iristean,
Azpeitia izan zenuenez
beti zurekin batean.

Lotsagabe naiz ni hasi
zerbait zuri esaten
ezagutu arren ere
denbora motz, labur baten...
Baina bihotza daukat
unean pozez irakiten
ikusirik ez zaituela
ure herriak ahazten,
azpeitiarrok badakigula
eskerrak ematen.

Merezi eta jaso zenituen
sari bereziak ugari
lan bakoitzean zenuenez
nortasun apartekoa ageri...
Jatortasuna guztietan
zure urratsen gidari
eta zintzotasuna berriz
alde denetik nabari.
Gizona hitz batean,
idazle eta oihulari.

Egunkari eta aldizkarietan
zure lanak ziren argitaratu,
gai herrikoiak erabiliz
irakurlea zugan txertatu...
Gero, bide zabalagoa
zenuenean zuk hartu,
lan handiak, bikainak,
zenituen mahiz osatu,
euskal pertsonaien bizitzak
guztiongana gerturatu.

Herritar Loiolako Inazio,
Elkano, Legazpi, Urdaneta...
Beraiei jarri zenien
ezinbesteko arreta
ezagutu nahirik bizitzak,
sakonduz azterketa.
Lope Agirre, Saint-Cyran,
harturik ondoren beta
eta beste zenbait gero
indarrez beteta.

Bakea zen zure helburu,
bakea Euskal Herrian...
Baina oraindik ezin lortuz
jarraitzen dugu larrian
ametsa ikusten dugula
mahiko urrutian,
ezin bildurik garena
euskaldunok uztarrian,
guztiok aurkituz gaur
atseden egarrarian.

Amaren magalean ikasia
beti izan zenuen gogoan,
hizkuntza zaharra, euskara,
noiznahi ahoan.

Lehenik jaioterrian bertan
lagunekin jolas-giroan,
gero, gerrate inguruko
momentu gogor eroan
eta azkenik berriz
aurkitzean ia itoan.

Lan ugari zenuen idatzi
erabiliz gaztelera
baina ikusirik unean
euskarak zuen egoera,
saiatu zinen gogoz
bera zabaltzen kalera...

Ai, zu bezalakoak
gehiago izan balira
hizkuntza bultzatzeko
behar zen tokira.

Bake gizon jator
egin zenuen bidea
alde batera utzi gabean
sinesmen eta fedea,
saiatuz gogoz betetzen
Egilearen legea...

Jasoko zenuen noski
ordain askoz hobea,
amaiera gabeko
zorion paregabea.

Aurkitu ezinean gara
bide egokia,
galdurik behar bada
beharrezko bidea
bakoitzak duela ustez
bakarrik egia...
Beste mundu horretarik
bidali argia
ase dezagun behingoz
bake miseria.

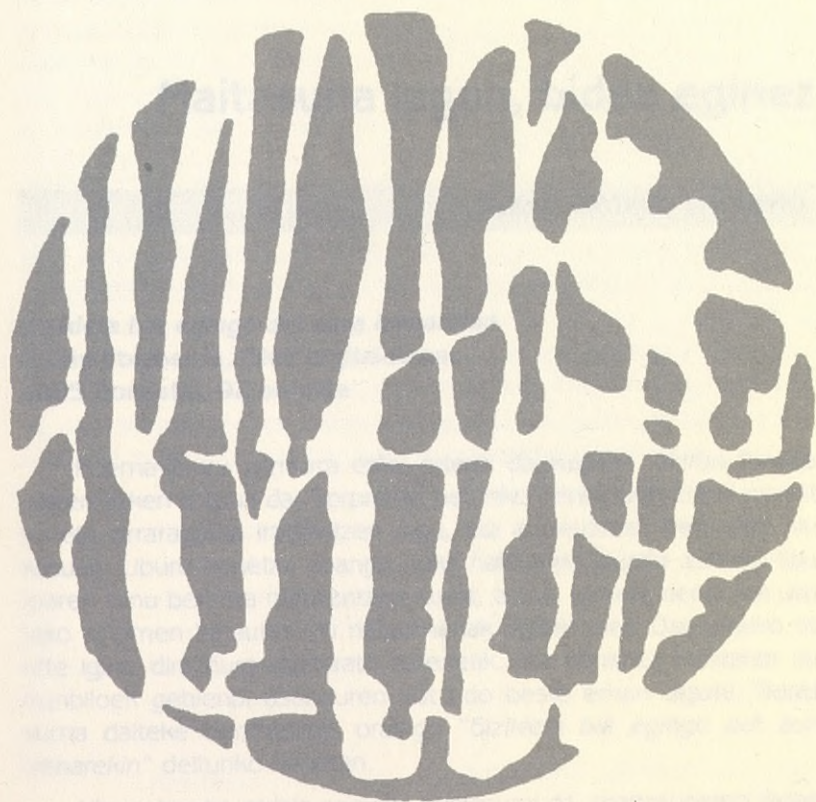
Eskribau lana amaituz,
gertatua dut sinatuko
idatziko dudana
egi bihurtzeko.

Gaur eta hemen
herriaren ordeko
agintariak dira
zu eskertzeko
eta zenbait lagun
zu agurtzeko,
bertsolari, dantzari eta
txistulariak alaitzeko,
urteak igaro arren
gogoan zaitugulako.

Zer duzu gero,
horretarako?
Egin zenuen lana
sekulakoa delako!
Hizkuntza zaharra
maite zenuelako!
Azpeitiar jatorra
izan zarelako!

Hau guztia, Joxe...
Gaur dut sinatuko.

*Azpeitian, 2006ko martxoaren 12an.
Imanol Elias Odriozola*

**KRITIKAK ETA
ERRESEINAK**

Maitasuna lagun, bidea eginez

Pello OTXOTeko VAQUERO

Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin.

Martin Etxeberria. Elkar argitaletxea,
2005 Donostia. 92 orrialde

Poema-liburu xamurra esku artean daukaguna. Martin Etxeberriaren azken liburua da. Sorpresaz beteriko izenburuak eduki mamitsu eta zirrargarria iradokitzen digu, eta aurreusteak bete ditu nire kasuan. Liburu honetan esango nuke *Katiluaren ipurdia* aurreko liburuaren tonu berbera mantentzen duela, baina, betiere denborak utzitako aztarnen heldutasuna nabarmenak egiten dira. Dagoeneko sei urte igaro dira hura argitaratu zutenetik, eta nahitaez bizitzaren zurrunbiloek gehienoi astinduren bat edo beste eman digute. Beraz, suma daiteke berritasunik oraingo "*Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin*" deituriko honetan.

Liburu honen ardatz nagusia maitasuna da, maitasunaren aldekoa ezberdinak, eta egunerokotasunean edonon harrapatzen dituen maitasunaren zantzuak, ohikoaren alkimista bailitzan gauza ttikietatik maitasun zipriztinak erauzi egiten ditu. Honelakoa da Martinen poesia, gauza ttikietatik abiatu eta berebiziko sakontasunera murgiltzen gaituena:

"Indarrez besarkatu nuen
eta esnatu egin zen.
Gasolina koloreko bere begiekin
begiratu zidan.
Egunon, esan nion.
Berak ez zuen ezer erantzun.

Eta han geratu ginen goiz guztia,
Aterkiak eguraldi oneko egunetan bezala,
ondo bilduta.

Eta ez ginen kresal usainaz,
haur txikiez, kroketez,
egunkariez eta asmo onez
gogoratu ere egin."

Poetika labur moduko batez hasten zaigu liburua, eta zuzenean mamira doa liburuaren izenburua duen poemaren bitartez. Arestian esan bezala liburu xamurra da, irakurterraza. Maitasuna dario alde guztietatik, eta maitasuna bera du hizpide bertako poema askotan:

"Baina nik ezin dut zu gabe bizi,
eta erle bizar luze batekin
azaldu naiz zure etxe aurrera.
Orain nire muxuek
hegan egin dezakete
eta txilarraren
eta eztiaren zaporea dute.

Maite nauzula esan didazu leihotik."

Dena den, tarteka pentsamendu sakonak ere oparitzen dizkigu. Gogoeta luzeak eragingo dizkiguten esaldi iradokitzaileak:

"Hodeiak, errespetuz,
isildu egin dira.
Heriotza
gutaz pentsatzen ari da."

Benetan sakona lerro hauetan astiro eta soseguz ematen zaiguna. Hotzikara sor dezake bertako mezua lasai barneratu eta datorkigun patu tragikoari errapatuz gero. Baina gatozen nire ustez idazlearen helburu nagusia izan daitekeen hori aipatzera. Martin Etxeberriaren helburu funtsenetakoa egunerokotasunaren gauza ttiketian arreta jartzean dago. Egunerokotasunak perla bitxiak eskaintzen dizkigu. Batzuetan euri tanten modura, ostadarra izan daiteke besteetan, haize finaren laztana edo haur baten irribarrea ere bai. Garai bateko gomuta berreskuratzea baimentzen duen gertakizuna

edo keinua beste harri bitxia izango da. Horietaz eta gehiagoz mintzo zaigu Martin Etxeberriak bere azken liburuan. Ez ditu ahalegin gogorreko irudiak edota metaforak erabiliko, bai ordea, bere ttikitasunean edo xalotasunean arras itxura handiko gogoeta behar dutenak, esate baterako izenburuan adierazten digun legez. Jose Luis Padronek *Itsasoa zure bila bidaliko dut* esan zigun maitasunaren seinale gisa, eta aurkezpenean Jose Luisek berak aipatzen du liburu honen bitartez Martin Etxeberria bizitzara etorri berria dela, kontzientziara, kulturara, eta dena maitasuna dela medio. Martinek aldiz, *Bizikleta bat egingo dut zure izenarekin* esaten digu bere liburuaren izenburuan. Printzipioz errazagoa eta errealitateari txertatuagoa dirudien arren, sinbolo surrealista izugarria da. Modu honetan gure arreta piztuko digu, eta xalotasunaren ikuspegia nagusi izango den poema andana batean sartzen gaitu, begirada *naif* baten jabe dela eta haurrei hitz egingo balie bezala, baina sakonean pisuzko arrastoak uzten dizkiguna. Hala-ko sentimendu berezi baten gazi-gozoak ernatuko dizkigu, horren adierazle poema honen hondarrea atzematen dugularik:

“Eta bukaeran,
nekatuta,
negarrez hasi zinen
une hura.
Kexarik gabe,
abisurik gabe,
ibiltzen jarraituz.

Azkenean,
bila zenbiltzana
topatu izan bazenu bezala.”

Batzuetan hitzak xurrunurru modukoa adierazi nahi dute, baita lortu ere. Honelako xuxurla ederrak topa ditzakegu:

“Euliek
itsasoa hil dela
esan didate
belarrira.”

“Gaur, atzo baino epelago.
Eta hotza hala ere.”

“Begiekin pentsatzen dudana
idatzi nahiko nuke.”

Bestalde, ez da egia, batzuk dioten modura, metaforarik gabeko liburua denik, izan ere, metafora eta metonimiatik at ez baitago literaturarik, eta Martin Etxeberriaren liburu honetan literatura ugari dago. Ohikoa ez den presentzia sumatzen dugu, ongi babestua eta mozorrotua, baina zuzena eta garbia era berean. Hain zuzen ere, hortxe dago bere poesiaren funtsa, oinarria eta indarra, presentzia bitalista horren igarpenean eta igorpenean, bidean aurrera egiteko helduleku gisara eskaintzen zaiguna: maitasuna. Bestelako metaforak ere azalduko zaizkigu, adibidez “*Hodeiak zeruaren kroketak dira*” esaten digunean, eta konparaketa pilo erabiliko ditu, eta alegoriak sortu maisutasunez, “*Muino gaineko zuhaitza*” eta “*Tabakoa*” poemak alegoria zoragarriak dira.

Nire ustez, eta ozenki esatera ausartuko naiz, gaur egun euskal literaturan azaltzen zaigun postmodernismo zikin, obsesibo, eta bazuetan underground-aren estilo makal, txepel, eta benetan kaikuaren ildotik zeharo urrun dabilen lana prestatu digu Martinek.

Aipagarriak dira “*Sinbad Zaharra*” eta haiku modukoa den “*Kazkabarra jaten*” poemak. Lehena, Martinek berak adierazten duen bere izate naufragoa islatzen duelako. Aurkezpenean berak esan zuen galduta sentitzen zela eta bizitzara ihes egin nahian liburua sortu zuela, edo ihesa honen ondorioz liburu idatzi zuela. Adierazpen sentikorra eta barru barrukoa, hain juxtu “*Sinbad Zaharra*” poeman ederki azaltzen dena. Eta haiku moduko bestea, “*Kazkabarra jaten*”, sakona eta ederra iruditzen zait oso:

“Kazkabarra jaten
ari dira putzuak:
hodeien bihotza
mila zatitan hautsi da.”

Bukatze aldera, esan dezadan berehalako irakurketan Martinen poesiari ezin eska dakiokkeela ideia sakonik, ez lehenengo begiradan behinik behin. Berak azaltzen diguna, halako jarrera *naif* osoa da, erabatekoa. Baina bere tonu xalo eta sotil horretan, adiera gogoeta-tsua daude, egunerokotasunetik metafora eta irudi ederrak zukutu

egiten ditu, eta zeruaren zohargia iraitzi errealtatearen freskotasuna eskutik eskura geureganatzeko.

Pausoz pauso eta hitzez hitz harilkaturiko poema-liburu eder honetan egunerokotasuna, eguneroko xehetasun ttikiak, ñabardura sotil eta ñimiñoena ere, Martinek poesia bihurtzen du. Goza eta irakur ezazu! Egunerokotasunak harritu egingo zaituelakoan nago. Xamurra bezain gozoa suertatuko zaizu irakurketa, liburu hau bitxitasunez osaturiko perla distiratsua baita. Egunerokotasunetik poesia erauzten maixua da Martin. Eta guztiaren gainetik, bizitzaren aurrean edertasunaren aldeko jarrera positiboaren gonbita dago. Martinek etika mota bat proposatzen digu, bere poemen atzean dagoena, edota egunerokotasunetik erauzten duen sentimenduak sortarazten duena. Eta guk, bera bezala, gauza bakarra nahiko genuke, bat bakarra baino ez: "begi ilun ederreko haurrek eskainitako muxu gehiago ez alferrik galtzeko ahalmena edukitzen jarrai dezagula."

Maiteminaren tristezia

Juan Ramon MAKUSO

Jat.

Goizalde Landabaso.

2005, Elea argitaletxea. 95 orrialde.

Gizakiak badu bere baitan, bere barnean, bereak direnak eta ez beste inorenak. Sentimenduak. Eta sentimenduaz berba egitea ez da erraza. Ez erraza bakarrik, baizik eta kontraesan bat. Baina gizakiok hori egiten dugu barnekoa dena kaleratzerakoan.

Goizalde Landabaso-k hori egin egun bere poesia liburuan, *Jat* liburuan hain zuzen. Eta hori egin du gizakiaren nortasunak landuz, aztertuz. "Gu" bat erakusten du, anitza, bakardadeak badirudi gu horretan ez dela existitzen. Eta aniztasunaren banaketa agerian geratzen da "Zu" erakusterakoan, edo ohartzean, gu horretatik at bada-goela bestea. Bestea ikustea, gizakioi, sarritan zaila egiten zaigu, zu hori onartzea arrotza da azken batean, nahiz eta oso hurbilekoa izan. Prozesu honek ezinbestean nia behar du, gizakiaren erreferentzia zuzena, "Neu". Trilogia honekin Goizalde Landabasok osatzen du poesiaren tradizioan gehien azaltzen den gaietariko bat: maitasuna. Eta maitasunaren jokoan maiteminak, protagonismo handi bat dauka. Goizalderentzat Jaten maiteminak maitasuna gailentzen du. Maitasuna eta maiteminaren arteko dialektikan, maitemina lehenetsi egiten da.

Atrebentzia ez bada, Goizalde Landabasoren poesia biluzte bat da, eta gizakia biluzten denean agerian geratzen da. Agertze honekin gizakiaren alde humanoa denen begi aurrean geratzen da, benetako gizakiaren erakustaldia. Erakustaldia, maiteminak egiten du, maite-

minaren ondorioa litzateke. Barne-biluzte honek gizakiaren txikitasuna, gizakiaren ahuldadearen ikur bihurtzen da.

“Instant batean mundua geldituko balitz,
zeure bila joango nintzateke
itsasoak abarrotsa galduko balu
zerua ilargi atzean babestuko balitz
zuregana egingo nuke.
Orainak eta geroak iraganarekin uztartzea ebatziko balute
nik zurera.
Infinitua hasiko balitz ere
ez izan zalantza izpirik:
zure bila abiatuko nintzateke.”

Txikitasunak, ahuldadeak, gauza eder askoditu, eta aurreko beretoetan hori islatzen da. Goizalde Landabasok ariketa xumea bezain heroikoa plazaratu du: maitasunaren aitortza. Eta aitortzak gizakion historian ez dira larregi ikusten. Gizakiok lotsa izaten dugu aitormenak egiteko, lotsa gailentzen da eta benetakotasuna desagertzen da. Goizaldek, bere poesian benetakotasunarekin jolasten du. Benetakotasuna agian era inkontzientean, baina emaitza oso egiazkoa da. Eta poesiak egiazkoa izan behar du. Edo behintzat egiaren hurbilketaren ariketa.

Maitasunak ilusioa du bere baitan, baina bere itzala ere. Bizitza aurkakoen baitan eraikitzen da. Maitasunaren istorio honetan hiru elementu agertzen direla arestian esan dugu, eta maitasunaren edertasunean, maitasuna gu denean itsasoko txalupa bat bezala da. Eta gu hori hautsi egiten denean, alde batean geratzen dira norbanaoak. Eta zu, bestea, agertzen da.

“Noraezak itzartu nau gaur.
Eskumaldetik jeikitzeke joerak estropezu egin du hormarekin.
Minotauoaren labirintoan nago
irteera ezin aurkiturik.
Nola edo hala topatu dut sukaldea.
Kaferik hartzeko tazarik ez dut aurkitu.
Non gosaltzerik ez dut
ezta zer gosaldurik ere.
Orduan konturatu naiz
Bart apurtu zaidala oparitu zenidan urdina.”

Zu honek badu maitemina osotasuna. Eta hain humanoa den gorrotoa ere. Maitatzen dugu baina baita ere gorrotatu. Gorrotoak zauria du ez baldin badakigu zurrunbilo horretatik ateratzen jakiten, eta ateratzeko norberak egin behar du apustua: Neu izango naiz, eta hementxe bat egiten du Goizalde Landabasok aurkeztu digun zikloak. Zikloa proposamen bat da Goizalderen poesian. Zikloa ironikoa ere bada:

“Ixaz idatzitako berbak gustatzen zaizkit.

Xuabe,

Goxo

xaxatu

xistera.

Ixaz jantzitako gizonak atsegin ditut.

Xarmangarriak

Belarrira xuxurlatzen dutenak

xirrika-xarraka datozenak

kafeari xikoria botatzen diotenak

behetik gora xerkatzen nautenak

goitik behera

xapa-xapa maitatzen nautenak.

Maitasunak, baina,

ixarik ez du.”

“Jat” irakurri dut eta gustaten jata. Goizalde Landabasok bere poesiarekin gizakiaren hezurdurataraino eramaten gaitu. Hezurdura ikustearren biluzik agertzen zaigu egilea. Eta egun biluztea ez da erraza.

Txejoven eskutitzak

Itziar MITXELENA

Anton Txejoven (1860-1904) eskutitz hautatuen irakurketa parada ezin hobea gertatu zait idazle errusiarra hobeto ezagutzeko.¹ Egile baten intimitatearen berri izatean, batzuetan, berarengandik urrundu banau (*Canettiren Fiesta bajo las bombas* edo Bryce Echeniqueren *Permiso para vivir* kasu); orain, Txejoven bizitza lanpetuarekin eta izaera errukitsuarekin topo egitean, idazleari nion mirespenari gehitu zaio gizonarenganako errespetua eta sinpatia, dotore eta zuzen onartu zituelako patuak bidali zizkion pozak eta atsekabeak.

Lehen gutuna hamasei urterekin idatzia dago Tangarog jaioterrian; azkena, hil baino hilabete lehenago, Badenweiler alemaniar bainu etxean; tartean, izenburuak agintzen digun legez, bizitza bat bizitzen ari den bitartean ezagutua, geroak izango dituen ondorioak, guretzat jakinak, ezezagunak zaizkiola idazten ari denari, esperientzia berezia eta hunkigarria, irakurketak soilik sor dezakeena.

Bidaia, diru arazoak medio, familiak Moskura alde egin ondoren, jaioterrian gelditu den gaztearekin hasten dugu. Lehen eskutitza, lehengusuari igorria, unibertitatean sartzeko behar dituen ikasketak egiten ari den mutilak idatzia da. Errespetuz betea, proposatzen dioten harremanaz oso seguru ez balego bezala. Baina, izkribuaren bukaeran, Txejoven puntua nabari dezakegu dagoeneko, hau da,

(1) Chekhov, Anton, *A life in letters*, Penguin books, London, 2004; ed. R. Bartlett, ingeles itzul. R. Bartlett eta A. Phillips.

zehatz, labur eta maisukeriarik gabe egunerokotasun arrunta edo Humbolten lanei buruz pentsatzen duena adierazteko ahalmena.

Moskun aurkituko dugu ondoren, medikuntza ikasketak egiten eta, familia mantentzeko, umorezko ipuinak argitaratzen, aldizkariak ematen dioten leku murrizaz kexu. Hogeita lau urterekin, karrera bukatzen duen urte berean, mortala gertatuko zaion gaixotasunaren lehen aztarnak, bere berea duen tankera baikorreetan tratatuak: maiz ikusi omen du gaitzak ez duela hilgarria izan beharrik... Hasieratik sentitzen badugu dena ez dela poza eta zoriona hain lasai idazten duenaren bizitzan; eta hemendik aurrera karten doinua berdina bada ere, baikorra, zehatza eta umorezkoa, ikus ezina eta, agian, horrexe-gatik, indartsuagoa den lanbro ilun batek belzten ditu izkribuak.

Txejovek, dena den, aurrera egiten du, fama, ospea eta aberastasuna erdietsiz. Ospearekin batera, etxe atseginak, Malikovon lehe-na, azkena Yaltan; jardindunak, zuhaitz eta lorez hornituak, non familiarekin biziko baita animaliez, zakurrez bereziki, inguratua. Igorleak, familia mugetatik at, handitzen dira, Suvorin kultura gizona bereziz.

Langile porrokatua, beti ari da idazten, zuzentzen, medikuntza zeharo laga gabe, eskatzen dizkioten mesedeak egiten, etxeko beharrak betetzen, lana mozten dioten bisita ugariei jaramon egiten; akitua, arreba ondoan ez duenean batik bat. Eginbeharra konplitzen du, bidegabea dela jakinda ere; indarrak gutxitzen zaizkionean, zuzentzen ditu bere lan osoen galeradak, pazientzia galdu gabe, Marx editorearekin egindako tratua ez duela mesedegarri ikusi arren. *Ge-reziondoen baratza* bukatzen dirau azken momentura arte, lana eta arduraren bitartez sufrimendutik ihes egin nahi balu bezala, haurtzarotik ongi ezagutzen duen moduan.

Bizitza korapilatu honetatik iheska agian, maiz aurkitzen dugu lekuz aldatzen. San Petesburgon edo Moskun, bai eta bidaia luzeak egiten, Errusiatik zehar edo atzerrian, haize berrien bila. Famatuena, Sajalineko penalekoa, orain gure artean agertu den kronikan jaso.²

(2) Chejov, A. P., *La isla de Sajalín*, Barcelona, Alba, 2005; itz., sar. eta not. V. Gallego Ballester. Interes handiko liburu hau oso argitalpen egokia du. *Herioaren etxeko oroitzenak* liburuarekin alderatuz diferentziak nabarmenak dira; Dostoyevskirena preso egon denaren oroitzenak dira, Txejovena aldiz bisitari baten erreportala da.

Gaixotasunak aurrera egin ahala luzatuko dira Nizan egiten dituen egonaldiak, Mediterraneoko klima profitatuz. Leku aldaketan ondorioz, eskutitzak helbide berriez beteak daude, zehazki adieraziak, familia eta ezagunei igorriak, idatz diezaioten. Azken trantzeak bidaiak prestatzen aurkituko du; arrebari idatzitako eskutitzean, leku gutxi betetzen dute itotzen dion eritasunaren notiziak, Odessara alde egiteko behar dituen argibideek, aldiz, tarte guztiak tapatzen dituzte.

Zorren urduri, diruari lotutako xehetasunez beteak daude gutunak. Ezagun zaiolako rubloaren balioa kezkatzen du besteei sor dizkien gastuak. Arrangura hau ez da bere kasuan aberastu nahiri lotzen; alderantziz, emankortasuna eta lagun hurkoarenganako ardurabarria da gauza xumeetan zein handietan. Eskolak eraikitzen, errolda egiten, liburuak Sajalinerara bidaltzen, edo idazlanak, arreba hil ondoren, estatuari eskaintzen; eskuzabal beti, sarritan ari da besteen arazoak konpontzen, bere pertsonaiek maiz agertzen duten joera herabeaz urruti. Garai batean Tolstoen jarraitzailea izan bazen ere, gero gauzak hobetu zitezkeela sinesten zuen, bere bizitza, jipoiak desagertu zirenean, hobetu zen bezala. Tankera erreformazale honek eta gizabanakoari zion fedea, Errusiaz jabetuko zen komunismotik zeharo aldentzen dute.

Eskutitz bakoitza igorlearen neurrira taxutzen da, baina besteak ulertu, errespetatu eta, askotan, maitatzen baditu ere ez du, eta hau da harrigarriena, bere ikuspegia galtzen. Dela idazle berri bati ematen dion iritzian, dela zientzia akademiari zuzendutako dimisio eskutitzean, adeitasunaren ondoan borondate erabakiarekin topo egiten dugu. Funtsezkoa nabaritzeko kemena eta modu zehatzean, eta maiz umorezkoan, esateko ahalmena –bere fikzioek duten berezitasuna– antzematen da eskutitzetan. Hemen ere sentimendu korapilatsuenak prosa ordenatu eta argi bihurtzen dira naturaltasun osoz. Zientzia gizonak erakutsiko lukeen urruntasun berberarekin kontaktatu du japoniar amorante mertzenarioarekin izandako harremana eta honek egiten zituen soinuak, *Ivanov* lehen antzezpenaren hondamena, edo, Nizan dagoela, Dreifus kasuari buruz duen iritzia.

Anaia Kolyari, bizimodua alda zezan, idatzitako eskutitzean, ikus dezakegu ez diola maitasunak eginbidea oztopatzen. Anaiak darman portaera desegokia haurtzaroko zigor gogorreari lotuta dagoela onartzeak ez dio gaizki dagoenaren kritika galarazten, edo irtenbideak proposatzea debekatzen; eta, Txejov beti Txejov, anaia, eta bere

burua ulertzen duen bezala, konprenitzen du aita gogorraren damua eta urrikoa, mutua bada ere.

Emakumeek dute leku berezia epistola hauetan. Andreengana-ko mirespenak eta desirak, itsua ez bada ere, azken momenturaino bizirik darraio. Emakumezko igorle ugarien artean Maxa arreba eta emaztea bereizten dira. Lehenak, babes emalea, etxeko arazoetan bereziki, anaia zenduaren eskutitzak jasoko ditu, garbiketa lanak ahaztu gabe, erotismoari eta familiari lotuak zeuden gutunak gutxituz. Bigarrenak, Olga Knipper aktosesak, azken urteak berotuko dizkio, zenbait odei eramanda ere, gero eta eriago dagoenaren eskutitzak alaitasun finez betez. Amodioaren hasiera, ezkontza pozgarria, baina berezia (gutxitan daudelako elkarrekin), eta tristura, sumatzen duenean ez dela agian emaztearen intimitateaz gozatzen duen bakarra. Entzuten diogunean nola agertzen dion urruti dagoen andreari zein diren bere susmo txarren arrazoiak, tinko eta garbi, baina hase-rreru gabe, *Hiru Ahizpak* antzezlanak gogora datorkigu. Hirurak, Olga bereziki, dira argiak eta konturatzen dira anaiak eta koinatak ez dutela zuzen jokatzeko, baina arrazoiak dutela jakiteak ez ditu berea den eremua defenditzeko gai egiten, eta pixkanaka gelditzen dira etxetik kanpo.

Ezin ahaztu, haatik, eskutitzak idazlea miresten dudalako irakurri ditudala. Eta alde horretatik bildumak momentu ahaztezinak ospatu dizkit. Lehenengoa, gauza erakargarrien artean erakargarriena agian, egile baten jaiotza eta garapena bizitzea. Hasierako beldurrak eta kezkek, geroko ospea, lan famatuaren sorkuntza ikusten dugu, literaturari lotutako aholku eta iritziekin nahastua, beti zehatz eta justu adieraziak.

Tolstoeikin izandako harremanak aipamen berezia merezi du. lasnaia Polianako biztanlea narrazioaren gailur paregabea dela pentsatzen dugunoi epistolek eskupeko eder bat eskaintzen baitigute. Txajov *Ana Karenina* irakurtzen, *Kroitzerentzat sonata edo Berpizteari* buruz iritzia ematean; Tolstoik ospitalean egiten dion bisitan duten elkar hizketa bizitza eternoari buruz, gero Gorkiri kontatua;³

(3) Chejov, A., *El pabellón nº6 y otros relatos, prólogo de M. Gorki*, Alianza Editorial, Madrid, 2004. Hitz aurrean Gorkik egiten duen erretratua benetan da hunki-

honi egiten dizkion gogoetak, *Gerla eta Bakearen* egilearen garrantzia eta botere morala azpimarratuz... ahaztu ezin daitezkeen momentuak dira, inork ikusten ez gaituela, hain maitea dugun literatura sortu zen eszenatokian sartzeko aukera ematen digutenek.

Zaila, eta agian ezinezkoa litzaziguke eskutitz hauek ulertzea eta bere balioaz jabetzea ez bagenitu hain edizio egokian irakurri.⁴ Hitzaurrean, beste puntu garrantzitsuen artean, esaten zaigu epistolek argitaratu zirenetik lortu zuten arrakasta, bai eta bildumaren xedea eta itzulpenaren iturburua; kronologia argi eta laburrak ematen dizkigu Txejov eta bere garaiko gertaera garrantzitsuen berri; Igorleen zerrendak argitzen du nolakoa izan zen Txejovekin izandako harremana;⁵ bizpahiru mapa bidai aipagarrienen berri argia ematen digutenak; izenen indizea, eta aipamen edo pasarte ilunen batek hala eskatzen duenean, ohar aproposa, testua ulertzen laguntzen digunak. XIX. mendeko Errusia hurbiltzen zaigu Rosamund Bartletteri esker, paratzaile lanak ez digu idazlearen obra ezkututzen; aitzitik, bere lan sotilak hurbiltzen gaitu fintasun zehatza eta arintasun sakona menperatu zituen maisuari.

garria eta sakona; Txejov ezagutu, estimatu, eta ikusia ongi azaltzeko gauza zen idazlearena.

(4) *Anton Chekhov's life and thought: selected letters and commentary*, Northwestern University Press, Evanston, Illinois 1999; ed. S. Karlinsky, ingeles itzul. M. H. Heim eta S. Karlinsky. *Koldo Mitxelena* liburutegian dago, non aipatutako zenbait eskutitz irakur bai daitezke. Baina, gainera ikusi badut ere, edizioaren planteamendua iruzkintzen ari garenarena baino desegokiagoa iruditu zait; horrexegatik zailagoa da Chejoven berezitasun sotila antzematea.

(5) Valera, Juan, *Cartas desde Rusia*, Miraguano Ediciones, Madrid, 2005; Ed. A. L. Encinas, Hitzaur. C. Calvo. Bildumak *Pepita Jiménez* idatzi zuenaren estloa, umorea eta jakinduria ezagutzeko parada ematen digu, baina maparik ez izateak edo eskutitzek behar dituzten argibideak (Igorleen identifikazioa, adibidez) noten bitartez soilik emateak asko zailtzen du irakurketa.

Beterrri-Aiztondo
Geroa Bidan

Gipuzkoako Foru Aldundia
Kultura eta Hizkuntza
Departamentua

BetErriKo LibURua AiPameNa 2002, datorren maiatzean

Laguniezaguz 2002 urteko liburuik gustukoena aukeratzan. Bidali zure proposamena!

Orain arteko liburu sarituak:

- 1996, Joxean Agirrerren "Elgeta"
- 1997, Ur Apalategiren "Gauak eta hiriak"
- 1998, Koldo Izagireren "Nik ere Germinal! egin gura nuen aldarri"
- 1999, Lourdes Oñederraren "Eta emakumeak sugeak esan zion"
- 2000, Ramon Saizarbitoriaren "Gorde nazazu lurpean"
- 2001, Joseba Sarrionandiaren "Lagun izoztua"

BetErriKo LibURuaren

harpidetun izan naHi dut

EpaiMaHaI OrokoRreko

KiDe izan nAhi dUt

Deiturak
Izena Jaioturtea
Helbidea
Herria Posta kodea
Harremanetarako telefonoa
Posta elektronikoa
Jaioterra eta lurraldea
Kontu korronte zenbakia

(Harpidetzaren kasuan bete behar da Urte osoko harpidetza saria 10euro)

ad

Beterriko Liburua
literatur aidizkaria
etxean jaso nahi baduzu,
edo Epaimahai
Orokorreko kide izan nahi
ezkero, bidali ondoko
orritxoak zure datuekin:

MANUEL LARRAMENDI
KULTUR BAZKUNA 44. posta kutxa,
20150 AMASA-VILLABONA (GIPUZKOA)
943-696450

beterrikoliburua@topagunea.com
www.larramendi.org

UZTARRO

giza eta gizarte-zientzien aldizkaria

UZTARRO aldizkaria jaso nahi dut.

Izena _____

Helbidea _____

Herria _____ Posta-kodea _____

Telefonoa _____

N.A. / I.F.K. _____

Ordainketa:

Kontu korrontearen zenbakia (20 digitoak)

Bankoa _____

2003. urterako harpidetza (4 zenbaki)

Harpidetza-txartela:

UDAKO EUSKAL UNIBERTSITATEA
Concha Jenerala 25, 4 - 48010 BILBO
Telefonoa eta Faxe: (94) 4217145 / 4214679
e-mail: bulegoa@ueu.org

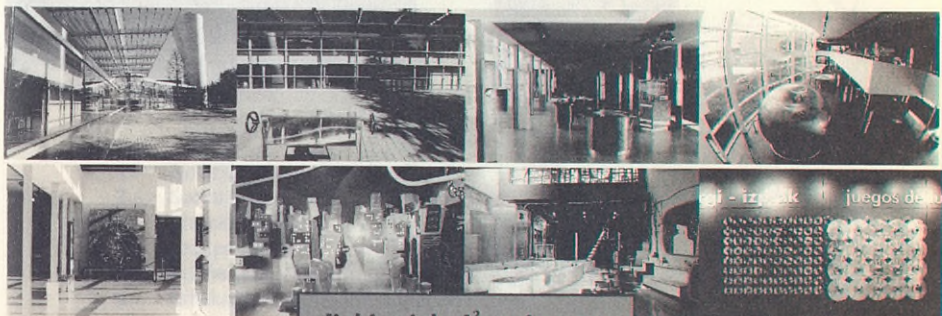

miramon

ZIENTZIAREN KUTXAGUNEA
KUTXAESPACIO DE LA CIENCIA

DONOSTIAN

HONA HEMEN ZIENTZIA
AURKITZEKO FORMULA:

[jakin + jolas]² = miramon

*Kutxak, bere Gizarte-Ekintzaren bidez, zientzia jolasgarriago bihurtzeko formula zehatza aurkitu du, **Miramon.Zientziaren KutxaGunea**.*

Inguruneon duguna hainbat sistema elkarrengileren bitartez uler dezagun asmatutoko gune bat. Hemen ukitu, behatu, ulertu, gozatu egin baitezakezu. Zatoz eta begira egiozu munduari beste begirada batez.

- 156 esperimentu elkarrengilge.
- 10 gaikako erakusketa iraunkor.
- Planetarioa.
- Behatoki astronomikoa.
- Aldi baterako erakusketak.
- Ikastetxeetarako hezkuntza-programak
- Programa didaktikoak
- Aparkalekua eta bertaratzeko bide erosoak.

Mikeletegi Pasealekua 45. DONOSTIA

Urtarraren 1etik maiatzaren 31 arte: Astearterik larunbatara 10 - 19 h.
Igande eta jaiegunetan 11 - 19 h.

Ekainaren 1etik irailaren 30a arte: Astearterik larunbatara 10 - 20 h.
Igande eta jaiegunetan 11 - 20 h.

Itxita: Asteburuetan, Urriariaren 1an, Urtarrilaren 20an eta Astelekearen 25ean

www.kutxa.net

kutxa

LiteraTur aldizkariak eskura

Urteko harpidetza-saria, 50 € besterik ez!

LITERATUR ALDIZKARIEN HARPIDETZA BATERATUA NAHI DUT:

Izen-abizenak:.....

Helbidea:.....Herria:.....K.P.:.....

Telefonia:.....e-posta:.....

Kontu korrante zenbakia (20 digito):.....

Literatur aldizkariak-Harpidetza

EIE

Zemoria, 25

20013 Donostia

Posta elektronikoa: ie@eie.euskalnet.net

EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte
BOLETIN-aren euskarazko gehigarria

EDUKIAK

- 1.- Azterketa literarioak
- 2.- Sorkuntza: poesia, antzerkia, kontakizunak
- 3.- Ahozko tradizioa
- 4.- Itzulpenak. Autore unibertsalen itzulpenak
- 5.- Adabakiak: Euskara eta literatur inguruko berrien komentarioak
- 6.- Kritikak eta erreseinak: euskal eta erdal liburuek

Harpidetzu zaitetz:	Urteko harpidetza:	18 €
	Atzerrian:	21 €
	Dendan ale bakoitza:	18 €
	Ale atzeratuak:	21 €

Informazio gehiago nahi baduzu, eskatu konpromisorik gabe.

Gure helbidea: EGAN

Euskalerrriaren Adiskideen Elkarte

Peña y Goñi, 5. 2gn. ezk.

Postakutxatilla 3.263 - 20080 - DONOSTIA

www.egansarean.com

HARPIDE TXARTELA

Izen deiturak _____
Helbidea _____
Herria _____ Posta-kodea _____ tel. _____
Banku edo Kutxa _____
Kontu zkia.: _____

Bi egunkari bakar batean

berria

Informazioa

Informazio landu eta argigarria, diseinu berritzaile batekin emana

Txillidaren 200 obra Europar ikusgai

t

lartea

Astialdia
12 orrialde egunero

Gertuko gaiak

Elkarriketak

Erreportaiak

Kronikak

Mendia

Moda

Gastronomia

Jaia...

...eta gainera

Mantangorri:
Larunbatetan
16 orrialdeko gehigarri koloretua
haur eta gaztetxoentzat

Igandea:
Asteko albisteak
patxadaz aztertzeo aukera.

Internet:
Edizio jarraitua,
webgune tematikoak
eta eztabaidaguneak

Euskaldunok behar dugun **berria**

EUSKALERRIAREN ADISKIDEEN ELKARTEKO
“BOLETIN”-AREN EUSKARAZKO GEHIGARRIA

Idazkaritza: Euskal Herriaren Adiskideen Elkarte. Gipuzkoako Saila
3.263 Postakutxatila – DONOSTIA